

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Ν. ΜΠΑΡΚΑ

Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΣΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ

Shblu

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Ν. ΜΠΑΡΚΑ

Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΣΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ

Αργυρόκαστρο 2004-2005

**Universiteti «Eqrem Çabej»
Fakulteti i Shkencave Shoqërore
Departamenti i Gjuhës dhe i Letërsisë Greke
Gjirokastër**

**Redaktor: Kosta Zavali
Rradhitja në kompjuter dhe faqosja: Kosta Hila
Kopertina: Laert Barka**

Ο συγγραφέας του παρόντος βιβλίου, σε ελληνική και αλβανική εκδοχή, είναι καθηγητής στο Τμήμα Ελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο Αργυροκάστρου Αλβανίας. Το βιβλίο γράφτηκε για τους φοιτητές του Τμήματος και τους Έλληνες μειονοτικούς και λοιπούς αναγνώστες. Ταυτοχρόνως αποτελεί το πρώτο ολοκληρωμένο και κατοχυρωμένο ντοκουμέντο στην αλβανική και ελληνική βιβλιογραφία για τη λογοτεχνία και τα γράμματα στην Εθνική Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία.

Η έκδοσή του θεωρήθηκε δεδομένη από τη στιγμή που το Ελληνικό Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων χορήγησε στο εν'λόγω Τμήμα σημαντικό χρηματικό κονδύλιο για την οργάνωση επιστημονικών, πολιτιστικών και εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων. Για την διαχείρισή του σχηματίστηκε Επιτροπή, αποτελούμενη από καθηγητές του Τμήματος και εκπροσώπους της Ελλάδας στο Γενικό Προξενείο στο Αργυρόκαστρο.

Επί τρεις μήνες η Επιτροπή διαχείρισης των χρημάτων αρνήθηκε να απαντήσει θετικά στο αίτημα του συγγραφέα για την έκδοση του παρόντος βιβλίου. Ταυτοχρόνως, χρηματοδότησε την έκδοση τριών άλλων βιβλίων συγγραφέων εκτός τμήματος.

Οι λόγοι άρνησης οφείλονται στο γεγονός ότι ο συγγραφέας του συγκεκριμένου βιβλίου, καθηγητής στο Τμήμα από την ίδρυσή του, δεν ανήκει στα ιδεολογικά πιστεύω της παράταξης που εκπροσωπούν οι συνάδελφοί του καθηγητές στο Τμήμα.

Ο συγγραφέας, επειδή δεν περίμενε διαφορετική αντιμετώπιση από αυτούς που η ιδεολογία τους θέλει το Τμήμα Ελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας «τσιφλίκι τους», εκπλήσσεται από τη συμπεριφορά των εκπροσώπων της Ελλάδας. Γι'αυτό τους «ευχαριστεί θερμά» για «την εκτίμηση» που έχουν σε μια προσπάθεια συγγραφής ενός βιβλίου, καθώς και για την «ισότιμη» μεταχείριση (!)

Η έκδοση του βιβλίου, στις δύο γλώσσες, έγινε με προσωπική δαπάνη και την συμπαράσταση άλλων φορέων που δεν έχουν σχέση με την Ελλάδα.

**Έχουν τις εγκάρδιες ευχαριστίες
και ευγνωμοσύνη του συγγραφέα!**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	v
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	ix

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΓΕΝΙΚΕΣ ΕΚΤΙΜΗΣΕΙΣ

- I.1. Η λογοτεχνία στην Εθνική Ελληνική Μειονότητα, αυθεντική κληρονομιά του διαχρονικού πολιτισμού της Ηπείρου 1
- I.2. Η λογοτεχνία στην Εθνική Ελληνική Μειονότητα προϊόν εθνοπολιτιστικού χώρου 6
- I.3. Προσδιορισμός ονομασίας 16
- I.4. Κατάταξη σε περιόδους 21

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ, Η ΑΜΕΣΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΜΕ ΤΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

- II.1. Η Ήπειρος, χώρος του αυθεντικού αρχαίου ελληνικού πολιτισμού 29
- II.2. Αρχαία μυθολογία και οι επιτόπιοι μύθοι και θρύλοι. 35
- II.3. Η αναζήτηση της διαχωριστικής γραμμής της έντεχνης λογοτεχνίας με τη λαογραφία 47
- II.4. Ο χαρακτήρας του πολιτισμού της Ηπείρου 51
- II.5. Τα χρονικά Ο «ΚΟΥΒΑΡΑΣ»- Χρονικό των Ιωαννίνων – Χρονικό των ΤΟΚΚΩΝ- Ενθυμίσαις 56

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ Η ΜΑΚΡΑ ΚΑΤΟΧΗ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

- III.1. Η Ήπειρος περιμένει τους «βάρβαρους» ! 61

- III.2. Η αρχή της Τουρκοκρατίας 64
III.3. Τα γράμματα στους πρώτους αιώνες τουρκοκρατίας 66
III.4. Οι κώδικες 72
III.5. Το αποκορύφωμα, η συμβολή στην ιδεολογία του νεοελληνισμού 75
III.6. Τα συγκεκριμένα επιτεύγματα 79

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

- IV.1. Τα χαρακτηριστικά της λογοτεχνίας στην ελληνική μειονότητα μετά τη χαραξη των συνόρων μεταξύ των κρατών 88
IV. 2. Οι επιπτώσεις στη λογοτεχνία και τα γράμματα, τα χαρακτηριστικά της,- οι βασικοί εκπρόσωποι. 92

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

- V. 1. Γενικές εκτιμήσεις, ιδιαιτερότητες 100

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

Η ΜΕΘΟΔΟΣ ΤΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟΥ ΡΕΑΛΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΑΛΒΑΝΙΑ ΚΑΙ Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΣΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ

- VI.1 Οι ιστορικές συνθήκες στην μεταπολεμική πολιτική πραγματικότητα της Αλβανίας 109
VI. 2 Η αφομοίωση “in extremis” των αρχών της μεθόδου του σοσιαλιστικού ρεαλισμού στη λογοτεχνία 110

- VI. 3 Η κομμουνιστική πραγματικότητα και τα βιώματα στην πνευματική ζωή της εθνικής ελληνικής μειονότητας 114
- VI. 4. Η υποδομή 118
- VI. 5. Η κριτική 122
- VI. 6. Σχέσεις και επικοινωνία με μητρική λογοτεχνία 124
- VI. 7. Από μια λογοτεχνία μόνο στα ελληνικά, σε μια δίγλωσση λογοτεχνία και αντίστροφα 128
- VI. 8. Λογοτεχνία στην Ελληνική Μειονότητα, ίσον μόνο ποίηση;! 135

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΟΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΦΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ, ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ, ΟΙ ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΙ

- VII.1. Η κατάταξη 141
- VII. 2 . «Η φυλακισμένη» λογοτεχνία 143
- VII. 3. Η στρατευμένη λογοτεχνία 156
- VII. 4. Πρώτη φάση 160
- VII. 5. Δεύτερη φάση Βασικά χαρακτηριστικά 171
- VII. 6. Οι εκπρόσωποι 175
- VII. 7. Άλλοι εκπρόσωποι της περιόδου αυτής. 183

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII

- VIII.1. Περίοδος σε εξέλιξη..... 186

Στη θέση του επιλόγου 188

Βιβλιογραφία 191

Κατάλογος με τα βασικά έργα των συγγραφέων 194

Parathënie

SHPIRTI GREK DHE UNIVERSAL I AKTIT KRIJUES

Fill pas shturjes së perandorisë Otomane, si pasojë e gjeopolitikës europiane, pjesë të vogla të nacionaliteteve ballkanike, u përfshinë në territoret politike të kombshmeve të tjera, duke krijuar në praktikën jetësore të përditshme realitetet humane dhe politike, të emëtuara me termin; pakica kombëtare ose minoritete etnike.

Një prej tyre është edhe Pakica Kombëtare Greke, e cila, si pjesë e trungut të madh grek dhe popullsi e këtij nacionaliteti, po mbush gati një shekull, që jeton e vepron brenda kufijve politikë të Shqipërisë, në skajin jugor të saj, konkretisht në rrethet Gjirokastrë, Delvinë, Sarandë dhe Përmet. Qysh prej vitit 1920, kur Shqipëria u pranua si e barabartë në Lidhjen e Kombeve e deri në ditët tona, anëtarët e Pakicës Kombëtare Greke, vijnë të jenë pjesë e natyrshme e shoqërisë shqiptare, shtetas dhe qytetarë shqiptar.

Si të tillë, njëloj dhe bashkarisht me shqiptarët në mazhoritet dhe grekët e Shqipërisë në minoritet, kanë gjeneruar jetën e tyre të përditshme, përmes veprimtarive politike, ekonomike, shoqërore, shpirtërore, dhe kulturore. Në të gjitha këto veprimtari, pjesëtarët e komunitetit grek, jo vetëm që janë pjesëmarrës aktiv, por verifikohen si kontribues cilësorë dhe profesionistë. Ata shquhen, përpos të tjerave, si njerëz me talent të spikatur në fushën e arsimit, artit, kulturës. Janë të shumtë emrat e mësuesve, profesorëve, aktorëve, muzikantëve, instrumentistëve, kompozitorëve, piktorëve e skulptorëve, të dalë nga pakica kombëtare greke, të cilët, për disa dekada me radhë, kanë qenë pjesë organike e auditoreve, skenave dhe galerive shqiptare e të huaja.

Vlera estetike të mirëfillta e individualitete të shquara, prodhoi kjo pakicë edhe në fushën e letërsisë artistike; prozë, poezi e dramaturgji. Ky produkt letrar, i krijuar në vijimësi historike nga autorë të kësaj pakice, në gjuhët shqipe e greke, është pjesë specifike e integrale e Historisë së Letërsisë Shqiptare. Tani, që kemi distancën e duhur prej

kohës së shkrimit dhe lirinë e plotë të gjykimit mbi to, tekstet letrare të autorëve të pakicës kombëtare greke në letërsinë shqipe, duhet t'i nënshtrohen një shqyrtimi serioz teoriko-letrar, për të karakterizuar përfundimisht çështje, që lidhen me natyrën, vlerat dhe organizimin estetik të tyre.

Libri “Letërsia e Minoritetit etnik grek në Shqipëri”, shkruar nga studiuesi Panajot Barka, është pikërisht libri që vjen në kohën e duhur, i shkruar me seriozitetin e duhur, libër që çel siparin e studimeve të kësaj letërsie. Paraqitur më parë si tezë magjistrature, ripunuar e zgjeruar nëpërmjet një pune të thelluar, korrekte e shkencore, studimi i P. Barkës prezantohet tani para nesh si një vepër pioniere në lëmin e studimeve shqiptare për shkrimet letrare të autorëve të minoritetit grek, të cilat nisin nga mesi i shekullit të kaluar e vazhdojnë deri sot. Në literaturën shqipe sigurisht që ka patur artikuj e recensa për vepra letrare të autorëve minoritarë grek, por ato kanë qenë fragmentare, të përcipta dhe të veçuara. Kanë munguar punë të tilla të plota e gjithpërfshirëse, me analiza të thelluara për vepra të shkruara në gjuhën shqipe, greke ose përkthime të ndërsjellta, vepra me gjykime e shqyrtime teoriko-letrare për autorë, prirje apo fenomene, që kanë ndodhur gjatë këtij procesi letrar specifik. Në këtë kontekst ky libër mbush vakumin e studimeve të tilla dhe shërben si referencë për të tjera kontribute të pritshme e të nevojshme në këtë fushë.

Libri “Letërsia e minoritetit grek në Shqipëri”, dëshmon se, autori e nis gjykimin e tij, pasi ka kryer njohjen e plotë për tekstet në prozë apo poezi të kësaj letërsie, se ai niset nga parime të qarta bashkëkohore në studimin e letërsisë dhe se procedon nëpërmjet një metodike racionale arsyetuese e ballafaquese. Të gjitha këto e kanë ndihmuar autorin e këtij studimi të mbërrijë në analiza e konkluzione të sakta e të pjekura profesionalisht si dhe të ndërtojë një panoramë të plotë të zhvillimit të gjinive e llojeve, kuadrit tematiko-ideor dhe teknikave të shkrimit, në rrjedhën e viteve. Ndërtohet kështu jo vetëm një kronologji e plotë e procesit letrar përkatës, por dhe një hierarki vlerash letrare. Në këtë këndvështrim studimi në fjalë mund të perceptohet prej lexuesit edhe si një Histori Letërsie e autorëve të Pakicës Kombëtare Greke në Shqipëri, ose së paku, si një bazë e shëndoshë për vet autorin, për të ndërtuar në të ardhmen një të tillë.

Authori i kushton një vëmendje të posaçme rrethanave politike e socio-kulturore, që vulosin këtë prodhim letrar, duke mbërritur në përfundime, të cilat reflektojnë diferencat ideore e estetike të periudhave të ndryshme; para Luftës së Dytë Botërore, gjatë dhe pas saj. Duke i mbetur besnik parimit kronologjik, ai ndërton skemën periodizuese dhe emërtuese të kësaj letërsie, përkufizon dallimet themelore mes tyre dhe nënvizon të përbashkëtat e pandryshueshme, të cilat dëshmojnë për një shpirt sa grek aq edhe universal të aktit të krijimit e shkrimit letrar, që përciellet herë në gjuhën shqipe e herë në atë greke.

Në këtë libër studiuesi P. Barka arrin me sukses të argumentojë me detaje e lëndë letrare lidhjet dhe bashkëveprimet mes Letërsisë shqiptare dhe asaj “minoritare greke”, duke analizuar brenda këtij korrelacioni, përfshirjen/integrimin e shkrimtarëve e poetëve të kombësisë greke në rrjedhën e letërsisë shqipe, manifestimin e shenjave materiale e shpirtërore të nacionit grek në këtë letërsi si dhe një varg karakteristikash semantike, funksionale, strukturore e formale të teksteve e veprave letrare. Me shumë kujdes dhe profesionalizëm në këtë libër, analizohen kondicionet sociokulturore dhe politike, të cilat bënë të mundur ndërprerjen e kontinuitetit estetik paraardhës, krijimin e një ndërgjegjeje të re letrare dhe lëvrimin e një letërsie “të re”, në përshtatje me platformën e shkrimit letrar socrealist, si dhe një sërë çështjesh që lidhen organikisht me këtë produkt letrar.

Në faqet e këtij libri vjen informacion dhe analizë për individualitete të tilla letrare si; Spiro Xhai, Pano Çuka, Niko Kacalidha, Andrea Zarballa, Telemak Koça, Spiro Llajo, Petro Çerkezi etj, vepra e të cilëve i ofron studiuesit dhe lexuesit vlera të mirëfillta estetike, tematikë e problematikë universale si dhe metodika të ndryshme shkrimi e procedimi letrar. Një vend të veçant në faqet e këtij studimi zenë të dhënat dhe trajtimet për autorët disidentë të letërsisë së pakicës kombëtare greke në Shqipëri, duke hedhur dritë mbi emrat e njerëzve që nuk e pranuan denatyrimin e letërsisë dhe artit në veçanti si dhe tjetërsimin e jetës njerëzore në përgjithësi.

Me këtë libër, pedagogu dhe studiuesi i letërsisë Panajot Barka dëshmon njohjen e thellë të proceseve letrare shqiptare dhe greke, gjë që shprehet në shqyrtimet e rrafshit krahasues e ballafaques të

dukurive e prirjeve të ndodhura në rrjedhën e viteve, në shtratin e dy letërsive respektive. Gjithashtu autori me këtë studim, manifeston dukshëm pjekurinë teoriko-letrare dhe sigurinë aplikative të koncepteve shkencore, gjatë qasjeve e analizave për veprat, fenomenet dhe proceset që merr në shqyrim.

Libri “Letërsia e Minoritetit Grek në Shqipëri” është një libër shumë i vlefshëm për specialistët dhe pedagogët e letërsisë shqiptare dhe greke, për mësuesit dhe nxënësit e shkollave parauniversitare në zonën e pakicës greke dhe veçanërisht tepër i nevojshëm për studentët e Filologjisë greke e shqiptare. Stili dhe qartësia gjuhësore janë arsye të mjaftueshme që ky libër të shfletohet e lexohet nga gjithkush që kërkon informacion për këtë letërsi.

Prof.as.Dr. Roland Zisi

Universiteti “Eqrem Çabej”, Gjirokastrë

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αν ο «ελληνικός πολιτισμός» αποτελεί τους βασικούς στύλους του παγκόσμιου πολιτισμού, η Ήπειρος αποτελεί για τον ελληνικό κόσμο το λίκνο και την ασπίδα του. Δεν ήταν για την Ελλάδα ένας φωτεινός κομήτης που μπορεί να καμαρώνει κανείς τον φευγάλεο και στιγμιαίο φωτισμό του και να αδιαφορεί για το σκότος και τις παγωνιές της ιστορίας. Απεναντίας υπήρξε ένας Ήλιος που φώτιζε και πύρωνε τον ελληνισμό στα δύσκολα και σκοτεινά σταυροδρόμια της όλης ιστορίας του.

Η Ήπειρος στην μακρόχρονη ιστορία καλλιέργειας του έθνους των Ελλήνων, αποτέλεσε, την οριακή γραμμή, το μαξιλάρι όσμωσης και αντιπαράθεσης μεταξύ αλλογενών και γηγενών φύλων. Υπήρξε η κοιτίδα όλων των ειδών και επιπέδων διασταυρώσεων. Από τη θέση αυτή έδινε στο Γένος ο,τι χρειαζόταν για να πετύχει την δόξα, την λάμψη και την ιστορική ευπρέπεια. Για λόγο της κράτησε τα ερειπωμένα κάστρα από τη συνεχή υπεράσπισή του, ως τα σπάργανα μέσα από τα οποία αντρώθηκε το έθνος.

Δεδομένος λοιπόν ο νόμος περί της περαστικής δόξας, όπως στην περίπτωση της Αθήνας, της Ρώμης, της Αιγύπτου. Η νομοτέλεια αυτή ωστόσο φαίνεται ανίσχυρη μπροστά στην περίπτωση της Ηπείρου. Ίσως αποτελεί την εξαίρεση για την ενίσχυση του κανόνα.

Το ανεξάρτητο πνεύμα της Ηπείρου από το Κοινό των Μολοσσών, το Κοινό των Ηπειρωτών, το Δεσποτάτο της Ηπείρου και μέχρι ακόμα το πασαλίκι του Αλί Πασά, υπήρξε στην ουσία η πυξίδα του Γένους στις δύσκολες στιγμές και η αφετηρία κάθε ένδοξης σελίδας του Ελληνικού Έθνους. Δεν είναι μάλιστα τυχαίο που στην πιο σύγχρονη ιστορία, στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η Ελλάδα έγραψε στην Ήπειρο την λαμπρή σελίδα της πρώτης νίκης των σκλαβωμένων λαών της Υψηλίου κατά της φασιστικής μηχανής.

Ακόμη πιο εκπληκτικό είναι το γεγονός ότι αυτή η διαρκής παρουσία της Ηπείρου στην πανελλήνια ιστορία συνδυάζεται μονίμως με την ανάληψη ηγεμονικού ρόλου σε στρατιωτικό, πολιτικό ή πολιτιστικό επίπεδο.

Μέρος της ένδοξης αυτής κληρονομιάς, αποτελεί και η σημερινή Εθνική Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία. Ανεξάρτητα από τα

σκαμπανεβάσματα της ιστορίας ο συγκεκριμένος χώρος ανέδειξε ανεπανάληπτες αξίες τόσο σε όφελος της προστασίας και ανάπτυξης της εθνικής ταυτότητας, όσο και ως ιδιαίτερες αξίες στον πολιτισμό του ελληνικού και του αλβανικού λαού.

Στο πολλαπλό και σύνθετο διαχρονικό τοπίο πολύτιμων συνεισφορών, θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε τη λογοτεχνία και τα γράμματα στο χώρο της σημερινής Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία. Η προσέγγιση θεωρεί το χώρο αναπόσπαστο τμήμα του αυθεντικού κληρονόμου του πολιτισμού της Ηπείρου.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΓΕΝΙΚΕΣ ΕΚΤΙΜΗΣΕΙΣ

Ι.1. Η λογοτεχνία στην Εθνική Ελληνική Μειονότητα, αυθεντική κληρονομιά του διαχρονικού πολιτισμού της Ηπείρου

Η λογοτεχνία στην Εθνική Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία με την έννοια της κληρονομιάς του διαχρονικού πολιτισμού της Ηπείρου, αποτελεί το αντικείμενο του παρόντος βιβλίου. Θα την εξετάσουμε από τη σκοπιά των γεωπολιτικών και πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων της περιοχής της Ηπείρου. Ταυτόχρονα, η μελέτη της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα, συνυπονοεί την προσέγγιση των ιδιαίτερων αξιών της, λόγω ακριβώς των ιδιαίτερων ιστορικών και πολιτικών εξελίξεων στο σημερινό κομμάτι ελληνισμού στην Αλβανία.

Η ιστοριογραφία έχει αποδεχτεί ότι την ταυτότητα της Ηπείρου σφράγισαν ιστορικοί, γεωπολιτικοί και εθνολογικοί παράγοντες, άμεσα συνδεδεμένων με την συγκεκριμένη, αλλά και την ευρύτερη περιοχή. Κοινώς αποδεχτό είναι επίσης, ότι ο πολιτισμός και η λογοτεχνία του συγκεκριμένου χώρου, αναδείχτηκαν μέσα από τη συνεχή επιστράτευση για την επιτυχή επιβράβευση του ρόλου που επωμίστηκε η Ήπειρος σε όφελος του ελληνικού έθνους.

Δεύτερο βασικό χαρακτηριστικό αποτελεί το γεγονός ότι η λογοτεχνία στην Ελληνική Μειονότητα αποτελεί αυθεντική κληρονομιά του διαχρονικού πολιτισμού της Ηπείρου με συνεχή επικοινωνία, τόσο με την αρχαία πολιτιστική παράδοση, όσο και με άλλους ομογενείς και ετερογενείς παράγοντες. Αυτό σημαίνει ότι εμπερικλείει στοιχεία μιας πραγματικότητας που «σχετίζεται τουλάχιστον με δύο διαφορετικές σειρές δεδομένων». Οι λόγοι, εκτός των άλλων θα πρέπει να αναζητηθούν στο γεγονός ότι τόσο οι

συγγραφείς όσο και «οι καταναλωτές της» εθνικά ανήκουν στο έθνος των Ελλήνων και πολιτικά στο αλβανικό κράτος. Ιστορικά και πέρα από τη λογική των κρατών, οι πληθυσμοί είναι σε συνεχή επαφή και επικοινωνία σε πολλά επίπεδα. Η πραγματικότητα αυτή μας επιτρέπει να προσέξουμε παράλληλα και τις σχέσεις με την αλβανική λογοτεχνία στο γενικότερο πλαίσιο σχέσεων με τον αλβανικό λαό.

Επίσης, παρακολουθώντας την λογοτεχνία στην Ελληνική Μειονότητα με κριτήριο το χρόνο, προσέχουμε ότι διακριτικό χαρακτηριστικό παραμένει η αλλαγή της άμεσης επικοινωνίας πότε με τη πανελλήνια και πότε με την αλβανική λογοτεχνία, ή και με τις δύο. Η επικοινωνία αυτή είναι σε άμεση εξάρτηση από τις γεωπολιτικές αλλαγές στην περιοχή. Μόνο σε ένα χρονικό διάστημα μισού αιώνα έχασε την επικοινωνία με την πανελλήνια λογοτεχνία. Συνεπώς η προσέγγιση των ιδιαιτεροτήτων της θα πραγματοποιηθεί από κοινωνιολογική, ιστοριογραφική και συγκριτική σκοπιά.

Ένας ακόμα σημαντικός λόγος που επιβάλει τη θεώρηση απ' αυτή την οπτική γωνία της λογοτεχνίας και του πολιτισμού στην Ελληνική Μειονότητα, σχετίζεται με την στάση της αλβανικής πλευράς ως προς την καταγωγή των Ελλήνων μειονοτικών κληρονόμων του αρχαίου πολιτισμού της Ηπείρου.

Γεγονός είναι ότι όχι μόνο στην αλβανική ιστοριογραφία, αλλά και στη συνείδηση του αλβανικού λαού, έχει λάβει θέση ο ισχυρισμός ότι οι Έλληνες της Αλβανίας είναι κουβαλημένοι σ' αυτά τα μέρη κάπου τον ΧΥΙΙΙ αιώνα ως τσιφτσίδες των Αλβανών αγάδων, οι οποίοι ήταν καταπιασμένοι με τους πολέμους στο πλευρό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Συνεπώς ο πολιτισμός τους, τουλάχιστον των Ελλήνων που αποτελούν την Ελληνική Μειονότητα, είναι κατ' αυτούς, προϊόν της αλβανικής πλειοψηφίας στην ελληνική γλώσσα*.

---

* Διαπιστώθηκε αυτό με την επίσκεψη του Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας Κωστή Στεφανόπουλου στις 20.10.2004, στη Δερβιτσιάνη. Ο κύριος Στεφανόπουλος χαρακτήρισε τους Έλληνες Βορειοηπειρώτες αναπόσπαστο μέρος του ελληνικού έθνους. Την επόμενη, ΜΜΕ και απλοί Αλβανοί αντέδρασαν δείχνοντας ότι δεν μπορούσαν να ανεχτούν την λογική της αντιμετώπισης των Βορειοηπειρωτών από την Ελλάδα ως αναπόσπαστο τμήμα του ελληνικού έθνους.

Ταυτόχρονα η κοινότητά μας όχι μόνο δεν μπόρεσε να φέρει επιχειρήματα για την πραγματική καταγωγή και ταυτότητά σε αντίκρουση των αλβανικών ισχυρισμών, αλλά είναι γεγονός ότι και μεταξύ των Ελλήνων, απλών και στελεχών, υπάρχουν τέτοια κενά που κάνουν ικανή την αντίσταση των ψευτοεπιχειρημάτων

Γεγονός είναι επίσης ότι το κομμουνιστικό καθεστώς στην Αλβανία στο θέμα της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας συνδύασε τις πραχτικές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, για θρησκευτική και κατ' επέκταση εθνική ομοιογενοποίηση, με την πολιτική και πραχτική των υπολοίπων ανατολικών κομμουνιστικών καθεστώτων. Στόχος του ήταν να καλλιεργήσει ένα αυθύπαρκτο σύστημα μειονοτικής συνείδησης, στη θέση της εθνικής ελληνικής συνείδησης. Ταυτοχρόνως, οι μορφές ήταν τέτοιες, που έκαναν «αποδεχτή» την πολιτική αυτή χωρίς ιδιαίτερες αντιδράσεις και αντίσταση, αλλά με βαρύτατες συνέπειες.

Η τουρκοκρατία με στόχο την ομοιογενοποίηση των εθνών υπό κατοχή ταύτισε την εθνικότητα με τη θρησκεία. Παράλληλα, επιδίωξε να πετύχει την επιβολή της ανωτερότητας της μουσουλμανικής θρησκείας και μέσω της συνεχούς αντιπαράθεσης με τη χριστιανική θρησκεία. Το κομμουνιστικό καθεστώς, για τη συσπείρωση των Αλβανών σε εθνική βάση, βασίστηκε στην ίδια αρχή,- εμείς και οι ξένοι, δλδ οι Αλβανοί και «οι εχθροί που ζητούν να διαμελίσουν την Αλβανία». «Οι πιο επικίνδυνοι εχθροί», όμως παρέμειναν τα γειτονικά ορθόδοξα έθνη. Για την επιτυχία του στόχου το καθεστώς δανείστηκε από τους Αλβανούς εκπροσώπους της Αναγέννησης του ΧΙΧ αιώνα (1850 –1913), δύο αρχές που εκείνοι αξιοποίησαν για την εμπέδωση της εθνικής συνείδησης στους Αλβανούς. Πρόκειται πρώτα για την αρχή που στηρίζεται στους ισχυρισμούς περί των εχθρικών βλέψεων των ορθόδοξων γειτόνων από βορά και νότο. Έτσι σε όλο το ιδεολογικό, πολιτικό και στρατιωτικό δόγμα του Χότζα η Ελλάδα και η Σερβία αποτελούσαν τους άμεσους εχθρούς της Αλβανίας στο δήθεν πολλαπλό κύκλο εχθρών της.

Η δεύτερη αρχή αφορά την ισοπέδωση της θρησκείας για την κυριαρχία της ιδέας του αλβανισμού.* Επί δικτατορικού καθεστώτος εφαρμόστηκε εμπράκτως με την κατάργηση της θρησκείας υπό την προσδοκία της καλλιέργειας του «νέου σοσιαλιστικού ανθρώπου».

των Αλβανών και οδηγεί πολλούς να νιώθουν ρηχοί και ξένοι στις εστίες που κληρονομούν από την ομηρική εποχή.

* «Η θρησκεία του αλβανού είναι ο αλβανισμός», αυτό ήταν το βασικό σύνθημα των Αλβανών αναγεννητών στην προσπάθεια για την υπερπήδηση της διαθρησκευτικής διάσπασης.

Ταυτόχρονα, για την εξασφάλιση της εθνικής ενότητας υπό την κυριαρχία της κομμουνιστικής ιδεολογίας το καθεστώς χρειαζόνταν ένα βαθύτερο εξιδανικευμένο ιστορικό υπόβαθρο. Εξασφαλίστηκε μέσω της πλαστογράφησης της ιστορίας. Ήδη υπήρχε το πρόσφορο έδαφος που είχαν καλλιεργήσει οι εκπρόσωποι της Αλβανικής Αναγέννησης. Για το σκοπό αυτό φρόντισαν την πλαστογράφηση των εθνολογικών στοιχείων της Ηπείρου, διαστρεβλώνοντας ωμά τα κείμενα του Στράβωνα, του Θουκυδίδη, του Ηρόδοτου σχετικά με την γεωγραφική διάσταση και ελληνικότητά της. Η πλαστογράφηση κατ' ανελέητο τρόπο της ιστορίας χρησιμοποιήθηκε επίσης, για την «επιχειρηματολόγηση» ως αλβανικό εθνικό χώρο τον μέχρι τότε υπό τουρκική κατοχή βαλκανικό χώρο.

Εντούτοις, στους αυτόχθονες κληρονόμους του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού το καθεστώς απέδωσε ρηγή και προσβλητική ιστορία. «Τα ιστορικά και γλωσσικά δεδομένα, αναφέρει το εγκυκλοπαιδικό λεξικό της Ακαδημίας Επιστημών των Τιράνων στο λήμμα «Δρόπολη», αποδεικνύουν ότι οι κάτοικοι της Δρόπολης ελληνικής εθνικότητας* αφίχθηκαν εδώ τον ΧΥΙΙΙ αιώνα ως κολίγοι στα τσιφλίκια των αλβανών γαιοκτημόνων»¹.

Την ίδια σκοπιμότητα εξυπηρέτησε και το επιστημονικό κενό όσον αφορά τη μελέτη και τη θεωρητική προσέγγιση της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα. Μιλούμε για σκοπιμότητα, παρά τις αντικειμενικές δυσκολίες που δημιουργήθηκαν προς την κατεύθυνση αυτή από τη στιγμή της χάραξης των συνόρων.

Από τότε που σχηματίστηκε ως μειονότητα μέχρι και τα πρώτα χρόνια μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η Ελληνική Μειονότητα ήταν δέσμια των ιστορικών εκκρεμοτήτων. Ενώ μεταπολεμικά υπέστη τις συνέπειες του ιδιότυπου και ερμητικού αλβανικού εθνικιστικού εσωστρεφή σοσιαλισμού. Συνεπώς, όπως σε όλα τα σχετικά με την Ελληνική Μειονότητα προβλήματα και στο θέμα της λογοτεχνίας είναι λογική η ύπαρξη επιστημονικού κενού.

Στην προκειμένη περίπτωση το πρόβλημα υφίσταται και για τις δυο χώρες. Από ελληνικής πλευράς δεν υπήρχαν δυνατότητες

---

* Το ίδιο λεξικό αναφέρει ότι από τα δέκα χωριά της Κάτω Δρόπολης τρία είναι αλβανικής εθνικότητας.

¹ Ακαδημία Επιστημών της Α.Σ. Δημοκρατίας της Αλβανίας, Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό, Τίρανα 1985 σελ 211

πρόσβασης. Από αλβανικής πλευράς υπήρχε η γνωστή σκοπιμότητα, που ήθελε και τη λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας, όπως όλη την κοινωνική της δραστηριότητα, ενταγμένη στο αλβανικό κομμουνιστικό ιδεολόγημα, αλλά χωρίς εθνοπολιτιστικές ιδιαιτερότητες.

Έτσι μπορεί να εξηγηθεί το γεγονός που σε όλη την επίσημη ιστοριογραφία για την αλβανική λογοτεχνία, (στην Ιστορία της Αλβανικής Λογοτεχνίας, εκδόσεις του Πανεπιστημίου Τιράνων και της Ακαδημίας Επιστημών της Λαϊκής Δημοκρατίας της Αλβανίας αντίστοιχα 1959 και 1983, καθώς και στην αλβανική έκδοση της «Ιστορίας της Αλβανικής Λογοτεχνίας» του Robert Elsie, 1997), η λογοτεχνία στην Ελληνική Μειονότητα δεν αναφέρεται ούτε ως τμήμα της αλβανικής λογοτεχνίας (ως ιδιαίτερη αξία) και ούτε ως μια λογοτεχνική πραγματικότητα εντός του αλβανικού κράτους. Ωστόσο στη σειρά των αλβανικών λογοτεχνικών περιοδικών εντύπων, περιοδικό “Nëntori” και εφημερίδα “Drita” (όργανα και τα δυο της Ένωσης Συγγραφέων και Καλλιτεχνών της Αλβανίας αντίστοιχα μηναίο και εβδομαδιαία) η προσέγγιση της λογοτεχνίας αυτής ή είναι μηδαμινή, ή σχεδόν ανύπαρκτη.*

Κατά συγκεκριμένο τρόπο, ερασιτεχνικά και αποσπασματικά, με θεωρητικά εγχειρήματα, όχι τους κανόνες λογοτεχνίας και αισθητικής, αλλά τις ιδεολογικές αρχές του καθεστώτος, αντιμετωπίζεται η λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας σε εκείνα τα μέσα μαζικής ενημέρωσης που διέθετε μεταπολεμικά η ίδια η Μειονότητα.

Με ιδιαίτερες συνέπειες ήταν η άρνηση στα επίσημα φόρουμ από τους ίδιους τους ανθρώπους των γραμμάτων της Μειονότητας, της λογοτεχνικής της παράδοσης. Ταυτόχρονα, υιοθέτησαν την καθεστωτική άποψη ότι αφετηρία της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα αποτελεί ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος.

---

* Στο περιοδικό “Nëntori” βρήκαμε μόνο δυο άρθρα θεωρητικής προσέγγισης του προβλήματος της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα. Το πρώτο είναι του Σπύρου Τζια (Περιοδικό “Nëntori”, αρ.10, σελ. 119-122, Τίρανα, 1955). Το δεύτερο είναι από τον Πάνο Τσούκα ως ομιλία στο Συνέδριο της Ένωσης Συγγραφέων και καλλιτεχνών του Ιουνίου του 1984 (Περιοδικό “Nëntori”, αρ. 6, σελ. 222-227, Τίρανα, 1984). Στην εφημερίδα “Drita” δεν συναντήσαμε θεωρητικές προσεγγίσεις περί λογοτεχνικών προβλημάτων στην Ελληνική Μειονότητα εκτός από κάποιες σύντομες βιβλιοπαρουσιάσεις.

Σιωπή ή μεθοδολογική σύγχυση, δογματική προσήλωση και δυσφημιστική στάση προς την λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας γραμμένης την περίοδο του σοσιαλιστικού ρεαλισμού, συναντάται και στην Ελλάδα. Δεν πρόκειται επίσης, για πραγματικές επιστημονικές μελέτες αλλά για αρθρογραφία και μελέτες σε επίπεδο δοκιμίων. Η αδιαφορία και σύγχυση πάνω στο ίδιο θέμα, όπως και γενικότερα, συνεχίζεται και μετά το άνοιγμα των συνόρων, το 1990.

1.2. Η λογοτεχνία στην Εθνική Ελληνική Μειονότητα προϊόν εθνικοπολιτιστικού χώρου (όχι γλωσσικού)

Μεταξύ των παραγόντων που αποδίδουν στην Εθνική Ελληνική Μειονότητα ταυτότητα αυθεντικού κληρονόμου του πολιτισμού της Ηπείρου και προσδιορίζουν την λογοτεχνία της ως προϊόν εθνικοπολιτισμικού χώρου και όχι απλώς γλωσσικού φαινομένου, αναφέρουμε:

Πρώτο. Η κοινότητα της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας, ανεξάρτητα που υπάγεται στην αλβανική επικράτεια, σε όλες τις ιστορικό-πολιτικές καταστάσεις εκδηλώνει τα χαρακτηριστικά μιας εθνικής μειονότητας, ως φυσιολογική συνέχειά του ελληνικού έθνους. Στο αλβανικό κράτος αποτελεί «μια πληθυσμιακή ομάδα, η οποία αριθμητικά είναι μικρότερη από τον υπόλοιπο πληθυσμό του κράτους και διακρίνεται για πολιτιστικά, φυσικά, ιστορικά στοιχεία, ή θρήσκευμα και γλώσσα, διαφορετικά από εκείνα του υπόλοιπου τμήματος του πληθυσμού»¹.

Είναι, επίσης, κληρονόμος και φορέας των καθοριστικών στοιχείων εθνικής ταυτότητας ενός συγκεκριμένου λαού (στην προκειμένη περίπτωση του ελληνικού) με κοινό παρελθόν, κοινές ιστορικές περιπέτειες, κοινή γλώσσα και ομοιογενή πολιτισμό²

Μόνο έτσι μπορεί να εξηγηθεί γιατί το αίτημα και οι προσπάθειες της Ελληνικής Μειονότητας για την διατήρηση της ταυτότητάς της, ως καθοριστική αρχή στις σχέσεις κάθε μειονότητας με το κράτος στο οποίο υπάγεται, παρέμειναν αναλλοίωτα. Το ίδιο επιχείρημα μας βοηθάει να εξηγήσουμε επίσης τη θετική ανταπόκριση της Ελληνικής

---

¹ Ευρωπαϊκή Επιτροπή για Δημοκρατία και Ειρήνη, τμήμα νομικής προστασίας των μειονοτήτων, ημερ. 08.02.1991,

² Βλ. Φιλοσοφικό λεξικό, λήμμα «έθνος» και τον ορισμό στην κοινωνιολογία του «έθνους»

Μειονότητας στην αναπόφευκτη διαδικασία ενσωμάτωσης στην κοινωνία του κράτους στο οποίο ανήκει, όμως διατηρώντας και αναπτύσσοντας την εθνοπολιτιστική της ταυτότητα.

Αυτό σημαίνει ότι η παρακολούθηση των ιδιαίτερων και διακριτικών πολιτιστικών στοιχείων της συγκεκριμένης μειονότητας, μεταξύ αυτών και της λογοτεχνίας, μπορεί να επιτευχθεί «με βάση τη συγκεκριμένη ιστορική τους εξέλιξη σ' έναν ορισμένο τόπο και χρόνο, ανεξάρτητα από το γλωσσικό τους όργανο»¹.

Στο ίδιο αποτέλεσμα μας οδηγεί και η ανάπτυξη της πολιτιστικής της ταυτότητα με διαφορετικές αξίες απ' ό,τι το έθνος κορμός μετά την μετατροπή της σε «μειονότητα» και, ιδιαίτερα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η εξέλιξη αυτή ήταν αποτέλεσμα της νέας πολιτικής πραγματικότητας στο αλβανικό κράτος και της εσκεμμένης πολιτικής σε βάρος της εθνικής ταυτότητας του συνόλου του ελληνικού στοιχείου. Επηρεάστηκαν αρνητικά πολλές πτυχές του πολιτιστικού και πνευματικού γίνεσθαι και στερεώματος της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας. Θίχθηκε, μάλιστα σε μεγάλο βαθμό, η μητρική γλώσσα. Η χρήση της εισήλθε σε μια φθίνουσα πορεία και περιορίστηκε στο καθημερινό λόγο, με μόνη πηγή επικοινωνίας την λογοκρινόμενη λαϊκή παράδοση. Παραταύτα, η πολιτισμική της ταυτότητα δεν αφομοιώθηκε. Συνεπώς δεν μπορεί να ταυτιστεί με εκείνη του αλβανικού λαού. Ταυτόχρονα δεν αποκλίνει οριστικά από εκείνη του ελληνικού λαού.

Η συγκεκριμένη πραγματικότητα με την γνωστή πολύμορφη και αποπνικτική αφομοιωτική πίεση στο αλβανικό κράτος, αποτελεί, εκτός των άλλων, επιβεβαίωση του γεγονότος ότι η κοινότητα της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία οφείλει την αδιάσειστη πολιτιστική και εθνική ταυτότητά της στο γεγονός ότι αποτελεί τον κληρονόμο μιας μακρόχρονης, σταθερής και ενεργού πολιτιστικής παράδοσης της περιοχής στην οποία κατοικεί.

Εννοείται ότι, από την στιγμή που η πολιτιστική και εθνική ταυτότητα της Μειονότητας, συνεπώς και η λογοτεχνική της κληρονομιά, εξελίχθηκε σε αδιάρρηκτη συνάρτηση από ιστορικούς, κοινωνικούς, εθνικούς και πολιτικούς παράγοντες, λογικό είναι να σημαδεύτηκε από την ιστορική πραγματικότητα της περιόδου μετατροπής της σε εθνική μειονότητα εντός του αλβανικού κράτους.

---

¹ Γιώργος Βελούδης, Γραμματολογία θεωρία της λογοτεχνίας, σελ.279, Αθήνα 1994

Προσεγγίζοντας την κοινότητα της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας στο επίπεδο αυτό, τότε η πολιτιστική της κληρονομιά και στο πλαίσιο αυτό και η λογοτεχνική της παραγωγή, αποτελούν μια ιδιαιτερότητα που απαιτούν την πρέπουσα προσοχή.

Κατά συνέπεια, αν έχουμε υπόψη την αξιολόγηση του Y.Chevrel ότι οι αντιλήψεις «εθνική λογοτεχνία», «εθνικός πολιτισμός» και «εθνική γλώσσα», ούτε ήταν, ούτε είναι ισότιμες¹, τότε μπορούμε να πούμε ότι η λογοτεχνία του συγκεκριμένου χώρου δεν μπορεί να αξιολογηθεί ως λογοτεχνία μιας συγκεκριμένης κοινότητας με κριτήριο μόνο τη γλώσσα. Δεν μπορούμε να τη θεωρήσουμε αυτή «ελληνική λογοτεχνία», επειδή γράφτηκε στην ελληνική γλώσσα ή «αλβανική λογοτεχνία» επειδή ένα μέρος της γράφτηκε στην αλβανική. Η προσέγγιση κατ' αυτόν τον τρόπο θα μας οδηγήσει σε λανθασμένα συμπεράσματα .

Η συγκεκριμένη συζήτηση μας επιτρέπει να υπογραμμίσουμε ότι οι διαφορετικές αξίες που απέκτησε η ταυτότητα της Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία, σε σχέση με την Ελλάδα, επέφεραν διαφοροποιήσεις ανάμεσα στην λογοτεχνική παραγωγή στην Ελλάδα και την λογοτεχνική παραγωγή της Μειονότητας. Προσέχουμε επίσης ότι οι διαφοροποιήσεις αυτές αφορούν χρονικά την περίοδο μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και σχετίζονται με την μέθοδο του σοσιαλιστικού ρεαλισμού που ακολούθησε η λογοτεχνία στην Αλβανία. Την ίδια περίοδο η Ελληνική Μειονότητα αντιμετωπίστηκε ως αναπόσπαστο τμήμα της αλβανικής κοινωνίας χωρίς καμιά σχέση με την Ελλάδα. Στο πλαίσιο αυτό η γλώσσα παρέμεινε σχεδόν το μόνο κοινό στοιχείο με την πανελλήνια λογοτεχνία.

Προσέχοντας, τώρα, τις σχέσεις της μειονοτικής λογοτεχνίας με την αλβανική λογοτεχνία (έχουμε εδώ υπόψη τη μεταπολεμική περίοδο) η γλώσσα αποτελεί γενικώς το βασικό διακριτικό στοιχείο. Τ' άλλα στοιχεία που διακρίνουν την ταυτότητα της λογοτεχνίας της Ελληνικής Μειονότητας από το σύνολο της αλβανικής λογοτεχνίας, εισήλθαν σε συγκλίνουσα πορεία, αλλά, όπως είπαμε, δεν ενοποιήθηκαν.

Τα ίδια επιχειρήματα, αλλά προς αντίθετη κατεύθυνση, μπορούμε να φέρουμε και για τη λογοτεχνία Ελλήνων μειονοτικών συγγραφέων στην αλβανική γλώσσα. Πρόκειται για τη μεταφορά απ' αυτούς πολιτισμικών στοιχείων της δικής τους πολιτισμικής ταυτότητας και

---

¹Y. Chevrel, *La littérature comparée*, Παρίσι, 1989, σελ.20

εθνικής καταγωγής στη λογοτεχνική παραγωγή στην αλβανική γλώσσα.

Το γεγονός αποτελεί μια ιδιαιτερότητα και ένα επιπρόσθετο επιχείρημα όσον αφορά το ενδιαφέρον μελέτης και έρευνας της λογοτεχνίας στην Εθνική Ελληνική Μειονότητα, ανεξάρτητα αν είναι στη μητρική γλώσσα, στην αλβανική ή δίγλωσση.

Το ιδιαίτερο θα πρέπει να το αναζητήσουμε στο γεγονός ότι στην προκειμένη περίπτωση δεν έχουμε την ουσιαστική επανάληψη του φαινομένου «κοινή γλώσσα, διαφορετικές λογοτεχνίες», όπως παρατηρούν οι υποστηρικτές της συγκριτικής λογοτεχνίας στις περιπτώσεις των αγγλόφωνων λογοτεχνιών (ΗΠΑ, Μεγάλης Βρετανίας), γαλλόφωνων (Γαλλίας, Καναδά) κλπ. Ούτε την επανάληψη πλήρως του φαινομένου των ενοποιημένων λογοτεχνιών ανεξαρτήτως που γράφονται σε διαφορετικές εθνικές γλώσσες, αλλά εντός του ίδιου «εθνικού» κράτους. «Η ύπαρξη διαφορετικών «εθνικών» γλωσσών μέσα στα όρια του ίδιου «εθνικού» κράτους, όπως λ.χ. στην περίπτωση της Ελβετίας σε τέσσερις γλώσσες (γερμανικά, γαλλικά, ιταλικά, ραιτορομανικά), δε σημαίνει αναγκαστικά και την ύπαρξη τεσσάρων «εθνικών» λογοτεχνιών»¹ αναφέρει ο Γιώργος Βελούδης. Η περίπτωση της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα, δε σηματοδοτεί τέλος, την πλήρη επανάληψη του φαινομένου που θέλει, μερικούς συγγραφείς να γράφουν στην «ίδια γλώσσα» διαφορετικές εθνικές λογοτεχνίες. «Τα θελήματα της ιστορίας, αναφέρει σχετικά ο Υ. Chevrel έχουν χωρίσει από καιρό τους ολλανδόφωνους των Κάτω Χωρών, από εκείνους του Βελγίου, τους γερμανόφωνους της γερμανικής Ελβετίας απ' αυτούς της Αυστρίας»².

«Εγώ στην Ελλάδα, είμαι «ελληνόφωνος» και όχι «έλληνας» λογοτέχνης, -λέει ο γνωστός πεζογράφος από τη Μειονότητα, Τηλέμαχος Κώτσιας. Την συγκεκριμένη διάκριση επωμίζομαι τόσο λόγω της προσωπικής μου καταγωγής, όσο και του τρόπου με τον οποίο γράφω λογοτεχνία και των θεμάτων που επικαλούμαι. Από τη σκοπιά αυτή περισσότερο μοιάζω με Αλβανό παρά με Έλληνα συγγραφέα. Παρόλη την μεγάλη μου επιθυμία να ενταχτώ στην ελληνική λογοτεχνία, αισθάνομαι ότι είμαι λογοτέχνης στα σύνορα.

---

¹ Γιώργος Βελούδης, Γραμματολογία θεωρία της λογοτεχνίας, Αθήνα 1994, σελ. 278.

² Yves Chevrel, Letërsia e krahasuar, Tίρανα, 2002, σελ. 28

Αυτό σημαίνει ότι είναι δύσκολο να ταυτιστεί η λογοτεχνία με τη γλώσσα»¹

Ένας ακόμα παράγοντας επιβεβαίωσης του συμπεράσματος ότι η λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία αποτελεί κληρονομιά και συνέχεια του αυτόχθονου πολιτισμού της περιοχής που διαμένει και όχι απλώς ένα γλωσσικό φαινόμενο, είναι οι σχέσεις της εν'λόγω λογοτεχνίας με τη λαογραφία της συγκεκριμένης περιοχής.

Είναι γεγονός ότι η λαογραφία του χώρου αυτού αποτελεί αναπόσπαστο μέρος και συνέχεια της λαογραφίας του ελληνικού έθνους. Επιβεβαιωμένη αλήθεια είναι επίσης και το γεγονός ότι η λαογραφία στην περιοχή της σημερινής Ελληνικής Μειονότητας διακρίνεται για τις ιδιαίτερες και πολύτιμες αξίες της, άμεσα συνδεδεμένες με την αρχαία ελληνική μυθολογία και των μυθικών ηρώων και γεγονότων που έδρασαν στον ηπειρωτικό χώρο . *

Επίσης, η λαογραφία και γενικά ο λαϊκός πολιτισμός, όχι μόνο αποτέλεσαν την αφετηρία και για την συγκεκριμένη λογοτεχνία, αλλά ακολούθησαν την εξέλιξή της σε όλες τις περιόδους. Μάλιστα, σε κάθε κρίσιμη στιγμή, όσον αφορά τον λογοτεχνικό προσανατολισμό, οι Έλληνες συγγραφείς στο κομμάτι αυτό της Ηπείρου, αναζήτησαν στην λαογραφία την εγγύηση και την ασφάλεια για την εγκυρότητα της λογοτεχνικής τους δραστηριότητας στην τήρηση της εθνικής και πολιτιστικής ταυτότητας της κοινότητάς τους. Λαμπρό παράδειγμα η νέα αφετηρία στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και την μετέπειτα περίοδο που μεσολάβησε.

Όλα τα παραπάνω επιχειρήματα δεν μπορεί να αρνηθούν, απεναντίας, το γεγονός ότι η λογοτεχνία στην Ελληνική Μειονότητα (μάλιστα και το στρατευμένο κομμάτι στην υπηρεσία του

---

¹ Τ. Κώτσιας, Συνάντηση λογοτεχνών από το Νότιο και Βόρειο τμήμα της Ηπείρου. Πανεπιστήμιο Αργυροκάστρου 31.05 . 2004

* Με ιδιαίτερη σημασία είναι οι μύθοι και οι θρύλοι της περιοχής αυτής, οι οποίοι είναι προϊόν των συγκεκριμένων ιστορικο-πολιτικών και κοινωνικών καταστάσεων καθώς και των σχέσεων της κοινότητας αυτή με την ευρύτερη περιοχή. Οι αξίες αυτές αποτελούν γνήσια, δημόδια, προφορική, αδιάκοπη και άμεση συνέχεια των αξιών της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας. Η παραλαβή των ίδιων μοτίβων και ποιητικών μέσων από την λαϊκή παράδοση νεότερων εποχών, χρησίμευσε κατά καιρούς ως η ιδεολογική βάση και σημείο αναφοράς στη συλλογική συμπεριφορά της κοινότητας αυτής γεγονός που της εξασφάλιζε την αντιμετώπιση και ξεπέρασμα των δυσχερών ιστορικών καταστάσεων.

κομμουνιστικού καθεστώτος) έχει χαράξει την δική της ιστορική πορεία εντός της οποίας καλλιέργησε αδιαμφισβήτητες καλλιτεχνικές αξίες και λογοτεχνικές προσωπικότητες.

Με την διαφορετικότητα και ιδιομορφία της η λογοτεχνία αυτή αποτελεί συνεισφορά και αξία για την ελληνική λογοτεχνία. Το ίδιο μπορούμε να πούμε, μάλιστα κατά πολύ περισσότερο, για το σύνολο της αλβανικής λογοτεχνίας και πολιτισμού.

Δεύτερο: Ένα ακόμα επιχείρημα, που ενισχύσει την άποψη ότι η λογοτεχνία στην Εθνική Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία είναι προϊόν μιας αυθεντικής πολιτισμικής κοιτίδας αποτελούν και οι ιδιαιτερότητες ως λογοτεχνία σε επικοινωνία και επαφή με άλλον πολιτισμό. Όποτε ο ρους της ιστορίας δημιούργησε προϋποθέσεις άμεσης επικοινωνίας με τον εθνικό κορμό, η λογοτεχνία του χώρου της Μειονότητας εκδήλωσε ανοιχτά τάσεις ενοποίησης με την πανελλήνια λογοτεχνία. Όταν της επιβλήθηκε η ολόπλευρη απομόνωση από τον εθνικό κορμό και η λογοτεχνική της παραγωγή συμπεριλήφθηκε σε ενοποιητικές ιδεολογικές διεργασίες στο πλαίσιο της αλβανικής λογοτεχνίας, τότε, παρά τις απροσπέλαστες δυσκολίες, επιδίωξε να διατηρήσει τουλάχιστον την εθνική της πολιτιστική ταυτότητα.

Στην μακρόχρονη ιστορική πορεία οι επαφές της λογοτεχνίας της σημερινής Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας είναι πότε μονόπλευρες, πότε δίπλευρες. Επίσης, χαρακτηριστικό παραμένει το γεγονός ότι οι μονόπλευρες επαφές της, με την μια ή με την άλλη πλευρά, αγγίζουν τις ακρότητες.

Οι σχέσεις επικοινωνίας της λογοτεχνίας της ελληνικής κοινότητας της περιοχής αυτής με την πανελλήνια λογοτεχνία πέρασαν από το στάδιο μιας ενιαίας λογοτεχνίας, την περίοδο πριν από την χάραξη των συνόρων, σε μια λογοτεχνία χωρίς καμιά επικοινωνία και επαφή με την πανελλήνια λογοτεχνία, την περίοδο μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Μετά το 1990 διαπιστώνεται η πλήρης αποκατάσταση της επικοινωνίας με τον εθνικό κορμό, συνεπώς και με την πανελλήνια λογοτεχνία. Οπότε επανεμφανίζεται η τάση ενοποίησης τους.

Οι σχέσεις και επικοινωνία με την αλβανική λογοτεχνία ακολούθησαν την ακόλουθη πορεία. Πριν από την χάραξη των συνόρων παρατηρείται φυσιολογική επικοινωνία της λογοτεχνίας στις δυο γλώσσες. Δεν πρέπει να λησμονήσουμε εδώ το γεγονός ότι η

ελληνική ιδιαιτερότητα του κοινού πολιτιστικού υποστρώματος της περιοχής συνέβαλε στη συγγραφή και από το αλβανικό στοιχείο λογοτεχνίας πότε μόνο στα ελληνικά και πότε δίγλωσσης. Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται έντονο ακόμα και κατά την περίοδο της Αλβανικής Αναγέννησης που προϋποθέτει την καλλιέργεια της αλβανικής εθνικής συνείδησης. Έτσι τα κορυφαία ονόματα των αλβανικών γραμμάτων της συγκεκριμένης περιόδου, μάλιστα και κατά τον μεσοπόλεμο, όπως ο Ναΐμ Φράσερι, ο Αλεξάντερ Σταύρι Ντρενόβα, ο Θεοφάν Νόλι, ο Αντων Ζάκο Τσιαγιούπι, ο Κωνσταντίν Κριστοφορίδι κλπ, όχι μόνο τα πρώτα τους έργα ήταν στην ελληνική, αλλά και συνέχισαν να γράφουν στις δυο γλώσσες. Εννοείται, δεν αποκλείομε εδώ και την ύπαρξη λογοτεχνίας στην αλβανική γλώσσα.

Την περίοδο του μεσοπολέμου η λογοτεχνία στην μητρική γλώσσα του αυτόχθονου ελληνικού στοιχείου του βόρειου τμήματος της Ηπείρου, ακολουθεί το γενικότερο κλίμα σχέσεων μεταξύ των δυο εθνικών ομάδων στην περιοχή. Συνεπώς, οδηγείται σε σχεδόν πλήρη αποκοπή της επικοινωνίας με την αλβανική λογοτεχνία.

Την περίοδο μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο μέχρι την δεκαετία του 90' του προηγούμενου αιώνα στην μειονοτική λογοτεχνία επιβάλλετε μια εντατική επικοινωνία με ενοποιητικές τάσεις (ανεξάρτητα από τη γλώσσα) με την αλβανική λογοτεχνία.

Με το άνοιγμα της Αλβανίας, μάλιστα στα πρώτα βήματα της μεταπολίτευσης, διαφαίνεται η έντονη τάση της για να κόψει όλους τους δεσμούς επικοινωνίας με την αλβανική λογοτεχνία, περνώντας στην αντίθετη ακρότητα, όμοιας περίπου με εκείνη της περιόδου 1912-1939.

Το ιδιαίτερο αυτό πλέγμα σχέσεων συνέβαλλε στην καλλιέργεια ενός φαινομένου, που σπάνια συναντάται στην ιστορία των πολιτιστικών φαινομένων, ιδιαίτερα σε χρόνους ενταξιακών διεργασιών παγκοσμιοποίησης του προηγούμενου αιώνα και στη συνέχεια. Αυτό διότι η εξέλιξη του πολιτισμού και των τεχνών, συμπεριλαμβανομένης και της λογοτεχνίας, συντελείται μέσα από την ανταλλαγή «πληροφοριών», ως δάνεια, αντιδάνεια ή επηρεασμών, των αντίστοιχων επιτευγμάτων ανάμεσα στις εσωτερικές (εθνικές) λογοτεχνικές παραδόσεις. Η φύση των σχέσεων τους ωστόσο, είναι τέτοια που καθορίζει την εξέλιξη ταυτοχρόνως σε δυο κατευθύνσεις: - ως *ενοποίηση ή διεθνοποίηση* (υπό το σκεπτικό σεβασμού της λογοτεχνικής «νόρμας» σε έναν ευρύτερο χώρο ή στα πλαίσια μιας συγκεκριμένης σχολής) και ως *διαφοροποίηση* (υπό την έννοια της

απόκλισης από την νόρμα) ως προϋπόθεση για την καλλιέργεια της ιδιαίτερης λογοτεχνικής ταυτότητας σε προσωπικό και εθνικό ή συλλογικό επίπεδο.

Η παρέκκλιση από τον γενικό κανόνα σχέσεων στα πολιτιστικά και λογοτεχνικά δρώμενα στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου μας βοηθάει να κατανοήσουμε τον αποφασιστικό ρόλο που έπαιξαν οι γεωπολιτικές αλλαγές στην εθνικοπολιτιστική σύνθεση των εθνικών και εθνολογικών ομάδων που την κατοικούν. Τόσο το περισσότερο αν έχουμε υπόψη ότι οι εξελίξεις αυτές διαδραματίζονται πάνω σε ένα κοινό διαχρονικό πολιτιστικό υπόστρωμα. Αν έχουμε, επίσης, υπόψη ότι η Ήπειρος επί αιώνες αποτελούσε μια περιοχή συνύπαρξης και όσμωσης διαφορετικών ομάδων όσον αφορά την εθνικότητα, τον πολιτισμό και το θρήσκευμα. Εντούτοις, μας βοηθάει να κατανοήσουμε τους λόγους μη φυσιολογικής εξέλιξης της λογοτεχνίας σε εκείνο το τμήμα πληθυσμού ελληνικής συνείδησης μετά την μετατροπή του σε «εθνική μειονότητα» στην Αλβανία.

Τα ίδια επιχειρήματα μας βοηθούν να εξηγήσουμε την έντονη τάση που εκδηλώνουν οι Έλληνες μειονοτικοί συγγραφείς, κάθε φορά που ιστορικά έχουν τη δυνατότητα, για πλήρη ένταξη και ενοποίηση της λογοτεχνίας τους με την λογοτεχνία του εθνικού κορμού*. Τονίζουμε ότι οι τάσεις ενοποίησης με τον εθνικό κορμό στη λογοτεχνία είναι πιο έκδηλες και πιο συγκεκριμένες από άλλους τομείς. Ταυτόχρονα αποβλέπουν ανοιχτά στη ρήξη των σχέσεων επικοινωνίας με την αλβανική λογοτεχνία.

Το κλίμα αυτό ωστόσο, αποτελεί ένδειξη της πραγματικότητας υποχρεωτικών και αφομοιωτικών σχέσεων που επέβαλε στην Μειονότητα το κομμουνιστικό καθεστώς με τις δομές του σοσιαλιστικού κράτους και κοινωνίας. Τόσο το χειρότερο όταν από αλβανικής πλευράς και μετά την πτώση του κομμουνισμού, επιχειρείται, τότε με άλλους τρόπους και τότε ως νοοτροπία, παρόμοια αντιμετώπιση της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας. (Το γεγονός, απαιτεί τουλάχιστον την ερευνητική προσοχή.)

---

* Στη συνάντηση των Ελλήνων λογοτεχνών της Ηπείρου από τις δυο πλευρές των συνόρων, που οργάνωσε το Τμήμα Ελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο Αργυροκάστρου, στις 30 Μαΐου 2004, η τάση αυτή τέθηκε ως αίτημα που απαιτεί λύση από την πλειοψηφία των ομιλητών. Μάλιστα, όπως τόνισαν οι υποστηρικτές της άποψης αυτής, θα πρέπει να αναζητηθούν συγκεκριμένοι τρόποι δράσης για την επίτευξη αυτής της «ενσωμάτωσης» ή «επανενσωμάτωσης».

Υπό αυτή τη σκοπιά, η εξέλιξη των σχέσεων της λογοτεχνίας στην Εθνική Ελληνική Μειονότητα με την πανελλήνια και την αλβανική, δεν μπορεί να συγκριθεί με τις εξελίξεις στις πρώην σοσιαλιστικές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Στις χώρες του πρώην Ανατολικού μπλοκ οι τάσεις ενσωμάτωσης των τοπικών λογοτεχνιών στις αντίστοιχες εθνικές λογοτεχνίες, είναι δεδομένες. Όμως στις περιπτώσεις αυτές, «η παρόρμηση» των τοπικών μειονοτικών λογοτεχνιών προς τις αντίστοιχες εθνικές λογοτεχνίες γενικώς σχετίζονται με την αλλαγή του πολιτικού χάρτη. Αναφέρουμε λόγου χάρη την αλλαγή του χάρτη με τη διάλυση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, ή της πρώην Γιουγκοσλαβίας, ή την αντίστροφη διαδικασία με τις χωρισμένες Γερμανίες.

Επίσης, στο γενικότερο πνεύμα παγκοσμιοποίησης της εποχής, μπορεί να διαπιστωθεί εύκολα η εντατικοποίηση της διαδικασίας ενοποίησης των τοπικών μειονοτικών λογοτεχνιών με τις αντίστοιχες εθνικές. Το φαινόμενο αυτό συμβαίνει ως φυσιολογική εξέλιξη και συνέχεια μιας επικοινωνίας μεταξύ τους η οποία δεν γνώρισε ποτέ διακοπή και αποκλεισμό, όπως στην περίπτωση με την Εθνική Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία και τις σχέσεις της με την Ελλάδα. Με τον τρόπο αυτό εξηγούνται οι λόγοι γιατί οι μειονοτικές λογοτεχνίες σε άλλες περιπτώσεις δεν παρουσιάζουν τάσεις άρνησης της επικοινωνίας με τις λογοτεχνίες των χωρών στις οποίες υπάγονται.

Στη νέα αυτή τάξη πραγμάτων θα πρέπει να προσέξουμε το γεγονός ότι οι αντίστοιχες εθνικές λογοτεχνίες, η ελληνική και η αλβανική, δεν αρνούνται τις αντίστοιχες επαφές και επικοινωνία μεταξύ τους. Εντούτοις, η επικοινωνία αυτή δεν στηρίζεται στον μεσολαβητικό ρόλο της λογοτεχνίας της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας, όπως θα ήταν λογικό. Απεναντίας. Στην επικοινωνία τους αναζητούν άμεσους τρόπους επικοινωνίας. (Έχουμε εδώ υπόψη τον ιδιαίτερο ρόλο στη διαδικασία πρόσληψης-επίδρασης στην λογοτεχνική δημιουργία και όχι απλώς την μετάφραση.)

Ο συγκεκριμένος προβληματισμός, δεν μπορεί να αμφισβητήσει το γεγονός ότι η Εθνική Ελληνική Μειονότητα, ανεξάρτητα από τις αφομοιωτικές πιέσεις, την απόλυτη απομόνωση από τον εθνικό κορμό και την στρατευμένη λειτουργία της λογοτεχνίας που επέβαλε το κομμουνιστικό καθεστώς επί 50 χρόνια, συνέχισε την λογοτεχνική της παράδοση, δημιουργώντας, στηριζόμενη σ' αυτή, δική της λογοτεχνική ταυτότητα και αξίες. Το γεγονός αποτελεί αδιαμφισβήτητη μαρτυρία ότι μόνο η ιδιότητα του κληρονόμου του

αυθεντικού διαχρονικού πολιτισμού της περιοχής και η ιδιότητα ως λογοτεχνία ενός συγκεκριμένου πολιτιστικού και όχι γλωσσικού χώρου μπορεί να της εξασφαλίσει μια τέτοια επιβίωση.

Τρίτο: Και από νομικής πλευράς, η κοινότητα των Ελλήνων στην Αλβανία είναι διεθνώς αναγνωρισμένη ως Εθνική Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία* Συνεπώς, υπό το συγκεκριμένο στάτους

---

* Τα σύνολο των ντοκουμέντων που αφορούν την αναγνώριση της Ε. Ε.. Μειονότητας στην Αλβανία είναι:

- Το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας, καθορίζει τα νότια όρια του νέου αλβανικού κράτους βάση πορίσματος διεθνούς επιτροπής των Μεγάλων Δυνάμεων, 17.12.1913.
- Το πρωτόκολλο της Κέρκυρας, Μάιος 1914.
- Απόφαση κυβέρνησης Στεφ. Σκουλούδη να κάμει δεκτούς στην Βουλή των Ελλήνων τους 9 εκλεγμένους τοπικώς βουλευτές εκ' Βορείου Ηπείρου. Νοέμβρης 1916 (Με την αντίδραση της Ρώμης οι Μεγάλες Δυνάμεις υποχρεώνουν την Ελλάδα να διακόψει την συμμετοχή Βορειοηπειρωτών στο αθηναϊκό Κοινοβούλιο).
- Αίτημα του Ελ. Βενιζέλου στις Βερσαλλίες των Παρισίων για την προσάρτηση της Β. Ηπείρου στην Ελλάδα βάση του επιχειρήματος της ελληνικής συνειδήσεως Ιούλης 1919.
- Η μυστική Συμφωνία Βενιζέλου -Τιτόνι, Ιούλης 1919.
- Συμφωνία της Καπεστίτσας, 1920.
- Δήλωση του Φαν Νόλι, εκπροσώπου αλβανικής κυβερνήσεως στην Κοινωνία των Εθνών 1920.
- Η επαναφορά του πρωτοκόλλου Φλωρεντίας στη Συμμαχική Συνδιάσκεψη Παρισίων 1921.
- Νεότερο πρωτόκολλο Φλωρεντίας καθορίζει τα νότια και ανατολικά αλβανικά σύνορα βάση του πρωτοκόλλου του 1913, Ιαν. 1925.
- Έμπρακτη αναγνώριση της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία αποτελεί η απόφαση του Διαρκούς Δικαστηρίου Διεθνούς Δικαιοσύνης της Χάγης, 1935, που κατοχύρωσε το δικαίωμα στην Ελληνική Μειονότητα να διατηρεί και ιδρύει εκπαιδευτικά και αγαθοεργά ιδρύματα και να χρησιμοποιεί ελεύθερα τη γλώσσα και τη θρησκεία της.
- Μεταπολεμικά το Σύνταγμα του 1946, (άρθρο 39) αναφέρει ότι οι εθνικές μειονότητες απολαμβάνουν όλα τα δικαιώματα σχετικά με την προστασία της πολιτισμικής τους ανάπτυξης και της ελεύθερης χρήσης της γλώσσας τους. Στο άρθρο 42 του Συντάγματος του 1976 αναφέρεται: « Στις εθνικές μειονότητες εξασφαλίζεται η διαφύλαξη και η ανάπτυξη του λαϊκού πολιτισμού και των παραδόσεων, η χρήση της μητρικής γλώσσας και η εκμάθησή της στα σχολεία, η ισότιμη ανάπτυξη σε όλα τα παιδεία της κοινωνικής ζωής». Το σύνταγμα του 1998 στο άρθρο 20 αναφέρει: «Τα άτομα που ανήκουν στις εθνικές μειονότητες ασκούν σε πλήρη ισοτιμία ενώπιον του νόμου τα δικαιώματα και ελευθερίες τους. 2. Έχουν δικαίωμα να εκδηλώνουν ελεύθερα ανεμπόδιστα και χωρίς απαγορεύσεις την

και η λογοτεχνική της παραγωγή μπορεί να προσδιοριστεί ως *λογοτεχνία της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία*. Νομίζουμε ωστόσο ότι καλύτερα αρμόζει ο ορισμός «η λογοτεχνία στην Εθνική Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία».

1.3. Προσδιορισμό ονομασίας

Στην γενικότερη σύγχυση σχετική με το εν' λόγω αντικείμενο συμπεριλαμβάνεται και η ονομασία της λογοτεχνίας στην Εθνική Ελληνική Μειονότητα. Εδώ δεν υπάρχει μια ενιαία θέση. Η επικρατούσα σύγχυση απορρέει από τους πολιτικούς, ιδεολογικούς και εθνικούς σκοπούς και συναισθηματισμούς, προϊόν των ιστορικών καταστάσεων που πέρασε η περιοχή. Την σύγχυση θα πρέπει να αναζητήσουμε επίσης στην έλλειψη βούλησης των υπευθύνων (περισσότερο από δυσκολίες) για τον προσδιορισμό του ιστορικο-πολιτικού και εθνικο-πολιτιστικού στάτους της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία.. Αλλά και στην αδυναμία πολλές φορές της ίδιας της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας να αυτοπροσδιοριστεί κατ' αποδεχτό τρόπο τόσο προς τα Τίρανα όσο και προς την Αθήνα.

Το εν' λόγω πόρισμα προκύπτει κυρίως από την πραχτική που ακολούθησε προς την συγκεκριμένη κατεύθυνση το κομμουνιστικό καθεστώς, το οποίο, εν' ονόματι της ιδεολογίας του νέου σοσιαλιστικού ανθρώπου επιδίωξε να «ευνουχίσει» και μετατρέψει σε υβρίδιο την εθνικο-πολιτιστική ταυτότητα της Ελληνικής Μειονότητας.*

εθνική, πολιτιστική, θρησκευτική και γλωσσική τους καταγωγή. Δικαιούνται να διαφυλάσσουν και αναπτύσσουν αυτά, να διδάσκουν και διδάσκονται στην μητρική τους γλώσσα, καθώς και να ενώνονται σε οργανώσεις και συλλόγους για την υπεράσπιση των συμφερόντων και ταυτότητάς τους».

Δεν αναφέρουν ονομαστικά για ποιες εθνικές μειονότητες πρόκειται. Σήμερα, περισσότερο σε ακαδημαϊκό επίπεδο, παρά επίσημο, αναγνωρίζονται ως εθνικές μειονότητες η ελληνική, η σλαβομακεδονική και η σερβομαυροβουνιώτικη.

* Από τυπικής πλευράς η τάση αυτή διαπιστώνεται στην προσπάθεια αφαίρεσης από την επίσημη ονομασία «Εθνική Ελληνική Μειονότητα» τους προσδιορισμούς της εθνικότητας «εθνική» και «ελληνική» και την ταύτισή της με την απλή ονομασία «μειονότητα- μειονοτικός». Αντικατέστησε λοιπόν την ονομασία με την οποία το καθεστώς αναγνώριζε επίσημα την Εθνική Ελληνική Μειονότητα και δήλωνε άμεσα και με πληρότητα την εθνικοπολιτιστική ταυτότητα της, με την γενική ονομασία «μειονότητα» που απλώς την υπονοούσε. Σημασία είχε να

Παρόμοια σύγχυση επικρατεί και από ελληνικής πλευράς, όπως και στην ίδια την Ελληνική Μειονότητα. Αναφέρουμε εδώ τους ιδεολογικούς συναισθηματισμούς που ταυτίζουν γεωγραφικούς όρους με την εθνοπολιτιστική ταυτότητα της περιοχής.

Επίσης, στο γενικότερο πλαίσιο σύγχυσης σχετικά με την ορολογία επιστημονικής απόδοσης του περιεχομένου της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα, νομίζουμε ότι πρέπει να λάβουμε υπόψη και μια σειρά άλλων παραγόντων. Μεταξύ αυτών αναφέρουμε: τη διαφορετική σκοπιά όσον αφορά τις αρχές για την κατάταξη σε περιόδους της εν λόγω λογοτεχνίας, τις σχέσεις της με την λογοτεχνική παράδοση πριν από την χάραξη των συνόρων, τις σχέσεις με τις ανάλογες λογοτεχνίες σε επικοινωνία και επαφή, την ανάπτυξη μόνο σε ένα γένος, τη στράτευση και το χαρακτήρα της στράτευσης της λογοτεχνίας σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους κλπ.

Σαν αποτέλεσμα, ποικίλουν διάφοροι ορισμοί όπως: «Μειονοτική Λογοτεχνία», «Η Λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία», «Η Λογοτεχνία των Ελλήνων (ή του Ελληνισμού) της Αλβανίας», «Η Βορειοηπειρωτική Λογοτεχνία», «Φυλακισμένη Λογοτεχνία», «Η Μεταπολεμική Λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία» κλπ

Προτιμηταίος θα ήταν ο όρος «**Λογοτεχνία στην Εθνική Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία**». Τα επιχειρήματα για την ορθότητα του όρου αυτού είναι: Όλοι αποδέχονται το γεγονός ότι η Λογοτεχνία στην Ελληνική Μειονότητα αποτελεί συνέχεια μιας κληρονομιάς, η οποία πηγαίνει πέρα των χρονικών ορίων χάραξης των συνόρων του νεοσύστατου αλβανικού κράτους. Πριν την ιστορική αυτή στιγμή η λογοτεχνία στο σημερινό χώρο της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας, αποτελούσε συνέχεια της πανελλήνιας λογοτεχνίας. Μετά τη χάραξη των συνόρων η λογοτεχνία στην Εθνική πλέον Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία, ακολούθησε διαφορετική πορεία σε σχέση με την υπόλοιπη πανελλήνια λογοτεχνία. Την πορεία της υπαγορεύουν οι νέες κοινωνικο-πολιτικές και ιστορικές συνθήκες εντός του αλβανικού κράτους. Αυτό δεν αναιρεί το γεγονός ότι, ταυτόχρονα, φέρει τη σφραγίδα της λογοτεχνικής παράδοσης της περιοχής και του ελληνικού έθνους, (παρά τις απαγορεύσεις) στη νέα κοινωνικο-πολιτική πραγματικότητα. Οι ιδιαιτερότητες αυτές μας

αποφεύγονταν ο όρος που θύμιζε τις σχέσεις και τη συνέχεια της κοινότητας της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας με την Ελλάδα.

οδηγούν στην αναγκαιότητα να εξετάσουμε τις λογοτεχνικές διαδικασίες στη Μειονότητα ως προϊόν αλληλεπίδρασης των προαναφερθέντων παραγόντων.

Καταλήγοντας θα λέγαμε ότι ο όρος «Η Λογοτεχνία στην Εθνική Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία» εξασφαλίζει την καλύτερη εκπροσώπηση της πραγματικότητας ως λογοτεχνικό φαινόμενο που συμβαίνει στην Εθνική Ελληνική Μειονότητα. Διευκολύνει την αντίληψη ότι η συγκεκριμένη λογοτεχνία αποτελεί συνέχεια της λογοτεχνικής παράδοσης πέρα από την ιστορική στιγμή της χάραξης των συνόρων. Ταυτόχρονα, επιτρέπει να κατανοήσουμε και την επιρροή άλλων εξωλογοτεχνικών και λογοτεχνικών παραγόντων. Οι επιδράσεις αυτές διαφοροποιούν την λογοτεχνική παραγωγή της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία, τόσο από την πανελλήνια, όσο και την αλβανική λογοτεχνία. Ωστόσο επισφραγίζουν το γεγονός ότι η πορεία της προκαθορίζεται από την ελληνική της παράδοση και ως συνέχεια της.

Όσον αφορά τώρα τις άλλες ονομασίες:

Πρώτο, ο όρος «**Μειονοτική λογοτεχνία**», χρησιμοποιήθηκε διάπλατα στην βιβλιογραφία στην αλβανική και την ελληνική γλώσσα στην Αλβανία μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Δεν μπορεί όμως να αποδώσει την έννοια του αντικειμένου για το οποίο μιλούμε. Ο όρος «μειονοτική», έχει γενική σημασία και μπορεί κάλλιστα να χρησιμοποιηθεί για την λογοτεχνία μειονοτικών ομάδων γενικά σε μια χώρα, ανεξάρτητα από το γεγονός που στην Αλβανία με τον όρο «μειονότητα» υπονοούνταν και συνεχίζεται να υπονοείται, μόνο η Ελληνική Μειονότητα. Δεύτερο, η χρήση του όρου «μειονότητα», εξυπηρετούσε μια πολιτική σκοπιμότητα που αφορούσε την εννοιολογική αλλοίωση της εθνικής και πολιτιστικής ταυτότητας της Ελληνικής Μειονότητας. Τόσο το χειρότερο όταν η λέξη «Έλληνας», είχε φορτιστεί με αρνητικό συναίσθημα. Χρησιμοποιούνταν ως ύβρη κατά των Ελλήνων μέχρι και με την σημασία «εχθρός».

Οι συνέπειες ήταν βαρύτερες αν έχουμε υπόψη ότι και οι Έλληνες, μέλη της Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία, για να απαλλαγούν από την δυσμενή αυτή θέση, αποκαλούσαν τον εαυτόν τους «μειονοτικούς», αντί «Έλληνες Μειονοτικούς» ή απλώς «Έλληνες». Συνέβαινε όπως επί τουρκοκρατίας που επιβλήθηκε ο όρος «γκιαούρηδες» αντί Έλληνες (ορθόδοξοι χριστιανοί στην πίστη)

Δεύτερο. Επισημάναμε ότι η λογοτεχνική κληρονομιά ή παράδοση, της κοινότητας της Ελληνικής Μειονότητας έχει βάθος

χρόνου πολύ πιο πέρα από την ιστορική στιγμή που μετέτρεψε ένα μεγάλο τμήμα Ελλήνων στο βόρειο τμήμα της Ηπείρου σε εθνική μειονότητα εντός του αλβανικού κράτους. Αυτό σημαίνει ότι ο όρος «Μειονοτική λογοτεχνία» ή «*Η λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας*» δεν μπορεί να ανταποκριθεί στην ιστορική πραγματικότητα λογοτεχνικής κληρονομιάς. Μπορεί να είναι έγκυρος μόνο για την ιστορική περίοδο καθιέρωσης ως μειονότητα. Ή όταν στην κοινότητα της Ελληνικής Μειονότητας αναγνωρίζεται το δικαίωμα και το κύρος του κληρονόμου και συνεχιστή της λογοτεχνικής και πολιτισμικής διαχρονικής παράδοσης της περιοχής πριν από το 1913. Πράγμα το οποίο, ούτε συνέβαινε, ούτε συμβαίνει, ούτε βέβαια υπονοείται.

Τρίτο. Ο όρος «*Η Λογοτεχνία των Ελλήνων (ή του Ελληνισμού) της Αλβανίας*», χρησιμοποιήθηκε στην αντίστοιχη βιβλιογραφία της Ελληνικής Μειονότητας μετά το 1990. Την ακαταλληλότητα του όρου την αναζητούμε στις αντιδράσεις από λογοτεχνικούς και μη κύκλους για τη χρήση γενικότερα του ονομαστικού συνόλου «Έλληνες της Αλβανίας»* ως υποκατάστατο του όρου Εθνική Ελληνική Μειονότητα. Οι αντιδράσεις σχετίζονται με το γεγονός ότι ο όρος αυτός χρησιμοποιείται για τον προσδιορισμό των ελληνικών παροικιών σε διάφορες χώρες του κόσμου, όπως στη Γερμανία, τις ΗΠΑ, τον Καναδά, την Αυστραλία κλπ. Οι Έλληνες εγκαταστάθηκαν στις χώρες αυτές ως μετανάστες και αποτελούν μια κοινότητα συχνά σκόρπια και όχι λειτουργική. Σαν αποτέλεσμα δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ο ίδιος όρος για τον προσδιορισμό της Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία, η οποία αποτελεί εδαφική συνέχεια του ελληνικού έθνους ως αυτόχθονος ελληνικός πληθυσμός.

Τέταρτο. Αρκετά διαδομένος, ειδικά στον ελλαδικό χώρο, είναι ο όρος «*Βορειοηπειρώτικη Λογοτεχνία*». Ο όρος «Βόρειος Ήπειρος» είναι στην ουσία γεωγραφικός όρος. Καθιερώθηκε όταν τα γεωπολιτικά συμφέροντα των μεγάλων δυνάμεων έκοψαν, στις αρχές του XX αιώνα, στα δύο την ενιαία μέχρι τότε περιοχή της Ηπείρου. Δεν σεβάστηκαν ωστόσο τις εθνολογικές γραμμές και συμπεριέλαβαν

---

* Η χρήση του όρου Έλληνες της Αλβανίας έγινε για να συμπεριληφθούν στην κοινότητα της Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία και εκείνα τα μέλη της που βρισκότανε σε διάφορα σημεία της Αλβανικής επικράτειας, εκτός των αυθαιρέτως αναγνωρισμένων μειονοτικών περιοχών, τους οποίους το κομμουνιστικό καθεστώς δεν μετρούσε στο σύνολο της εθνικής Ελληνικής Μειονότητας.

στο βόρειο τμήμα σημαντικό αριθμό πληθυσμού ελληνικής εθνικότητας και καταγωγής. Στη συνέχεια ο γεωγραφικός όρος απέκτησε ιδεολογικό και πολιτικό νόημα για να δηλώσει τον αλυτρωτισμό των Ελλήνων για «τα ελληνικά εδάφη αποσπασμένα από τον εθνικό κορμό».

Με το ίδιο συναισθηματικό φόρτο χρησιμοποιείται και σήμερα ευρέως στην Ελλάδα και στην Ελληνική Μειονότητα. Μάλιστα, προστέθηκε στην πρώτη σημασία μια νέα χροιά. Πρόκειται για την απόδοση της καταγωγής των μελών της μειονότητας, αντικαθιστώντας τον όρο «Εθνική Ελληνική Μειονότητα». Πρόκειται επίσης για την απόδοση της ιδεολογικής επισήμανσης του «πατριώτη» ή του «εθνικόφρονα». Εξυπηρετεί σ' αυτό όχι μόνο η ιστορική χρήση του όρου στην Ελλάδα, αλλά και το γεγονός ότι είναι ένας μονολεκτικός, άρα εύχρηστος, όρος.

Την ίδια εννοιολογική πορεία ακολούθησε και η χρήση του όρου για τον προσδιορισμό της λογοτεχνίας ως «Βορειοηπειρώτικη Λογοτεχνία».

Νομίζουμε ότι και ο όρος «*Βορειοηπειρωτική λογοτεχνία*» δεν μπορεί να την προσδιορίσει επιστημονικά τη λογοτεχνία του χώρου. Δεν ξεκινούμε γι' αυτό από το γεγονός ότι σε διάφορους αλβανικούς κύκλους, επίσημους και μη, ο όρος «Βόρειος Ήπειρος» προϋποθέτει τους ελληνικούς ισχυρισμούς για την ένωση του Νοτίου τμήματος της Ηπείρου με το Βόρειο. Αλλά, πρώτο, διότι ο όρος δεν χαίρει επίσημη νομική αναγνώριση για να δηλώσει την ταυτότητα της κοινότητας της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία. Συνεπώς, σε επίσημο επίπεδο δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τον προσδιορισμό της λογοτεχνίας της κοινότητας αυτής. Τόσο το περισσότερο μπορεί να δηλώσει την λογοτεχνική κληρονομιά πριν από την καθιέρωση των συνόρων. Δεύτερο, στα γεωγραφικά όρια της Βόρειας Ηπείρου, όσο πιο νότια νοηθούν αυτά, θα συμπεριληφθεί και ένα μέρος αλβανικού πληθυσμού.

Πέμπτο. Έχοντας υπόψη τα μέχρι τώρα επιχειρήματα, νομίζουμε ότι μπορούμε να συμπεράνουμε εύκολα γιατί δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ο όρος «*Η Μεταπολεμική Λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας*». Ο όρος αυτός λοιπόν, μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να προσδιορίσει την λογοτεχνία μιας συγκεκριμένης περιόδου, εκείνης μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Γεγονός είναι όμως ότι συναντάται τόσο συχνά, όσο και ο όρος «Μειονοτική Λογοτεχνία», για την απόδοση όλης της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα.

Αυτό οφείλεται στις προσπάθειες που είχε καταβάλλει το κομμουνιστικό καθεστώς να επινοήσει ότι η πραγματική λογοτεχνία στην Ελληνική Μειονότητα άρχισε με την εγκαθίδρυση του κομμουνισμού στην Αλβανία.

Έκτο. Ο όρος «*Φυλακισμένη Λογοτεχνία*» ο οποίος συναντάται ως τίτλος σε μερικές ποιητικές ανθολογίες ποιητών από την Εθνική Ελληνική Μειονότητα, μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να χαρακτηρίσει την απαγορευμένη, ή λογοκρινόμενη λογοτεχνία, ή εκείνη που γράφτηκε στα κελιά και στις εξορίες κατά την κομμουνιστική δικτατορία.

Στην Ελλάδα ο όρος «*Φυλακισμένη λογοτεχνία*» χρησιμοποιείται συχνά και για την απόδοση όλης της λογοτεχνίας της Ελληνικής Μειονότητας, η οποία την μεταπολεμική περίοδο, μέχρι το 1990 αναπτύχθηκε εξολοκλήρου απομονωμένη από την υπόλοιπη πανελλήνια λογοτεχνία. (Μόνο με το σκεπτικό αυτό ο όρος «*Φυλακισμένη λογοτεχνία*» μπορεί να θεωρηθεί σωστός)

I.4. Κατάταξη σε περιόδους

Είναι γνωστό ότι η κατάταξη σε περιόδους, έστω και μιας συγκεκριμένης εθνικής λογοτεχνίας, αποτελεί λεπτό και περίπλοκο ζητήματα στη θεωρία και ιστορία της λογοτεχνίας. Βασικό πρόβλημα παραμένουν οι αρχές για την επιλογή των κριτηρίων που θα χρησιμοποιηθούν για την κατάταξη σε περιόδους μιας συγκεκριμένης λογοτεχνίας. Στο πλαίσιο αυτό караδοκεί μονίμως ο κίνδυνος που απορρέει από την αντιμετώπιση της ιστορίας της λογοτεχνίας από θέσεις της πολιτικής ιστορίας. Ο Γ. Βελούδης¹ αναφέρεται σχετικά στον πιο χτυπητό εκπρόσωπο της άποψης αυτής, τον George Gottfried Gervinus. Στον πρόλογο του πεντάτομου έργου του «Η ιστορία της Λογοτεχνίας του XIX αιώνα», ο Gervinus διακήρυξε ότι «Δεν έχω καμιά σχέση με την αισθητική κριτική του αντικειμένου».

Τους ίδιους κινδύνους για την αντιμετώπιση της ιστορίας της λογοτεχνίας και τις περιόδους της μέσα από αισθητικούς κανόνες, παρουσιάζουν και οι θέσεις των θετικιστών. Στην απέναντι όχθη στέκουν οι φορμαλιστές και στρουκτουραλιστές. Οι αρχές για την

---

¹ Γιώργος Βελούδης, Γραμματολογία – θεωρία της λογοτεχνίας, Αθήνα 1994, σελ. 362.

εξάντληση της μελέτης των λογοτεχνικών έργων στην εσωτερική τους δομή και τη θεώρηση της εξέλιξης της λογοτεχνίας βάση αυτής, επί το πλείστον θυμίζει την εξέλιξη στην θεωρία των ειδών του Δαρβίνου¹, επισημαίνει ο Renè Wellek. Ο ίδιος υπογραμμίζει επί αυτού ότι τα κριτήρια για τα χαρακτηριστικά των λογοτεχνικών περιόδων «μπορεί να οριστούν...ξεκινώντας από καθαρά λογοτεχνικές αρχές»²

Περισσότερο αποδεχτή νομίζουμε ότι είναι η αρχή του Mukarovsky, ο οποίος ορίζει την ιστορική προσέγγιση της λογοτεχνίας ως διπλό συνδυασμό: ως «εξέλιξη» των εσωτερικών δομών της και ως «γένεση», στην αναφορά της με την «εξωτερική της» κοινωνική πραγματικότητα³.

«Σε εθνική κλίμακα, η μεταφορά των αρχών της πολιτικής ιστορίας και στη λογοτεχνία, αποτελεί μεγάλο πειρασμό, από τον οποίο φαίνεται δεν απαλλάσσονται η πλειοψηφία των Άγγλων και Γάλλων ιστορικών της λογοτεχνίας», αναφέρει ο Yves Chevrel⁴. Ο Chevrel, αναφέρει επίσης, ότι στη Γερμανία ως προσανατολισμό για την καθιέρωση μιας πολιτιστικής ή λογοτεχνικής περιόδου, προτιμούν ένα σημαντικό γεγονός, όπως μπορεί να είναι ο θάνατος του Γκαίτε. Ενώ στην Ελλάδα, Ισπανία και Κάτω Χώρες, προσθέτει, προτιμούν παράλληλα και τον όρο «γενιά».

Η μέχρι τώρα όμως αναφορά στο αντικείμενό μας, αποδεικνύει ότι ο κάθε ερευνητής που επιδιώκει να προσεγγίσει ιστοριογραφικά και κοινωνιολογικά τη λογοτεχνία στην Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία, αντιμετωπίζει, συν αυτών και επιπρόσθετα προβλήματα. *Πρώτο*, υπάρχει γενικώς ένα επιστημονικό κενό που ξεπερνάει τα όρια της αδιαφορίας, με αποτέλεσμα η λογοτεχνία του χώρου, ανεξάρτητα από τις ιδιαιτερότητες και την ταυτότητά της, να μη παρουσιάζει ενδιαφέρον. *Δεύτερο*, είναι η επιλογή των αρχών που θα στηριχτούμε για τον προσδιορισμό των περιόδων της συγκεκριμένης λογοτεχνίας και η σκοπιά που θα επιλέξουμε για την ερμηνεία τους. Λόγου χάρη, τότε θα τοποθετήσουμε την αφετηρία αυτής της λογοτεχνίας και σε ποια κριτήρια θα στηριχτούμε για τον προσδιορισμό της;

---

¹ Renè Wellek, *Concepts of Criticism*, New Haven, London, 1963, σελ. 121.

² Renè Wellek, *Theory of literature*, Αθήνα, 1980, σελ. 67.

³ Γιώργος Βελούδης, *Γραμματολογία – θεωρία της λογοτεχνίας*, Αθήνα, 1994, σελ. 365.

⁴ Yves Chevrel, *Letërsia e krahasuar*, Tiranë, 2002, σελ. 48.

Μεταξύ των ποικίλων απόψεων των ελληνικής καταγωγής παραγόντων επικρατεί τώρα η άποψη ότι η αφετηρία της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα είναι κοινή με την νέα ελληνική λογοτεχνία. Την ίδια όμως, στιγμή από αλβανικής πλευράς έχει σκληρυνθεί η άποψη του κομμουνιστικού καθεστώτος που θέλει την Εθνική Ελληνική Μειονότητα να καλλιεργείται και αναπτύσσεται ως μειονοτική κοινότητα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. (Πρόκειται εδώ για την ιδιόμορφη μειονοτική ταυτότητα και συνείδηση που καλλιέργησε το καθεστώς). Συνεπώς, ισχυρίζονται και η λογοτεχνία της άρχισε να ανθεί ακριβώς τότε.

Τρίτο, οι ποικίλες απόψεις διαμορφώνονται ή διαφοροποιούνται εξαρτώμενες από τις πολιτικές εξελίξεις και τα πολιτικά ή εθνικά συμφέροντα που εκπροσωπούν και όχι από αντικειμενικά λογοτεχνικά και αισθητικά κριτήρια.

Στο πλαίσιο αυτό, για την κατάταξη σε περιόδους της λογοτεχνίας στην Εθνική Ελληνική Μειονότητα, θα προτιμούσαμε τη μεταφορά των πολιτικών και ιστορικών περιόδων, σε συνδυασμό με τις αρχές του Mukarovsky

Η προτίμησή μας στηρίζεται στην ιδιαιτερότητα στράτευσης των γραμμάτων και της λογοτεχνίας στην περιοχή και την άμεση σχέση τους με τις κοινωνικο-πολιτικές και ιστορικές εξελίξεις.

Ταυτοχρόνως η ιστοριογραφία της ελληνικής και αλβανικής λογοτεχνίας, με τις οποίες η λογοτεχνία στην Ελληνική Μειονότητα έχει έμμεσες και άμεσες σχέσεις, ακολούθησαν γενικώς τις ίδιες αρχές.

Χρησιμοποιήσαμε επίσης και τον όρο «γενιά» για εκείνες τις περιόδους οπότε τα διακριτικά στοιχεία της λογοτεχνίας σφραγίζονταν από λογοτέχνες μιας ηλικίας ή γενιάς.

Εκείνο, όμως που έχει περισσότερη σημασία για την ιστοριογραφία σε σχέση με τη λογοτεχνία στην Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία, είναι η δυσκολία εξεύρεσης άποψης κοινής αποδοχής, τόσο για τις περιόδους, όσο, όπως είδαμε, και για την ονομασία της. Μπορούμε ωστόσο να κατατάξουμε τις απόψεις αυτές σε δυο βασικές ομάδες, που είναι όμως διαμετρικά αντίθετες.

Η πρώτη άποψη, διαμορφώθηκε την περίοδο της κομμουνιστικής δικτατορίας και ήταν λίγο πολύ υπαγορευμένη. Για γνωστούς πολιτικούς λόγους «συμπεραίνονταν», σχεδόν από όλους όσους έφεραν άποψη πάνω στο θέμα, ότι η λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία έχει την αφετηρία της στο Β' Παγκόσμιο

Πόλεμο. Ονομάζονταν «Μειονοτική Λογοτεχνία» και θεωρούνταν αναπόσπαστο μέρος της αλβανικής λογοτεχνίας του σοσιαλιστικού ρεαλισμού στην ελληνική γλώσσα.

«Η λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία είναι νέα, -γράφει το 1953 ο Σπύρος Κουφός. Ή, «οι προϋποθέσεις για την γέννησή της δημιουργήθηκαν τότε που το Κομμουνιστικό Κόμμα της Αλβανίας καλούσε όλο το λαό χωρίς θρησκευτικές, τοπικές και ιδεολογικές διακρίσεις, να ενώνονταν στο Εθνικοαπελευθερωτικό Μέτωπο για να πολεμήσει κατά των ξένων φασιστών κατακτητών και των εργαλείων τους στη χώρα μας»¹

Ο Σπύρο Τσομόρα, πρώτος και από τους λίγους στα αλβανικά γράμματα που ασχολήθηκαν με το θέμα της λογοτεχνίας της Ελληνικής Μειονότητας, γράφει στο περιοδικό “Nëntori”: «...στο παρελθόν δεν είχε δώσει σημεία ζωής μια μειονοτική λογοτεχνία....αυτή γεννήθηκε ακριβώς μετά την απελευθέρωση της Αλβανίας»².

Τότε (στα χρόνια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, σημ. Π.Μπ) χωρίς να αρνηθούμε την ύπαρξη κάποιας παράδοσης, έβαλε τις ρίζες της και η πραγματική μειονοτική λογοτεχνία»³, - αναφέρει ο Μενέλαος Δαλιάνης, ένας από τους παράγοντες της μειονότητας στον Πόλεμο μέχρι σήμερα.

«Η ανάπτυξη της λογοτεχνίας της Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία άρχισε μετά τον θρίαμβο του Εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα και της εγκαθίδρυσης της λαϊκής εξουσίας»⁴, -γράφει από το 1955 και η άλλη προσωπικότητα στον Πόλεμο, αλλά και στα γράμματα της Ελληνικής Μειονότητας, Σπύρος Τζιας. Επανέρχεται στην ίδια άποψη πολλά χρόνια αργότερα, (1990) όταν αναφέρει: «Η λογοτεχνία στην ελληνική γλώσσα, με καμιά μικροεξαίρεση, άρχισε να γράφεται μετά την απελευθέρωση...Είναι ένα βλαστάρι που βρήκε έδαφος κατάλληλο και κλίμα ευνοϊκό μονάχα στα χρόνια της λαϊκής εξουσίας»⁵

Χωρίς κάποια ιδιαίτερη καλλιτεχνική επιδίωξη και με ασήμαντη επιρροή στο κοινό και την νεότερη λογοτεχνική παράδοση, χαρακτηρίζει την λογοτεχνία στην Ελληνική Μειονότητα πριν από το

¹ Σ. Κουφός, εφημ. “Zeri popullit”, 29 Ιουλίου, 1953, σελ.3.

² Spiro Çomora, περιοδικό “Nëntori”, 1954 αρ. 3, σελ. 99.

³ Μ. Δαλιάνης, εφημ. «Λογοτεχνικό Λαϊκό Βήμα», Μάιος 1989, σελ..3.

⁴ Σ. Τζιας, περιοδικό “Nëntori”, αρ 6, 1955, σελ.119.

⁵ Σ. Τζιας εφημ. «Λογοτεχνικό Λαϊκό Βήμα», Απρίλης1990, σελ..3.

Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και ο Σταύρος Ντάγιος, ο οποίος επισημαίνει ότι «Ο Εθνικοαπελευθερωτικός Αγώνας δεν έφερε (στην Ελληνική Μειονότητα, σημ. Π.Μπ) μόνο τη λευτεριά, μα και την αποδέσμευση των δημιουργικών της δυνάμεων... και προσθέτει «.....σ' αυτά τα δημιουργήματα (του Πολέμου, σημ.Π Μπ) σηματοδοτείται η γέννηση μια νέας δημιουργίας, εκείνης του σοσιαλιστικού ρεαλισμού»¹

Η δεύτερη άποψη ανήκει κυρίως στην χρονική περίοδο μετά την μεταπολίτευση, το 1990. Συναντάται επίσης, διαχρονικά στην Ελλάδα. Σύμφωνα με την άποψη αυτή η λογοτεχνία στην Ελληνική Μειονότητα χωρίζεται σε δυο μεγάλες περιόδους με διαχωριστική γραμμή το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Οι απαρχές της λογοτεχνίας, σύμφωνα με τους υποστηρικτές της παρούσας άποψης, πηγαίνουν σε μεγάλο βάθος χρόνου. Αναζητούν τις ρίζες της στη λαογραφία και τον παραδοσιακό δημοτικό τραγούδι. Υπογραμμίζουν την ιδέα ότι δεν αποτέλεσε κάποτε ιδιαίτερη λογοτεχνική σχολή, αλλά «εν'γένει ακολουθεί την ελληνική λογοτεχνία και αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της»².

Πάντα σύμφωνα με την άποψη αυτή, κατά την μεταπολεμική περίοδο, η οποία διαρκεί μέχρι το 1990, όταν η Ελληνική Μειονότητα αποκαθιστά εκ' νέου την φυσιολογική επικοινωνία με το έθνος κορμό, η λογοτεχνία της, όσον αφορά τις λογοτεχνικές αξίες, υστερεί κατά πολύ της Ελλαδικής. Ταυτόχρονα, αναφέρουν, επηρεάσθηκε κατά πολύ από την αλβανική λογοτεχνία της ίδιας περιόδου. Ακολούθησε το ίδιο αισθητικό πλαίσιο με την αλβανική λογοτεχνία, αυτό του σοσιαλιστικού ρεαλισμού. «Συνεπώς, στην περίπτωση αυτή, - αναφέρει ο γνωστός πεζογράφος Τ. Κώτσιας,- μπορούμε να μιλήσουμε για αλβανική λογοτεχνία στην ελληνική γλώσσα»³

Ξεκινώντας απ' όσα αναφέραμε, μπορούμε να πούμε: Μόνο αν στηριχτούμε σε αυστηρά ιστορικο-πολιτικά, άρα εξωλογοτεχνικά, κριτήρια, θα δεχτούμε ότι, η Λογοτεχνία στην Ελληνική

---

¹ Σ. Ντάγιος, εφημ. Λογοτεχνικό Λαϊκό Βήμα», Φλεβάρης 1989, σελ.6.

² Κ. Νάτσιος, Σύνοπτική περιγραφή και μια πρώτη θεωρητική προσέγγιση της Βορειοηπειρώτικης Λογοτεχνίας εφημ. «Τα νέα της ΟΜΟΝΟΙΑΣ», 02.06.2000, σελ. 6-8 και Φ. Κυριαζάτη, Μια σύντομη ματιά στη Βορειοηπειρώτικη λογοτεχνία, περιοδικό, «Νέα εστία», Αθήνα, 25.12.1994, σελ.125-132.

³ Τ. Κώτσιας, Συζήτηση στο συμπόσιο της Ένωσης Συγγραφέων της Ελλάδας, 14.12. 2000

Μειονότητα στην Αλβανία αρχίζει τη χρονική στιγμή της χάραξης των συνόρων και της μετατροπής σε μειονότητα του πληθυσμού ελληνικής εθνικότητας στο γεωγραφικό χώρο της Ηπείρου που συμπεριλήφθηκε στο νεοσύστατο αλβανικό κράτος.

Θα κάναμε, όμως, λάθος σε περίπτωση που ερευνούσαμε τα λογοτεχνικά και πολιτιστικά φαινόμενα στηριζόμενοι σε μια ιστορική στιγμή. Τόσο το χειρότερο όταν δεν αποτελεί αποκορύφωμα φυσιολογικών ιστορικών εξελίξεων, αλλά είναι προϊόν πολιτικών σκοπιμοτήτων.

Ωστόσο, είναι γνωστή η αρχή εξέλιξης της λογοτεχνίας, που λέει ότι τα λογοτεχνικά επιτεύγματα κάθε στιγμής του παρόντος είναι προϊόν των κατά παράδοση λογοτεχνικών επιτευγμάτων στα οποία προσθέτονται ως συνέχεια οι σύγχρονες αξίες.

Η ίδια η πραγματικότητα ανάπτυξης της λογοτεχνίας στην Εθνική Ελληνική Μειονότητα, τόσο στην περίοδο 1912-1939, όσο και στη περίοδο 1940-1990, αποτελεί επιβεβαίωση της εν' λόγω αρχής. Τα επιτεύγματά της μαρτυρούν ότι η εξέλιξή της δεν ξεκίνησε από το μηδέν. Παρά τις γνωστές απαγορεύσεις βρήκε τον τρόπο να στηριχτεί στη μακρόχρονη λογοτεχνική παράδοση του χώρου.

Επίσης, δεδομένο χαρακτηριστικό της λογοτεχνίας του χώρου είναι η μόνιμη δέσμευσή της να υπηρετήσει την ενίσχυση και προώθηση της εθνικοπολιτιστικής ταυτότητας του συνόλου της ελληνικής κοινότητας. Θα μετατρέπονταν σε ματαιοδοξία η κάθε προσδοκία για την εξυπηρέτηση ενός τέτοιου υψηλού στόχου αν η λογοτεχνία αυτή δε θα αποτελούσε συνέχεια της λογοτεχνικής κληρονομιάς. Αναφερόμαστε σε εκείνο το πολιτιστικό υπόστρωμα ή διαχρονικό σύστημα αξιών που επικαλείται ένα εθνικώς συμπαγές σύνολο για τον προσδιορισμό της συλλογικής του συμπεριφοράς στην ιστορική προσδοκία του μέλλοντος.

Κατά συνέπεια η σκοπιά της έρευνας λαμβάνει υπόψη ότι: Η σημερινή Εθνική Ελληνική Μειονότητα είναι κληρονόμος του διαχρονικού πολιτισμού της Ηπείρου. Κατ' επέκταση, η λογοτεχνία της αποτελεί συνέχεια της λογοτεχνικής παράδοσης και κληρονομιάς του χώρου. Η αφετηρία της όσον αφορά τον χρόνο, πηγαίνει πολύ βαθιά και δεν έχει καμιά σχέση με την χάραξη των συνόρων στις αρχές του προηγούμενου αιώνα.

Εννοείται ότι, η λογοτεχνική παράδοση για την οποία μιλούμε, αποτελεί αναπόσπαστο μέρος και φυσιολογική συνέχεια της

πανελλήνιας λογοτεχνικής παράδοσης και κληρονομιάς, των βιωμάτων και εθνικών προσδοκιών του ελληνικού λαού. Οι νέες ιστορικές συνθήκες για το τμήμα του ελληνισμού στο νεοσύστατο αλβανικό κράτος συντέλεσαν στην ανάπτυξη μιας λογοτεχνίας, η οποία αποτελεί συνέχεια της πανελλήνιας λογοτεχνικής παράδοσης, αλλά ως απόκλιση σε σχέση με τις σύγχρονες εξελίξεις. Κατά συνέπεια θα πρέπει να εξεταστεί, από την μια ως συνέχεια της γενικής πανελλήνιας παράδοσης και από την άλλη, ως απόκλιση απ' αυτή. Ταυτόχρονα, ως ιδιαίτερη αξία στην πανελλήνια λογοτεχνία, αλλά και την αλβανική.

Με βάση τις παραπάνω αρχές και έχοντας ως σημείο αναφοράς την επικοινωνία με τις αντίστοιχες λογοτεχνίες, ως αναπόσπαστο μέρος ή σε επαφή (ελληνική ή αλβανική), τη λογοτεχνία στην Ελληνική Εθνική Μειονότητα στην Αλβανία θα μπορούσαμε να την κατατάξουμε στις ακόλουθες περιόδους.

Σε μια πρώτη περίοδο. Συμπεριλαμβάνει την φάση της άμεσης επικοινωνίας της λογοτεχνίας με την λογοτεχνική παραδοσιακή προφορική δημοτική δημιουργία.

Η δεύτερη περίοδος. Αντιστοιχεί, πάντα στο πλαίσιο της πανελλήνιας λογοτεχνικής παράδοσης, στην μακρά χρονική περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μέχρι την χάραξη των συνόρων της Ελλάδας και την εγκαθίδρυση του νεοσύστατου αλβανικού κράτους.

Μια επόμενη περίοδο είναι εκείνη από την ίδρυση του αλβανικού κράτους μέχρι το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. *Χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής είναι η ανάπτυξη της λογοτεχνίας υπό καθεστώς μειονότητας εντός του αλβανικού κράτους. Όπως όλα τα πεδία, σημαδεύτηκε από τις συνέπειες της επίπονης διαδικασίας για την αποδοχή του νέου καθεστώτος που απαιτούσε την ένταξη στο αλβανικό κράτος. Η λογοτεχνία ωστόσο συνεχίζει την επικοινωνία με την υπόλοιπη πανελλήνια λογοτεχνία. Μάλιστα, εξελίσσεται περισσότερο εκτός των γεωγραφικών συνόρων του αλβανικού κράτους. Ωστόσο η επικοινωνία με την αλβανική λογοτεχνία είναι σχεδόν ανύπαρκτη, τόσο που δεν μπορεί να ληφθεί υπόψη.*

Η περίοδος που ακολουθεί είναι εκείνη του σοσιαλιστικού ρεαλισμού. Όπως είναι λογικό, η επικοινωνία με την λογοτεχνία του εθνικού κορμού είναι ανύπαρκτη, με εξαίρεση σπάνιων περιπτώσεων ή της έμμεσης επικοινωνίας μέσω μεταφράσεων από τρίτες γλώσσες. Η επιρροές από την αλβανική λογοτεχνία είναι ποικίλες και σε όλα τα

επίπεδα. Είναι περισσότερο επιδράσεις της δημιουργικής μεθόδου. Διέπεται μέχρι τα άκρα από την κομμουνιστική ιδεολογία, ως στρατευμένη στην υπηρεσία του υπαρκτού σοσιαλισμού. Εξελίσσεται κυρίως ως ποίηση. Από μια λογοτεχνία γραμμένη μόνο στην ελληνική γλώσσα στις αρχές, στη δεκαετία του '80 μετατρέπεται σε δίγλωσση με ισχυρότερο το αλβανικό στοιχείο. Παράλληλα μ' αυτή αναπτύσσεται και η απαγορευμένη από το καθεστώς λογοτεχνία ή η «φυλακισμένη λογοτεχνία»

Περίοδος σε εξέλιξη μπορεί να θεωρηθεί η περίοδος που διανύουμε μετά το 1990. Η δικαιολογημένη ορμητικότητα απόκτησης επικοινωνίας με τον εθνικό κορμό και την πανελλήνια λογοτεχνία, συνοδεύεται με την «άρνηση» των επαφών και επικοινωνίας με την αλβανική λογοτεχνία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ, Η ΑΜΕΣΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΜΕ ΤΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

ΙΙ.1. Η Ήπειρος, χώρος του αυθεντικού αρχαίου ελληνικού πολιτισμού

Αναφερόμαστε λοιπόν, σε μια περίοδο κατά την οποία δεν μπορούμε να μιλήσουμε για πλήρη και ξεκάθαρη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στη λαογραφία και την έντεχνη λογοτεχνία. Ούτε ανάμεσα στη λογοτεχνία και τα γράμματα γενικότερα. Πρόκειται για μια βρεφική περίοδο την οποία ασφαλώς, πέρασε κάθε λογοτεχνία, όντας ή όχι εθνική, όντας ή όχι ενός συγκεκριμένου χώρου.

Για να μπορέσουμε όμως, να προσδιορίσουμε τη φύση και τη λειτουργία της λογοτεχνίας που καλλιεργήθηκε στο σημερινό χώρο της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας, πρέπει να έχουμε υπόψη ότι, οι Έλληνες κάτοικοι του αναμφίβολα, αποτελούν τον κληρονόμο του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού για τον οποίο είναι υπερήφανη όχι μόνο η Ελλάδα, αλλά όλη η ανθρωπότητα..

Παράρτημα:

Η πολιτιστική ιστορία της Ηπείρου ξεκινάει από την μέση παλαιολιθική εποχή, γύρω το 4000 π.Χ, τότε λοιπόν που εμφανίζονται τα λίθινα εργαλεία του Κοκκινόπηλου.

Παραμένοντας στην ετυμολογία της λέξης, ο όρος πολιτισμός συνδέεται με την πόλι, δηλ την κοινότητα που δημιουργείται για την επιδίωξη κάποιου αγαθού. Τέτοιου είδους κοινότητες απαντούν στην Ήπειρο κατά την πρωτοελλαδική περίοδο (2800- 2100 π.Χ), οπότε εμφανίζονται νεκροταφεία τύμβων, ενώ στη μεσοελλαδική περίοδο (2100-1600 π.Χ) διαμορφώνονται οι θεσμοί των Ελλήνων, οι διάλεκτοι και τα έθιμά τους.

Οπωσδήποτε, η ημινομαδική ζωή των ηπειρωτικών φύλων δεν επέτρεψε την ανάπτυξη του πολιτισμού με τους ρυθμούς της

υπόλοιπης Ελλάδας. Για μακρά χρονική περίοδο η πολιτιστική δραστηριότητα σχετίζεται με τις αποικίες των Μυκηναίων, των Ηλείων και των Κορινθίων.

Η περίοδος της πολιτιστικής ανάπτυξης της Ηπείρου συμπίπτει ασφαλώς με την ακμή του βασιλείου των Μολοσσών. Την εποχή εκείνη αρκετοί από τους παλιότερους οχυρωμένους οικισμούς εξελίσσονται σε πόλεις κατά το πρότυπο μάλιστα των πόλεων της υπόλοιπης Ελλάδας. Ο ίδιος ο Πύρρος ιδρύει δυο νέες πόλεις τη Βερενίκη και την Αντιγόνη. Η τελευταία εξελίχθηκε μάλιστα σε δεύτερη σημαντική πόλη στην περιοχή της Χαονίας.

Η επέκταση και η ανάπτυξη του πολιτισμού συνδέεται με θρησκευτικούς λόγους. Μάλιστα θα πρέπει να τονίσουμε ότι μερικές από τις πολλές φυλές που εισέβαλαν στην Ήπειρο διατήρησαν τους θεσμούς των υπαρχόντων ιερών εδώ. Μια τέτοια εξέλιξη είναι βέβαιο ότι συνέβαλε στην διατήρηση μερικών βασικών χαρακτηριστικών στην πολιτισμική ανάπτυξη της Ηπείρου.

Η πιο χαρακτηριστική περίπτωση πόλης που αναπτύχθηκε λόγω του ότι υπήρξε λατρευτικό κέντρο είναι η Δωδώνη, η έδρα του αρχαιότερου ελληνικού μαντείου από την μεσοελλαδική περίοδο. Είναι η ιερή πόλη του Διός, που σύμφωνα με τον Απολλόδωρο, ονομάστηκε Δωδωναίος, επειδή έδινε στους ανθρώπους τα αγαθά και Πελασγικός επειδή βρισκόταν κοντά στη γη.

Το μαντείο της Δωδώνης, η παράδοση για την ίδρυση

Σύμφωνα με την ελληνική παράδοση, στον Δωδωναίο Δία, προστάτη του μαντείου προσεύχονταν ο ομηρικός Αχιλλέας. Στο ίδιο μαντείο υποτίθεται ότι κατέφευγαν δύο ακόμα ήρωες από τον ίδιο μυθικό κύκλο, ο Οδυσσέας και ο Αινείας. Σύμφωνα με τον μύθο των Αργοναυτών η θεά Αθηνά ενσωμάτωσε στην Αργώ ένα κομμάτι ξύλου από την ομιλούσα, προφητική δρυ της Δωδώνης, τα φύλλα της οποίας έδιναν το χρησμό του πατέρα των θεών.

Ο Ίναχος, ο πρώτος βασιλιάς του Άργους, έστειλε αρκετές πρεσβείες για να μάθει γιατί η θυγατέρα του η Ιώ, βασανίζεται από εφιαλτικά όνειρα. Η ίδια η Ιώ έφτασε περιπλανώμενη στη Δωδώνη, όπου η προφητική δρυς την αποκαλεί «σύζυγο του Διός»

Η Ιώ λοιπόν, μετά την απάντηση του μαντείου επέστρεψε στην Αίγυπτο, όπου γέννησε τον γιο του Δία τον Έπαφο. Ο Έπαφος ίδρυσε τη Μέμφιδα και απέκτησε μια κόρη τη Λιβύη, η οποία

συνευρέθηκε με τον Ποσειδώνα και γέννησε την Αίγυπτο και τον Δαναό.

Κατά πόσο όλα αυτά ακολουθούν μια λογική είναι δύσκολο να το πει κανείς παρά το γεγονός ότι η λογική του μύθου είναι διαφορετική από τη λογική της επιστήμης. Αξίζει όμως να επισημάνουμε ότι αρκετά πρόσωπα συναντιούνται σε διαφορετικούς μύθους, οι οποίοι επιπλέον, συνδυάζονται μεταξύ τους με βάση κάποιο στοιχείο ή μοτίβο. Έτσι μπορούμε να εννοήσουμε τι σήμαινε για τον Έλληνα του 3^{ου} αι.π.Χ η είδηση ότι οι ιέρειες του Αμμωνα αναγνώρισαν στο πρόσωπο του Αλέξανδρου τον γιο του Θεού.

Οπωσδήποτε ο πιο ενδιαφέρον επισκέπτης του μαντείου ήταν ο Ηρόδοτος, κυρίως επειδή μας αφηγείται το μύθο της ίδρυσής του. Όπως τον πληροφορούν οι ιέρειες του μαντείου, κάποτε έφυγαν από τις Αιγυπτιακές Θήβες δύο μέλαιναι πελειάδες (μαύρες περιστέρες) Η μια πήγε στη Λιβύη και ίδρυσε το μαντείο του Αμμωνος Διος και η άλλη έφτασε στην Ελλάδα. Κάθισε στο κλαδί μιας βαλανιδιάς στη Δωδώνη και είπε με ανθρώπινη λαλιά ότι θα πρέπει να ιδρυθεί σε εκείνο το σημείο ιερό του Διός.

Ο Ηρόδοτος φέρνει μια ρεαλιστικότερη εκδοχή. Στηριζόμενος σε αιγυπτιακή παράδοση αναφέρει ότι Φοίνικες είχαν απαγάγει δυο ιέρειες από τις Θήβες και πούλησαν την μία στη Λιβύη και την άλλη στην Ελλάδα.

Δύο αιώνες περίπου μετά τον Ηρόδοτο, οι μύθοι σχετικά με το μαντείο της Δωδώνης έχουν αποβάλει το αιγυπτιακό στοιχείο. Μια από τις δύο νέες εκδοχές (θεσσαλικής καταγωγής) αναφέρει ότι ο δρυτόμος Ελλός, γιος του Ηρακλείδη Θεσσαλού και μυθικός γενάρχης των Σελλών προσπάθησε κάποτε να κόψει την ιερή δρυ της Δωδώνης, αλλά τον σταμάτησε με ανθρώπινη φωνή ένα περιστέρι που είχε χτίσει εκεί τη φωλιά του. Κατόπιν αυτού ο Ελλός έγινε ο πρώτος ιερέας του Δία. Η δεύτερη παράδοση, η οποία προέρχεται από τους Μολοσσούς αφηγείται περίπου τα ίδια με τη διαφορά ότι ως δρυτόμος εμφανίζεται ο βοσκός Μαρδύλας.

Η εξέλιξη

Μπορεί η Δωδώνη να προσέλαβε σχετικά αργά τα εξωτερικά δομικά και μορφικά χαρακτηριστικά του πανελληνίου ιερού. Υπήρξε

ωστόσο πρωτοποριακή σε τρία τουλάχιστον σημεία: -_στη χρήση των στοών, στην κατασκευή θεάτρου και στην ύπαρξη βουλευτηρίου. Μέχρι τις αρχές του 4^{ου} αι.π.Χ ο ναός ήταν φτιαγμένος κατά τα μυκηναϊκά πρότυπα: - ένα υπαίθριο ιερό με έναν οικίσκο που έσκεπε το άγαλμα του θεού κάτω από τους κλάδους της ιερής δρυός.

Η λαμπρή περίοδος ξεκινάει περί τα τέλη του 4^{ου} αι.π.Χ, ενδεχομένως εντός των πλαισίων της πολιτικής του πανελληνισμού που ακολούθησε ο Μ. Αλέξανδρος. (Η συγκεκριμένη πολιτική επέβαλε τον πανελλήνιο χαρακτήρα ορισμένων ιερών (Δελφοί, Δήλος, Ολυμπία, Δωδώνη). Οι οικοδομικές επεκτάσεις και αρχιτεκτονικοί εξωραϊσμοί θα συνεχιστούν επί βασιλείας του Πύρρου. Κατασκευάστηκε θέατρο όπου διδάχτηκαν οι τραγωδίες Αρχέλαος του Ευριπίδη και Αχιλλεύς του Χαιρέμωνος. Οικοδομήθηκε επίσης ένας νέος ναός αφιερωμένος στον Ηρακλή ως απώτατο πρόγονο των Ηπειρωτών.

Η παρακμή του μαντείου της Δωδώνης αρχίζει με τις αιτολικές επιδρομές (219 π.Χ) για να κορυφωθεί ο μαρασμός του με τις ρωμαϊκές καταστροφές. Το μαντείο θα συνεχίσει την λειτουργία του μέχρι τα μέσα του 4^{ου} αι. μ. Χ

Η Δωδώνη, το λίκνο του ελληνισμού

Η Δωδώνη αποτελεί το λίκνο του ελληνισμού και όσον αφορά την ονομασία που πήραν όλα τα φύλα που κατοίκησαν την Ελλάδα και ανήκουν σήμερα στο Ελληνικό έθνος. Η Δωδώνη βρισκόταν στο «μέσον» μιας εδαφικής περιοχής της Ηπείρου την οποία οι αρχαίοι κάτοικοί της ονόμαζαν «Ελλοπία» (αρχαία ονομασία της σημερινής κοιλάδας των Ιωαννίνων.

Ο Αριστοτέλης χαρακτήριζε την περιοχή αυτή ονομάζοντάς την ΕΛΛΑΔΑ ΑΡΧΑΙΑ. Τη θεωρούσε σαν την κοιτίδα των Ελλήνων διότι όπως γράφει «κατοικούσαν εδώ οι Σελλοί και οι τότε ονομαζόμενοι Γραικοί τώρα δε Έλληνες». Και το ένα όνομα, και το άλλο έχουν σχέση με την Ήπειρο. Το Πρώτο Γραικοί σχετίζεται με την θεά Γαία που συναντούμε επίσης στην Ήπειρο. Όπως πιο πάνω αναφέραμε, μια από τις εκδοχές για τους δημιουργούς του μαντείου της Δωδώνης φέρει ως τέτοιο το γιο του Ηρακλείδη Θεσσαλού και μυθικό γενάρχη των Σελλών. Οι Σελλοί πρόφεραν το όνομά τους με τραχιά ορεσίβια προφορά αφαιρώντας το αρχικό «σ». Σαν

αποτέλεσμα, από τη λέξη αυτή προήλθαν οι «Ελλείς» «Ελλάς» και «Ελληνες», καθώς και τα υπόλοιπα παράγωγά τους.

Το όνομα αυτό το συναντούμε στην αρχαιότητα όχι απλώς ως όνομα φύλου, αλλά και ως τοπωνυμία. Η σημερινή ονομασία του ποταμού Λούρου στα ομηρικά έπη ήταν Σελήεις, δηλαδή ποταμός των Σελλών.

Σήμερα το όνομα των ιδρυτών του μαντείου της Δωδώνης, το συναντούμε ατόφιο ως όνομα της κοινότητας Σελλειό στην Πάνω Δρόπολη. Στο δυτικό τμήμα του σώζεται ακόμα και σήμερα το «κάστρο», ένα οχυρό που ανάγεται στην εποχή του μυκηναϊκού πολιτισμού.

Άλλα μαντεία και σημαντικοί λατρευτικοί χώροι

Ανάλογη εξέλιξη παρατηρείται ακόμα σ'ένα ιερό, το Νεκρομαντείο (νεκρομαντείο) της Έφυρας, πρωτεύουσας των Θεσπρωτών. Θα πρέπει να τονίσουμε ότι θρησκευτικοί χώροι στην Ήπειρο είναι και ο Άδης (σκοτεινή έκταση κάτω από τη γη) και η είσοδός του, ο Αχέρων Ποταμός, (αποτελούσε την πύλη του Άδη ο οποίος ρέει κάνοντας ήχο- Αχέω θόρυβο), διέρρεε την Αχερουσία Λίμνη την οποία ο Χάροντας διέπλεε με τη βάρκα του περνώντας τους νεκρούς, ο Κωκυτός, ο φοβερός ποταμός του Άδη) τα Ηλύσια πεδία (η τότε ονομασία του παραδείσου).

Η Πασσαρώνα (μεταξύ σημερινής Καστρίτσας και Παρακαλάμου) ήταν λατρεία του Αρείου Διός, στο ναό του οποίου ορκίζονταν ο Βασιλιάς των Μολοσσών. Στο θέατρο της πόλης από τα πιο μεγάλα και διατηρημένα όλης της Ελλάδας, έχει διδαχτεί η τραγωδία «Ανδρομάχη» του Ευριπίδη.

Μετά τη Δωρική εισβολή στην Ήπειρο διατηρήθηκαν δυο βασικά χαρακτηριστικά όσον αφορά την θρησκεία. Πρώτο είναι η εξάπλωση των μαντικών λατρειών κι η λατρεία του Θεού Πανός. Στην Ήπειρο υπήρχε επίσης ένα αρχαίο μαντείο του Απόλλωνα, του οποίου η φήμη, μετά την δωρική εισβολή στην Ήπειρο, διαδόθηκε σε πάρα πολλά σημεία.

Εκτός από τα προαναφερόμενα έχουμε επίσης το μαντείο των Νεκρών στο Νεκρομαντείο μέσα στην κοιλάδα του Αχέρωντα και το μαντείο του Οδυσσέα στην Τράμπια.

Άλλο μαντικό κέντρο στην Ήπειρο ήταν το Νυμφαίον στη Σελενίτσα, όπου ερμηνεύονταν οι κινήσεις της φλόγας του αερίου

της φλέγουσας πίσσας της Σελενίτσας. Το ίδιο ίσχυε και για το ιερό της Εκάτης κοντά στο Ωρικό. (Παρόμοια ερμηνεία πιθανότατα να είχαμε και στην περιοχή του Δελβίνου όπου στους νεότερους χρόνους θα συναντήσουμε το μύθο του θεριού της Μπίστρισσας. Κάπου εκεί υπάρχει σήμερα μια ανεκμετάλλευτη ισχυρή πηγή αερίου)

Επίσης το βουνό Τομόρι μαζί με την ελληνική καταγωγή της ονομασίας (Τομούραι ήταν οι μαντείες του Δία Δωδώνης και οι μάντιες του Ιερού της. Επίσης σε ομώνυμο βουνό μεταξύ της λίμνης των Ιωαννίνων και του ποταμού της Άρτας ευδοκίμούσε η «τομαριάς φηγός» (βαλανιδιά) από την οποία ναυπηγήθηκε η πλώρα του Άργους). Αυτό σημαίνει ότι το Βουνό Τομόρι, δίπλα στο Μπεράτι, πρέπει να αποτελούσε και έναν ιερό χώρο. Ενισχύει την άποψη το γεγονός ότι οι μπεκτασίδες θεμελίωσαν αιώνες αργότερα στο ιερό αυτό βουνό το κέντρο τους, που θυμίζει τη γενικότερη πρακτική των καταχτητών. Σήμερα, κάθε άνοιξη γιορτάζεται εδώ μεγαλοπρεπώς η μέρα των Μπεκτασίδων.

Η Ήπειρος χώρος φιλοξενίας μυθικών ηρώων

Η Δωδώνη δεν ήταν η μοναδική περιοχή της Ηπείρου την οποία επισκέφτηκαν Έλληνες Ήρωες. Ο Ηρακλής πέρασε στον Άδη για να πιάσει τον Κέρβερο από το Νεκριομαντείο του Αχέροντα και, επιστρέφοντας από έναν άλλο άθλο του, κατέκτησε την περιοχή όπου αργότερα ιδρύθηκε η Επίδαμνος. Δύο απόγονοί του, ο Τληπόλεμος και ο Θεσσαλός εγκαταστάθηκαν στη Θεσπρωτίδα και αργότερα οδήγησαν τους Θεσπρωτούς στη Ρόδο και τα Δωδεκάνησα.

Ο Νεοπτόλεμος, γιος του Αχιλλέα της γενιάς των Αιακιδών (ο Αιακός ήταν παππούς του μυθικού Αχιλλέα) πήρε αιχμάλωτη την Ανδρομάχη, γυναίκα του Έκτορα, και από την ένωσή τους γεννήθηκε ο Μολοσσός, που αργότερα έγινε βασιλιάς της Ηπείρου.

Ο Έλενος, γιος του Πριάμου με τις προφητικές ικανότητες, μετά την πτώση της Τροίας έγινε βασιλιάς της Ηπείρου. Μάλιστα εκείνος ερμήνευσε τον χρησμό του Δωδωναίου Δία στον Αινεία. (Η παράδοση τον θέλει να ιδρύει με μια ομάδα Τρώων το Βουθρωτό στην Χαονία.)

Άλλοι Τρώες μυθικοί ήρωες ιδρύουν πόλεις στην Ήπειρο συμβάλλοντας άμεσα στην πολιτιστική πορεία της περιοχής. Ο

Αμφιλόχιος ίδρυσε το Αμφιλοχικό Άργος. Ο Ελπήνωρ ίδρυσε τον Ωρικό και τον Θρόνιο στον σημερινό κόλπο της Αυλώνας. Ο Νεοπτόλεμος ιδρύει μια άλλη πόλη στα βόρεια του ίδιου κόλπου, η οποία αργότερα ονομάστηκε Βύλλις, κλπ

Η Ήπειρος, υπόβαθρο του νεότερου ελληνικού πολιτισμού

Έλληνες, Τρώες, ήρωες, ημίθεοι, μάντεις και ένδοξοι πολεμιστές: οι πρόγονοι των ηπειρωτικών φύλων είναι αρκετά λαμπροί ώστε να υποστηρίζουν ιδεολογικά τα μεγαλόπνοα σχέδια των απογόνων τους. Ο Μέγας Αλέξανδρος με καταγωγή από τους Μολοσσούς από την μεριά της μητέρας δεν είναι ότι απλώς επιλέγει στην υπηρεσία της ηγεμονιστικής του προσδοκίας το αχιλλειακό μοντέλο, αλλά είναι κυρίως το αίμα των Αιακιδών που τον ελκεί.

Αρκετούς αιώνες αργότερα ο Γεώργιος Καστριώτης, ο Ηπειρώτης αυτός πολεμιστής για την υπεράσπιση του Χριστιανισμού αποκαλούμενος Ισκαντέρ (το όνομα το Μέγα Αλέξανδρου, αυτόν που εμείς σήμερα λέμε Σκεντέρ + Μπέης) θα επιδιώξει την επανάληψη της ιστορίας.

Μέσα στο ίδιο πλαίσιο θα κινηθεί άλλωστε και ο ξάδερφος του Μέγα Αλέξανδρου, ο Πύρρος που φέρει μάλιστα το όνομα του γιου του Αχιλλέα.

II.2. Αρχαία μυθολογία και οι επιτόπιοι μύθοι και θρύλοι

Ασφαλώς τα όσα αναφέρουμε δεν ανήκουν στην ίδια περίοδο. Οι μύθοι περί αυτών ξεκινούν κυρίως μετά των Τρωικό Πόλεμο και η γεωπολιτική τους αξιοποίηση χρονολογείται μετά τον 4^ο αι. μ.Χ. Ωστόσο οι μύθοι που ανάγουν τους βασιλείς των ηπειρωτικών φύλων σε Έλληνες ήρωες, αποτελούν ένα ισχυρό έρεισμα για το κοινό πολιτισμικό υπόβαθρο που θα διασφάλιζε στον ελληνισμό ουσιαστική ενότητα για την γεωπολιτική του εξάπλωση στον ευρύτερο μεσογειακό χώρο.

Επίσης, ο μυθικός αυτός κόσμος που ενσαρκώνουν σε ένα θεούς, ιδέες, ανθρώπους, φύση, αποτέλεσε το υπόβαθρο και το απόθεμα μοτίβων, αρχέτυπων και γενικής έμπνευσης για την μετέπειτα τέχνη και λογοτεχνία, όχι μόνο των Ελλήνων αλλά όλου του κόσμου. Ακριβώς σ' αυτή την σχέση θα πρέπει να αναζητήσουμε το μεγαλείο

της πνευματικής παρουσίας της Ηπείρου στο γενικότερο πνευματικό ελληνικό κόσμο.

Από την άλλη πλευρά ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός της Ηπείρου συνέβαλε εντελώς φυσιολογικά και αποφασιστικά στην καλλιέργεια της ιδιαιτερότητας των ηρώων και μοτίβων των δημοτικών τραγουδιών της λαογραφίας και γενικότερα της λογοτεχνίας.

Αποτελεί διακριτικό χαρακτηριστικό το γεγονός ότι στο σύνολο του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού και λαογραφίας, η Ήπειρος κατέχει εξέχουσα θέση. Στο Ηπειρωτικό αυτό γίνεσθαι η Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία είναι κληρονόμος του πλούτου αυτού. Παρουσιάζει ταυτόχρονα, ξεχωριστή ταυτότητα, ιδιαίτερα σε σχέση με τη προφορική λογοτεχνία. Το γεγονός ότι στο λαογραφικό θησαυροφυλάκιο της Ελληνικής Μειονότητας συναντούμε περισσότερους από τέσσερις αυθεντικούς τοπικούς θρύλους με δεκάδες παραλλαγές, με άμεση επικοινωνία με την αρχαία ελληνική μυθολογία, αποτελεί μια ακόμα ισχυρή μαρτυρία υπέρ της άποψης ότι η Ελληνική Μειονότητα αποτελεί τον άμεσο και ζωτικό κληρονόμο του πολιτισμού αυτού¹

Στην προκειμένη περίπτωση, μάλιστα, η έννοια του μύθου και του θρύλου αποχτάει ιδιαίτερη διάσταση και σημασία. Είναι γνωστό ότι στη σύγχρονη ανθρωπολογία και κοινωνιολογία, ο μύθος χρησιμοποιείται με ευρύτερη έννοια. Σημαίνει ολόκληρο το ψυχικό υπόστρωμα του πολιτισμού ή ένα σύστημα αξιών που κατευθύνει τεχνητά τους πολιτισμούς. Έτσι όταν πρόκειται για την αυτογνωσία της γενεαλογικής ταυτότητας μιας συνθετικής εθνοτικής ομάδας, ο μύθος χρησιμεύει στη συλλογική και δυναμική αναζήτηση ενός νέου συστήματος συλλογικών συμπεριφορών. Ενώ για την προς τα έξω προβολή της κοινότητας αυτής χρησιμοποιούνται τα ιδεολογήματα που περιέχει η μυθική εξήγηση της γενεαλογίας.

Συμβαίνει έτσι διότι η μυθική διήγηση πηγαιίνει σε ένα απροσδιόριστο χρόνο του παρελθόντος, όπως στα παραμύθια που λέμε «μια φορά και έναν καιρό» για να ξεκόψουμε τον παρόντα χρόνο αφήγησης από την αχρονία της μυθικής διήγησης. Όταν όμως αυτός ο μύθος καλλιεργείται και ξεδιπλώνεται, καταλαμβάνει και προσωποποιεί το ιστορικό κενό που υπάρχει ανάμεσα στον καιρό

---

¹ Παναγιώτης Ν. Μπάρκα, Τα λαογραφικά, Shblu, Τίρανα, 2003, σελ.175-184

εκείνο και στο σήμερα. Έρχεται λοιπόν, από μακριά, από την αρχή της ίδρυσης για να εξηγήσει τα σύγχρονα μετατρέποντας τον απροσδιόριστο χρόνο-καιρό του μύθου σε χρόνους των προγόνων.

Παράρτημα:

Την θεωρητική αυτή προσέγγιση θα πρέπει να αξιοποιήσουμε όταν πρόκειται να καταλάβουμε τη μυθική προσπάθεια που καταβάλουν, πχ οι χρονικογράφοι των ηπειρωτικών χρονικών του XVIII - XIX αιώνα. Το ίδιο μπορούμε να πούμε και για τους άγνωστους χρονικογράφους του «Χρονικού της Δρόπολης». Για να αποδείξουν την αθηναϊκή γενεαλογία και πολιτισμική συνεκτικότητα των κατοίκων της περιοχής της Δρόπολης δίνουν έμφαση στη μυθική αφήγηση της μετοίκησης δύο αθηναϊκών φύλων (του Άτλαντα και του Ιφίτου) και της ίδρυσης σε τρεις φάσεις νέων πόλεων στην ακατοίκητη και σκεπασμένη τότε από δέντρα (δρυς) περιοχή. Τις πόλεις τους, λόγω των δέντρων, ονόμασαν γενικά Δρυϊνούπουλεις. Ο μύθος αυτός στηρίζεται στον προϋπάρχοντα μυθικό λόγο γύρω από τον Τρωικό Πόλεμο. Οι χρονικογράφοι συνέδεσαν την ιστορική συγχρονία με την τοπική καθημερινότητα με γνωστά, αλλά περιθωριακά γεγονότα της αρχαίας Ελλάδας ή προσπάθησαν να φέρουν δικά τους πρωτότυπα στοιχεία.

Είναι γνωστές ωστόσο, σύμφωνα με το χρονικό, οι αλληπάλληλες μεγάλες καταστροφές και προσπάθειες επανιδρύσεως και στερέωσης της Δρόπολης. Ακριβώς μέσα σ' αυτή την τρικυμιώδη μυθική ιστορία είχαν προηγηθεί των χρονικών, όπως και αυτού για τη Δρόπολη, οι επιτόπιοι ξεχωριστοί μύθοι ή θρύλοι.

Ο θρύλος της ΜΟΝΟΒΥΖΑΣ

Σύμφωνα με το βασικό μύθο, του Χρονικού, κατά τον τρίτο π Χ αιώνα, ύστερα από πέντε γενιές ειρήνης και ησυχίας, την ηγεμονία της Δρυϊνούπολης διαδέχεται ο Σέραπος του γένους του Άτλαντα, ο οποίος άνοιξε πολυμέτωπο πόλεμο ενάντια στους Μολοσσούς, τους Αϊδωναίους και τους Ηπειρώτες. Με την επίθεση αυτή οι τρεις οι φυλές ενώθηκαν και ζήτησαν τη βοήθεια του Ιούλου, του γιου της διάσημης από την ιστορία πολεμίστριας, βασίλισσας Τεύτας, αρχόντισσας της Ιλλυρίας. Εκείνος ανταποκρίθηκε. Μεσολάβησε,

όμως η δολοφονία του, η οποία προκάλεσε την οργή της Τεύτας Συγκέντρωσε στρατό από δέκα χιλιάδες άνδρες και έφθασε στη Χιμάρα. Μεσολάβησε ένας φονικός πόλεμος που κατάστρεψε όλη την περιοχή, όπως και την αρχαία πόλη της Φοινίκης .

«Ο φοβερότερος χαλασμός απ' όσους γνωρίζουμε, γράφει ο Βασίλειος Μπαράς¹, είναι εκείνος που έγινε από την θρυλική Μονοβύζα. Τόσα δεινά υπέφερε ο τόπος από τον χαλασμό εκείνον, ώστε βοά ακόμη στ'αυτιά μας η κατάρα των άτυχων θυμάτων του κατά των πρωταιτίων: (και αναφέρει το γνωστό δημοτικό τραγούδι)

Στην Βράνια και στη Ρίπηση,

Κούκος να μη λαλήσει.

Σκοτώσανε τον Ίουλο

Τον Γιο της Μονοβύζας !

Να θυμίσουμε ότι οι κάτοικοι της περιοχής πράγματι πιστεύουν πως και σήμερα εκεί δεν λαλεί ο κούκος, ενώ ανάμεσα στα ερειπωμένα χωριά, Βράνια και Ρίπηση στο κάστρο «Σίνου» και στη θέση Τάχνος, οι ίδιοι δείχνουν τον τάφο του γιου της Μονοβύζας. Η λαϊκή μνήμη δεν προσδιορίζει χρόνο, ούτε τίτλους βασιλίσσας, ούτε όνομα εχθρού. Βλέπει μόνο την Μονοβύζα βέβαια ως γυναίκα με το μοναδικό της μεγάλο βυζί που το ρίχνει πίσω από την πλάτη. Ο λαός, τότε την σημαδεύει έτσι παραμορφωμένη την βασίλισσα και πότε ως ένα θηριό, που βγαίνει εξαγριωμένο από τη θάλασσα. Το κάνει αυτό ίσως για να δώσει τις πραγματικές διαστάσεις του κακού που είναι σε θέση να διαπράξει, όπως στην ουσία διέπραξε. Η θάλασσα επίσης εδώ όχι μόνο μας δείχνει την πραγματική κατεύθυνση απ' όπου ήρθε, αλλά και την δύναμη και αγριότητα της Μονοβύζας.

Στο θρύλο εντάσσονται επίσης, δυο σημαντικά επεισόδια αντίστασης. Λέει ο θρύλος πως οι κάτοικοι των χωριών, βλέποντας το λεφούσι του στρατού της Μονοβύζας να ξεχύνεται στον τόπο τους, να καίει και να ρημάζει τα πάντα, αποφάσισαν να αντισταθούν με έναν μοναδικό τρόπο. Τραβήχτηκαν στη χαράδρα της Λακοστέρας και εκεί πάνω στο φρύδι του γκρεμού κουβάλησαν κουρπιά (πρωτόγονη κυψέλη) με μελίτσια από τα διάσπαρτα με ρείκια δάση της Βράνιας και της Ρίπησης. Την ώρα που οι ξένοι

---

¹ Βασίλειος Μπαράς, Το Δέλβινο της Βορείου Ηπείρου και οι γειτονικές του περιοχές, Αθήνα 1966, σελ. 3.

στρατιώτες μπήκαν στην χαράδρα, αμόλησαν πάνω τους τα κουρπιά. Ένα σύννεφο από αφηνιασμένο μελισσολόι ξεπετάχτηκε απ'μέσα τους. Τα άλογα και η πανοπλία των εχθρών δεν ωφελούσαν σε τίποτε και το βαλαν στα πόδια .

Θα πρέπει να προσέξουμε επίσης ότι στην Κάτω Δρόπολη η Μονοβύζα αντιμετωπίζεται εντελώς διαφορετικά, να κάνει έργα. Πιθανόν να οφείλεται στο γεγονός ότι η καταστρεπτική της μαγία να μη έχει φθάσει μέχρι εκεί. Όπως είναι γνωστό η καταστρεπτική μαγία της Μονοβύζας έπληξε μέχρι και τους αρχαίους οικισμούς στα όρια της Βόδριστας – Κακαβιάς.

Στην Κάτω Δρόπολη η παράδοση λέει ότι η Μονοβύζα, η οποία ήρθε από τη θάλασσα, ήταν αυτή που έκτισε το θέατρο των Σωφρατικών (!).

Η οικοδόμηση του θεάτρου των Σωφρατικών συνδέεται με το όνομα του ρωμαίου αυτοκράτορα Αδριανού. Παρατηρούμε λοιπόν πως, η παράδοση μας λέει ότι η Μονοβύζα ήρθε από τη θάλασσα (Και οι Ρωμαίοι ήρθαν από τη θάλασσα). Εδώ θα πρέπει να προσέξουμε ακόμα και το γεγονός ότι σύμφωνα με το Χρονικό της Δρόπολης, η επανίδρυση της Δρόπολης μετά το χαλασμό από την Τεύτα, έγινε από τους ρωμαίους.

Επίσης, υπάρχει και άλλη παράδοση που θέλει τη Μονοβύζα να κάνει έργα. Πρόκειται για την παράδοση που αφορά το κτίσιμο της εκκλησίας της Γέννησης της Θεοτόκου μεταξύ Κάτω και Πάνω Επισκοπής και Ραντατιού. Η Μονοβύζα όμως είναι μεταμορφωμένη σε πέντε γυναίκες με ανθρώπινες ομαλές διαστάσεις.

Λέει λοιπόν, η παράδοση ότι την εκκλησία έκτισαν όλοι οι κάτοικοι της περιοχής και ότι κάποτε πέντε γυναίκες με βυζιά μεγάλα που τα 'ριχναν πίσω από την πλάτη μετέφεραν μεγάλες πέτρες (μάρμαρα) από τη Δρόπολη. Στο δρόμο, συνεχίζει ο μύθος, τις συνάντησε ο διάβολος ο οποίος τις ξεγέλασε λέγοντάς τους ότι δεν είναι ανάγκη να μεταφέρουν άλλες πέτρες διότι η εκκλησία τελείωσε. Οι γυναίκες πείστηκαν, αλλά μόλις διαπίστωσαν ότι ήταν ψέμα γύρισαν να πάρουν τις πέτρες – μάρμαρα. Ο διάβολος όμως τις είχε μαγαρίσει οπότε δεν επιτρέπονταν να μπουν στο χτίσμα της εκκλησίας. Άρα οι άγγελοι τις έκαναν να μείνουν ακούνητες. Ακόμα και σήμερα τελειώνει ο μύθος οι πέτρες είναι «εκεί» και τον τόπο,

χωρίς να μπορούν να τον προσδιορίσουν, τον λένε στα «Πέντε Μάρμαρα».

Ο ίδιος μύθος λέει ότι αργότερα η εκκλησία γκρεμίστηκε. Όταν ξαναχτίστηκε από τους επισκοπιανούς βρήκαν πλάκες μάρμαρα γραμμένα στα ρωμαϊκά (λατινικά).

Την παρουσία της Μονοβύζας λοιπόν, τη συναντούμε εδώ στις πέντε γυναικές διότι έχουν μεγάλα βυζιά,- από δυο όμως, που κι'αυτές τα ρίχνουν πίσω από την πλάτη. Δεν είναι όμως παραμορφωμένες αλλά «σιαπεροτές», (αγαθές). Επίσης μεταφέρουν πέτρες μεγάλες-μάρμαρα, πιθανόν από το θέατρο των Σωφρατικών (στα χαλάσματα αργότερα θα βρεθούν πλάκες με ρωμαϊκά γράμματα), που το είχε κτίσει, κατά άλλη παράδοση, η Μονοβύζα.

Διαπιστώνουμε έτσι άπειρες σχέσεις που αφορούν ένα συγκεκριμένο χρόνο του παρελθόντος σε έναν τόπο όπου διαδραματίζονται σημαντικά γεγονότα. Η μυθολογική μνήμη ή παράδοση, λειτουργεί βάση της λογικής ότι πολλές φορές αρχαία μνημεία αξιοποιήθηκαν για την κατασκευή νέων για να εξυπηρετήσουν μια νέα ιδεολογία. (Οι πλάκες μάρμαρα με λατινικά γράμματα που βρήκαν αργότερα στον καταστραμμένο ναό οι Πισκοπιανοί, επιβεβαιώνουν τη σχέση με το θέατρο των Σωφρατικών.)

Από την άλλη πλευρά, μέσα ακριβώς από το μυθολογικό ψηφιδωτό και τη λειτουργία της λαϊκής μνήμης, διαπιστώνουμε τη διαιώνιση, μέσω της προσωποποίησης, του καλού και του κακού. (Πιθανόν, επειδή και η Μονοβύζα-Τεύτα και οι Ρωμαίοι ήρθαν από τη θάλασσα, με κοινά στοιχεία την τεράστια δύναμη και την καταστρεπτική μανία.)

Στη λαϊκή μνήμη δε διαφεύγει το γεγονός ότι οι Ρωμαίοι πάνω στα ερείπια που οι ίδιοι άφησαν χτίζουν τον δικό τους πολιτισμό. (Η καταστροφή της Μονοβύζας χρονολογείται το 230 π.Χ. Οι Ρωμαίοι θα εμφανιστούν στην Δρόπολη το 47 π.Χ που θεωρείται και ως η απαρχή της νέας επανίδρυσης της Δρόπολης που θα συνεχιστεί και στην περίοδο εκχριστιανισμού της περιοχής. Το Αμφιθέατρο ή η Αδριανούπολη χτίστηκε κατά το II αιώνα μ. Χ)

Ωστόσο δεν μπορούμε να μη προσέξουμε ότι η εκκλησία που χτίζεται στην Επισκοπή αφορά ένα σημαντικό ιστορικό γεγονός που επίσης δεν μπορεί να παραλείψει η λαϊκή μνήμη. Όπως είναι γνωστό το 429 μ.Χ (ή 76 χρόνια μετά την θεμελίωση της Κωνσταντινούπολης 353) στην Επισκοπή πρωτάπλωσε τη σημαία

του ο Χριστιανισμός και έστησε τον πρώτο επισκοπικό θρόνο. Η σημερινή Επισκοπή είναι το πρώτο γνωστό κέντρο της επισκοπής Δρυινοπούλεως (558-1183).

Η παραλλαγή με το μοναστήρι του Μεσοποτάμου

Το άλλο θρυλικό επεισόδιο αντίστασης κατά της φονικής καταστροφής που προξένησε η σημαδεμένη βασίλισσα, είναι αυτό για το μοναστήρι του Αγίου Νικολάου στο Μεσοπόταμο.

Σημειώνουμε ότι δεν μπορεί να υπάρξει χρονική σύμπτωση, διότι η Μονοβύζα καταστρέφει τον τόπο, σύμφωνα με το χρονικό 266 χρόνια πριν από την γέννηση του Χριστού. Άρα δεν αντιστοιχεί ούτε με το γεγονός ότι αντιστάθηκαν τρακόσοι καλόγεροι στην Μονοβύζα. Το μοναστήρι όμως του Μεσοποτάμου φαίνεται ότι έχει χτιστεί πάνω σε αρχαίο ναό. Πρέπει επίσης να έχουμε υπόψη ότι στην μακραίωνη ιστορία κυρίως κατά την τουρκοκρατία το βαρύ φορτίο της αντίστασης είχαν αναλάβει οι κληρικοί της Ορθόδοξης πίστης. Αυτό σημαίνει ότι η λαϊκή μνήμη και στην περίπτωση αυτή αδιαφορεί για την ιστορική ανακρίβεια και καταπιάνεται από την ουσία του μύθου της αντίστασης.

Λέει λοιπόν, αυτός ο νεότερος θρύλος ότι στο μοναστήρι του Αϊ Νικόλα στο Μεσοπόταμο ήταν τρακόσοι καλόγεροι οι οποίοι είχαν από τρεις αρμάτες και από τρία άλογα με διαφορετικά χρώματα, κόκκινα, μαύρα και άσπρα. Οι καλόγεροι για να ξεγελάσουν τη Μονοβύζα που πολιορκούσε το μοναστήρι, έφερναν γύρο τρεις φορές την ημέρα με άλλο άλογο κι άλλη αρμάτα. Το πρωί με άσπρα, το μεσημέρι με κόκκινα και το βράδυ με μαύρα. Η Μονοβύζα νόμισε ότι μέσα στο μοναστήρι ήταν ολόκληρος στρατός και έτσι αποφάσισε να φύγει....

Το θεριό της Μπίστρισσας

Το μήνυμα της αντίστασης, μέσω της εξυπνάδας το συναντούμε, επίσης και σε έναν άλλο εξελισσόμενο θρύλο. Σ' αυτόν του θεριού της Μπίστρισσας. Η τοπική λαϊκή παράδοση αναγνωρίζει, στο πλέγμα της αρχαίας μυθολογίας, τη Μπίστρισσα ως τον ποταμό όπου ο Χάρωντας μετέφερε με τη βάρκα τις ανθρώπινες ψυχές προς τον Άδη ή τον Παράδεισο.

Πάνω όμως από το ποτάμι ένα ακατανίκητο από τους ανθρώπους θεριό είχε ζώσει τις πηγές απειλώντας τη ζωή των κατοίκων στην σημερινή περιοχή του Δελβίνου, που σύμφωνα με τον θρύλο ήκμαζε. Το θεριό για να άφηνε το ζωτικό αυτό στοιχείο για την ανθρώπινη ζωή, στον πληθυσμό της περιοχής, ζητούσε κάθε βδομάδα και από ένα ανθρώπινο θύμα. Οι άνθρωποι δεν ήθελαν να αφανιστούν με έναν τέτοιο απαίσιο τρόπο και ούτε να ζήσουν τόσο απαίσια, με το βαρύ φόρο θυσίας συνανθρώπων. (προσέχουμε εδώ το μοτίβο της θυσίας).

Έτσι ένας από τους ηλικιωμένους, σοφούς του γένους, βρήκε την πρωτότυπη λύση. Αφού άφησαν για αρκετό καιρό το θεριό χωρίς την ανθρώπινη τροφή, φόρτωσε μια μέρα ένα ζώο με δύο σάκους με βαλανίδια στη μέση των οποίων είχε βάλει αναμμένη ίσκα (ίσκινα). Με το ζώο φορτωμένο πλησίασε την πύλη της σπηλιάς όπου καθότανε το θεριό. Μόλις το νηστικό αγρίμι μύριστηκε κρέας χίμηξε πάνω στο ζώο και το καταβρόχθισε. Η ίσκα δεν άργησε να μεταδώσει την πύρινη καρδιά της σε όλο το σώμα του θεριού. Μόλις το θεριό κατάλαβε τη συνέβηκε βγήκε και φώναξε για βοήθεια με το γνωστό «Έλα μάνα Μπίστρισσα και αδερφή μου θάλασσα». Η θάλασσα θύμωσε που δεν την αποκάλεσε αυτή «μάνα» και αδιαφόρησε, ενώ η Μπίστρισσα δεν μπορούσε να ανηφορήσει για να το σβήσει.

Τότε το θεριό, σπαραγμένο από τους πόνους, άρχισε να σέρνεται στην πλαγιά του βουνού και να ξερνάει ό, τι είχε καταβροχθίσει με την ελπίδα σωτηρίας. Ήταν όμως μάταιη προσπάθεια.

Ακόμα και σήμερα υπάρχουν δυο σειρές με δέντρα στο γυμνό πλάι του βουνού πάνω από το Γαρδικάκι και την Πετσά. Από γενιά σε γενιά τις εξηγούν ότι φύτεψαν από τα βαλανίδια που ξερνούσε το θεριό όταν καίγονταν. Τα δέντρα ούτε μεγαλώνουν, ούτε πληθαίνουν, ούτε εξαφανίζονται

Σημειώνουμε επίσης ότι το στοιχείο της τόσο ισχυρής φωτιάς, ίσως να έχει σχέση με το γεγονός ότι η περιοχή διακρίνεται για τις ισχυρές πηγές υγραερίου η πίεση του οποίου, ξεπερνάει τις τρακόσες ατμόσφαιρες. Πιθανόν, κάποτε να ξεχύνονταν ισχυρές φλόγες από τα έγκατα της γης, (όπως από τα σωθικά του τρελαμένου θεριού) προκαλώντας ζημιές που αποτυπώθηκαν ανεπανόρθωτα στη λαϊκή μνήμη.

Η παραλλαγή με τον Αϊ Δονάτο

Το στοιχείο της φωτιάς είναι επίσης το μόνο που διακρίνει τον θρύλο αυτόν από εκείνον της Σωρωνιάς. Ο θρύλος της Σωρωνιάς έρχεται επίσης να προβάλλει για μια ακόμα φορά τον προστατευτικό ρόλο του ορθόδοξου κλήρου προς το ποίμνιο του.

Το στοιχείο που παραφύλαγε το μοναδικό πηγάδι της περιοχής είχε καταρηνιάσει τον τόπο, λέει ο μύθος. Συχνά έβγαινε και κατασπάραιζε ζωντανά και ανθρώπους. Οι κάτοικοι της περιοχής ζούσαν με παγωμένη την καρδιά. Μπροστά στο κακό που απειλούσε τον τόπο οι άνθρωποι αποφάσισαν να ζητήσουν σωτηρία απ' τον επίσκοπο της Βρίνας, τον Δονάτο.

Ο Επίσκοπος Δονάτος ανταποκρίθηκε. Δεν παρουσιάζεται στον θρύλο μόνο ως καλός μαχητής αλλά και πανέξυπνος. Ξεκίνησε ένα πρωί από το μοναστήρι της Βρίνας με εκατό καβαλάρηδες συνοδεία. Μπροστά πήγαινε ο ίδιος κουνώντας ως λάβαρο τον σταυρό. Δεν πήγαινε να κάνει τάματα κι ούτε να προσκυνήσει το αιμοβόρο στοιχείο. Πήγαινε να μετρηθεί μαζί του.

Είχε σκαρφιστεί όμως κάτι πρωτότυπο. Με κερί από το μοναστήρι είχε φτιάξει ένα μεγάλο κέρινο βόλο δεμένο με ένα σκοινί. Όταν έφτασε στην πύλη της σπηλιάς αμόλησε τον όγκο του κεριού. Το νηστικό στοιχείο άρπαξε το βόλο και προσπάθησε να τον καταπιεί. Το κερί όμως κόλλησε στα σαγόνια του στοιχείου και αχρήστεψε τα κοφτερά δόντια του. Μόνον τότε ο επίσκοπος Δονάτος φύτεψε το κοντάρι του στα σπλάχνα του δράκου.

Το γεγονός γιορτάστηκε μεγαλόπρεπα. Ο επίσκοπος Δονάτος επονομάστηκε θαυματουργός. Στη μνήμη του χτίστηκαν εκκλησίες και μοναστήρια, ενώ τα γύρω βουνά από τότε λέγονται Βουνά του Αϊ Δονάτου. Υπάρχει μάλιστα και τραγούδι όπως :

«Κάτω της Σωριάς τον κάμπο/ κάνουν οι χωριάτες γάμο./ κι ο επίσκοπος της Βρίνας/ κάνει μέγα πανηγύρι./ Επίσκοπε θαυματουργέ / μεγάλο είναι το όνομά σου....»

Της Σκοτεινής

Ο θρύλος «Της Σκοτεινής» σχετίζεται επίσης με το νερό, απ' ό,τι φαίνεται όχι απλώς ως βασικό συστατικό στοιχείο της ανθρώπινης ζωής, αλλά διότι το νερό είχε για τις περιοχές αυτές την δική του ιστορία. Ήταν πάντοτε άφθονο και δεν επαρκούσε ποτέ.

Έχει στο κέντρο της προσοχής την γυναικεία μορφή, την Δροπολίτισσα, την πραγματική κάτοικο της περιοχής, η οποία με τα κάλλη, την ανοιχτόχρωμη ενδυμασία της δίνει πάντοτε τις πραγματικές διαστάσεις της ουσίας της περιοχής. Μάλιστα και η θρησκευτική αντίσταση στον εξισλαμισμό θα βρει τον πραγματικό αντίτυπο στην Δροπολίτισσα. Η αντίσταση της Δροπολίτισσας είναι αξιοζήλευτη. Για να δανείζονταν την ομορφιά τους και τα κάλλη τους οι αγάδες του Αργυρόκαστρου ζητούσαν τον γνωστό φόρο γάλατος, (δλδ να βύζαναν αυτές τα παιδιά τους για να γίνουν εκείνα όπως κι' αυτές). Είχαν όμως και το φόρο των δακρύων. Όταν πέθαινε ένας από τους αγάδες, έπρεπε να τον μοιρολογούσαν αυτές, οι οποίες έλεγαν ξανά το γνωστό μοιρολόι:- «Όσα δέντρα έχουν τα αλώνια, /ο αγά ο μπίρ / τόσοι αγάδες να απομείνουν / ο αγά ο μπίρ/ πέντε δέκα την ημέρα / ο αγά ο μπιρ/ κι εκατό την εβδομάδα/ ο αγά ο μπίρ». Και για να είχαν δάκρυα κρατούσαν στα χέρια τους και στα μαντίλια τους από ένα ξεροκρόμμυδο.

Ο θρύλος έχει στο περιεχόμενο του μια σκληρή αντίθεση (κοντραστ). Το φως, που περικλείει στην ψυχή και στην ενδυμασία της το σύμβολο της Δρόπολης, η Δεροπολίτισσα νύφη και το σκοτάδι που τη νικάει στη βαθιά πηγή της Σκοτεινής. Στο θρύλο αυτό λοιπόν η ανθρώπινη μορφή είναι ηττημένη. Νομίζω ότι η ήττα της, δεν σχετίζεται μόνο με την τραγωδία που επικρατούσε στις σχέσεις μεταξύ ανθρώπου και νερού, όσο με την παράλογη θυσία που απαιτείται για την επιβεβαίωση των συγκοινωνούντων πηγών: το κεφαλάρι του Μέρκο, το Γαλάζιο Μάτι της Μπίστρισσας, της Σκοτεινής, του Οβυρού, το νερό της Γλύνας και του Μάντζιφα, με την λίμνη της Κυρά Φροσύνης, ως έκφραση της βούλησης αυτού του τόπου για την απόδειξη της συνέχειας και της ενιαιότητας.

Μια Δροπολίτισσα νεόνυμφη, λέει λοιπόν ο θρύλος, θα κατέβει στη Σκοτεινή, (μεταξύ Βάνιστας και Γοραντζής) όπως το θέλει το έθιμο, αλλά και η ανάγκη, για να πάρει νερό. Θα λησμονήσει όμως τον αριθμό των σκαλιών που τις είχε πει η πεθερά της. (Στο απόλυτο σκότος η νύφη, η ηλικία γάμου των κορασιών άρχιζε από 13 χρονών, πιθανόν από ξένο χωριό και πιθανόν μόνη της για να δοκιμαστεί η ικανότητά της, έπρεπε να μετρούσε πάνω από 50 υγρά σκαλιά, «φτιαγμένα» ίσως από την ίδια τη στάθμη του νερού σε υποχώρηση ανά τους αιώνες) Θα πέσει στην άβυσσο της πηγής για να τη βρουν νεκρή, λίγες μέρες αργότερα, φορεμένη στα λευκά, στην λίμνη του Οβυρού λίγο έξω από το Αργυρόκαστρο (!).

(Λέγεται επίσης ότι έχει δοκιμαστεί με διάφορους τρόπους η υπόγεια επικοινωνία των υδάτινων στην Ηπειρο. Αναφέρουμε την επικοινωνία της λίμνης των Ιωαννίνων με τον Μάτζιφα στη Γλύνα. Η διάβα της Μπίστρισσας στο βουνό μεταξύ Γεωργουτσατιού και Δρόβιανης με τη Σκοτεινή και το Γαλάζιο Μάτι. Την ίδια προέλευση έχουν οι πηγές στο Σελλειό κλπ.

Επίσης το Σεπτέμβρη του 2002 σημειώθηκαν μεγάλες βροχοπτώσεις. Τα υπόγεια νερά της περιοχής, στο Γεωργουτσάτι, στη Γλύνα, στη Γράψη – αυχένιας της Μουζίνιας- στα Σωφράτικα, στη Δερβιτσιάνη, στον Οβυρό, στο Γαλάζιο Μάτι, ξεπετάχτηκαν από τα έγκατα της γης, ξερνώντας χιλιάδες κυβικά μέτρα χαλίκια και προκαλώντας τεράστιες ζημιές. Η πηγή στο Γαλάζιο Μάτι, όπου το νερό έβγαине από βάθος 40 μέτρων έστυψε για πρώτη φορά ύστερα από 60 χρόνια και η έξοδος του νερού μεταφέρθηκε σε άλλη πηγή πολύ μικρότερων μέχρι τότε διαστάσεων).

Τα στοιχεία επιβεβαίωσης της επιτόπιας καταγωγής τους

Τα γεωγραφικά στοιχεία στα οποία βασίζονται αυτοί οι θρύλοι και οι σχετικές παραλλαγές βεβαιώνουν ακράδαντα ότι είναι γέννημα αυτού του τόπου. Στο θρύλο της Μπίστρισσας ή του καμένου στοιχειού βρίσκουμε τοπωνυμίες όπως το Βιδάρι, το Μεσοπόταμο, τη Μπίστρισσα, το δρόμο του Φιδιού, ή τη Σωριά, την Βρίνα, κλπ.

Στο θρύλο της Μονοβίζας συναντούμε το Φοινίκι, την Λακοστέρνα, ή την στέρνα της Μονοβύζας, το Βοδίνο, τη Βόδριστα, τη Ρίπεση, τη Βράνια, το Βρωμερό, κλπ.

Επίσης, αν προσέξουμε τους θρύλους αυτούς θα δούμε πόσο έντονο και πολύμορφο είναι το στοιχείο της καταστροφής, ένα χαρακτηριστικό που έχει συνοδέψει ως κατάρα τους Ηπειρώτες, τόσο που ο Χαμοντ στην περιοδεία του στην Ηπειρο, θαύμασε το μεγαλείο της περιοχής ακριβώς μέσα από τα ερείπια και γκρεμίσματα.

Έτσι, συναντούμε την Μονοβύζα πότε ως θεριό που βγαίνει από τη θάλασσα και πότε ως σημαδεμένη γυναίκα. Όταν αυτή πληροφορήθηκε το θάνατο του παιδιού της «άρμεξε από το θυμό της το μοναδικό της βυζί, ράντισε μ'αυτό όλον τον τόπο και δηλητηρίασε τα πάντα».

Η εικόνα του θεριού είναι επίσης παρούσα σε όλες τις εκδοχές των θρύλων με τη Μπίστρισα και την Μονοβύζα. Ταυτόχρονα, τόσο η θάλασσα όσο και η Μπίστρισα, όπως και γενικότερα το νερό (Θρύλος της Σκοτεινής), σε καμιά περίπτωση δεν είναι σύμμαχοι για τους ντόπιους κατοίκους.

Εντωμεταξύ, μια από τις παραλλαγές του θρύλου της Μονοβύζας μας φέρνει τη βασίλισσα θεριό να χτίζει τοίχους στο παμπάλαιο χωριό της Βόδριστας, εκεί που εγκατέστησε και 12 οικογένειες στο σημερινό Βοδίνο*.

Η άμεση επικοινωνία των θρύλων με τους αρχαίους ελληνικούς μύθους

Το άλογο ή ο γάιδαρος (το τόσο διαδομένο ζώο στην περιοχή μας), το οποίο δωρίζεται στο στομάχι του θεριού, μας θυμίζει το Δούρειο Ίππο, (αν και στην περίπτωσή μας χρησιμοποιείται για υπεράσπιση και όχι για κατάκτηση. Πάντως για νίκη επί του αντιπάλου). Η χρήση των κουρπιών στο θρύλο της Μονοβύζας, η αλλαγή των αλόγων και της στολής στην επόμενη εκδοχή και τ' άλλα στοιχεία νίκης των λιγότερων κατά του πολυάριθμου εχθρού, αποτελούν ένα συμπλήρωμα του Δούρειου Ίππου. Ταυτόχρονα υπογραμμίζουν το μεγάλο μήνυμα όλων των εποχών, ότι η κοινότητα αυτή επέζησε με όπλα τον ηρωισμό, τη σύνεση και εξυπνάδα.

Σε μια από τις πολλές εκδοχές του θρύλου για τη Μπίστρισα, ο γέρος θυσιάζεται μαζί με το ζώο. Το στοιχείο μας φανερώνει την πράξη της θυσίας για να επιτευχθεί το ποθούμενο. Μας θυμίζει έτσι την παράδοση της ανθρώπινης θυσίας όπως της Ιφιγένειας. Ωστόσο, γενικά στο χώρο είχε αρχίσει η επικράτηση της θυσίας των ζώων.

Ακόμα η σημαδεμένη Μονοβύζα με το ένα μόνο βυζί, μας οδηγεί στον σημαδεμένο Κύκλωπα. Τα τεράστια βράχια που έριχνε από το Φοινίκι στο Βρωμερό, μας θυμίζουν τα βράχια του Κύκλωπα κατά του Οδυσσέα.

---

* Στα δυο αυτά χωριά όπως και στην Κακαβιά υπήρχαν μέχρι αργά τύμβοι (έχουν εξαφανιστεί λόγω εσκεμμένης αμέλειας του κομμουνιστικού καθεστώτος), που προηγούνται του μυκηναϊκού πολιτισμού, δηλ τον XII-XI π.Χ. αιώνα.

Τα στοιχεία αυτά και άλλα μας οδηγούν στην γενεαλογική αφετηρία των ιδρυτών της Δρυινούπολης, από τον Άτλαντα και Ίφιτο, φυλές εκδιωγμένες από την Αθήνα μετά τον Τρωικό πόλεμο. Αλλά, όπως αναφέραμε, μας θυμίζουν και τις πολλαπλές σχέσεις των ομηρικών ηρώων με το συγκεκριμένο χώρο.

Π.3. Η αναζήτηση της διαχωριστικής γραμμής της έντεχνης λογοτεχνίας με τη λαογραφία

Ξεκινώντας, λοιπόν, από το γεγονός που οι επιτόπιοι θρύλοι στο χώρο έχουν άμεση σχέση με γεγονότα και πραγματικότητες που αγγίζουν τα όρια της ιστορίας, συμπεραίνουμε ότι ο τόπος αυτός, όχι απλώς έχει μια έντονη ιστορία, αλλά και μια πλούσια λαογραφική παράδοση. Η παράδοση αυτή δείχνει με τη σειρά της ότι αυτός ο τόπος ποτέ δεν έπαψε να καλλιεργεί θρύλους, σύμβολα που του εξασφαλίζουν το ιδεολογικό του πλαίσιο αντίστασης, ύπαρξης και προκοπής. Στη διαδικασία αυτή η λογοτεχνία έχει μονίμως τον δικό της ρόλο.

Μόνο έτσι μπορεί να εξηγηθεί γιατί οι λογοτέχνες και οι πνευματικοί άνθρωποι του χώρου της σημερινής Ελληνικής Μειονότητας, σε κάθε σταυροδρόμι των ιστορικών και πολιτικών γεγονότων και απέναντι στις προσπάθειες αλλοίωσης της εθνοπολιτιστικής τους ταυτότητας βρίσκουν στηρίγματα προσανατολισμού και καταφύγιο προστασίας, ακριβώς στη λαογραφία. Αποτελεί επίσης ένα επιχείρημα για να εξηγήσουμε τη διαχρονική και άμεση στράτευση της λογοτεχνίας του χώρου με τις τύχες του τόπου αυτού.

Στο γεγονός αυτό θα πρέπει ίσως να αναζητήσουμε τους λόγους γιατί γενικώς η νεοελληνική λογοτεχνία τοποθετεί τις αρχές της στο άσμα του «Διγενή Ακρίτα», χρονολογημένο στο πρώτο μισό του ΧΙ αιώνα. Επειδή το συγκεκριμένο άσμα αποτελεί το πρώτο γραπτό μνημείο λαογραφίας. Δεύτερο, «εντάσσεται στο ίδιο επικό πνεύμα που διατρέχει εκείνη την εποχή τη Δύση και την Ανατολή και μαρτυρεί το πρώτο σκίρτημα μιας νέας συνείδησης εθνικής»¹ Για το λόγο αυτό το άσμα του Ακρίτα έχει αντιμετωπιστεί τότε ως έπος και τότε ως ιπποτικό μυθιστόρημα.

---

¹ Λίνου Πολίτη, Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Αθήνα, 1993, σελ. 3.

Την αφετηρία της νεοελληνικής λογοτεχνίας στο άσμα του Ακρίτα, (το άσμα διεκδικούν ταυτόχρονα η λαογραφία, η βυζαντινή λογοτεχνία και η νεοελληνική λογοτεχνία), όπως αναφέραμε, αποδέχονται σχεδόν ομόφωνα, όλοι οι ιστοριογράφοι της νέας ελληνικής λογοτεχνίας, Έλληνες ή ξένοι.* Και στη συγκεκριμένη περίπτωση λαμβάνεται υπόψη το γεγονός ότι μεταξύ έντεχνης λογοτεχνίας, έστω και στο ξεκίνημά της και λαογραφίας δεν υπάρχει δεδομένη διαχωριστική γραμμή.

Εννοείται, ότι και η λογοτεχνία που κληρονομεί και αναπτύσσει η Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία, έχει τις ρίζες της σε εκείνη την περίοδο που η λαογραφία αποχτούσε μορφή έντεχνης λογοτεχνίας¹ χωρίς βέβαια να συγχωνευτούν.

Το τονίζουμε αυτό διότι αν παρατηρήσουμε τον κύκλο επικών τραγουδιών που συναντούμε στο χώρο της Ελληνικής Μειονότητας, τα οποία εντάσσονται στον κύκλο των ακριτικών τραγουδιών, περισσότερο απεικονίζουν το δράμα της καθημερινής ζωής, παρά γεγονότα διαστάσεων των επικών θρυλικών τραγουδιών. Τα εικονοεκφραστικά όμως μέσα που χρησιμοποιούν ανήκουν στα ακριτικά τραγούδια και τις παραλογές. Τονίζουμε ακόμα ότι έχουν άμεση σχέση με τους μύθους και θρύλους που πιο πάνω αναφέραμε. Με τη σειρά τους, όλα μαζί θα αποτελέσουν το γερό στήριγμα για τη μετέπειτα έντεχνη λογοτεχνία.

Ωστόσο, ας μας επιτραπεί να διαφωνήσουμε με την άποψη που εξηγεί τη συνεχή σχέση της λογοτεχνίας του χώρου αυτού με τη λαογραφία ως μειονέκτημα. Κατά την άποψη αυτή «υπήρξε εξ αρχής μια λογοτεχνία όχι του κέντρου, της Μητρόπολης, αλλά περιφερειακή»² Συνεπώς, οι λογοτέχνες του χώρου βρισκόταν διαχρονικά «πιο κοντά στο λαϊκό τραγούδι, παρά στην καλλιεργημένη

---

* Αναφέρουμε συγκεκριμένα τους Κ.Θ.Διμαρά 1948, Α. Mirambel 1953, Br.Lavagnini 1955, Β.Κnos 1962, Μ. Vitti 1971, κλπ.

¹ Κ. Νάτσιος, Σύνοπτική περιγραφή και μια πρώτη θεωρητική προσέγγιση της Βορειοηπειρώτικης Λογοτεχνίας, εφημ. «Τα νέα της ΟΜΟΝΟΙΑΣ» 2.6.2000, σελ. 6-8.

² Κ.Νάτσιος, Σύνοπτική περιγραφή και μια πρώτη θεωρητική προσέγγιση της Βορειοηπειρώτικης Λογοτεχνίας εφημ. «Τα νέα της ΟΜΟΝΟΙΑΣ», 02.06.2000, σελ. 7.

τέχνη του λόγου»¹ και ότι «η παιδεία όσων ασχολήθηκαν με τα γράμματα δεν ήταν και τόσο σπουδαία αν εξαιρέσουμε μικρά διαστήματα»² Ούτε επίσης θα πρέπει να αποδεχτούμε την άποψη ότι ήταν ακριβώς η σχέση με τη λαογραφία που «επιβράδυνε την εξέλιξη της σύγχρονης νεοελληνικής λογοτεχνίας στον εν'λόγω χώρο»³ μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Εξάλλου, όπως είναι λογικό, η κάθε εθνική λογοτεχνία σχετίζεται με την καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης. Άρα, η έντεχνη λογοτεχνία συμβαδίζει με την πορεία της εθνικής συνείδησης κάθε λαού. Αναφέραμε πιο πάνω ότι ο Διγενής Ακρίτας αποτελεί το πρώτο σκίρτημα μιας νέας ελληνικής εθνικής συνείδησης. Η Ήπειρος στη συνέχεια της χρονικής περιόδου του «ακριτικού» πνεύματος διαδραματίζει τον δικό της ανεπανάληπτο ρόλο για την καλλιέργεια της εθνικής ελληνικής συνείδησης. Και ασφαλώς, εδώ, μεταξύ των άλλων παραγόντων «πιάνει δουλειά» και η λογοτεχνία.

Στην αρχή των τριών τελευταίων αιώνων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, πρόβαλλε εκ'ένου το ανεξάρτητο πνεύμα της Ηπείρου που οδήγησε στην ίδρυση «του πρώτου καθαρά ελληνικού κράτους»⁴. Έτσι κατά την ύστερη αυτή περίοδο το Βυζάντιο «ησθάνθη περισσότερο ελληνικόν από οποτεδήποτε άλλοτε, αφού μάλιστα περιορίσθη γεωγραφικώς εις τον Βαλκανικόν χώρον και τα νήσους»⁵. Εκτός αυτού, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι την ίδια περίοδο αναπτύσσεται εδώ ένας πολιτισμός, ο οποίος ενώ φέρει τη δική του αυθεντική μορφή, αποτελεί συνέχεια της παλαιότερης πολιτιστικής κληρονομιάς και εκδήλωση του βυζαντινού πολιτισμού και γραμμάτων.

---

¹ Κ.Νάτσιος, Σύνοπτική περιγραφή και μια πρώτη θεωρητική προσέγγιση της Βορειοηπειρώτικης Λογοτεχνίας εφημ. «Τα νέα της ΟΜΟΝΟΙΑΣ», 02.06.2000, σελ. 7.

² Κ.Νάτσιος, Σύνοπτική περιγραφή και μια πρώτη θεωρητική προσέγγιση της Βορειοηπειρώτικης Λογοτεχνίας εφημ. «Τα νέα της ΟΜΟΝΟΙΑΣ», 02.06.2000, σελ. 7.

³ Κ.Νάτσιος, Σύνοπτική περιγραφή και μια πρώτη θεωρητική προσέγγιση της Βορειοηπειρώτικης Λογοτεχνίας εφημ. «Τα νέα της ΟΜΟΝΟΙΑΣ», 02.06.2000, σελ. 7.

⁴ Βασ. Κ. Μάργαρη, Συγγραφείς και λογοτέχνες των Ιωαννίνων από το Δεσποτάτο της Ηπείρου ως τις μέρες μας..., Γιάννενα 1991, σελ.17.

⁵ Βασ. Κ. Μάργαρη, Συγγραφείς και λογοτέχνες των Ιωαννίνων από το Δεσποτάτο της Ηπείρου ως τις μέρες μας..., Γιάννενα 1991, σελ. 8.

Πρόκειται για το Δεσποτάτο της Ηπείρου και την αναβάθμιση των Ιωαννίνων στη σημαντικότερη πολιτιστική και οικονομική πόλη.

Παράρτημα

Για να κατανοηθεί αυτό που λέμε είναι ανάγκη να εξετάσουμε έστω και εν ολίγοις, τις ιστορικές και πολιτικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν σε σχέση με τον Ελληνισμό την συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Οι τέσσερις σταυροφορίες των Φράγκων, με ισχυρότερες τη δεύτερη 1147, την τρίτη 1189 και την τέταρτη με την πτώση της Κωνσταντινούπολης το 1205, (η πρώτη 1095-99), οδήγησαν στην κατάρρευση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Οι Φράγκοι προέβησαν αμέσως στην εγκαθίδρυση μικρών φράγκικων κρατιδίων με δυτικούς ηγεμόνες. Οι Έλληνες αντιτάχθηκαν ιδρύοντας «αυτοκρατορίες», όπως της Νικαίας, και της Τραπεζούντας. Διέπρεψε όμως το Δεσποτάτο* της Ηπείρου. Ιδρύθηκε από το Μιχαήλ Άγγελο Κομνηνό Δούκα μετά το 1205, ο οποίος, όπως πολλοί άλλοι ήρθε στην Ήπειρο από την Πόλη ως κατατρεγμένος.

Ο Βυζαντινός άρχοντας, ίδρυσε το πρώτο καθαρά ελληνικό κράτος με πρωτεύουσα την Άρτα και με σημαντικότερη πόλη τα Ιωάννινα. Η εξέλιξη των Ιωαννίνων στη σημαντικότερη αναπτυγμένη πολιτιστικά πόλη του Δεσποτάτου, οφείλεται στη γεωστρατηγική της θέση. Ο συνδυασμός μεταξύ των θαλασσινών και της στερεάς διαβάσεων της Ηπείρου συνέδεε την Ήπειρο με την ευρύτερη περιοχή. Ο ιδρυτής του Δεσποτάτου αφιέρωσε ιδιαίτερη μέριμνα για την οχύρωση της πόλης (χτίζεται το κάστρο) και την ανάπτυξη του εμπορίου και του πολιτισμού. Ταυτόχρονα, προσφέρει καταφύγιο στους κατατρεγμένους πρόσφυγες από την φραγκοκρατούμενη Πόλη, οι οποίοι μετέφεραν εδώ τις ζωντανές μνήμες της κάποτε λαμπρής πρωτεύουσας. Το χρυσόβουλο του 1319 του Ανδρόνικου Β' (βάση του οποίου η κεντρική εξουσία παραχωρούσε πληθώρα προνομίων στην πόλη των Ιωαννίνων) και η προηγηθείσα προαγωγή της Επισκοπής των Ιωαννίνων σε

---

* Λέξη λατινικής προελεύσεως, αποτελεί γεωγραφικό παρά θεσμικό όρο που δηλώνει εκτεταμένη γαιοκτησία ή προνόμια παραχωρημένα από τον αυτοκράτορα. Στο πλαίσιο αυτό φρόντιζαν να εξασφαλίσουν την ομόθυχη νομιμοφοροσύνη των μεγαλογαιοκτημόνων, η οποία αποτελούσε την άρχουσα τάξη.

Μητρόπολη το 1285, αποδεικνύουν το μέγεθος της πόλης προς όλες τις κατευθύνσεις. Από τότε τα Ιωάννινα, μέσα από σταθερούς βηματισμούς προόδου και κάτω από έναν αστερισμό ευτυχών και συνεχιζόμενων συγκυριών, οδηγούνται σε περίοδο μακροχρόνιας ακμής που θα κορυφωθεί, όπως θα δούμε, στα μέσα του 18^{ου} αιώνα.

Το Δεσποτάτο της Ηπείρου μέσα από τα γνωστά σκαμπανεβάσματα για την εδραίωση της ηγεμονίας του, από κοινού με «την αυτοκρατορία» της Νίκαιας όχι μόνο ανάγκασαν τους Φράγκους να υποχωρήσουν, αλλά να επιβάλλουν την απαλλαγή της Πόλης από τους Φράγκους. Το 1261 από το Αλέξιο Στρατηγόπουλο της Νίκαιας. Η σύγκρουσή του με τον Μιχαήλ Η' της Ηπείρου (1262) ανέδειξε νικητή το δεύτερο ο οποίος αναδείχθηκε αυτοκράτωρ της ανασυσταθείσας Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Μέσα απ' αυτές τις εξελίξεις και υπό την άμεση πίεση των Λατίνων, το Βυζάντιο στους τρεις τελευταίους αιώνες, αισθάνθηκε περισσότερο ελληνικό από οποτεδήποτε άλλοτε.

Έτσι, από τον 13^ο αιώνα και για εκατό περίπου χρόνια στην Ήπειρο σημειώνεται ένα είδος καλλιτεχνικής έκρηξης. Το επίκεντρό της ήταν η αρχιτεκτονική. Αποκορύφωμά της η διαμόρφωση μιας ιδιαίτερης σχολής με συνδυασμό στοιχείων από την τοπική παράδοση και τις σχολές της Κωνσταντινούπολης και της Μακεδονίας. Συγκριτικά όμως δεν θεωρείται ότι αποτελεί μια αξιόλογη ανάπτυξη. Οι δύο τάσεις (ανάπτυξης και μη) ίσως πρέπει να αναζητηθούν στη μεταβολή του κοινωνικού συστήματος στην Ήπειρο επί δεσποτάτου με τις αλληπάλληλες αλλαγές των ηγεμόνων της: - Ελλήνων, Ιταλών, Σέρβων, Αλβανών. Το ιταλικό καθεστώς στην Ήπειρο δεν ενέπνευσε δημιουργίες, όπως η δυτικού ύφους φιλολογία και ποίηση που αναπτύχθηκαν στην Κρήτη. Ταυτόχρονα, οι Βυζαντινοί λόγιοι, πιστοί στην Κωνσταντινούπολη, θεωρούσαν τους Ηπειρώτες στην χειρότερη περίπτωση ως επαναστάτες και στην καλύτερη ως επαρχιώτες.

Π.4. Ο χαρακτήρας του πολιτισμού της Ηπείρου

Στην περιέργη εξέλιξη ραδιοργιών, συμμαχιών, συγκρούσεων και δύσκολων ισορροπιών και εναλλαγών ηγεμόνων από διάφορα

έθνη, συχνά αντιμαχόμενων, λογικό είναι ο πολιτισμός, τα γράμματα και οι τέχνες περισσότερο να ακολουθήσαν την ίδια πορεία.

Γεγονός είναι ότι η Ήπειρος δεν ακολούθησε την γενικότερη πραχτική του Βυζαντίου για την αναγέννηση των αρχαίων ελληνικών κλασικών γραμμμάτων.(Όπως αναφέραμε ακολούθησε το δρόμο μιας ιδιαίτερης σχολής με συνδυασμό στοιχείων από την τοπική παράδοση και τις σχολές της Κωνσταντινούπολης και της Μακεδονίας, δηλ. μεταξύ του παραδεδομένων και των νέων (λόγια και δημώδης γλώσσα). Εκείνοι όμως που ακολουθούν την παραδεδομένη δεν έχουν την δύναμη των πατέρων της λογοτεχνίας του 4^{ου} αιώνα ή των υμνογράφων του 6^{ου} και 8^{ου} αιώνα. Ταυτόχρονα απέχουν πολύ από τους φιλόλογους Φώτιον και Ψελλό, του 11^{ου} και 12^{ου} αιώνα, ακόμα και από την Άννα Κομνηνή. Συνδεόμενοι με τις αυλές των δεσποτών και αυτοκρατόρων, οι λόγιοι της εποχής διακρίνονται για τη δουλικότητα του πνεύματος, την περίσσια κολακεία και το φόβο να προσεγγίσουν τα πράγματα. Η ελευθερία τους είναι λίγη. Ταυτόχρονα, λόγω των καταστάσεων απουσιάζει ο φιλοσοφικός στοχασμός .

Τα δημιουργήματα ωστόσο γραμμένα σε δημώδη γλώσσα δεν χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερες φιλολογικές αξίες. Αυτό οφείλεται και στο γεγονός ότι οι αυτοκράτορες (δεσπότες) καλούσαν στην αυλή τους δευτερεύοντες δημιουργούς. Γνωστή λόγου χάρη η συμπεριφορά του Ιωάννη Ορσίνη (αρχές του 14^{ου} αιώνα), ο οποίος κάλεσε κάποιον δευτερεύοντα ποιητή, τον Κωνσταντίνο Ερμονιακό, να συντάξει μια συλλογή μύθων από τον Όμηρο, η οποία όμως δεν θεωρείται με κάποιες λογοτεχνικές αξίες.

Επίσης, τα χρονικά της εποχής, όπως των Ιωαννίνων και των Τόκκων αποτελούν γραπτά με πληροφοριακό και ψυχαγωγικό χαρακτήρα. Δεν μπορούν όμως να ενταχτούν στον κύκλο των υψηλών φιλολογικών δημιουργημάτων.

Αυτό δεν σημαίνει ότι κατά τους πρώτους βυζαντινούς αιώνες η περιοχή περιπίπτει σε πολιτισμική παρακμή. Παρά το γεγονός ότι δεν υπάρχουν αρκετά στοιχεία για την επιβεβαίωση της πολιτιστικής εξέλιξης είναι γνωστό π.χ ότι η Νικόπολη, η οποία υπήρξε πρωτεύουσα της Παλαιάς Ηπείρου επί ρωμαϊκής κατοχής, διατήρησε την σημασία της για αρκετό καιρό. Αποτέλεσε μάλιστα κέντρο μητροπόλεως και κοσμήθηκε με εξαιρετικής τέχνης βασιλικές.

Πάντως η εικόνα που αποκομίζει κανείς για την περίοδο αυτή είναι ότι, όλες σχεδόν οι πόλεις – επισκοπές αποτελούν στην ουσία

εξέλιξη των παλιότερων αστικών κέντρων. Βρίσκονται σε παράκτιες περιοχές ή σε υψώματα και περιτοιχίζονται από οχυρώσεις εξαιτίας των βαρβαρικών επιδρομών. Μάλιστα αναφέρεται ότι ο Ιουστινιανός αναστήλωσε τα υπάρχοντα φρούρια ή ανακατασκεύασε νέα. Ο ιστορικός Προκόπιος μιλάει για 94 τέτοια στην Παλιά και Νέα Ηπειρο*.

Βασικό χαρακτηριστικό – η θρησκεία

Αν εξαιρέσουμε τα τείχη και τα κάστρα, ο κυρίαρχος χαρακτήρας των τεχνών κατά την εποχή είναι βέβαια θρησκευτικός. Οι παλαιοχριστιανικές βασιλικές της Παλαιάς και Νέας Ηπείρου αποτελούν έξοχα δείγματα της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής, ενώ η ζωγραφική καλλιεργείται αρχικώς στην τεχνική μορφή των ψηφιδωτών δαπέδων και των εντοιχίων ψηφιδωτών. (Το σημαντικότερο εργαστήριο ψηφιδωτών βρισκόταν στην Νικόπολη όπου αναπτύχθηκε και η τεχνική του μαρμαροθετήματος.)

Την καλλιτεχνική εικόνα της παλαιοχριστιανικής περιόδου συμπληρώνει η γλυπτική και η μικροτεχνία, οι οποίες επίσης σχετίζονται με τον εκκλησιαστικό διάκοσμο.

Από μια έρευνα προκύπτει ότι από 112 μοναστήρια που καταγράφονται στο σημερινό βόρειο τμήμα της Ηπείρου, 36 είναι άγνωστης εποχής κτίσης, ενώ 24 καταγράφονται στην βυζαντινή περίοδο, 9 από τα οποία πριν το δέκατο αιώνα.

Από τον 8^ο-10^ο αιώνα χτίζονται λίγοι ναοί, χωρίς κάποια ιδιαίτερα ντόπια χαρακτηριστικά. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί ο ναός του Αγίου Δημητρίου του Κατσούρη στην Άρτα. Χρονολογείται μεταξύ του δευτέρου μισού του 8^{ου} αιώνα και το πρώτο μισό του 9^{ου}. Ανήκει στον τύπο του σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού με τρούλο, που θα

---

* Μια τέτοια εξέλιξη είχε λόγω χάρη και η Αδριανούπολη που υποστηρίζεται ότι υπήρξε μεταξύ Δούβιανης Σωφρατικών Γορίτσας. Η Αδριανούπολη, χτίστηκε, κατά τον Ν. Βέη ως νέα πόλη στην κοιλάδα του Δρίνου, από τον αυτοκράτορα Αδριανό. Την πόλη οχύρωσε στη συνέχεια ο Ιουστινιανός. Πιθανόν η Αδριανούπολη να είχε την συνέχειά της στη Μέλιανη (και οι δυο στην Αντιγόνη). Η Μέλιανη, σύμφωνα με τους αρχαιολόγους πρέπει να υπάρχει στα ριζά της Νεπράβιστας- Επισκοπής. Το γεγονός θα πρέπει να σχετιστεί με την πρώτη επισκοπή που θεμελιώθηκε εδώ (στη σημερινή Επισκοπή – ιδού και το όνομα του χωριού) τον πέμπτο αιώνα. Όπως λίγο αργότερα κτίστηκε από τον Ιουστινιανό η εκκλησία του Λαμπόβου.

αποτελέσει τον κύριο ναοδομικό τύπο εκκλησιών για τους επόμενους αιώνες. (Στην περιοχή μας αναφέρουμε την εκκλησία στο Λυκούρεσι).

Κρίνοντας επίσης, από την ποιότητα του διακόσμου των ναών μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ο ανώτατος κλήρος θα πρέπει να είχε υψηλή αισθητική καλλιέργεια. Η ανάμειξη των μητροπολιτών της Ηπείρου στις θεολογικές έριδες του καιρού εκείνου αποτελεί τεκμήριο του μορφωτικού και πνευματικού επιπέδου. Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι κατά τους πρώτους βυζαντινούς αιώνες ορισμένοι Ηπειρώτες από οικογένειες ευγενών σπούδασαν στην Κωνσταντινούπολη και διακρίθηκαν σε υψηλά αξιώματα. Ένας απ' αυτούς είναι ο Κλέαρχος από την Θεσπρωτία, ο οποίος έγινε μέλος της Συγκλήτου της Κωνσταντινούπολης και εργάστηκε για την ίδρυση του υδραγωγείου της Βασιλεύουσας και της δημόσιας βιβλιοθήκης της. Ηπειρώτες από το Δυρράχειο ήταν επίσης ο Ύπατος του Ανατολικού Ιλλυρικού, Ιωάννης και ο Αυτοκράτορας Αναστάσιος.

Θα πρέπει να σημειωθούν επίσης τα ονόματα των φιλόσοφων Ιφικλή και Πρίσκου οι οποίοι είχαν σχέσεις με τον σοφιστή Λιβάνιο και τον αυτοκράτορα Ιουλιανό.

Η εκκλησία, οι λόγιοι και τα γράμματα

Κατά την τελευταία περίοδο του Βυζαντίου στην Ήπειρο οι σημαντικότεροι λόγιοι είναι μοναχοί, θεολόγοι και ιστορικοί. Φορείς ήταν κυρίως οι μητροπολίτες των Ιωαννίνων, ο Ιωάννης Απόκαυκος, ο Γιώργος Βραδάνης, ο Δημήτριος Χωματιανός, ο Νικήτας Χωνιάτης, ο Γεώργιος Ακροπολήτης και ο Θεόδωρος Β' Λάσκαρης. Καλλιεργημένοι και λόγιοι άνδρες, συγγραφείς πολλών εργασιών, διατηρούσαν συγχρόνως στις μητροπόλεις τους πλήθος υπαλλήλων (χαρτουλάριους, υπομνηματογράφους, νοταρίους, μουσικούς) με την συμβολή των οποίων οι παραπάνω κληρικοί πραγματοποιούσαν το έδαφος μιας γόνιμης λογισύνης.

Ο Ιωάννης Απόκαυκος, μητροπολίτης Ναυπάκτου, 12^{ος} - αρχές του 13^{ου} αιώνα. Είναι μαθητής του Ψελλού. Τα έργα χωρίζονται σε τρεις ομάδες: 1. Ποιήματα σε ιαμβικούς στίχους, 2. Αλληλογραφία, 3. Έγγραφα δημοσίου χαρακτήρα. Όσον αφορά τη γλώσσα φέρεται ως δημιουργός πολλών λογίων λέξεων. Όσον αφορά το ύφος δεν δίσταζε να υιοθετήσει νεότερους τύπους, «προκειμένου να καταστήσει το λόγο

του ζωηρόν και να εκφράσει ό, τι ακριβώς προτίθεται»¹ Ο ίδιος μιλάει και για την εθνική συνείδηση της εποχής. Μαρτυρεί ότι οι λόγιοι Βυζαντινοί του 12^{ου}-13^{ου} αιώνα αισθάνονταν ήδη Έλληνες «προ των Παλαιολογείων χρόνων, όπου συνήθως τοποθετείται η τοιαύτη μεταστροφή»².

Σύγχρονός του ήταν και ο **Γιώργος Βραδάνης**, μητροπολίτης Κέρκυρας. Βασικό έργο του η αλληλογραφία με τους προαναφερόμενους μητροπολίτες. Ταξιδεύει πολύ. Στην Αθήνα κατείχε το αξίωμα του Υπομνηματογράφου της εκεί μητρόπολης. Στην Κέρκυρα έγινε παράνομος μητροπολίτης. Στα 1231 μετέβη στην Ιταλία με πολιτική αποστολή με εντολή του δεσπότη της Ηπείρου της εποχής Εμανουήλ.

Ο **Νικήτας Χωνιάτης** μητροπολίτης Αχρίδος. Σπούδασε στην Πολη. Έργα του είναι κυρίως η ιστορία της περιόδου 1180-1206 σε 21 βιβλία. Του Χωνιάτη είναι και η πραγματεία για την καταστροφή από τους Λατίνους των αγαμάτων στην Κωνσταντινούπολη. Έγραψε επίσης ρητορικά έργα, επιστολές και ποιήματα.

Ο **Θεόδωρος Λάσκαρης** (1222-1285). Κατά τη συνήθεια της εποχής του έγραψε ποικίλα έργα, θεολογικά, φιλοσοφικά, λογοτεχνικά, εγκώμια, επιστολές, σάτιρα και υμνογραφικά.

Η παιδεία

Σε πολλές εξάλλου μονές της Ηπείρου παρατηρείται τους ίδιους χρόνους ένας οργανισμός στην παιδεία. Περί το 1285 ο Νείλος Εριχιώτης ίδρυσε σχολή στη μονή Γηρομερίου. Η πλούσια βιβλιοθήκη του πολλά προσέφερε στο Γένος μέχρι τον 17^ο αιώνα. Στις μονές Βελλάς, Καμιτσιάνης και Σωσίνου λειτουργούσαν προπαιδευτήρια. Στην Κάτω Παναγιά βιβλιοθήκη, ενώ στη μονή Μολυβδοσκεπάστης, κτισμένη από τον Κωνσταντίνο τον Πωγωνάτο, (βρίσκεται στα ελληνο-αλβανικά σύνορα από τη πλευρά της Πρεμετής), υπήρχε από τον 14^ο αιώνα σχολή χειρογράφων, τοιχογράφων και καλλιγράφων.

¹ Βασ. Κ. Μάργαρη, Συγγραφείς και λογοτέχνες των Ιωαννίνων από το Δεσποτάτο της Ηπείρου ως τις μέρες μας..., Γιάννενα 1991, σελ. 38.

² Ν.Γ. Πολίτης, Έλληνες ή Ρωμηοί, Λαογραφικά Σύμμεικτα Α', 1920, σελ 122-123.

Αναφέρουμε επίσης ότι σε δέκα μονές βυζαντινής περιόδου στο βόρειο τμήμα της Ηπείρου λειτουργούσαν σχολεία. Πρόκειται για τις μονές: Αγ. Θανασίου στην Πολύτσιανη, Δριάνου, Πέπελης, Δούβιανης, Αγ. Ιωάννου, Θεολόγου Μάλτσιανης, Διβροβουνίου ή Στύλου και Δίβρης, Σωρωνιάς, Κάμενας, Απολλωνίας, Αρδενίτσας.

Οι πρώτες σχολές που ιδρύθηκαν από τον Μιχαήλ Άγγελο Κομνηνό Δούκα στα 1206 είναι οι σχολές Σπανού (Φιλανθρωπινών), στο νησί των Ιωαννίνων και των Δεσποτών. Σύγχρονή τους είναι και η σχολή Στρατηγοπούλου που επίσης βρισκόταν στο νησί. (έκλεισαν στα 1642 από τους Τούρκους, μετά από την επανάσταση του Διονυσίου Φιλοσόφου το 1611)

II. 5 Τα χρονικά

Ο «ΚΟΥΒΑΡΑΣ»- Χρονικό των Ιωαννίνων – Χρονικό των ΤΟΚΚΩΝ- Ενθυμίσσεις

Ο Κουβαράς. Στη μονή των Φιλανθρωπινών (Σπανού), από την ίδρυση κιόλας του Ηπειρωτικού Δεσποτάτου διατηρούνταν χειρόγραφος κώδικας, όπου για αιώνες ολόκληρους καταγράφονταν τα σημαντικά ιστορικά γεγονότα που διαδραματιζόνταν στον τόπο. Πρόκειται για τον περίφημο ΚΟΥΒΑΡΑ. Συγγραφείς του ήταν ηγούμενοι, δάσκαλοι και μοναχοί.

Για τον Κουβαρά θρυλούνται μύρια. Αυτό διότι κατά τις πολεμικές περιπέτειες του 1820 είχε αποκτήσει κατά κάποιο τρόπο κοινή χρήση δίνοντας στους ντόπιους λόγιους μεγαλύτερη δυνατότητα για τη δημιουργία ενός πραγματικού πλήθους εικασιών, στις οποίες συχνά προσέδιδαν τη δύναμη ατράνταχτου τεκμηρίου. Στον Κουβαρά στηρίχτηκαν επίσης γνωστοί παρατηρητές – ερευνητές της Ηπείρου όπως ο Σάθας, ο Μπέκερ, ο Μουστοζύδης, κ.α. Ο Μπολάνος Βασιλόπουλος, διευθυντής του Γκιούμειου σχολείου, είχε εκπονήσει επιτομή του Κουβαρά που κατά ευτυχή συγκυρία σώθηκε από την μεγάλη πυρκαγιά των Ιωαννίνων του 1821. Αποφασιστική προώθηση για την αποκατάσταση του corpus του Κουβαρά πέτυχε τις τελευταίες δεκαετίες ο ιστορικός Λέαντρος Βρανούσης.

Το Χρονικό των Ιωαννίνων Το αρχαιότερο κείμενο του Κουβαρά- το μεγαλύτερο και το πιο γνήσιο συγχρόνως,- είναι το Χρονικό των

Ιωαννίνων, το οποίο αποδίδουν άλλοτε εσφαλμένα στους μοναχούς Κομνηνό και Πρόκλο. Βρέθηκε σε πολύ παλιό χειρόγραφο κώδικα, που ανάγεται προ του έτους 1442 (κατά την εποχή σύνταξής του) και περιέχει τα ιστορικά γεγονότα του δεύτερου μισού του 14^{ου} αιώνα που διαδραματίστηκαν στην Ήπειρο και κυρίως στα Γιάννενα. Το πολύτιμο κείμενο αποτελεί τη σημαντικότερη πηγή ειδήσεων για την παραπάνω χρονική περίοδο. Αποτελεί επίσης το σημαντικότερο φιλολογικό ντοκουμέντο. Γράφτηκε σε καλλιεργημένη αρχαϊζουσα γλώσσα, - πυκνό, κομψό και λιτό συγχρόνως, γεγονός που μαρτυρεί τη μόρφωση και την παιδεία του αγνώστου ντόπιου χρονικογράφου.

Παραθέτουμε ένα απόσπασμα για την τελική μάχη μεταξύ των Ηπειρωτών και του Γκίν Ζενεβίστι στην Κρασιά, που έφερε υπό κατοχή του δεύτερου την πόλη Αργυροκάστρου.

..... «επί έτους 1399, Ινδικτιώνος ζ', μήνι Απριλίω τη έκτη, τη Κυριακή του Αντιπάσχα, εκστρατεύει κατά του Γκιόνη του Ζενεβίστι ο δεσπότης Ιζαού μετά πάσης της δυνάμεως αυτού. Επισυνάξας ουν τα στρατεύματα, τους Μαλακασαίους και Μαζαρακαίους, έτι δε του Παπίγκου και των Ζαγορίων, αλλά δη και της Δρυινοπόλεως μετά Αργυροκάστρου και των Μεγάλων Ζαγορίων, κατήλθε μέχρι Μεσοποτάμου' κάκειθεν δε, θέλων διέλθειν προς τα μέρη της Δίβρης, επέπεσεν επ'αυτούς γνόφος και θύελλα' και ο Γκίνης, ακολουθών αυτούς, κατά κράτος νικά, και, εις χείρας αυτού ο δεσπότης εξέδοτο, ημέρα δ', Απρίλιω μήνι θ', και εις δεσμά και στρεβλώσεις μετά των αρχόντων αυτού αποκλείει εν τη φρουρά. Έχων ουν ο δεσπότης γνήσιους συγγενείς από των εντίμων αρχόντων της περιδόξου μεγάλης πόλεως Φλωρεντίας, ανέδραμον εκείνοι προς το κομμούντιον της Βενετίας, και ερωτήσαντες περί του δεσπότη, απήλθον εις την μπαϊλον της νήσου των Κορφών, και εξέβαλον αυτόν εις δέκα χιλιάδες φλωριών από του Αργυροκάστρου¹»

Το Χρονικό των Τόκκων. Στις πρώτες δεκαετίες του 15^{ου} αιώνα στα Γιάννενα γράφτηκε κείμενο με περιεχόμενο την εξιστόρηση των γεγονότων που καλύπτουν την περίοδο από το 1375 μέχρι το 1422, στην περιοχή του Δεσποτάτου της Ηπείρου και την Δυτική Ελλάδα. Το κείμενο περισώθηκε σε δύο Κώδικες του Βατικανού που βρήκε σχεδόν

---

¹ Λ.Ι. Βρανούση, Το Χρονικό των Ιωαννίνων κατ' ανέκδοτον δημόδη επιτομήν, Επετ. Μεσαιων. Αρχείου, 12 (1962) Αθήνα 165, σελ 57-115.

πρόσφατα ο διακεκριμένος γνωστός βυζαντινολόγος Γιουζέπε Σκιρό. Αποτελεί κατά κάποιον τρόπο συνέχεια του Χρονικού των Ιωαννίνων κι είναι συντεταγμένο σε στίχους σε γλώσσα απλή. Δεν είναι γνωστός ο συγγραφέας και του παρόντος χρονικού. Πρέπει όμως να μην ήταν μορφωμένος. Περιγράφει με δεινή, παραστατικότητα, λυρισμό και χρώμα τα συμβάντα της εποχής, στρεφόμενος περισσότερο γύρω από τα Γιάννενα και τους δεσπότες τους Κάρολο και Λεονάρδο Τόκκο. Το έργο που ο Τζιουζέπε Σκιρό τιτλοφόρησε το «Χρονικό των Τόκκων» είναι πολύτιμο στις πληροφορίες (διότι δε διασταυρώνεται παρά σε σπάνιες περιπτώσεις με τη λοιπή σύγχρονή του χρονογραφία). Ταυτόχρονα αποτελεί έναν ύμνο στην πόλη των Ιωαννίνων και μαζί προς τους δεσπότες των και τα πολεμικά τους κατορθώματα. Και το Χρονικό αυτό συμπεριλαμβάνει την ιστορία πτώσης του Αργυροκάστρου στα χέρια του φύλαρχου από το βόρειο τμήμα της Αλβανίας Γκιν Ζενεβίστι.

Ο Χρονικογράφος, διαποτισμένος από έναν έντονο πατριωτισμό, είναι ίσως ο πρώτος ο οποίος πολλαπλώς τόνισε στο κείμενο την ελληνική συνείδηση που ένωνε τους σκληροτράχηλους ηπειρωτικούς πληθυσμούς ζυμωμένους σε ακατάπαυτους αγώνες εναντίον ξένων επιδρομών. Φανερώνει επίσης ότι το Δεσποτάτο της Ηπείρου που είχε πάρει πολύ πιο καθαρά ελληνικό χαρακτήρα, αποτελεί τον άγρυπνο θεματοφύλακα του ελληνισμού σε μια εποχή όπου η αυτοκρατορία είχε συρρικνωθεί σ' ένα πολύ μικρό κομμάτι του παλαιού εαυτού της και σαν καλός στρατηγός προετοίμαζε την μακροχρόνια αντίσταση του Έθνους εναντίον του νέου κατακτητή.

Παραθέτουμε μερικά αποσπάσματα από το χρονικό των Τόκκων σχετικά με την παράδοση τώρα του Αργυροκάστρου στα χέρια των Τούρκων από τον γιο του Ζενεβίστι

Οι Τούρκοι αποκλείσει το Αργυρό το κάστρο,
ότι είναι κάστρον δυνατόν εις χέρωμα απάνω
και ουδέν βολεί με πόλεμον ποτέ να το επάρουν
αμή με παρακαθισμόν, ώστε να το επάρουν

(στιχ. 3220-22)

Αφού οι παραπάνω στίχοι μας λένε ότι το Αργυρόκαστρο δεν δύναται να κυριευτεί εύκολα οι πιο κάτω μας λένε ότι ο γιος του Ζενεβίστι το παρέδωσε στους Τούρκους στα 1418.

το κάστρο τούτο έδωκεν ατός του εις του τούρκους
όπου είναι τόσο δυνατόν ποτέ δεν το επαίρναν

(στιχ 3280-81)

Ενθυμήσεις. Της ίδιας σημασίας όσον αφορά τις πληροφορίες, - όπως αργότερα οι εκκλησιαστικοί κώδικες,- είναι οι σημειώσεις των κληρικών στα εκκλησιαστικά βιβλία. Μάλιστα μερικές φορές αποτελούν λογοτεχνικά αριστουργήματα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Η ΜΑΚΡΑ ΚΑΤΟΧΗ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΙΙΙ. 1. Η Ήπειρος περιμένει τους «βάρβαρους» !

Χρονολογικά συμπίπτει με την μακρά κατοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μέχρι τη χάραξη των συνόρων και την ίδρυση Αλβανικού κράτους. Επίσης, νομίζουμε πως είναι περιττό να αναφέρουμε ότι ο σημερινός χώρος της Ελληνικής Μειονότητας αποτελούσε μέρος του ευρύτερου ενιαίου χώρου της Ηπείρου. Κατά συνέπεια η λογοτεχνία και τα γράμματα κατά την περίοδο αυτή στον ευρύτερο από το σημερινό χώρο που κληρονόμησε η Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία, ακολούθησαν την κοινή πανελλήνια πορεία. Βασικό χαρακτηριστικό παραμένει το γεγονός ότι την εξέλιξή τους σφράγισαν οι ιδιαίτερες συνθήκες (εθνολογικές και θρησκευτικές) που δημιουργήθηκαν στον ηπειρωτικό χώρο. Το χαρακτηριστικό αυτό αποχτά ιδιαίτερο βάρος αν έχουμε υπόψη ότι οι ιστορικές και πολιτικές εξελίξεις συνέβαλαν σε αρκετά υψηλό βαθμό στη διαμόρφωση της φύσης των εθνικών διακρίσεων και σχέσεων.

Η ιστορία της Ηπείρου μετά το 1204 θυμίζει ένα μυθιστόρημα με συνωμοσίες, διαμάχες για την εξουσία, πολέμους και συγκρούσεις για εδαφική κυριαρχία.¹ Επίσης η πορεία προς την σύγχρονη ιστορία θα καθοριστεί εκ' νέου από την παρουσία των δυο παραγόντων, - της Δύσης και Ανατολής. Η διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι η Δύση και η Ανατολή δεν αποτελούν πλέον τα δυο χριστιανικά τμήματα της πρώην Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Η Ήπειρος ως το πρώτο πραγματικό κράτος των Ελλήνων στα τέλη του 14^{ου} αιώνα, ήταν στα χέρια Λατίνων δεσποτών. Ταυτόχρονα, τόσο λόγω της εσωτερικής διαμάχης για ηγεμονία, όσο και των επιδρομών Σέρβων αλλά κυρίως Αλβανών, διάνυε περίοδο παρακμής. Εντούτοις, άνοιγε το δρόμο της Οθωμανικής κατοχής.

---

¹ Ελ. Δημοκρ. Υπουρ.Εθν. Άμυνας, Ήπειρος Θεών, Ανθρώπων και Ηρώων, Αθήνα 2001, σελ. 104.

Παράρτημα

Μετά το 1330 οι εσωτερικές διαμάχες στη Ήπειρο μεταξύ του Ιωάννη Αγγέλου (Καντακουζηνού), (διορισμένου αυτοκρατορικού διοικητή από τον ξάδερφο του Βυζαντινό Αυτοκράτορα) και της Άννα Παλαιολογίνας, θα ανοίξουν το πράσινο φως στους Σέρβους του Στέφανου Δουσάν να επαναλάβουν, σε συνεργασία με τους Αλβανούς,¹ τις επιδρομές στη βόρεια Ελλάδα. Το 1348 ο Στέφανος Δουσάν επέκτεινε την αυτοκρατορία του στις περιοχές της Θεσσαλίας και Ηπείρου. Η σερβική κατάκτηση της Ηπείρου εγκαινιάζει νέα εποχή στην ιστορία της. Ο Δουσάν αυτοτιτλοφορήθηκε «αυτοκράτωρ των Ελλήνων και των Σέρβων». Για να προσεταιρισθεί τις ελληνικές επαρχίες ώστε να τον δεχτούν και να συνεργαστούν με το νέο καθεστώς του, προέβη σε δυναστικές επιγαμίες. Έτσι η δυναστεία των Ελλήνων δεσποτών θα συνεχιστεί μέσω μιας ελληνο-σερβικής συμμαχίας στηριζόμενη στις επιγαμίες. Παραταύτα, οι σερβικές κατακτήσεις δεν συνεχίστηκαν χωρίς προσκόμματα. Από τις ελληνο-σερβικές διαμάχες, επωφελήθηκαν οι Αλβανοί υποστηρικτές των σέρβων επιδρομών. Διείσδυσαν προς τις νοτιότερες περιοχές της Ηπείρου όπου εγκαταστάθηκαν κατά μεγάλες ομάδες.

Η σύγχυση μεταβλήθηκε σε πραγματική αναρχία μετά το θάνατο του Στέφανου Δουσάν το Δεκέμβριο του 1355. Ένα χρόνο αργότερα σκοτώνεται στα Τρίκαλα, σε μικρή συμπλοκή με Αλβανούς, ο Γρηγόριος Πρελούμπος, ο στρατηγός στον οποίο όφειλε τις νίκες ο Στέφανος Δουσάν. Στις αρχές του 1359 φονεύθηκε σε μάχη με τους Αλβανούς στον Αχελώο και ο Νικηφόρος, γιος της Άννας και τελευταίος επιζώντας κληρονόμος του δεσποτάτου της Ηπείρου. (Είχε έρθει στο θρόνο του δεσποτάτου μετά το θάνατο του Πρελούμπου.)

Στην ακυβέρνητη βόρεια Ελλάδα και Ήπειρο υιοθετεί τον τίτλο αυτοκράτωρ των Ελλήνων και Σέρβων ο Συμεών Ουρέσις, ετεροθαλής αδερφός του Δουσάν με μάνα Ελληνίδα (Παλαιολογίνα). Οι Ηπειρώτες φαίνεται ότι ικανοποιήθηκαν με την επιστροφή του Συμεών διότι πίστευαν στην προστασία του από τους Αλβανούς. Για κακή όμως τύχη των Ηπειρωτών αποφάσισε να

---

¹ Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Ήπειρος, 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού, Αθήνη 1997, σελ.212.

εγκατασταθεί στην Θεσσαλία αφήνοντας έτσι την Ήπειρο στα χέρια των Αλβανών φύλαρχων. Ο Ουρέσις αναγνώρισε έτσι την ήττα του με τους Αλβανούς. Ταυτόχρονα, αποδέχτηκε «ότι οι Αλβανοί είχαν γίνει πολυάριθμοι και ισχυροί για να τους νικήσει κανείς»¹. Σαν συνέπεια η περιφέρεια του Αχελώου και του Αγγελοκάστρου παραχωρήθηκαν στον Γκιν Μπούα Σπάτα. Η Άρτα και οι Ρωγοί δόθηκαν στον άλλο Αλβανό τον Πέτρο Λιόσα, τους οποίους ο Ουρέσι αναγνώρισε επίσης ως δεσπότες της Ηπείρου στα δυο δεσποτάτα της Νότιας Ηπείρου της Αιτωλίας και Ακαρνανίας. (Το Αργυρόκαστρο θα πέσει στα χέρια του Αλβανού φύλαρχου Γκιν Ζενεβίστι μισό αιώνα αργότερα.)

Τα Ιωάννινα, κατά το «Χρονικό των Ιωαννίνων» δεν αποδέχτηκαν την λύση που εφαρμόστηκε στις προαναφερόμενες περιοχές και ζήτησαν βοήθεια από τον Συμεών για να διατηρήσουν την ανεξαρτησία τους. Ο Ουρέσις έστειλε εκεί στα 1367 τον γαμπρό του Θωμά Πρελούμπο. Ο Πρελούμπος είναι αλήθεια ότι μέχρι το 1384 έσωσε την πόλη από τους Αλβανούς (Μάλιστα διεκδίκησε να επονομασθεί «Αλβανιτοκτόνος»). Περισσότερο όμως καταδυνάστευσε τα Ιωάννινα τόσο που κατά το «Χρονικό» πιστεύονταν ότι «οι Αλβανοί λύκοι θα προκαλούσαν μικρότερο κακό στην πόλη από ό,τι ο Σέρβος «λέοντας»². Ο Θ. Πρελούμπος όμως, για να απαλλαγεί από τις επιδρομές που διενεργούσαν οι Αλβανοί και εναντίον των Ιωαννίνων, πάντρεψε την κόρη του με τον γιο του Λιόσα. Η πεντάχρονη ειρήνη των Ιωαννίνων θα σταματήσει το 1374 με το θάνατο του Λιόσα. Ο Σπάτας, που ανέλαβε την ηγεμονία στα δυο πλέον δεσποτάτα, έθεσε στόχο να επεκταθεί μέχρι τη Ναύπακτο και άλλες νότιες ελληνικές περιοχές. Επανέλαβε ταυτόχρονα τις επιθέσεις κατά των Ιωαννίνων. Το 1375 εξαγοράστηκε από τον Πρελούμπο, ο οποίος υποσχέθηκε στον Σπάτα να του δώσει σε γάμο την αδερφή του Ελένη. Άλλες όμως αλβανικές φυλές συνέχισαν τις επιθέσεις τους κατά των Ιωαννίνων και το 1379 λίγο έλειψε να τα καταλάβουν

Ο Πρελούμπος ωστόσο για την αντιμετώπιση των Αλβανικών φύλων θα προσέξει την ανερχόμενη δύναμη της Τουρκίας για να

¹ Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Ήπειρος, 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού, Αθηνά 1997, σελ. 214.

² Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Ήπειρος, 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού, Αθηνά 1997, σελ. 214.

συνάψει μαζί της αντιαλβανική συμμαχία. Δολοφονήθηκε όμως από την ίδια του τη σωματική φρουρά το 1384. Η νέα απειλή των Ιωαννίνων από τους Αλβανούς φέρνει στην αρχή των Ιωαννίνων τον Ιζαού Μπουοντελμόντι με τον οποίο παντρεύτηκε η χήρα του Πρελούμπο Μαρία.

Ανοίγει έτσι ο δρόμος της ιταλικής ηγεμονίας στην Ήπειρο αφού ο Ιζαού ήταν με καταγωγή από την Φλωρεντία. Ο Μπουοντελμόντι κατάφερε να κρατήσει μακριά τους Αλβανούς από τα Ιωάννινα. (Μετά το θάνατο της γυναίκας του Μαρίας το 1394 θα παντρευτεί την κόρη του Γκιν Σπάτα, Ειρήνη, με την οποία χώρισε λίγο πριν εκείνη πεθάνει το 1411. Εκείνος θα παντρευτεί τη Σερβίδα Ευδοκία).

Όμως, τόσο οι Έλληνες δεσπότες της περιοχής, όσο και οι Ιταλοί θα δουν ως αποτελεσματική συμμαχία κατά των Αλβανών τους Τούρκους.

Μετά το θάνατο του Ιζαού και ύστερα από πρόσκληση των Ιωαννιτών, την 1^η Απριλίου 1411, ανέλαβε την διοίκηση των Ιωαννίνων ο Κάρολος Τόκκος. Ο Τόκκος, ως κόμης της Κεφαλληνίας, Ιθάκης και Ζακύνθου, είχε εκστρατεύσει πριν το 1400 κατά των ακτών της Ηπείρου με αποτέλεσμα να απαλλάξει από τους Αλβανούς το Αγγελόκαστρο, το Δραγαμέστο, τον Αχελώο και το Ανατολικό. Μέχρι το 1407 είχε απαλλάξει από την οικογένεια Σπάτα την Άρτα και τη Ναύπακτο.

Η ήττα όμως των συνασπισμένων δυνάμεων της Ηπείρου από τον Γκιν Ζενεβίστι στην Κρασιά και οι διενέξεις με την Βενετία σηματοδότησαν και για τον Τόκκο την ανάγκη συμμαχίας με τους Τούρκους.

Συνεργασία με τους Τούρκους αναπτύσσουν όμως και οι Αλβανοί. Το 1418 ο γιος του Ζενεβίστι παρέδωσε ειρηνικά το αντιστεκόμενο Αργυρόκαστρο στους Τούρκους. Μετά τον απόγονο του Γκιν Σπάτα, τον Παύλο Σπάτα, ο γιος του Γκιν Ζενεβίστι ήταν ο δεύτερος Αλβανός στην Ήπειρο που συμμαχούσε με τους Τούρκους.

Έτσι μετά τους Βενετούς, Ιταλούς, Σέρβους, Έλληνες και οι Αλβανοί θα προσανατολίζονταν προς συμμαχίες με τους Τούρκους. Η διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι η συνεργασία των Αλβανών με τους Τούρκους με την πάροδο του χρόνου θα μεταλλαχτεί σε πραγματική μεταξύ τους κοινότητα συμφερόντων σε βάρος της Ελλάδας Όσον αφορά την εθνική ταυτότητα η κοινότητα αυτή

συμφερόντων ενισχύθηκε λόγω ταύτισης της θρησκείας με την εθνότητα.

III. 2. Η αρχή της Τουρκοκρατίας

Λογικό είναι ώστε η εκστρατεία του Σινάν Πασιά στα 1430 κατά των Ιωαννίνων να μη κατέληγε σε πόλεμο. Συνέβαλαν σ' αυτό, εκτός από τις προ καιρού συναλλαγές των αρχόντων της Ηπείρου με τους Τούρκους και οι φρικτές ειδήσεις από την άλωση της Θεσσαλονίκης. Όλη η Ήπειρος θα είναι στα χέρια της Τουρκίας στα 1479. Η αποδοχή του καθεστώτος υποτέλειας στους Τούρκους εξασφάλιζε στους Γιαννιώτες μια σειρά από προνόμια προβλεπόμενα στον «ορισμό» του 1431 του Σινάν Πασιά. Τα προνόμια αφορούσαν τους οικονομικούς, θρησκευτικούς, πολιτιστικούς και διοικητικούς θεσμούς. Το καθεστώς των προνομίων αξιοποιήθηκε αποτελεσματικά από τους Ηπειρώτες στο πλαίσιο των μετέπειτα επαναστατικών κινήσεων .

Εντούτοις, η οθωμανική κατάκτηση δεν υπήρξε ποτέ απρόσκοπτη στη γη της Ηπείρου. Η ιστορία του Δεσποτάτου της Ηπείρου δείχνει ότι οι Ηπειρώτες είχαν καλλιεργημένο από νωρίς το πνεύμα ανεξαρτησίας, το οποίο εκδηλώθηκε ήδη στις αρχές της Τουρκοκρατίας. Αν και η μορφή της αντίστασης φέρει για την ευρύτερη Ήπειρο το όνομα του Γεώργιου Καστριώτη, αυτό δεν σημαίνει ότι πριν, ταυτόχρονα και μετά δεν συνεχίστηκε το πνεύμα της αντίστασης και της ελευθερίας.*

---

* Το 1434-35 η πόλη του Αργυροκάστρου ενισχυμένη από τα χωριά της Δρόπολης θα διώξει για λίγα χρόνια την τουρκική φρουρά από την πόλη για να το επαναλάβει ξανά δέκα περίπου χρόνια αργότερα. Τουρκικές πηγές, τις οποίες επικαλείται ο Σελαμί Πουλιάχα στο βιβλίο «Ο αλβανο-τουρκικός πόλεμος στον XV αιώνα», Τίρανα 1968, αναφέρουν ότι, μέχρι και την άλωση της Κωνσταντινούπολης 1453-54, τα χωριά της Δρόπολης (Γορίτσα, Τεριαχάτες, Μέγγουλη μέχρι και την Κλεισούρα) ήταν «επαναστατημένη περιοχή». Μετά την άλωση της Πόλης η στάση των Τούρκων άλλαξε. Μεταγενέστερη πηγή, το Χρονικόν της Δρυοπίδος» (ή Δρόπολης, ή Αργυροκάστρου) του XVIII αιώνα, παρέχει σαφείς πληροφορίες σχετικά με τη βάρβαρη συμπεριφορά των Τούρκων κατά των υπόδουλων χριστιανών. Στην έκδοση του Α. Πετρίδου του «Χρονικού της Δρυοπίδος», σελίδα 23 αναφέρεται συγκεκριμένα η αλλαγή της συμπεριφοράς των Τούρκων

Εντούτοις, τα τουρκικά προνόμια δεν ήταν, ούτε καθολικά, ούτε για όλους τους Έλληνες και ούτε διήρκησαν για μεγάλο χρονικό διάστημα. Την καθοριστική αλλαγή του ρου των «ήρεμων» σχέσεων μεταξύ Τουρκοκρατίας και Ελλήνων θα επιβάλλει η επανάσταση στην Ήπειρο του Διονυσίου Φιλόσοφου στα 1600 και 1611. Ο μητροπολίτης Διονύσιος ο Β΄ Φιλόσοφος –Σκυλόσοφος (Φιλόσοφος επειδή είχε σπουδάσει στην Ιταλία για φιλοσοφία. Σκυλόσοφος χαρακτηρίστηκε από τους αντιπάλους του επειδή εξεγέρθηκε κατά της Τουρκοκρατίας) είχε διανοηθεί τις αρνητικές συνέπειες για την ορθόδοξη πίστη και τον ελληνισμό λόγω της εκούσιας συνεργασίας με τους Τούρκους. Αυτός και το περιβάλλον του, έβλεπε ότι μια τέτοια συνεργασία οδηγούσε στην ειρηνική εξωμοσία των Ελλήνων και εξεγέρθηκε. Η εξέγερσή του όμως ήταν καταδικασμένη να αποτύχει και έτυχε σκληρής κριτικής από μερίδα Ελλήνων, ανεξάρτητα από τα αγαθοεργήματα που ακολούθησαν για το έθνος. Τα αντίποινα των Τούρκων ήταν σκληρά. Τον Διονύσιο, οι Τούρκοι τον έγδαραν ζωντανό και τον σούφλισαν, ενώ το δέρμα του το γέμισαν με άχυρα και το γυρόφερναν στα Γιάννενα για εκφοβισμό. Αρκετά χωριά λεηλατήθηκαν και ερημώθηκαν. Οι χριστιανοί εκδιώχθηκαν και πολλά προνόμια καταργήθηκαν. Εκείνο που έχει όμως ιδιαίτερη σημασία είναι ότι άρχισε το παιδομάζωμα και η πρακτική του βίαιου εξισλαμισμού. Όλα αυτά σημάδευαν την απαρχή της επαναστατικής κατάστασης στην Ήπειρο και σε όλη την Ελλάδα*.

Συνεπώς ο προβληματισμός που διαμορφώνονταν είχε ως βασικό άξονα ξανά τη θρησκεία. Η διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι

κατά των Ελλήνων του Αργυροκάστρου: «Και οι Αγαρηνοί εστέκοντο με μεγάλην υπομονήν, έως ότου επάρθη και η δυστυχής βασιλεία των πόλεων και ευθύς τότε έγιναν ως λύκοι άγριοι κατά των χριστιανών, εχάλασαν εκκλησίας και μοναστήρια, εχάλασαν την Φοινικόπολιν, την Κόνιτσαν, έβγαλαν τους Χριστιανούς έξω από το Αργυρόκαστρον, έκτισαν σπίτια, έκοψαν πολλούς πρώτους Χριστιανούς και έγινες θρήνος και κλαφθμός απαρηγόρητος».

* Πρωτεργάτης και εμπνευστής του Δ. Φιλόσοφου ήταν ο επίσκοπος Δρυϊνοπόλεως και Αργυροκάστρου Ματθαίος (1611-1614). Λίγες δεκαετίες αργότερα (1672-1700) ο Σοφιανός από την Πολύτσιανη, επίσης επίσκοπος Αργυροκάστρου και Δρυϊνοπόλεως, μπροστά στον ίδιο κίνδυνο παράτησε την επισκοπή, έζωσε το σπαθί και έστησε το λημέρι του στο μοναστήρι του Αϊ Θανάση στην Πολύτσιανη. «Είναι ο πρώτος, αναφέρουν οι πληροφορίες, που σταμάτησε τους μικτούς γάμους και απομάκρυνε τους εξωμότες από τα χριστιανικά χωριά αναγκάζοντας τους να συγκεντρωθούν σε αμιγή μουσουλμανικά χωριά».

μεταφέρθηκε από πρόβλημα μεταξύ δυο τμημάτων της ίδιας κατά βάθος εκκλησίας:- της χριστιανικής,- σε εξελισσόμενη στα άκρα αντιπαράθεση μεταξύ δυο διαμετρικά αντίθετων θρησκειών: του Ισλάμ και της Ορθοδοξίας.

Ξεκινώντας ταυτόχρονα από το βάρος του ρόλου της εκκλησίας σε όλη την κοινωνική, πολιτιστική και οικονομική ζωή στη συγκεκριμένη εποχή και περιοχή, τότε μπορούμε να καταλάβουμε γιατί η όλη πνευματική και πολιτιστική ζωή εστιάσθηκε γύρω από την εκκλησία. Μπορούμε επίσης να καταλάβουμε και την εθνοτική διαφοροποίηση στην περιοχή.

III.3. Τα γράμματα στους πρώτους αιώνες τουρκοκρατίας

Στους πρώτους αιώνες της σκλαβιάς κατανοείται ότι οι πληροφορίες γύρω από τις μορφές των λογίων της Ηπείρου και την πνευματική και συγγραφική τους δράση είναι εντυπωσιακά περιορισμένες .

Εκείνο που πρέπει να αναφέρουμε για την περίοδο μέχρι και τον 17^ο αιώνα περισσότερο από τα ελάχιστα ονόματα πνευματικών ανθρώπων, είναι το εκπαιδευτικό έργο. Οι πρώτες σχολές, του Σπανού (Φιλανθρωπινών) και των Δεσποτών, που ιδρύθηκαν στα Ιωάννινα από τον Μιχαήλ Άγγελο Κομνηνό το Δούκα τον Α' στα 1206, συνέχιζαν το έργο τους. Το ίδιο και η σύγχρονή τους σχολή Στρατηγοπούλου (της μονής Ντήλιου).

Το 1648 ο μεγαλέμπορας στη Βενετία Επιφάνιος Ηγούμενος ίδρυσε στα Γιάννενα σχολή, την Επιφάνειο, στην οποία κληροδοτεί για τη συντήρησή της σημαντικά ποσά. Πρώτος μεγάλος διευθυντής ήταν ο Μιχαήλ Μήτρον, που προσονομάζεται Μελέτιος Μήτρος. Πρόκειται για τον δημιουργό της περίφημης «Γεωγραφίας» που τον κατατάσσει παγκοσμίως, από τους πατέρες της επιγραφικής επιστήμης.

Τριάντα χρόνια σχεδόν μετά την ίδρυση της Επιφανείου, το 1677, ο μεγαλέμπορας στην Ιταλία Μιχαήλ Γκούμας ίδρυσε στα Γιάννενα

καινούργια σχολή, την Γκούμειο σχολή. Διευθυντής της διορίστηκε από τους προκρίτους των Ιωαννίνων ο Βησσαρίων Μακρής, μαθητής του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου και του Ιωάννη Καρυοφύλλη στη βυζαντινή Πατριαρχική σχολή της Κωνσταντινούπολης.

Το 1795, από κληροδότημα του μεγαλέμπορα Ζώη Καπλάνη ιδρύθηκε η Καπλάνειος σχολή με πρώτο διευθυντή τον Αθανάσιο Ψαλίδα.

Την ίδια πορεία ακολουθούν τα σχολεία που λειτούργησαν στα μοναστήρια του σημερινού χώρου μας. Στη μονή Θεολόγου αναφέρεται το 1299 ο Ιωασάφ «ηγούμενος και πνευματικός, ην πολύ βαρύς από γράμματα». Η Σταυροπηγιακή Μονή της Κάμενας «διετήρη φώτων εστίας από το 1275 μέχρι του 1627 απροσκόπτως». Αναφέραμε επίσης τα σχολεία στα μοναστήρια, Δριάνου, Πέπελης, Σωρωνιάς, Δίβρης κλπ.

Ωστόσο, τα περισσότερα απ' αυτά τα σχολεία έκλεισαν αμέσως μετά την επανάσταση του Διονυσίου Φιλόσοφου. Η απαγόρευση αυτή από τους Τούρκους έδωσε ένα νέο νόημα στα ελληνικά γράμματα τα οποία θα παραμείνουν στενά συνδεδεμένα με την εκκλησία αλλά θα τεθούν με μεγαλύτερη δύναμη στην υπηρεσία του Γένους.

Στην δική μας περιοχή. Στο Αργυρόκαστρο με την έμπνευση του επισκόπου Αργυροκάστρου Κάλλιστου και την οικονομική υποστήριξη των Αργυροκαστριτών ευγενών μεγαλεμπόρων και μεγαλοκτηματιών που συναλλάσσονταν με την Βενετία, λειτούργησε το 1633 ελληνικό σχολείο*. Στο Δέλβινο το ελληνικό σχολείο λειτούργουσε πριν από το 1537.

Οι σχολές αυτές θεωρούνται τα πρώτα ίσως εκπαιδευτήρια του νέου ελληνισμού. Διέθεταν σοφούς δάσκαλους και πρόγραμμα (επιπέδου για την εποχή, στηριζόμενα σ' έναν πετυχημένο συγκερασμό

---

* Η παράδοση της ελληνικής σχολής στο Αργυρόκαστρο θα συνεχιστεί. Το 1756 με την συνεισφορά 29 δωρητών χτίστηκε στο Αργυρόκαστρο το μεγαλύτερο οικοδόμημα για σχολικούς σκοπούς και θεωρούνταν στολίδι της πόλης. Για το σχολείο δαπανήθηκαν 318 χιλιάδες άσπρα και για την οικοδόμησή του χρειάστηκαν 12 χρόνια. Το 1828 χτίστηκε διδακτήριο για τη στέγαση του επαρχιακού σχολείου, ενώ ένα τρίτο μεγαλοπρεπές διδακτήριο χτίστηκε στα 1862 στη συνοικία Παλιορτό για να στεγάσει το παρθεναγωγείο. Το 1912 λειτούργουσαν στο Αργυρόκαστρο ένα νηπιαγωγείο, δυο παρθεναγωγεία και μια εξατάξια αστική σχολή με περίπου 300 μαθητές.

των κλασικών ελληνικών κειμένων και της Βίβλου). Συνεπώς, έπαιξαν πραγματικό ρόλο μπροστάρη στη μεγάλη περιπέτεια της παιδείας στον τόπο μας, σε καιρούς μάλιστα που το έθνος των Ελλήνων πάσχιζε να συνειδητοποιήσει την υπόστασή του.

Διακεκριμένοι άνδρες που φοίτησαν και δίδαξαν στις παραπάνω αρχαίες σχολές αναφέρονται οι Νήφων Μεταξάς, Αψαράδες-Νεκτάριος και Θεοφάνης, Πατριάρχης Ιωασάφ Β', Σοφρόνιος Χιμάρας, Μάξιμος ο Πελοποννήσιος κ.α

Οι Αψαράδες-Νεκτάριος και Θεοφάνης. Γεννήθηκαν περί τα 1480. Η ζωή τους πληθωρική σε δραματικά γεγονότα και δημιουργική, περιγράφεται στην αυτοβιογραφία τους που διασώθηκε στη μονή του Αγίου Παντελεήμονα του Αγίου Όρους στον κώδικα 172. Πρόκειται για το πρώτο φιλολογικό τεκμήριο, -το αρχαιότερο,- επώνυμου συγγραφέα από τα Γιάννενα. Η βιογραφία των Αψαράδων συντάχτηκε στο νησί των Ιωαννίνων. Είναι σε λογία γλώσσα και αποτελεί ένα κομψό και γλαφυρό κείμενο και πραγματικό ντοκουμέντο της εποχής τους και των γεγονότων της.

Μάξιμος ο Πελοποννήσιος. Πρόκειται για έναν από τους διαπρεπέστερους συγγραφείς του 17^{ου} αιώνα. Πραγματικός διαφωτιστής του λαού και «δεινός θεολόγος». Έφτασε στα Ιωάννινα από Ιταλία στα 1609. Το συγγραφικό του έργο υπήρξε για την εποχή πολύ σημαντικό, περισσότερο στον τομέα της παιδείας. Έγραφε τις πραγματείες του σχεδόν σε κουβεντιαστική γλώσσα και πάσχιζε να εδραιώσει κι εδώ τον καινούργιο προσανατολισμό της παιδείας που τότε μόλις είχε δημιουργήσει ένα θετικό προηγούμενο στην Ευρώπη.

Κατά την εξέγερση του Διονυσίου Φιλόσοφου φυλακίζεται. Μέσα από τη φυλακή γράφει το περίφημο Στηλιτεντικό του (το μόνο που δεν είναι γραμμένο στη Δημοτική) με το οποίο προσπαθεί να εξυμνήσει τους Τούρκους, πιθανώς για να απαλλαγεί από τα δεινά.

Μέχρι το 1616 που μένει στα Ιωάννινα, κηρύττει, διδάσκει και συγγράφει ποικίλες πραγματείες ηθικοθρησκευτικού περιεχομένου και φιλολογικά κείμενα.

Στον Μάξιμο φαίνεται ότι ανήκει και το χρονικό του Σκυλόσοφου που βρήκε και δημοσίευσε ο Πουκεβίλ στο γνωστό έργο του «Ταξίδι στην Ελλάδα» .

Ματθαίος επίσκοπος Δρυϊνοπόλεως * 1611. «Σίγουρα ήταν Ηπειρώτης... Δεν αποκλείεται δε να ήταν και βέρος Δεροπολίσιος» αναφέρει ο Βασίλειος Μπαράς στο βιβλίο του «Το Δέλβινο της Βορείου Ηπείρου»

Προικισμένος πάντα με σπάνια διοικητικά χαρίσματα κατάφερε να επιβληθεί πολύ νωρίς στο εκκλησιαστικό στερέωμα της Ηπείρου σαν Μητροπολίτης Ιωαννίνων. Διοικούσε τότε πέντε επισκοπές και η εκκλησιαστική του δικαιοδοσία έφθανε μέχρι τα Ακροκεραύνια. «Όσο για την μόρφωσή του, γράφει ο Μπαράς, δεν γνωρίζουμε, ούτε πώς, ούτε πού έμαθε τα γράμματα. Γνωρίζουμε μόνο ότι σαν μοναδικό σκοπό της ζωής του έταξε την προστασία του Ηπειρωτικού λαού από τις αυθαιρεσίες του κατακτητή». ¹ Από ένα γράμμα του Μάξιμου του Πελοποννήσιου προς το Ματθαίο ημερομηνίας 31.10.1614, πληροφορούμαστε ότι ο Ματθαίος ήταν ο βασικός πρωτεργάτης της επανάστασης του Διονυσίου του Φιλόσοφου στα 1611. Παραχωρούμε ένα απόσπασμα από την επιστολή αυτή:

«... Το πρώτο αίτιον εσύ τον εκίνησες και έφερες και εφύλαγες τον εχθρόν του κόσμου (εννοεί τον Διονύσιο τον Σκυλόσοφο) μέσα εις το επαινετόν τούτο Κάστρον έως όπου το εξαφανίσατε. Και εμένα όπου δεν ήθελα να τον ακούσω τον θεοκατάρατο και όπου σας εσυμβούλευα να τον διώζετε, εστείλατε άνθρωπο μέσα εις το κελλίον να με φονεύση. Αλλά εσύ τον εσυμμάζωνες και τον εφίλευες και τον έδιδες θέλημα να ευλογά και να αγιάζη ο φονεύς και τοσούτων ψυχών φθορεύς, όπου ήξευρες πώς έκαμνε εις τα Τρίκκαλα. Όλα ετούτα από εδικήν σου αιτίαν έγιναν, και εγώ μη ηζεύροντας, ως ζένος και απλούς άνθρωπος, έλεγα και ανάγκαζα

---

* Πρώτη έδρα της Επισκοπής το 429. Δεν είναι γνωστό σε πιο σημείο ήταν το κέντρο. Αναφέρεται όμως ότι εδώ πρωτο-άπλωσε τη σημαία του ο Χριστιανισμός και έστησε τον πρώτο επισκοπικό θρόνο. Η σημερινή Επισκοπή είναι το πρώτο γνωστό κέντρο της επισκοπής Δρυϊνουπόλεως (558-1183). Από το 1183-1318 το κέντρο επισκοπής της Δρυϊνουπόλεως μεταφέρθηκε στη μονή της Τσέπου (Υψηλής Πέτρας) στο Γαρδή-Γαρίκι. Από το 1318 μέχρι το 1924 μεταφέρθηκε στο Αργυρόκαστρο. Με το αυτοκέφαλο της Αλβανικής εκκλησίας το κέντρο της παραδοσιακής Επισκοπής μεταφέρθηκε στο Δελβινάκι-Κόνιτσα. Το Αργυρόκαστρο παραμένει ωστόσο κέντρο Επισκοπής.

¹ Βασιλείου Μπαρά, Το Δέλβινο της Βορείου Ηπείρου, Αθήναι 1966, σελ 40-41.

τον κόσμο, όταν ήταν ασθενής ο κύρ Μανασσής, να μη στεργούν άλλον παρά μόνον εσένα...».¹

Νικόλαος Σάρρος 1617 – 1697 Ίδρυσε στα 1686 τυπογραφείο στη Βενετία, όπου είχε εμφανιστεί από καιρό ωςπραματευτής. Από το τυπογραφείο του κυκλοφόρησαν χιλιάδες βιβλία για τον υπόδουλο ελληνικό λαό. Το περιεχόμενό τους ήταν θρησκευτικό και εθνικό. Η φήμη και η εκτίμηση που απόκτησε το τυπογραφείο του ήταν τόσο μεγάλη αφού και μετά την πώλησή του στα 1706 στον Ιταλό Μπορτόλι Αντώνιο, λειτούργησε με την επιγραφή «Σάρρος». Είναι ο ένατος Έλληνας τυπογράφος στην Βενετία. Στα 1670 αναφέρεται ως Μέγας Επιστάτης και είναι ίσως ένας από τους λίγους Ηπειρώτες που απόχτησαν τίτλους ευγένειας και γράφτηκαν στην Χρυσή Βίβλο σαν μέλη της Ενετικής αριστοκρατίας.

Ο Σταυρινός Βεστιάρης (Δελβινιώτης). Ο Σταυρινός είναι ο πρώτος χρονικογράφος από το χώρο του σημερινού βορείου τμήματος της Ηπείρου. Κατάγεται από την Μάλτσιανη του νομού Δελβίνου. Το χρονικό αποτελείται από 1312 στίχους γραμμένους σε δημοτική γλώσσα και φέρει τίτλο «Διήγησις ωραιοτάτη του Μιχαήλ Βοεβόδα, πώς αφέντευσαν εις την Βλαχίαν και πως έκοψε τους Τούρκους όπου ευρέθησαν εκεί, και πως έκαμε πολλές ανδραγαθίες, και ύστερα εθανατώθη δια φόνου χωρίς πόλεμον».

Στο ποίημά του ο Σταυρινός εκθέτει με θαυμασμό την όλη δραστηριότητα και τα ανδραγαθήματα του Μιχαήλ Βοεβόδα της Βλαχίας κατά των Τούρκων. Ο Μιχαήλ Βοεβόδας κυριάρχησε και αγωνίστηκε τα έτη 1594-1601 και σχεδίαζε να ανακτήσει την Κωνσταντινούπολη, να λειτουργηθεί ο ίδιος στην Αγία Σοφία και να πραγματοποιήσει την ένωση των ορθοδόξων και καθολικών.

Όλα αυτά τα χρόνια ο Σταυρινός ήταν στην υπηρεσία του Μιχαήλ Βοεβόδα. Δεν λέει αν πράγματι ήταν βεστιάρης (Η λέξη βεστιάρης από την Ιταλική VESTARIO, κατά τους βυζαντινούς χρόνους σήμαινε το διαμέρισμα όπου φυλάσσονταν τα βασιλικά ενδύματα. Ο Βεστιάρης είναι αξίωμα επιφανές που απονέμονταν σε πρόσωπο ιδιαίτερης εμπιστοσύνης και εκτιμήσεως του βασιλιά. Συνάμα δε και τίτλος που απονέμονταν σε πρόσωπα με υψηλές θέσεις στην ιεραρχία του κράτους.) Το γεγονός όμως ότι γνωρίζει λεπτομερειακά τα

---

¹ Περιοδικό «Ηπειρωτικά χρονικά, έτος Η', σελ. 182

ανδραγαθήματα του Μιχαήλ Βοεβόδα και η πληροφορία ότι τον εξυπηρέτησε πιστά μέχρι τέλους, μας κάνει να σκεφτούμε ότι κατείχε θέση εμπιστευτική και σημαντική*.

Ωστόσο δεν υπάρχουν ιδιαίτερες πληροφορίες για την ζωή και την μόρφωση του Σταυρινού, εκτός από τα όσα ο ίδιος λέει στο ποίημά του:

*Αν θέλετε να μάθετε και μένα την Πατρίδα,
Μαλσιανή η χώρα μου, του Δέλβινου μερίδα,
ευρίσκεται πολλά κοντά στον άγιον Θεολόγον,
τον ευαγγελιστήν Χριστού, καθώς εγώ το λέγω.
Το όνομά μου Σταυρινός, Βησιτιάρης το πινόμι,
Μόνος εγώ το έγγραφα με την δική μου γνώμη.*

Δεν γνωρίζουμε πόσο έζησε στην ιδιαίτερη Πατρίδα του. Το γεγονός που την αναφέρει και μάλιστα χωρίς ενδοιασμούς με το γλωσσικό ιδίωμα της περιοχής του Δελβίνου, κάνει αποδεκτή την υπόθεση ότι έζησε μέχρι ένα σημείο ελάχιστης ώριμης ηλικίας.

Όσο για την μόρφωσή του στηριζόμαστε επίσης στα όσα ο ίδιος γράφει:

*Όσοι αναγινώσκετε και όσοι διηγήσθε,
Εάν ευρήτε και σφαλτόν, να μη με βλαστημάτε
Ότι εγώ ως αμαθής είπα να γράψω ρίμα.*

---

* Σημειώνουμε εδώ επίσης ότι, την περίοδο κατά την Τουρκοκρατία στην Ήπειρο, είναι πολλοί οι Ηπειρώτες που μετανάστευσαν στην Βλαχία και γενικώς προς τις παραδουνάβιες χώρες. Έτσι εξηγείται και το γεγονός ότι πολλά μοναστήρια της περιοχής, (του Θεολόγου, του Δριάνου, κλπ) είχαν μετόχια στη Βλαχιά. Εδώ διέπρεψαν προς πάσα κατεύθυνση (οικονομική, πολιτική, στρατιωτική). Μάλιστα η πορεία τους ήταν τέτοια που η Μόσχα έδωσε σε αρκετούς απ' αυτούς τίτλους ευγένειας και υψηλές θέσεις στην κρατική ιεραρχία. Αναφέρουμε εδώ και τον Βοεβόδα Βασίλειο Δούκα από την Πολύτσιανη (ρουμελιώτης) Αναφέρουμε ακόμα κάποιο Νίκο από την Φραστανή γνωστό στα 1590-1618 και ως Νίκα της Κορκόβα, ο οποίος χρημάτισε ως πλουσιότερος βοεβόδας και πρίγκιπας στη Βλαχιά και πρέσβης της Βλαχιάς στην Τρανσυλβανία, Πράγα, Βιέννη. Δεν είναι επίσης τυχαίο το γεγονός ότι οι διοργανωτές και εμπνευστές της επανάστασης του 1821 ξεκίνησαν τις πρώτες εξορμήσεις στην Βλαχία.

Ακριβώς όμως το γεγονός ότι έγραψε ένα τόσο μεγάλο ποίημα μας οδηγεί στο αντίθετο συμπέρασμα ότι δεν πρέπει να ήταν εντελώς αμόρφωτος. Τόσο το περισσότερο όταν οι όροι «ταπεινός», «αμαθής», κλπ στην βυζαντινή ιδεολογία είχαν εντελώς διαφορετική σημασία από την σημερινή. Όπως επίσης ομολογεί ο Κ. Νάτσιος¹, ο Σταυρινός πιθανόν να έμαθε γράμματα στο σχολείο της Μονής του Θεολόγου.

Το ποίημα πρέπει επίσης να έχει γραφεί λίγο μετά το θάνατο του Βοεβόδα, το Φεβράρη του 1602. Ο ίδιος ο Σταυρινός ομολογεί ότι το έγραψε σε δύο νύχτες στο κάστρο της Μπίστριτσας, όπου ήταν φυλακισμένος. Το κίνητρο πρέπει να αναζητήσουμε σε μια αρχή της βυζαντινής περιόδου, η οποία δέσμευε τους λόγιους να καταγράφουν τα σημαντικά έργα για να μη χαθούν.

Το ποίημα είναι γραμμένο σε δεκαπεντασύλλαβο ομοιοκατάληκτο στίχο σε δημοτική γλώσσα. Ο Σταυρινός, όμως χρησιμοποιεί και αρχαιοελληνικές λέξεις.

Το ποίημα-χρονικό πάντως του Σταυρινού, αν και υστερεί από ποιητικής άποψης, από ιστορικής είναι σημαντικό. Αποτελεί το πρώτο αυθεντικό λογοτεχνικό έργο στην κληρονομιά της λογοτεχνίας της σημερινής Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία. Αρχίζοντας από το 1668 έχει εκδοθεί τέσσερις φορές.

III. 4. Οι κώδικες

Με τον όρο **κώδικας** εννοούμε τη συγκέντρωση φύλλων παπύρου, περγαμηνής ή χαρτιού σε σχήμα βιβλίου, ή ένα χειρόγραφο έργο από πάπυρο ή περγαμηνή, ή ένα βιβλίο δημόσιων εγγράφων.

Οι κώδικες είναι άμεσα συνδεδεμένοι με την ύπαρξη και λειτουργία του κλήρου και της εκκλησίας. Οι κώδικες γράφονταν από τους κωδικογράφους του τόπου. Ήταν κληρικοί ή λαϊκοί. Περιλάμβαναν όχι απλά τις εκκλησιαστικές ειδήσεις αλλά και τα ιστορικά γεγονότα που στιγμάτιζαν την περιοχή αρμοδιότητας της συγκεκριμένης μητρόπολης ή μοναστηριού. Πηγαίνουν σε βάθος χρόνου που πολλές φορές αγγίζουν την ίδια την ίδρυση μιας συγκεκριμένης μονής ή

---

¹ Κώστας Νάτσιος, Σταυρινού Βησιτιάρη, Αθήνα 1997, σελ 13-14.

ναού. Συνεπώς, ένας κώδικας, όχι μόνο είναι έργο ολόκληρων γενεών, αλλά αποτελεί και ένα πολύτιμο μνημείο για την ιστορία, τον πολιτισμό, την εξέλιξη της γλώσσας και της ίδιας της κοινωνίας. Οι κώδικες έχουν ιδιαίτερη σημασία παγκοσμίως στην ανάπτυξη της παλαιάς βιβλικής φιλολογίας, την ιστορία των μαρτύρων και αγίων της εκκλησίας κλπ. Σημειώνουμε εδώ ότι στο Κρατικό Αρχείο της Αλβανίας υπάρχουν 100 τόμοι κωδικών, ενώ 17 άλλοι είναι αποσπασματικοί.

Ο αρχαιότερος κώδικας που συναντούμε στην σημερινή αλβανική Ήπειρο είναι ο Πορφυρός Κώδικας που βρέθηκε στην μητρόπολη του Μπερατίου κατά τον 14^ο αιώνα. Χρονολογείται από τον 4^ο ή τις αρχές του 5^{ου} αιώνα, δηλ από την θεμελίωση του χριστιανισμού στις περιοχές μας. Σήμερα είναι καταγραμμένος στο βιβλίο «Παγκόσμια μνήμη» με τα σημαντικότερα έργα του κόσμου.

Άλλος ιστορικός κώδικας με ιδιαίτερη σημασία είναι ο κώδικας της εκκλησίας της Γέννησης της Θεοτόκου του Λαμπόβου. Η συγγραφή του κώδικα πιθανολογείται ότι άρχισε τον 6^ο αιώνα, τότε που ο Ιουστινιανός έχτισε την εκκλησία και την προίκισε με ένα κομμάτι Τιμίου Ξύλου.

Τον κώδικα πιθανόν να έγραψε ο γνωστός αυτοκρατορικός χρονικογράφος Ιωάννης Χρυσόστομος. Ο κώδικας φαίνεται ότι δεν απαλλάσσεται ακόμα από την πραχτική των φιλοσοφικών έργων της προχριστιανικής περιόδου. Συναντάει κανείς σ' αυτόν ένα διάλογο μεταξύ του Διογένη και του Μέγα Αλέξανδρου, κρίσεις σχετικά με τους Πλάτωνα, Σωκράτη, Αριστείδη, αλλά και για τους ποταμούς του Άδη.

Οι κώδικες των περιοχών μας κατά την Τουρκοκρατία.

Ξεχωρίζουν εδώ οι Κώδικες του Δελβίνου. Η συγγραφή τους αρχίζει ακριβώς από την πρώτη κατάκτηση του Δελβίνου από τους Τούρκους το 1372. Από το σύνολο των τόμων του κώδικα όμως σώζεται μόνο ο 17^{ος}. Την διάσωση την χρωστούμε στην καλή τύχη, διότι συμπτωματικά αντιγράφηκε το 1916, πριν την κατάληψη του Δελβίνου από τους Ιταλούς, από τον Θεμιστοκλή Μπαμίχα. Η αντιγραφή έγινε χωρίς κανένα σχόλιο. Ο Μπαμίχας, ο οποίος το 1929, λίγο πριν πεθάνει, παρέδωσε για δημοσίευση τον αντιγραμμένο κώδικα, είχε την έμπνευση να συμπληρώσει με αποσιωπητικά τα κενά του πρωτότυπου κώδικα. Διαφορετικά έκανε, έναν αιώνα πριν περίπου, το 1832 ο

Κώστας Μανάρης, ο οποίος συμπλήρωσε τα κενά με δικές του εκτιμήσεις προκαλώντας έτσι σύγχυση.

Ο διασωθέντας κώδικας άρχισε να γράφεται στο Δέλβινο το 1635. Στο βιβλίο του Βασίλη Μπαρά υπάρχει σχεδόν ολόκληρος ο 17 τόμος του κώδικα του Δελβίνου.

Ο Κώδικας της επισκοπής Αργυροκάστρου γράφτηκε από τον Μετσοβίτη Επίσκοπο Δοσίθεο 1760-1799 και αποτελεί ένα σημαντικό ιστορικό μνημείο για την εκκλησιαστική ιστορία της Ηπείρου. Ο Κώδικας σήμερα δεν υπάρχει. Πληροφορείται ότι καταστράφηκε από τους κομμουνιστές το 1943 μαζί με πολλά άλλα αρχεία για την ιστορία του τόπου ετούτου, το ιδιοκτησιακό καθεστώς κλπ

Ο Κώδιξ της Μονής της Κάμενας. Ήταν ένα χοντρό χειρόγραφο βιβλίο, όπου ο ηγούμενος Αγαθάγγελος, είχε συγκεντρώσει και καταγράψει τα ιστορικά του μοναστηριού. Ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών Σπυρίδων Λάμπρος, ο οποίος είχε επισκεφτεί την Ήπειρο μετά από την απελευθέρωσή της το 1913, είδε και μελέτησε τον κώδικα της Κάμενας. Έγραψε και ένα σχετικό άρθρο στα 1914, στο οποίο μεταξύ των άλλων αναφέρει:

Η πλησίαν του Δελβίνου μονή Κάμενας, τιμώμενη επ' ονόματι της Κοιμήσεως της θεοτόκου, έχει αξιολογώτατον κώδικα, εις μέγα τέταρτον, επιγραφόμενον «Κατάστιχον του μοναστηριού Κάμενας», εξου πολλά διδασκόμεθα ου μόνον περί αυτής της μονής, αλλά και περί άλλων μερών της Ηπείρου...

Και είναι μεν το κατάστιχον τούτο νεωτάτων χρόνων, αρχόμενον από το 1851, ότε κατάρτισεν αυτό ο ηγούμενος της μονής Αγαθάγγελος, αλλά περιέχει πολλήν ύλην εξ' αρχαιοτέρων χρόνων, ή εκ παλαιότερων εγγράφων και μνημείων συναπήρτισε φιλοτίμως ο λόγος και πατριωτικότητας εκείνος ηγούμενος. Και δη η κτίσις της μονής, ως μανθάνομεν εκ της σ. κζ' του κατάστιχου, λέγεται ανερχόμενη εις το έτος 1032, βασιλεύοντος μεν εν Βυζαντίω του Ρομανού Αργυρού, πατριαρχεύοντος δε του Αλεξίου Στουδίτου.¹

---

¹ Σπύρ. Λάμπρος, περιοδικό «νέος Ελληνομνήμων», τομ. ΙΑ, 1914, σελ. 42-52

III. 5. Το αποκορύφωμα, η συμβολή στην ιδεολογία του νεοελληνισμού

Η εξέγερση του Διονύσου Φιλόσοφου στα 1611, θα πρέπει να θεωρηθεί ως η απαρχή του τέλους των «ήρεμων» σχέσεων με την Τουρκοκρατία και ως ο πρώτος σταθμός έμπρακτης αμφισβήτησης του «ιδεολογήματος» που έβλεπε και ήθελε την τουρκική κατοχή ως «θεία βούληση».* Οι επόμενες δεκαετίες μέχρι το τέλος του 17^{ου} και αρχές του 18^{ου} αιώνα θα προετοιμάσουν το έδαφος για το νέο ρόλο που θα κληθεί να παίξει η Ήπειρος για την αφύπνιση και τα πρώτα βήματα του νεοελληνισμού.

Δεν μπορεί να αμφιβάλει κανείς ότι η νεοελληνική ιδεολογία είναι αποτέλεσμα δυο τουλάχιστον παραγόντων. Των «φώτων» που ήρθαν από τη Δύση και των ιδιαίτερων εσωτερικών διεργασιών. Αυτό δε σημαίνει ότι αποτελεί εξαίρεση. Απεναντίας, ενισχύει τον κανόνα σχετικά με τα πολιτιστικά και πνευματικά δρώμενα.

Είναι γνωστό ότι το πολιτισμικό σκηνικό, όπως και οι γνώσεις που δημιουργούν και συσσωρεύουν οι κοινωνίες στην κάθε εποχή, έχουν ένα διατοπικό χαρακτήρα. Ξεκινώντας απ' αυτή τη διαπίστωση, τότε αναμφίβολα η καλλιέργεια του εδάφους της νεοελληνικής ιδεολογίας, έχει άμεση σχέση με τις γενικότερες εξελίξεις στην Ευρώπη από τις τελευταίες δεκαετίες του 17^{ου} μέχρι τα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Οι εξελίξεις αυτές καθορίζουν και το χρονικό πλαίσιο του

---

* Είναι γνωστό ότι μια αρκετά μεγάλη μερίδα ιερωμένων, που με τον έναν ή τον άλλο τρόπο σχετίζονταν με το κίνημα του ησυχασμού, είχε αποδεχτεί την οθωμανική κατάκτηση ως το σημείο που την θεωρούσε θεία βούληση. (Σχετίζεται όχι τόσο με τον τρόπο πως διείσδυσαν στην Ήπειρο οι Τούρκοι, αλλά με την γενικότερη εξέλιξη των πραγμάτων που συνδέονται κυρίως με την Πόλη. Η άλωση της θεωρήθηκε θεία βούληση). Μερικοί έφθαναν μάλιστα μέχρι το σημείο να ονειρεύονταν μια ελληνο-οθωμανική αυτοκρατορία ως το μοναδικό αντίβαρο κατά του παπικού κινδύνου. Μάλιστα σ' αυτό το ιδεολογικό πλαίσιο, οποιαδήποτε επαναστατική ενέργεια εναντίον των Τούρκων ισοδυναμούσε με ασέβεια εναντίον της θείας βούλησης και επέσυρε την πατριαρχική καταδίκη, ενίοτε δε και τον αφορισμό. (Εξάλλου από την άλωση της Πόλης ο πατριάρχης είχε αναλάβει την υποχρέωση στον σουλτάνο να διατηρεί τους χριστιανούς υποταγμένους και κάθε αναταραχή έβαζε σε κίνδυνο τόσο τα προνόμια όσο και την ίδια της ζωή του). Υπό αυτή την έννοια είναι κατανοητή η αντίδραση κατά του απελευθερωτικού κινήματος του Διονυσίου.

διαφωτισμού που θα σφραγίσει τα νέα πολιτικά δρώμενα στην Ευρώπη της ίδιας και μετέπειτα εποχής.

Η νεοελληνική, όμως, ιδεολογία, διακρίνεται για τη δική της αυθεντικότητα. Δεν οφείλεται απλώς στα «φώτα» του δυτικού διαφωτισμού που έφεραν στην Ελλάδα η πληθώρα των Ηπειρωτών διανοουμένων και εμπόρων. Οφείλεται περισσότερο στη σύζευξη του Ευρωπαϊκού πνεύματος της εποχής με τις επιτόπιες ρομαντικές ζυμώσεις περί της ιδέας του έθνους. Η Ήπειρος ξανά θα διακριθεί.

Αναφερόμαστε συγκεκριμένα στην εκατονταετία που χωρίζει τη συνθήκη του Κάρλοβιτς (1699) από το 1797. Στη χρονιά δηλαδή που ο Βοναπάρτης κατέλυσε την χιλιόχρονη Δημοκρατία της Βενετίας και την ενσωμάτωσε στα βόρειο-ιταλικά κράτη.¹ Πρόκειται για την εποχή κατά την οποία, υπό την πίεση της νέας τάξης πραγμάτων, διαμορφώνεται έντονα ο πολιτικός χάρτης της Ευρώπης. Η συνθήκη του Κάρλοβιτς στάθηκε καθοριστική για την ιστορία της ηπείρου μας. Σηματοδότησε το τέλος της οθωμανικής επέκτασης προς το κέντρο της Ευρώπης. 15 χρόνια νωρίτερα ο τότε κόσμος είδε να χάνουν τον πόλεμο έξω από τη Βιέννη οι στρατιές του σουλτάνου. Το γεγονός άνοιξε το πράσινο φως στην Αυστροουγγαρία να ελέγξει εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο βόρειο, μάλιστα και νότιο τμήμα της Βαλκανικής. Η Αυστροουγγαρία θα εδραιώσει τις θέσεις της εδώ μετά την συνθήκη του Πασάροβιτς (1718). Το 1730 θα εξασφαλίσει μόνιμα σύνορα στη Βαλκανική τα οποία, θα έχει μέχρι το 1914. (Δεν παύει όμως, να διαδραματίζει ιδιαίτερο ρόλο και μετά το 1914.)

Μετά το 1770, τη νίκη της Ρωσίας επί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, διαπιστώνεται η ρωσική παρουσία στη Βαλκανική. Το 1797, με τη διάλυση της χιλιόχρονης δημοκρατίας της Βενετίας και την ενσωμάτωσή της στα βόρεια τμήματα της Ιταλίας, σχηματίζονται σύνορα με την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο δυτικό τμήμα της Βαλκανικής. Είναι η περίοδος των μεγάλων συμμαχιών μεταξύ της Μόσχας και των δυτικών δυνάμεων κατά της Τουρκίας. Η συνεργάζονται μαζί της όταν πρόκειται να διατηρήσουν την κυριαρχία τους στην Ευρώπη, ιδιαίτερα στη Βαλκανική.

---

¹ Ν. Βερνίκος- Σ. Δασκαλοπούλου, Στις απαρχές της Νεοελληνικής Ιδεολογίας, Αθήνα 1999, σελ. 15.

Οι εξελίξεις λαμβάνουν χώρα την περίοδο της επιρροής των ιδεών που ετοίμαζαν την Γαλλική Επανάσταση. Ο ελληνικός παράγοντας επιδίωκε και είχε άμεση και έμμεση επικοινωνία με τις εξελίξεις με γνώμονα την εξυπηρέτηση των δικών του εθνικών προσδοκιών.

Στις διαπραγματεύσεις που οδήγησαν στη συνθήκη του Κάρλοβίτς συμμετείχε και ο Έλληνας Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ένας από τους πατέρες του ελληνικού διαφωτισμού. Την ίδια εκείνη περίοδο ο Γιαννιώτης Μελέτιος Μήτρος μελετούσε τα αρχαία κείμενα για να γράψει τη Γεωγραφία. Με το έργο του, ωστόσο, θεμελιώνει ιδεολογικά την εντοπιότητα των κατοίκων της Ελλάδας και προσπαθούσε να αναβιώσει την γενεαλογική μνήμη και γλώσσα.

Επίσης, στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, ο Ρήγας Φεραίος, ο ιδεολόγος του απελευθερωτικού κινήματος των συνασπισμένων βαλκανικών λαών κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, προσπαθούσε να συναντήσει τον Βοναπάρτη. Ο συντάκτης της ελληνικής νομαρχίας στα Ιωάννινα μελετούσε τα κείμενα της γαλλικής επανάστασης και των Ευρωπαϊκών κοινωνικών φιλοσόφων, για να προσφέρει στο γένος των Ελλήνων ένα θεσμικό πλαίσιο για μια κοινωνία πολιτών.

Αυτό σημαίνει ότι στην περίπτωση της Ελλάδας, δεν μπορεί να έχει βάση η άποψη που θέλει τους Έλληνες να αποδέχτηκαν το ιδεολόγημα που επινόησαν πρώτα οι ξένοι. Ή με άλλα λόγια «δεν πιστεύουμε ότι η ευρωπαϊκή διάνοηση είναι αυτή που έδωσε το έναυσμα της νεοελληνικής ιδεολογίας, όπως είναι σήμερα της μόδας να λέγεται»¹

Το ίδιο ισχύει και σε περίπτωση που θα αποδεχτούμε ότι η ιστορική συνείδηση των Ελλήνων αναπτύσσεται υπό την επιρροή των δύο αντίρροπων τάσεων, του Ευρωπαϊκού Ρομαντισμού από την μια και του Διαφωτισμού από την άλλη. Οι Έλληνες λόγιοι μπόρεσαν να αγνοήσουν τον επιστημονικό εξελικτισμό (υπερεθνικό στόχο) του Διαφωτισμού, προβάλλοντας τα επιμέρους χαρακτηριστικά του σε μια αντίληψη καθαρά ρομαντική της Ιστορίας.

Τα δύο αυτά συστατικά (τα φώτα που ήρθαν από την Γαλλία και η ρομαντική έννοια του έθνους) βρίσκονται σε άμεση σχέση με τον προβληματισμό που κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν οι Έλληνες της

---

¹ Ν. Βερνίκος- Σ. Δασκαλοπούλου, Στις απαρχές της Νεοελληνικής Ιδεολογίας, Αθήνα 1999, σελ. 27.

εποχής. Πρόκειται για το δίλημμα, **εμείς και οι αρχαίοι**, που όπως αναφέραμε, αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία αναπτύσσεται η ιστορική συνείδηση του «νέου Ελληνισμού». Η απόδειξη της κάθετης σχέσης των Ελλήνων με τους αρχαίους προγόνους τους, προήλθε από την ανάγκη για τον αυτοπροσδιορισμό τους σε σχέση με τον καθοριστικό για την ιδέα του έθνους προβληματισμό, - **εμείς και οι ξένοι** (η τουρκοκρατία).

Οι κοινωνικές και διανοητικές διαδικασίες που συνδέονται με τις απαρχές της νεοελληνικής ιδεολογίας (για την κατασκευή της νέας εθνικής ταυτότητας) φαίνεται να διαδραματίζονται με γοργότερους ρυθμούς σε γεωγραφικά απόμακρα άκρα και όχι στο κέντρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σε μέρη όπου οι γλώσσες συναντούνται και όπου υπάρχει η επαφή με την άλλη Ευρώπη¹.

Μια τέτοια περιοχή είναι η Ήπειρος και η Μακεδονία οι οποίες την περίοδο αυτή δεν ήταν μόνο πολύγλωσσες αλλά και οικονομικά (εμπορικά) δραστήριες. Πάνω στο κοινό πολιτιστικό υπόστρωμα «έναν πεντάγλωσσο κόσμο κατοικούσε και κυκλοφορούσε στο γεωγραφικό χώρο που ξεκινάει από τη Χιμάρα μέχρι τον Πλαταμώνα και τη Βέροια»². Η συμβίωση και η συνεργασία τους είναι δεδομένο ότι θα οδηγούσαν σε εξέλιξη και πρόοδο. Καταφέρουν να σπάσουν τις κλειστές τοπικές οικονομικά κοινωνίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στον πολιτιστικό τομέα σπάνε το μονοπώλιο της Βενετίας στα τυπογραφεία. Το 1720 ίδρυσαν στη Μοσχόπολη ελληνικό τυπογραφείο, όταν η Τουρκοκρατία ήταν ακόμα «αυτοκρατορία χωρίς τυπογραφείο». (Στα Ιωάννινα το πρώτο τυπογραφείο ιδρύθηκε το 1861, από τον Αναστάσιο Σακελλάριο). Εκδίδουν εκατοντάδες βιβλία και χρονικά. * Γράφονται γενεαλογικές ιστορίες και μύθοι «για τα χρόνια τα παλιά». Μέσα απ' αυτά διεκδικούνται στον ιδεολογικό τομέα, τοπικά προνόμια και τοπικοί ήρωες.

Ταυτόχρονα, οι ίδιοι παράγοντες και οι σύγχρονες εξελίξεις υπαγόρευαν την αναγκαιότητα ανάπτυξης εμπορικών σχέσεων με τη

---

¹ Η περιοχή της Ηπείρου αποτελεί έναν τέτοιο κόσμο όπου συναντιούνται πέντε γλώσσες και τρεις αυτοκρατορίες όχι μόνο θρησκευτικές.

² Ν. Βερνίκος- Σ. Δασκαλοπούλου, Στις απαρχές της Νεοελληνικής Ιδεολογίας, Αθήνα 1999, σελ. 22.

* Ανάμεσα στις δεκάδες γραπτά κείμενα της εποχής είναι και πολλά που αφορούν την περιοχή της Ηπείρου και κυρίως την περιοχή της Δρόπολης, όπως το Χρονικό της Δρυϊνουπόλεως, το Χρονικών των Τόκκων κλπ.

Δύση, οδηγώντας σε αποσύνθεση τις κλειστές τοπικές κοινωνίες: - χαρακτηριστικό των οργανώσεων επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η πολυσχιδής αυτή διαδικασία αυτοτροφοδοτούσε τα εθνικά κινήματα τα οποία προσανατολίζονταν στην αναζήτηση και καλλιέργεια της διάκρισης με γνώμονα την εθνική ταυτότητα.

Η ιδεολογία του νέου ελληνισμού ενέπνευσε το έργο της Επανάστασης του 1821 και την ίδρυση του σύγχρονου ελληνικού εθνικού κράτους.

Λίγες δεκαετίες αργότερα, ακριβώς εδώ στην Ήπειρο ξεκίνησε την πορεία της και η καλλιέργεια της αλβανικής εθνικής συνείδησης. Μάλιστα, σχεδόν όλοι οι ιδεολόγοι της αλβανικής εθνικής συνείδησης ήταν λογοτέχνες. Οι περισσότεροι σπούδασαν στην Ελλάδα και τις πρώτες λογοτεχνικές δοκιμές τις έκαμαν στην ελληνική γλώσσα.

Αυτό φαίνεται συνέβαλε ιδιαίτερα στην καλλιέργεια του γνωστού διλήμματος για την ίδρυση ενός δυαδικού ελληνο-αλβανικού κράτους. Καταλυτικά όμως, έδρασε, περί του αντιθέτου, η αδιαφορία της Αθήνας. Μετά την επανάσταση του 1821 το νέο ελληνικό κράτος αδιαφόρησε για πολύ καιρό για την τύχη της Ηπείρου. Αρνητικά λειτούργησε επίσης η εθνοτική διαφοροποίηση βάση του θρησκευματος που είχε καλλιεργήσει στην Ήπειρο η Οθωμανική Αυτοκρατορία, και ασφαλώς, τα συμφέροντα των μεγάλων δυνάμεων στην Ήπειρο και την ευρύτερη περιοχή.

III. 6. Τα συγκεκριμένα επιτεύγματα

Το χρονικό της Δρόπολης και η σημασία του. Πρώτος σταθμός και πρώτη πηγή έμπνευσης των χρονογράφων τόσο της Ηπείρου όσο και όλης της Ελλάδας, στάθηκε η συγγραφή πριν από το 1714 της Γεωγραφίας του Ηπειρώτη (Γιαννιώτη) Μελέτιου Μήτρου. Εκδόθηκε στη Βενετία, το 1728

Ο Μελέτιος Μήτρου, χρησιμοποιώντας τις αρχαίες πηγές, συνέδεσε τη χωρογραφία της εποχής του με τις πληροφορίες του Στράβωνα, του Πausανία, του Διόδωρου και του Στέφανου. Έτσι, οι λόγιοι και δάσκαλοι της Ηπείρου διέθεταν ένα κείμενο αναφοράς, που τους επέτρεπε να αναζητήσουν αρχαίες ελληνικές γενεαλογίες.

Ξεχωρίζει απ' όλα όμως το Χρονικό της Δρόπολης. «Επεβλήθη σαν ένας λόγος πρωτοποριακός, επειδή ακριβώς αποτελούσε διεκδίκηση ταυτότητας και γενιάς σε τοπικό επίπεδο. Γίνεται έτσι

ένας παραδειγματικός τοπικισμός που, από γεωγραφικά «άκρα» - το περιθώριο δηλαδή- θα γίνει λόγος κυρίαρχος μετά από πενήντα χρόνια, όταν ξεσπά η Επανάσταση του Εικοσιένα»¹. Οι άγνωστοι χρονογράφοι του είχαν σκοπό να κατασκευάσουν, προς τα έξω και προς τα μέσα, μια αρχαία ελληνική γενεαλογία. Μια γενεαλογία που προσπαθεί, όπως είπαμε, να στηρίζει τους δεσμούς των απογόνων των πρώτων εποίκων με τη γεωγραφική περιοχή της Δρόπολης.

(Αυτό είχε και τη άμεση χρησιμότητα καθώς ανταποκρίνονταν στη νομική απαίτηση απόδειξης του αυτόχθονα των κατοίκων των χωριών, οι οποίοι για να διεκδικούσαν περιουσιακά προνόμια επί της γης, έπρεπε να είναι απόγονοι εκείνων που είχαν απογραφεί για πρώτη φορά από τους κατακτητές το 1431.)

Το ότι οι Δροπολίτες γνώριζαν την αξία της γενεαλογικής αυτής διεκδίκησης, το αποδεικνύει και η προσπάθειά τους να το δημοσιοποιήσουν. Έδωσαν δυο χειρόγραφα στο Γάλλο πρόξενο στα Ιωάννινα Πουκεβίλ. Ο Πουκεβίλ το έκανε γνωστό ευρύτερα στην Ευρώπη εκδίδοντάς το 1821 στο Παρίσι. Το 1849 εκδόθηκε στη Βόννη από τον Μπέκερ.

Δεν είναι γνωστό γιατί δεν τυπώθηκε στο τυπογραφείο της Μοσχόπολης. Πιθανόν οι διορθωτές του τυπογραφείου να μη έδωσαν άδεια για την εκτύπωσή του, επειδή θεώρησαν «υπερφίαλη την αξίωση των χωρικών της κοιλάδας του Δρίνου να παρουσιαστούν ως απόγονοι των αρχαίων κτητόρων του τόπου...»²

Το Χρονικό της Δρόπολης γράφτηκε κάπου στα μέσα του 18^{ου} αιώνα ως γενεαλογικό χρονικό της ομώνυμης περιοχής. Πρόκειται για μια γραπτή πηγή που συναντάται σε τουλάχιστον μια δεκάδα παραλλαγές. Ο Λεάνδρος Βρανούσης το ονόμασε Χρονικό Αργυροκάστρου από το όνομα του διοικητικού και εκκλησιαστικού κέντρου της περιοχής. Ο ίδιος υποσχέθηκε να δημοσιεύσει δύο άλλες παραλλαγές, αλλά δεν τα κατάφερε.

Ο Αθανάσιος Πετρίδης το αποκάλεσε Χρονικός Δρυοπίδος, από «αρχαιοπρεπή» μετονομασία της περιοχής. Την παραλλαγή του ο Πετρίδης δημοσίευσε στα 1871 στα «Νεοελληνικά Ανάλεκτα» Το

---

¹ Ν. Βερνίκος- Σ. Δασκαλοπούλου, Στις απαρχές της Νεοελληνικής Ιδεολογίας, Αθήνα 1999, σελ. 24-25.

² Ν. Βερνίκος- Σ. Δασκαλοπούλου, Στις απαρχές της Νεοελληνικής Ιδεολογίας, Αθήνα 1999, σελ. 25.

κείμενό του είναι πληρέστερο από εκείνο που δημοσίευσε ο Λαμπρίδης στα Ζαγοριακά την ίδια περίπου χρονιά.

Οι Ν. Βερνίκος- Σ. Δασκαλοπούλου, στο βιβλίο τους «Στις απαρχές της Νεοελληνικής Ιδεολογίας», Αθήνα 1999, το αναφέρουν ως Χρονικό της Δρυϊνούπολης, επειδή είναι και το εκκλησιαστικό όνομα της περιοχής αλλά και επειδή σε χειρόγραφο του 1799 του ίδιου χρονικού αναφέρεται και ως Ιστορία της Δρυνουπόλεως.

Το περιεχόμενο του χρονικού

Το Χρονικό της Δρόπολης καλύπτει μια περίοδο που αρχίζει από την εποχή του Θησέα, στα χρόνια του Πολέμου της Τροίας και τελειώνει το 1456. Οι χρονογράφοι που διαμόρφωσαν το κείμενο, (ή και ένας) φαίνεται ότι είχαν ιστορικές γνώσεις. Το συμπέρασμα προκύπτει από το γεγονός ότι συμβάντα στο χρονικό αντιστοιχούν σε χρονολογημένα γεγονότα.

Το Χρονικό ξεκινά από την μυθική εποχή, όταν ο Θησέας πήγε και έκλεψε την Ελένη και την πήγε στην Αφίδνα. Στην απαγωγή, κατά το χρονικό, βοήθησαν το Θησέα δυο Αθηναίοι, ο Άτλας και ο Ίφιτος. Σύμφωνα με μια παραλλαγή, μετά την επιστροφή του Θησέα, οι Αθηναίοι τον ανάγκασαν να διώξει τους δυο φίλους του. Λέει η παραλλαγή του χρονικού: «*Στραφέντες οι Έλληνες εκ' του Τρωικού πολέμου, εύρον ως αίτιους της αρπαγής της Ελένης τον Άτλαντα και Ίφιτον, τους οποίους εδίωξαν της Πατρίδος των. Αυτοί δε λαβόντες ανά δύο χιλιάδας ανθρώπων έκαστος ήλθον εις την πεδιάδα του Δρυϊνικού όρους και κατεσκήνωσαν υποκάτω εις τας μεγάλας δρυς*».

Οι δυο φάρες, τέσσερις χιλιάδες άνδρες που τους συνόδευε ισοδύναμος αριθμός γυναικόπαιδων πήραν τους δρόμους της εξόδου. Ο Πουκεβίλ το 1805, υπολόγισε ότι στους εποίκους χρειάστηκαν 7 ημέρες να διανύσουν την διαδρομή από την Αττική στα Ζαγόρια, από όπου οι ντόπιοι τους οδήγησαν στην ακατοίκητη κοιλάδα της Δρόπολης για να γίνουν οι πρώτη κτήτορές της. Αποχτούν πατρίδα. Τα δύο φύλα χτίζουν μαζί τη Δρυϊνούπολη και στη συνέχεια και πάλι χωρίζουν. Ο Ίφιτος χτίζει προς βορά, κοντά στο Τεπελένι εκεί που σμίγει ο Αώος με το Δρίνο και δεύτερη πόλη.

Όμως η ειρηνική τους εισβολή στην Ήπειρο πρέπει να γίνει αποδεκτή. Η ειρήνη πετυχαίνεται εύκολα, με συνομιλίες, με τους Μολοσσούς. Με τους βόρειους γείτονες, τους Άλβους, η ειρήνη πετυχαίνεται με γαμήλιες ανταλλαγές. Τρία αγόρια και τρία κορίτσια,

από τα ωραιότερα του γένους του Ίφιτου θα παντρευτούν στο γένος του Άλβα και αντίστροφα. Η μια δε από τα τρία κορίτσια που ο Άλβας στέλνει στον Ίφιτο είναι η ίδια η ανιψιά του, η ωραία και πλούσια Χωμύλη η οποία παντρεύεται το γιο του Ίφιτου τον Ζωίλο. Οι δύο τους γίνονται κτήτορες σε δύο κέντρα τα οποία συναντούμε σήμερα με τα ονόματα Χουμελίτσα και Ζουλιάτι.* Με τον τρόπο αυτό ολοκληρώνεται η πρώτη ίδρυση της Δρόπολης. (μέσα του 6^{ου} αιώνα προ Χριστού).

Τα δυο Αθηναϊκά φύλα, αλληλοσυμπληρωμένα μέσα από την επιγαμία, νιώθουν αυτάρκειες για τη διαιώνισή τους χωρίς να αναμιχτούν με ξένους. Είναι μια συνεκτική και διακριτική εθνοτική ομάδα που έχει και διατηρεί ανά τους αιώνες τη συνείδηση της ιδιαίτερης καταγωγής.

Μετά από τη πρώτη ίδρυση η Δρόπολη θα γνωρίσει δυο επανιδρύσεις των οποίων προηγούνται δυο συνολικές καταστροφές. Την πρώτη καταστροφή (233 π.Χρ.) προξένησε η διάσημη από την ιστορία πολεμίστρα, βασίλισσα Τεύτα των Ιλλυριών. Σ' αντίποινα για τη δολοφονία του γιου της, του Ιούλου, από τους απογόνους του Άτλαντα, καταστρέφει με μανία τη Φοινίκη, τη Δρόπολη και ένα μεγάλο μέρος της Χαονίας.

Η επανίδρυση της Δρόπολης θα γίνει την εποχή του Καίσαρα, ο οποίος εντυπωσιασμένος από την τοποθεσία, έδωσε εντολή να την ξαναφτιάξουν (48 μ.Χρ.).

Μέχρι τον 6^ο αιώνα μ.Χρ., κυρίως με τον Ιουστινιανό, η Δρόπολη ξαναμπαίνει στον κεντρικό ρου της ιστορίας. Το λαμπρό έργο του Ιουστινιανού όμως διακόπτεται από τις βαρβαρικές επιδρομές που ερήμωσαν εκ' νέου τη Δρόπολη. (Το χρονικό αποφεύγει να ονομάσει τις σλαβικές εισβολές και λέει ότι ήρθαν ξανά από τη θάλασσα).

Τη τρίτη επανίδρυση της Δρόπολης αναλαμβάνουν τώρα τρεις απόγονοι του Άτλαντα από τη γραμμή του Λιβατόνιου, ο οποίος είχε χτίσει παλιότερα τη Λιτοβίτσα. Οι τρεις απόγονοι είναι ο Αργυρός που χτίζει το Αργυρόκαστρο, ο Κολόρης, που χτίζει την Κολορτζήν και ο Χρυσόδαλος τη Χρυσόδαλη. (Εδώ οφείλεται και το όνομα της πόλης Αργυροκάστρου, - το κάστρο του Αργυρού)

Άλλη μια γενεαλογία μας δίνει το χρονικό της Δρόπολης στην εποχή του Αλέξιου του Κομνηνού. Ο επίσκοπος Δρυϊνουπόλεως

---

* Με τον ίδιο τρόπο εξηγούνται μια σειρά από γνωστές ιστορικές τοπωνυμίες στην περιοχή της Δρόπολης

Μεθόδιος, απόγονος του Κολόρη, πήγε με δέκα προεστούς απ' την επαρχία του στην Κωνσταντινούπολη και απόσπασε από τον αυτοκράτορα, προνόμια και χρυσόβουλο. Και οι προεστοί όπως φαίνεται αντιστοιχούν σε γένη αναγνωρισμένα.

Στο τελευταίο μέρος το Χρονικό αποκτά νέα λειτουργικότητα. Τονίζει την πρωτοκαθεδρία του επισκόπου ως αρχή του τόπου. Παρουσιάζει κατάστιχο μέρους της κτηματικής περιουσίας που διεκδικεί η επισκοπή. Χαρακτηριστικό είναι επίσης το γεγονός που αναφέρονται και τα χωριά που δεν βρίσκονταν στην καθ' εαυτού κοιλάδα του Δρίνου, αλλά υπάγονταν στην επισκοπή Δρυϊνουπόλεως.

Η πτώση του Αργυροκάστρου στα χέρια των Τούρκων αποτελεί και το τέλος του χρονικού

Η συνέχεια

Έτσι λοιπόν οι Έλληνες λόγιοι έριξαν το βάρος στην σύγχρονη πραγματικότητα ζητώντας την αφετηρία και συνέχεια από την αρχαιότητα. Είδαν τον ελληνικό χώρο ως παρόν, διαμορφώνοντας έτσι όχι απλά το ιδεολογικό υπόβαθρο του νεοελληνικού ιδεολογήματος, αλλά και τις προϋποθέσεις να μετατραπεί σε πράξη.

Την σκυτάλη θα αναλάβουν στα μετέπειτα χρόνια μια πλειάδα ανθρώπων των γραμμάτων και της πράξης, τους οποίους δικαιολογημένα ο Βασίλειος Μπαράς τους λέει «πρόδρομους του Εικοσιένα»¹. Αναφέρουμε απ' αυτούς:

Τον **Μεθόδιο Ανθρακίτη**. «Ανήκει στην κατηγορία των μεγάλων Ευρωπαίων επιστημόνων της εποχής του» και στους κορυφαίους διδάσκαλους του Γένους². Ιδιαίτερη πατρίδα του η Καμινιά Ζαγορίου, όπου γεννήθηκε κατά το 1660. Σπούδασε πρώτα στη Γκούμειο σχολή και μετά δέκα χρόνια στη Βενετία για φιλοσοφία, θεολογία και μαθηματικές επιστήμες. Είναι ο πρώτος εισηγητής της διδασκαλίας των μαθηματικών ως ξεχωριστή επιστήμη στην Ελλάδα. Ο Ανθρακίτης υπήρξε θύμα του πάθους του για πρόοδο του τόπου και για την απλή, κατανοητή γλώσσα. Μας άφησε πρωτότυπα και εμπνευσμένα έργα, που

---

¹ Βασίλειου Μπαρά, Το Δέλβινο της Βορείου Ηπείρου και οι γειτονικές του περιοχές, Αθήνα 1966, σελ. 35.

² Βασ. Κ. Μάργαρη, Συγγραφείς και λογοτέχνες των Ιωαννίνων, Γιάννενα 1991, σελ. 47.

πέρα από το ουσιαστικό τους περιεχόμενο τα διακρίνουν και σπάνιες συγγραφικές αρετές, η σαφήνεια, η συντομία, η ακρίβεια. Αναφέρουμε λόγου χάρη την Εισαγωγή της Λογικής, τη Μεταφυσική. Κατά την παραμονή του στη Βενετία, εκδίδονται τα έργα του: Βοσκός λογικών προβάτων (1708), Επίσκεψη πνευματική (1707), Θεωρία Χριστιανικά (1699), κλπ.

Τον **Ευγένιο Βούλγαρη**. Γεννήθηκε περί το 1716. Κατά γενική εκτίμηση, θεωρείται ο δημιουργός της ενεργητικής και οργανωμένης εθνικής κίνησης. Στα 1742-44, όταν χρημάτιζε δάσκαλος στα Ιωάννινα, ίδρυσε εδώ μια μυστική οργάνωση, αποτελούμενη από 30 διαλεκτούς κληρικούς. Μεταξύ αυτών ήταν ο Πάτρο Κοσμάς, ο ζακουστός δάσκαλος Ιωάννης Πέζαρος και ο επίσκοπος Πλαταμώνος Διονύσιος. Στόχος της δεν ήταν μόνο το άνοιγμα σχολείων, αλλά γενικώς η δράση για εθνική αφύπνιση. (Ο Αθανάσιος Πετρίδης αποκαλεί την οργάνωση «Τάζιν μεμνημένων» και το Βούλγαρη «Πρώτο διεγέρτη του εθνικού φρονήματος»¹. Ο Χρ. Περαιβός την ονόμασε «Μυστικήν ομάδα» και ο Φάνης Μαμόπουλος «Μυστικόν δεσμόν». «Χρονολογικά,- λέει ο Βασίλειος Μπαράς, είναι ο μακρινός πρόγονος της Φιλικής Εταιρίας»²).

Η συγγραφική δραστηριότητα του Ε. Βούλγαρη υπήρξε εντυπωσιακή. Έγραψε φιλοσοφικά, θεολογικά, επιστημονικά συγγράμματα και λογοτεχνικά έργα, μεταφράσεις αρχαίων και συγχρόνων συγγραφέων, επιστολογραφία. Το βιβλίο όμως με μεγάλη επίδραση στην παιδεία και την μόρφωση των συμπατριωτών του και που του έδωσε κύρος στους φιλοσοφικούς και πνευματικούς κύκλους της Ευρώπης ήταν η «Λογική». Γράφτηκε στα Γιάννενα και τυπώθηκε στη Λειψία το 1766.

Μια ακόμη έξοχη φυσιογνωμία για τα Ιωάννινα είναι ο **Αθανάσιος Ψαλίδας**. Φθάνει στα Ιωάννινα από την Αυστρία. Είναι ο φιλόσοφος και ο δάσκαλος που, με το σπουδαίο έργο του, έμελλε να γίνει από τους μεγαλύτερους πνευματικούς ταγούς του Έθνους στη δύσκολη και αποφασιστική εποχή που περνούσε. 24 μόλις χρονών εκδίδει το έργο του «Αληθής Ευδαιμονία». Πρόκειται για ένα δοκίμιο με υψηλό

¹ Αθαν. Πετρίδου, περιοδικό «Απόλλων», Πειραιώς, τομ. Ε', σελ 867-868

² Βασίλειου Μπαρά, Το Δέλβινο της Βορείου Ηπείρου και οι γειτονικές του περιοχές, Αθήνα 1966, σελ. 47.

στοχασμό, στο οποίο διατυπώνει τις απόψεις του σχετικά με τον ανθρώπινο προβληματισμό της εποχής, περί ευτυχίας, ελευθερίας, του Θεού κλπ, διεκδικώντας έτσι μια θέση ανάμεσα στις μεγάλες θεωρητικές συνθέσεις των συγχρόνων του Ευρωπαϊών στοχαστών.

Ο Ψαλίδας ωστόσο, πιθανολογείται ως ο συγγραφέας της «Ελληνικής Νομαρχίας». Σύμφωνα με τους ειδικούς γράφτηκε το 1806 στα Γιαννενα και ο συγγραφέας της εσκεμμένα κρύβεται πίσω από την προσωνομία «ο Ανώνυμος ο Έλληνας». Οι άλλοι δύο υποτιθέμενοι, αλλά με πολύ λιγότερες πιθανότητες, συγγραφείς της είναι ο Σπύρος Σπάχος και ο Ιωάννης Κολέτης,

Ο συγγραφέας της «Νομαρχίας» πιστεύει ακράδαντα στις μεγάλες δυνάμεις του Γένους, στη φυσική προίκιση και στις πλούσιες παραδόσεις. Προτρέπει τους υπόδουλους σε μια εκσυγχρονισμένη παιδεία, που να στηρίζεται όμως, στις δικές τους ψυχικές ικανότητες και όχι στη μίμηση. Στηλιτεύει τη διαφθορά και το ρουσφέτι, το φρικτό έρεβος της αμορφωσιάς και τη δουλοπρέπεια. Προσβλέπει, συγχρόνως, προς ένα ευλογημένο μέλλον για τον τόπο του, που θα οδηγήσει να ζαναβρεί το παλαιό του κλέος και να μπει στο δρόμο της προκοπής.

Ο Δανιήλ Μοσχοπολίτης. Δάσκαλος στο επάγγελμα. Έζησε κατά τον 18^ο αιώνα. Μεταξύ των άλλων πνευματικών έργων έγραψε και το τετράγλωσσο Ελληνο-Βουλγαρο-Βλαχο-Αλβανικό λεξικό, με το οποίο πάσχιζε να φέρει κοντά και να καλέσει σε συνεργασία τους λαούς της Βαλκανικής κατά του κατακτητή. Η ίδια ιδέα κροφορούνταν ανάμεσα στους πνευματικούς ηγέτες της Μοσχόπολης. Διαφορετικά από το Ρήγα Φεραίο που απόβλεπε στη νίκη των συνασπισμένων λαών, επιδίωκαν να εξελληνίσουν την περιοχή και να την αφομοιώσουν ολότελα. Φαίνεται ότι η ιδέα αυτή περιέχονταν στο πρόγραμμα του Βούλγαρη και βρήκε την απήχηση στη Μοσχόπολη.

Ο Πατριάρχης Σεραφείμ ο Β'. Γεννήθηκε στο Δέλβινο στις αρχές του 18^{ου} αιώνα από αριστοκρατική οικογένεια. Πίστευε ότι μόνο η Ρωσία θα συνέβαλε αποτελεσματικά στην απελευθέρωση του Γένους. Δεν έκρυβε διόλου τα αισθήματά του και όταν ήταν Πατριάρχης. (1757-1761) Η προκλητική του συμπεριφορά προς την Υψηλή Πύλη, ανάγκασε το Σουλτάνο να τον εξορίσει στο Άγιον Όρος. Ούτε, όμως, εδώ ησύχασε. Στον Σεραφείμ οφείλεται η μεγαλειώδης αποστολή του Κοσμά του Αιτωλού.

Πρωτοστάτησε στην άτυχη επανάσταση του Ορλόφ και μετά την αποτυχία της κατέφυγε στη Ρωσία, όπου και πέθανε το 1779, την ίδια χρονιά με τον ευνοούμενό του Πάτρο Κοσμά.

Ασφαλώς, δεν μένει εκτός αντικειμένου μας, **ο Κοσμάς ο Αιτωλός**. Θα αρκεστούμε, όμως, λέγοντας ότι πρόκειται για το σημαντικό Έλληνα διαφωτιστή, η δράση του οποίου εστιάζεται στα όρια της Ηπείρου. Γύρω από την ιερή μνήμη του πλέχτηκαν θρύλοι και παραδόσεις, ενθύμια και μνήμες. Τα λόγια του, οι διδαχές του, τα κηρύγματα και προφητείες τους, αποτελούν μέχρι σήμερα το σημείο αναφοράς και πρότυπο ατομικής και συλλογικής συμπεριφοράς «υπέρ πίστεως και πατρίδος». Η Ήπειρος στην εποχή του ήταν ο προμαχώνας της Ρωμισσύνης και Χριστιανοσύνης.

Ο Παναγιώτης Αραβαντινός, (1809-1870), Γεννήθηκε στην Πάργα. Μετά τις σπουδές του στην Κέρκυρα το 1832 μετέβηκε στα Ιωάννινα όπου έμεινε μέχρι το θάνατό του. Εδώ, μέσα σε ένα κλίμα φορτισμένο με τη μαγεία ενός μακραίωνου παρελθόντος, πυκνού σε πολιτιστικά και πνευματικά γεγονότα, θα δημιουργήσει ένα πολύτομο και σημαντικό έργο, το οποίο θα κριθεί αποφασιστικό για την ιστορική φυσιογνωμία της Ηπείρου. Το 1856 έδωσε σε δύο τόμους τη γνωστή «Χρονογραφία της Ηπείρου» που αποτελεί τη πρώτη αξιόλογη ιστορία της Ηπείρου. Πέντε χρόνια αργότερα θα συγγράψει το Ηπειρωτικό γλωσσάριο, όπου αποθησαυρίζεται πλήθος αρχαίων ελληνικών λέξεων που πέρασαν στη διάλεκτο της Ηπείρου. Δυο χρόνια αργότερα, το 1863, θα εκδώσει στα Ιωάννινα το Παροιμιαστήριον. Για να θεωρηθεί ωστόσο «ο πολυγραφότερος» των Ηπειρωτών λογίων θα πρέπει να αναφέρουμε δεκάδες άλλα έργα, φιλολογικά, λαογραφικά μεταφράσεις κλπ, όπως την Ιστορία του Αλί Πασά, τη Συλλογή των δημοδών ασμάτων της Ηπείρου, την Πραγματεία περί Δωδώνης, την Μονογραφία περί φυλής των Σκιπιταρ, την Βιογραφική συλλογή λογίων της τουρκοκρατίας κλπ.

Ο Νεκτάριος Τέρπος (ο Μοσχοπολίτης). Το 1779 έγραψε το έργο Ζητήματα διάφορα θεολογικά κατ'ερωταπόκρισιν... και το βιβλίο Πίστις που εκδόθηκε έξι φορές.

Ο Κοσμάς ο Θεσπρωτός, από το Γεωργουτσάτι. Δάσκαλος στο επάγγελμα. Είναι ο συγγραφέας της Γεωγραφίας της Αλβανίας και

Ηπειρου. Στον ίδιο ανήκει και ένα ποίημα σε δεκαπεντασύλλαβο στίχο για την καταστροφή του Αλί Πασά.

Ο Βασίλειος Ζώτος ο επιλεγόμενος **Μολοσσός**. Γεννήθηκε στη Δρόβιανη το 1837 και πέθανε σε πτωχοκομείο της Αθήνας το 1912. Αγωνιστής, με συμμετοχή στη Μεγάλη Κριτική Απελευθερωτική Επανάσταση του 1886. Πνευματικός άνθρωπος με πολλά εκδομένα και ανέκδοτα συγγράμματα ιστορικού, θρησκευτικού, πολιτικού και γεωγραφικού περιεχομένου. Περιηγήθηκε σχεδόν όλη τη Βαλκανική και έγραψε οδοιπορικά ολοκλήρου της περιοχής. Έχει εκδώσει συνολικά 21 βιβλία. Γενικός τίτλος των συγγραμμάτων του είναι «*Ηπειρωτικές μελέτες*», οι οποίες χρησίμευσαν ως σημείο αναφοράς για όλους τους μετέπειτα μελετητές της Ηπείρου. Έγραψε επίσης ένα «*Λεξικόν των Αγίων Πάντων*». Δεν εκδόθηκαν «*Ιστορία της Ηπείρου*», «*Τοπογραφία της Ηπείρου*» κλπ. Στα ανέκδοτα έργα του κατατάσσεται και μια γλωσσολογία των τεσσάρων διαλέκτων της αλβανικής γλώσσας (τσάμικης, λιάμπικης, τόσκικης και γκέγκκης). Στο τέλος συνοδεύεται με ένα ετυμολογικό λεξικό.

Στο Μολοσσό ανήκει επίσης, κατά το Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό Ελευθερουδάκη, ένα αλφαβητάριο αλβανικής γλώσσας με ελληνικούς χαρακτήρες¹.

Ο Αθανάσιος Πετρίδης, (1830-1914) συχωριανός του Μολοσσού. Το 1866 δημοσίευσε τη μελέτη, «*Επιστάσιαι κριτικάι περί Δωδώνης*». Εκδωσε την δική του εκδοχή του χρονικού της Δρόπολης με τίτλο «*Χρονικόν Δρυοπίδος*». Στον Πετρίδη ανήκει επίσης το βιβλίο «*Σύντομος γεωγραφική περιγραφή της Ηπείρου*» και άλλα γραφτά στα περιοδικά «*Πανδώρα*», «*Απόλλων*» κλπ.

Δροβιανίτης είναι επίσης και ο **Νικόλαος Γ. Μυστακίδης** (1863-1930). Στο Μυστακίδη ανήκουν 45 διάφορες μελέτες με αντικείμενο την αρχαιολογία, την ιστορία, τα γράμματα και τη θρησκεία στην Ήπειρο. (Μια παρένθεση: Αφηγούνται στη Δρόβιανη πως μετά το θάνατο του Ν. Μυστακίδη στη Δρόβιανη, τα πρώτα χρόνια μετά το 1930, το ογκώδες αρχείο του διασκορπίστηκε και «.. είχε γεμίσει ο τόπος χαρτιά γύρω στο σπίτι...» Για πολύ καιρό «τα δεφτέρια του χρησίμευαν για να τυλίγουν λουκούμια και ζαχαρωτά...»)².

¹ Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό Ελευθερουδάκη, τόμος 6, σελ. 276

² Κ. Ζάβαλης, Τέκνα της «Ευάνδρου Δρόβιανης». Εφημ. Λαϊκό Βήμα, 13.02.1997

Μίνως Λάππας, Γεννήθηκε κι αυτός στη Δρόβιανη κατά το 1843. Σπούδασε στην Πάτρα και μετά στο Βερολίνο. Το πτυχίο Πανεπιστημίου πήρε στη Γενεύη και στην Αγγλία. Γυρίζοντας στην Ελλάδα διορίσθηκε καθηγητής στην Κέρκυρα και αργότερα καθηγητής Ιστορίας και Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Εκδότης της εφημερίδας «Ανατολικός Αστήρ». Υπήρξε επίσης για πολλά χρόνια ανταποκριτής της εγκυρότερης τότε (μετά του «Τάϊμς») εφημερίδας του Λονδίνου «Εσπερινής Σημαίας». Έγραψε άρθρα, επιφυλλίδες και πραγματείες υπό το ψευδώνυμο «Ραδάμανθους». Ήταν ο πολιτικός αρχηγός της επανάστασης των Ηπειρωτών του 1878 γνωστή ως η επανάσταση του Λυκουρσιού.

Ως Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας και όχι μόνο, προσέφερε πολλά στις μεταρρυθμίσεις του εξέχοντα Πρωθυπουργού Χαρίλαου Τρικούπη.

Θεμιστοκλής Μπαμίας (1875-1930). Γεννήθηκε στο Δέλβινο. Εξελέγη Βουλευτής στην Τουρκική Βουλή και εκπροσώπησε επαξίως το συμπαγή ελληνικό πληθυσμό του Νομού Αργυροκάστρου. Μετά τη λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου αντιπροσώπευσε μαζί με τον Α. Καραπάνο την Β. Ήπειρο και υποστήριξε σθεναρά τα δικαιώματά της στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων.

Αντέγραψε με επιμέλεια και δημοσίευσε στο περιοδικό «Ηπειρωτικά Χρονικά» (έτος Ε', 1930, σελ 56-75) τον Κώδικα του Δελβίνου. Συνεπώς η διάσωσή του οφείλεται στο ενδιαφέρον του.

Οι Σπύρος Στράτης, Νικόλαος Σταύρος και Σπύρος Ρίζος, είναι οι ιδρυτές και χρηματοδότες της «Ακαδημίας του Δελβίνου» (1737 και συνεχώς).

Όπως όμως παρατηρεί η αντίστοιχη φιλολογική ιστοριογραφία, την συγκεκριμένη περίοδο δεν μπορούμε να μιλήσουμε για αυθεντικές λογοτεχνικές αξίες. Μηνύουν όμως, όπως αναφέραμε, την ιδεολογία του νεοελληνισμού. Τα χρονικά και οι κώδικες επίσης, μεταφέρουν χρήσιμες πληροφορίες προς πάσα κατεύθυνση, έχουν μορφωτικές αξίες τη στιγμή που η γλώσσα στην οποία γράφονται είναι πολλές φορές η δημοτική και αυτό ασφαλώς έχει για την εποχή τους τη δική του σημασία .

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΤΟ ΔΕΥΕΤΕΡΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

IV.1. Τα χαρακτηριστικά της λογοτεχνίας στην ελληνική μειονότητα μετά τη χάραξη των συνόρων μεταξύ των κρατών

Χάραξη συνόρων και αλλαγή των εθνολογικών σχέσεων και ισορροπιών στην Ήπειρο

Η χάραξη των συνόρων και η ίδρυση του νεοσύστατου αλβανικού κράτους στις αρχές του προηγούμενου αιώνα, έφερε ταυτόχρονα και τον διαμελισμό της Ηπείρου μεταξύ δυο κρατών. Η αιωνίως ενιαία Ήπειρος δεν υπάρχει πια, τουλάχιστον διοικητικά. Περισσότερο επώδυνο είναι το γεγονός που η διαίρεση δεν έγινε βάση καθαρών εθνολογικών κριτηρίων. Επιπλέον λιγότερο έγιναν σεβαστές γνωστές ιστορικές χαράξεις των ορίων της Ηπείρου από τη ρωμαϊκή εποχή.

Μετά τη χάραξη των συνόρων το νότιο τμήμα της Ηπείρου εισήλθε σε μια ομαλή ενταξιακή πορεία με τ' άλλα τμήματα του ελληνικού εθνικού κορμού. Το βόρειο τμήμα της, (ιδού και ο όρος Βόρειος Ήπειρος) στο οποίο κατοικούσε σημαντικό ποσοστό πληθυσμού ελληνικής εθνικότητας, συμπεριλήφθηκε στο Αλβανικό κράτος, αποτελώντας τη σημερινή Εθνική Ελληνική Μειονότητα. Η νέα πραγματικότητα αποτέλεσε γι' αυτή μια νέα ιστορική εμπειρία. Πρόκειται ακριβώς για την εμπειρία κατά την οποία για πρώτη φορά αντιμετωπίζει την ιστορία από θέση μειονότητας, παρά το γεγονός που οι εθνικές διακρίσεις κουβαλούσαν στους ώμους των δυο βασικών κοινοτήτων, τη σφραγίδα των διαφορετικών θρησκευμάτων. Οι Έλληνες στο βόρειο τμήμα της Ηπείρου έδειξαν αποφασισμένοι να μη συμβιβαστούν με την ιδέα της απόσπασης από τον υπόλοιπο εθνικό κορμό. Οι προσπάθειές τους όμως συνέπεσαν με τις

περιπέτειες των Βαλκανικών Πολέμων και του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Συνέπεσαν επίσης, με τις βλέψεις των μεγάλων δυνάμεων για την τήρηση της ηγεμονίας και κυριαρχίας τους σ' αυτή την περιοχή στρατηγικής σημασίας μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Η στήριξη του εθνικού κορμού εξαρτιόνταν από τη σημασία μερικών ανοιχτών εθνικών θεμάτων στη διαδικασία της εθνικής ολοκλήρωσης της Ελλάδας.

Ανασταλτικά λειτούργησε επίσης για την Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία η αστάθεια του νεοσύστατου αλβανικού κράτους. Δεν λειτουργούσε αρνητικά μόνο η πολιτική αστάθεια αλλά και η προσπάθεια αναζήτησης εθνικιστικών ερεισμάτων για την ενδυνάμωση του. Η Ελλάδα και τα εθνικά της συμφέροντα προσφέρονταν στο βαθμό της διαθρησκευτικής εχθρότητας που είχε καλλιεργήσει η Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Έτσι οι ισορροπίες στο αιώνιο σύμπλεγμα εθνολογικών σχέσεων στην Ήπειρο άλλαξαν. Η αλλαγή οφείλεται στην ανακοπή της άμεσης επικοινωνίας με τον εθνικό κορμό των ομοιογενών εθνικών και θρησκευτικών περιοχών. Οι Έλληνες στην Βόρειο Ήπειρο θα ενταχτούν στο νεοσύστατο κράτος έχοντας νωπές τις ανεπανάληπτες, πικρές και αιματηρές εμπειρίες που στιγμάτισαν ανεπανόρθωτα και τις σχέσεις με το αλβανικό στοιχείο. Τέτοιες σελίδες αποτελούν «Ο χαλασμός του 1912»^{*} και το αυτονομιακό κίνημα του 1914^{*}. Συνεπώς

---

^{*} Όσον καιρό τα Γιάννενα λαχταρούσαν την λευτεριά εκείνο τον χειμώνα του 1912, αναρίθμητο ασκέρι Αλβανών λιάπηδων έσπευσε για να εμποδίσει τους Έλληνες να τα ελευθερώσουν. Πορευόμενο προς την πρωτεύουσα της Ηπείρου, ξεχειλίξε τα μίσση του στο Βούρκο και τη Δρόπολη σκιαγραφώντας μια ανιστόρητη γενοκτονία. Ο πληθυσμός των πεδινών χωριών της περιοχής του Βούρκου, που μπόρεσε να γλιτώσει του πυρός και σιδήρου των πανούργων, βρήκε καταφύγιο στην Κέρκυρα. Οι διασωθέντες των ορεινών περιοχών αναζήτησαν σωτηρία στις χαράδρες των βουνών, όπως λέει και το δημοτικό τραγούδι: Ποιος θέλ' ν' ακούσει κλάματα, δάκρυα και μοιρολόγια/ Να κάνει κόμπο την καρδιά και να βγει στα χωριά μας/ να δει τους μαύρους τους καπνούς που φθάνουν στα ουράνια/ όπου κι οι πέτρες καίγονται και γένονται ασβέστης. Να δει πως σφάζοντ' άντρες μας, με βρωμοτουρκαλάδες / να δει γυναίκες και παιδιά γερόντους και νιφάδες/ που αναβαίνουν τα βουνά με πόνους και με δάκρυα.» (Βλέπε, Θ. Στεριόπουλο, «Η άγνωστη ρωμοσύνη», Αθήνα 1997, σελ 135-144.

^{*} Στο αυτονομιστικό κίνημα οι πρόγονοι των σημερινών αναγνωρισμένων Ελλήνων, έπαιξαν δευτερεύοντα ρόλο. Σ' αυτό πρωτοστάτησαν οι Έλληνες των γκρίζων περιοχών και το Αλβανικό ορθόδοξο στοιχείο. Ήταν

η διεθνική και διαθρησκευτική συμβίωση, ως βασικό χαρακτηριστικό της Ηπείρου και κινητήριοι παράγοντες ανάπτυξης και εξέλιξης σε όλη την ιστορία της, τέθηκε σε αμφισβήτηση και σοβαρό κίνδυνο.

Με αρνητικές επιπτώσεις είναι και το γεγονός ότι το ελληνικό στοιχείο λόγω της πολιτικής της Υψηλής Πύλης, είχε χάσει προ πολλού τα δικά του αστικά και διοικητικά κέντρα προς το βορά. Τα τελευταία ήταν το Αργυρόκαστρο και το Δέλβινο. Το κενό είχε αντικατασταθεί με τα Ιωάννινα. Με την επιβολή όμως των ελληνοαλβανικών συνόρων το ελληνικό στοιχείο έμεινε χωρίς κάποιο αστικό κέντρο-πόλη. Συνεπώς χωρίς το ρόλο του στη διατήρηση και προώθηση της συνεκτικότητας του ιστού της ελληνικής κοινότητας στην Αλβανία.

Στις καταστάσεις αυτές η κοινότητα της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας εισήλθε σε αποτελμάτωση. Κανείς δεν μπορεί να μιλήσει για οικονομική πρόοδο. Πολύ περισσότερο μπορεί να αναζητήσει ελατήρια πολιτιστικής κίνησης. Η δημιουργηθείσα κατάσταση προέτρεψε το ελληνικό στοιχείο σε μαζική φυγή* Η έλλειψη σταθερότητας και προοπτικής, η ανασφάλεια και οι μεθοδευμένοι διωγμοί είχαν ιδιαίτερο αντίκτυπο στην διάνοηση, η οποία είναι στην ουσία ο φορέας και δημιουργός των πολιτιστικών αξιών.

εντελώς φυσιολογική η συμμαχία τους διότι με τίποτε δεν ήθελαν να συνδέσουν τις τύχες τους με εκείνο το Αλβανικό μουσουλμανικό στοιχείο το οποίο εκδήλωνε ανοιχτά την διαδοχή της υπό διάλυση Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην περιοχή. Την αυτονομία στήριξε επίσης και σημαντικός αριθμός εκπροσώπων του μουσουλμανικού κλήρου και της μουσουλμανικής κοινότητας. (Δες «Το ελληνικό όραμα 1913-1914» Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηνών, 1994). Η αλλοίωση του ελληνικού στοιχείου στις γκρίζες περιοχές επέτρεψε στους Έλληνες των αμιγών περιοχών να επωμιστούν το ιστορικό γεγονός μαζί με τις συνέπειες, πότε ως μοναδικοί δικαιούχοι, πότε ως όραμα, πότε ως ιδεολογική αναφορά και ανάγκη συμβόλου και πότε ως ιστορικό τεκμήριο στο οπλοστάσιο διεκδικήσεων.

* Βάση των στατιστικών της εποχής προκύπτει ότι το 70 τοις εκατό του μεταναστευτικού κύματος στη Δρόπολη είναι της περιόδου 1920-1938. Στις ΗΠΑ μετανέστησαν την περίοδο αυτή 4 χιλιάδες άτομα. Στο Βουλιαράτι, το 1939 αριθμούνταν 500 άτομα μετανάστες, στη Δερβιτσιάνη 410, στη Σωπική 200, στη Πολύτσιανη 280, στη Κάλογοραντζή 110. Το 1936 στη Σωτήρα αριθμούνταν μόνο 20 άνδρες. 216 άλλοι είχαν μεταναστεύσει.

IV. 2. Οι επιπτώσεις στη λογοτεχνία και τα γράμματα, τα χαρακτηριστικά,- οι βασικοί εκπρόσωποι.

Οι συνέπειες ήταν επίσης άμεσες. Η λογοτεχνία στην αλβανική γλώσσα στο αλβανικό τμήμα της Ηπείρου αποχτούσε βαθμηδόν σημαντική θέση στην γενικότερη αλβανική λογοτεχνία. Η ελληνική λογοτεχνία στον ίδιο χώρο υποχωρούσε χωρίς να σημειώσει κάποια αξιολογική αξία και ρόλο στις εξελίξεις που έλαβαν χώρα την ιστορική αυτή περίοδο. Οι Έλληνες λογοτέχνες, πλέον ως εκπρόσωποι της Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία, αναζητούσαν στέγη στα αστικά και πολιτιστικά κέντρα της Ελλάδας, όπως στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη, την Πάτρα και άλλου.

Γεγονός είναι ότι στην ιστορία των γραμμάτων της Ελληνικής Μειονότητας της περιόδου δεν συναντούμε σχεδόν κανένα σημαντικό λογοτέχνη με διαμονή στην Αλβανία. Μπορούμε όμως να αναφέρουμε πολλούς που έγραψαν λογοτεχνία και διακρίθηκαν στην Ελλάδα ή σε άλλες ξένες χώρες.

Προκύπτει φυσιολογικά το ερώτημα: Γιατί τότε θα πρέπει η λογοτεχνική τους παραγωγή να θεωρηθεί «λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας»; Μια πρώτη απάντηση μας δίνει ο γνωστός Ηπειρώτης πεζογράφος Σωτήρης Δημητρίου από την Πόβλα, χωριό δίπλα στα ελληνο-αλβανικά σύνορα. «Είναι αλήθεια ότι η λογοτεχνία στην Ήπειρο δεν δημιούργησε κάποια δική της σχολή στην γενικότερη πανελλήνια λογοτεχνία, αλλά έφερε μονίμως την δική της ηπειρώτικη σφραγίδα...»¹ Απ' αυτή τη σκοπιά θα δούμε ότι οι Έλληνες μειονοτικοί συγγραφείς που έγραψαν μακριά από τη γενέτειρά τους, όντως κουβάλησαν στα λογοτεχνικά τους έργα τη γλώσσα, τα τοπωνύμια, την πανίδα και χλωρίδα του τόπου τους, τα χρώματα και τους χαρακτηρισμούς της ηπειρωτικής γης, τα παιχνίδια, τα ήθη και έθιμα τις δεισιδαιμονίες κλπ .

Τα θέματα στα έργα τους αφορούν άμεσα τους προβληματισμούς της γενέτειρας. Οι ήρωες και τα πρόσωπά τους έχουν την ιδιοσυγκρασία, τη νοοτροπία, τα ονόματα και τις ενδυμασίες των ανθρώπων της ιδιαίτερής τους πατρίδας. Πολλές φορές, μάλιστα, όπως στην περίπτωση της Κατίνας Παπά (ή και του ίδιου του

---

¹ Σ. Δημητρίου, Ομιλία στη συνάντηση με Έλληνες δημιουργούς από τις δύο πλευρές των συνόρων στο Πανεπιστήμιο Αργυροκάστρου, 31.05.2004

Δημητρίου), η λογοτεχνία τους αποχτάει ιδιαίτερη αξία και διάκριση ακριβώς γιατί προβάλλει με τις εντόπιες γλωσσικές ιδιαιτερότητες, τους προβληματισμούς, ανησυχίες και συναισθηματισμούς του χώρου καταγωγής. Είναι μια ταυτότητα που εκδηλώνει ταυτόχρονα την διαχρονική στράτευση των γραμμάτων γενικώς και της λογοτεχνίας ιδιαίτερα, στις τύχες αυτού του τόπου.

Οι πνευματικοί άνθρωποι της περιόδου αυτής, αποτελούν, θα λέγαμε, μια «χαμένη γενιά» προϊόν της διχοτόμησης της Ηπείρου. Πρόκειται για μια γενιά η οποία έκανε όνειρα λευτεριάς και αγωνίστηκε γι' αυτά. Ξαφνικά όμως, είδε τα πάντα να συγυρίζονται στην ανεμοζάλη των συμφερόντων των μεγάλων δυνάμεων. Είναι ακριβώς αυτή η ιστορική εξέλιξη που τους οδήγησε στην εγκατάλειψη του τόπου τους, όχι όμως και των προσδοκιών τους.

Στην ίδια γενιά εντάσσονται και εκείνοι οι Έλληνες των γραμμάτων και της τέχνης που γεννήθηκαν την περίοδο αυτή, μεγάλωσαν με τον καημό και τη νοσταλγία των μεγάλων πόθων και προσδοκιών, πίστεψαν στις ελπίδες που έσπειρε ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, αλλά στο τέλος απογοητεύτηκαν. Συνεπώς, ή διώχτηκαν από το κομμουνιστικό καθεστώς στην Αλβανία, ή αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την ιδιαίτερή τους πατρίδα, ή να συμβιβαστούν μ' αυτό το καθεστώς, ή να περιμένουν με θαμποσβησμένη την ελπίδα.

Αναφέρουμε μερικούς από τους εκπροσώπους της λογοτεχνίας από την Ελληνική Μειονότητα την περίοδο του μεσοπολέμου.

Κατίνα Παπά¹. (1903 -1959) *Γεννήθηκε στο χωριό Γιαντισάτη των Αγίων Σαράντα. Μεγάλωσε στην Κέρκυρα. Σπούδασε φιλολογία στην Αθήνα και ψυχολογία και παιδαγωγική στην Αυστρία. Η Κατίνα Παπά δικαίως θεωρείται η αρχόντισσα της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα και όχι μόνο για την περίοδο μεταξύ των δύο παγκοσμίων πολέμων. Το λογοτεχνικό της έργο, πανελλήνιας εμβέλειας και μεταφρασμένο σε αρκετές ξένες γλώσσες, είναι ο καλύτερος πρεσβευτής για όλους τους Έλληνες Βορειοηπειρώτες.*

Ανήκει στην πνευματική γενιά της δεκαετίας του 30' όχι απλώς γιατί έζησε και έγραψε εκείνη την περίοδο, αλλά γιατί το έργο της

---

¹ Μιχάλης Περάνθης, Ελληνική Πεζογραφία, 1453 deri sot, Vel. IV, Athinë, 1982, fq.513-515

διαπλάστηκε και εκπροσωπεί ουσιαστικά το πνεύμα της συγκεκριμένης περιόδου προσφέροντας την σπουδαία της συμβολή.

«Αλήθεια σας ζηλεύω, θα πει για την Κατίνα ο Νίκος Καζαντζάκης. Τι ζωντάνια, τι ευαισθησία και χάρη, τι ταύτιση σκοπού και πραγματοποίησης. Με τι απλότητα διατυπώνετε την πολυπλοκότητα της ψυχής! Σας ευχαριστώ!»

Έγραψε αφήγηση, ποίηση και δράμα. Έργα της είναι «Στη συκαμιά από κάτω» 1935, διηγήματα, «Αν άλλαζαν όλα» 1959, διηγήματα, το μυθιστόρημα, «Σ' ένα γυμνάσιο θηλέων» 1959, το δράμα «Ο ξένος» «Ποιήματα» (δημοσιεύτηκαν μετά θάνατο από τον εκδοτικό οίκο «Δίφρος», το 1963).

Το 1935 η Ακαδημία Αθηνών απένειμε στην Κατίνα Παπά το βραβείο «Βικέλιον έπαθλο» για τη συλλογή διηγημάτων «Στη συκαμιά από κάτω». «Η συλλογή αυτή διηγημάτων της δεσποινίδας Κατίνας Παπά, ... είναι πλήρης ανοτέρας πνοής, ποιητικής διαθέσεως και χάριτος, εις καλαίσθητον δημοτικήν γλώσσαν....» αναφέρθηκε την ημέρα βράβευσης στην πανηγυρική συνεδρία της Ακαδημίας Αθηνών.

Η ίδια θα αναφέρει σχετικά: «.... Είναι οι παιδικές αναμνήσεις από την ιδιαίτερη πατρίδα μου τη Βόρειο Ήπειρο. Όταν ήμουν 8 χρονών οι γονείς μου, που ήταν εγκατεστημένοι στην Κέρκυρα, με έστειλαν να περάσω ένα καλοκαίρι τις διακοπές στην Ήπειρο. Πέρασε το καλοκαίρι, ήρθε ο χειμώνας μα εγώ δεν ήθελα να αφήσω το μικρό χωριό με την άγρια φύση του, τα πελώρια βουνά του, τα ποτάμια του, τις βαθιές σαν τις ψυχές των ανθρώπων χαράδρες και προπάντων την γλυκιά και πανήξερη γιαγιά μου.... Ό, τι είδα και έζησα εκείνο το αλησμόνητο χρόνο της ζωής μου, ένα χειμώνα και δυο καλοκαίρια, θα το ακούσετε μέσα στο διήγημα αυτό, ιδωμένο με τα μάτια της μικρής Μαρίνας, που είναι τα ίδια τα μάτια τα δικά μου...».

Το διήγημα ή νουβέλα «Στη συκαμιά από κάτω» αποτελεί έναν ύμνο για την ιδιαίτερη πατρίδα της, «μια Ελλάδα που δεν την συναντάς στους μεγάλους τουριστικούς δρόμους». Καταστάσεις, ήρωες, προβληματισμοί, άνθρωποι που τους κουβαλούν, κορίτσια ερωτιάρικα, ή που μεγαλώνουν παράκαιρα, νέοι που χάνονται γρήγορα, σοφές γριές μέσα σε μια άγρια και σκληρή φύση, ήθη και έθιμα, δεισιδαιμονίες..... Όλα, τα προβάλλει με παραστατική δύναμη, στηριζόμενη σε μεστή δημοτική γλώσσα και τις ντοπιολαλιές, αποφεύγοντας κάθε περιττή

λέξη. Διακρίνεται για την ιδιαίτερη αρχιτεκτονική στη αφήγηση. Ενώ πρωτότερα, ξέρει να κλιμακώνει το δραματικό ενδιαφέρον του αναγνώστη. Περιγράφει με ασφάλεια τους τόπους της και τους ανθρώπους του. Με λίγα λόγια κάνει τον αναγνώστη να αγγίζει τα συγκλονιστικότερα ψυχικά γεγονότα ή τα αφήνει να υπονοηθούν, όταν είναι σίγουρη ότι θα πετύχει περισσότερα.

Εγραψε επίσης κριτικές, αισθητικές και φιλοσοφικές μελέτες. Αναφέρουμε τις κριτικές και τις αισθητικές μελέτες γύρω από το έργο του Κωνσταντίνου Θεοτόκη και του Γρηγόρη Ξενόπουλου, τη μελέτη «Ηθική των Αρχαίων Ελλήνων», «Η ηθική και το θέατρο», «Η φιλοσοφία της τέχνης στην Ελλάδα», «Τα γαμήλια έθιμα της Βορείου Ηπείρου» (στο περιοδικό «Ηπειρωτική Εστία»). Στα Κερκυραϊκά Χρονικά δημοσιεύτηκε η αλληλογραφία της Κατίνας Παπά με τον Γρηγόρη Ξενόπουλο και τον Δημήτρη Καμπούρογλου, όπου για μια ακόμη φορά διαφαίνεται η κριτική ικανότητα της Κατίνας Παπά.

Τάσος Βιδούρης (1888-1967) Γεννήθηκε στη Δρόβιανη του Δελβίνου και πέθανε στην Πάτρα, όπου δίδασκε στο εδώ πανεπιστήμιο. Σπούδασε στη Γαλλία. Εδώ γνώρισε από κοντά τη γαλλική λογοτεχνία και έγινε ένας άξιος μεταφραστής της. Είναι ταυτόχρονα ποιητής και πεζογράφος. Τα ποιήματα τα έκδωσε υπό το γενικό τίτλο «Ηλύσια» και τα διηγήματα τα συγκέντρωσε σε ένα βιβλίο με τίτλο «Διηγήματα». Στη δημιουργία του είναι ηθογράφος και ψυχογράφος, τόσο που δίκαια ο Κώστας Νάτσιος τον αποκαλεί «ο δικός μας Παπαδιαμάντης¹».

Μιχάλης Παπαδόπουλος (Μπότης) (1860 – 1937) Είναι ένας από τους λίγους λογοτέχνες που έζησε και πέθανε στα πατρώα του εδάφη, στο Βουλιάρατι, Αργυροκάστρου, όπου σώζεται ακόμα και ο τάφος του. Είναι τελειόφοιτος του ελληνικού διδασκαλείου του Κεστορατιού, (απέναντι από το Αργυρόκαστρο) και χρημάτισε δάσκαλος στο χωριό του, στην Κοσιοβίτσα, στο Αργυρόκαστρο, τη Δρόβιανη, τη Σωτήρα και αλλού.

Εγραψε ποίηση και κωμωδίες, γνωμικά, διάλογους και επιγράμματα. Τα ποιήματα τα έκδωσε σε δύο συλλογές με τον κοινό τίτλο «Μερόπη». Οι κωμωδίες του χάθηκαν. Είναι γνωστές όμως από τους τίτλους: «Το πουγκί του Φιλάργυρου», «Ο ψευτογιατρός», «Ο

---

¹ Κώστας Νάτσιος, Συνοπτική περιγραφή και μια πρώτη προσέγγιση της Βορειοηπειρωτικής Λογοτεχνίας, εφημ. «Τα νέα της ΟΜΟΝΟΙΑΣ», ημερ 02.06.2000

κομήτης», «Ο τρελλογιάννης». Έτσι ο Μπότης κατατάσσεται μεταξύ των ελάχιστων και από τους πρώτους που επιχείρησαν και έγραψαν δραματικά έργα. Αντλεί τα θέματά του από την καθημερινή ζωή και επιδιώκει η τέχνη του να είναι άμεσα λειτουργική και χρήσιμη. Περιγράφει σκηνές με απλότητα. Χαριτολογεί ή σατιρίζει πρόσωπα και καταστάσεις. Η ποίησή του, συχνά σε δεκαπεντασύλλαβο παραδοσιακό στίχο, διακρίνεται για την απλότητα και για τη χρήση ίδιων καλουπιών. Γι' αυτό και δείχνει φτηνή. Ξέρει όμως να κάνει ποίηση διότι γνωρίζει την τεχνική και τα μυστικά της. Ο Μπότης παραμένει, μάλλον περισσότερο αυτός, ένας ελληνολάτρης που θέτει την τέχνη και τη ζωή του στην υπηρεσία των υψηλών πόθων της ελευθερίας και της ειρήνης, γι' αυτό και ποτέ δεν παύει να είναι αισιόδοξος.

Αθανάσιος Οικονομίδης (1843–1903) και ο γιος του **Μιλτιάδης Οικονομίδης (1883-1964)**. Από την Πολύτσιανη Αργυροκάστρου. Σημαντικά πρόσωπα στον ηπειρωτικό χώρο.

Ο πατέρας, Οικονομίδης, συνεργάστηκε με τις εφημερίδες της εποχής κυρίως της Κωνσταντινούπολης με χρονογραφήματα και ιστοριογραφικές και λαογραφικές μελέτες, όπως «Τα πωγωνιακά». Το κυριότερο λογοτεχνικό είδος που καλλιέργησε είναι το διήγημα. Μερικά από τα διηγήματά του τα βρίσκουμε δημοσιευμένα υπό τον τίτλο «Ηπειρωτικές Εικόνες». Περιλαμβάνονται διηγήματα όπως «Η καστανιά της νύφης», «Ο βρυκόλακας» κλπ.

Ο γιος του, **Μιλτιάδης Οικονομίδης**. Το 1911 προετοιμάζει στην γενέτειρα του, την Πολύτσιανη, την πρώτη εικονογραφημένη έκδοση «Εικονογραφημένο Ηπειρωτικό Ημερολόγιο». Εκτυπώνεται την ίδια χρονιά εν Κωνσταντινούπολει-Τύποις Α. Κορομηλά. Έχει 256 σελίδες και αρκετό φωτογραφικό υλικό, ηπειρωτικά τραγούδια, παροιμίες, ήθη και έθιμα, παραδόσεις, γεωγραφικές και ιστορικές περιγραφές, διηγήματα, ποιήματα. Αφορά κυρίως τις περιοχές Πωγώνι και Δρόπολη.

Το 1914 έκδωσε τον δεύτερο τόμο τυπωμένο στην Αθήνα, με 354 σελίδες. Όπως και το πρώτο, διακρίνεται για το πλούσιο φωτογραφικό υλικό και το ποικίλο θεματολόγιο. Περιέργεια προκαλεί ο χάρτης των συνδρομητών. Η διανομή του «ημερολογίου» γίνεται απ' άκρη σε άκρη της γης.

Ο Οικονομίδης, ο γιος, θα συνεχίσει την ερευνητική του εργασία. Ταυτόχρονα όμως θα μας αφήσει και ένα πλούσιο λογοτεχνικό έργο. Το 1945 έκδωσε στη Θεσσαλονίκη τη συλλογή διηγημάτων «Άνθρωποι από τη Βόρειο Ήπειρο». Αποτελείται από 13 διηγήματα. Ο ίδιος μας

πληροφορεί ότι είχε έτοιμα προς έκδοση δυο ακόμα συλλογές διηγημάτων. «Ιστορίες από την Ήπειρό μου» και «Αυτά που σας μολογώ γινήκανε στην Ήπειρό μου» Συγγενεύει αρκετά με τον Βιδούρη, όσον αφορά τα ηθικά μηνύματα που προσπαθεί να προβάλλει μέσα από τους ήρωές του, όπως και με την Κατίνα Παπά στις αναφορές στη φύση και τη γλώσσα που χρησιμοποιεί. Διαφέρει, κυρίως από τη δεύτερη, στο γεγονός ότι ενώ η Κατίνα Παπά διακρίνεται για τη βαθύτατη λυρική διάθεση στην αφήγησή της. Ο Οικονομίδης, για τον ευρύτατο προβληματισμό και φορές- φορές πολιτικοποιημένο.

Θα πρέπει επίσης, να σημειώσουμε ότι, όπως στην περίπτωση του Μυστακίδη η μεγάλη βιβλιοθήκη των Οικονομιδαίων και οι χιλιάδες σελίδες χειρόγραφα έχουν καταστραφεί και εξαφανιστεί.

Γιάννης Αίλης (1916–1965) Γεννήθηκε στη Δερβιτσιάνη του Αργυροκάστρου και πέθανε στη Μελβούρνη της Αυστραλίας. Απόφοιτος της Ζωσιμαίας Σχολής στα Ιωάννινα. Ασχολήθηκε με τη δημοσιογραφία και τη λογοτεχνία. Δημοσίευσε στις εφημερίδες Αθηνών «Ηπειρωτικόν Μέλλον», Ιωαννίνων «Βόρειος Ήπειρος», «Ο Αυστραλοέλληνας» της Αυστραλίας, στο περιοδικό «Οικογένεια», επίσης στην Αυστραλία κ.α. Αναφέρεται επίσης ότι ο Αίλης προπολεμικά ασχολήθηκε με τα αισθητικά προβλήματα στην τότε φιλοκυβερνητική εφημερίδα “Tomori” των Τιράνων*.

Εκτός των ποιημάτων που δημοσίευσε στα παραπάνω έντυπα, το 1944 τύπωσε στην Κέρκυρα μια ποιητική συλλογή με τον τίτλο «Βορειοηπειρωτικοί καημοί» και το 1945 στην Αθήνα την πραγματεία «Η Λιούντζη του Αργυροκάστρου Ιστορία- Λαογραφία». Στον ίδιο ανήκει και το μυθιστόρημα «Ξεριζωμένη γενιά».

Αγαμέμνων Αθαν. Κοιμάτσας. Γεννήθηκε το 1903 στην Κωνσταντινούπολη. Χρονιάρικο μωρό μεταφέρθηκε στο χωριό του το Βουλιαράτι Αργυροκάστρου. Στα έξι του έφυγε ζανά στην Πόλη. Ξαναγύρισε όμως σύντομα. Φοίτησε στο Σχολαρχείο του Δελβινακίου. 18 χρονών, διέκοψε τις σπουδές στη Ζωσιμαία Σχολή και αναχώρησε για τη Βοστώνη των ΗΠΑ.

Έγραψε πολλά ποιήματα και το «ιστορικό» μυθιστόρημα «Χασάν ο Οδυσσέας ο Αργυροκαστρίτης» το οποίο εκδόθηκε το 1972. Με το βιβλίο αυτό θέλει, όπως ο ίδιος γράφει στην εισαγωγή του, «να αποδείξει την συγγένεια των δύο όμορων λαών, του ελληνικού και

---

* Την επισήμανση αυτή έκανε ο καθηγητής αλβανικής λογοτεχνίας της ίδιας περιόδου στο πανεπιστήμιο Τιράνων Νάσιο Γιωργάκη.

αλβανικού» και «να συμβάλλει στην κατανόηση και σύσφιξη των δεσμών μεταξύ των».

Γεώργιος Παπαδόπουλος, γνωστός με το λογοτεχνικό ψευδώνυμο *Αλκης Καστρίτης* γεννήθηκε το 1912 στο χωριό Σελλειό της Δρόπολης Αργυροκάστρου. Το 1938 πήρε το πτυχίο της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Το 1940 το Υπουργείο Παιδείας της Ελλάδας τον διόρισε καθηγητή ελληνικής φιλολογίας στο Ελληνικό Γυμνάσιο του Βουκουρεστίου. Εδώ εργάστηκε ως το 1975 οπότε συνταξιοδοτήθηκε. Το 1977 επέστρεψε στην Ελλάδα και ασχολήθηκε κυρίως με τη λογοτεχνία.

Το 1930 έκδωσε στα Ιωάννινα την ποιητική συλλογή «Θλιμμένα τραγούδια». Το 1936 στην Αθήνα έκδωσε τη δεύτερη ποιητική συλλογή, «Αύρες και θύελλες». Ένα χρόνο αργότερα επίσης στην Αθήνα, έκδωσε την ποιητική συλλογή, «Τραγούδια της σιωπής». Στο Βουκουρέστι το 1943 δημοσίευσε το μυθιστόρημα «Το παράξενο παιδί». Εδώ δημοσίευσε ακόμα ένα μυθιστόρημα για τα παιδιά με τίτλο «Η θύελλα».

Τάκης Μιχάλης Τσιάκος γεννήθηκε στο Αργυρόκαστρο το 1909. Μόλις έξι χρονών, πάνω στις ταραχές του 1914, έφυγε οικογενειακά και εγκαταστάθηκε στην Πάργα. Μετά το γυμνάσιο στην Κέρκυρα, φοίτησε στην Φαρμακευτική Σχολή στο πανεπιστήμιο Αθηνών. Εγκατέλειψε τις σπουδές και ασχολήθηκε με την λογοτεχνία.

Τα πρώτα ποιήματα τα δημοσίευσε σε γιαννιώτικες εφημερίδες και στα Αθηναϊκά περιοδικά «Πάνθεον» και «Εβδομάδα». Έχει εκδώσει πέντε ποιητικές συλλογές. «Σβησμένοι αντίλαλοι» 1936, «Αμμουδιές και Ξέρες» 1945, «Πεταλίδες» 1949, «Μεσημέρια» 1956, «Περίπατοι και επιστροφές» 1970, καταλαμβάνοντας έτσι μια εξέχουσα θέση ανάμεσα στους λογοτέχνες της ίδιας περιόδου.

Αναφέρουμε ακόμα την Δροβιανίτισα μυθιστοριογράφο **Μαρία Ναθαναήλ- Μάνθου**.

Από τη Δρόβιανη ήταν επίσης, ο **Κυριάκος Οικονομίδης**. Σπούδασε Φιλολογία στη Γαλλία. Διακρίνεται για τις έντονες αριστερές ιδέες. Για το λόγο αυτό, το έργο του «Η Τσίλω» είναι το μόνο που αναφέρεται στην μεταπολεμική βιβλιογραφία για τη λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας, ως ένα από το προϋπάρχοντα λογοτεχνικά έργα πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Επισημαίνεται όμως, ότι ήταν «χωρίς κάποιες ιδιαίτερες αξίες». Τα γεγονότα διαδραματίζονται στη Νηβιαδρώ (αντίστροφη συλλαβική ανάγνωση του ονόματος του

χωριού του, που συμβολίζει κατ'αυτόν, την κοινωνική ανατροπή προς όφελος των λαϊκών μαζών).

Αναφέρουμε επίσης το **Μανόλη Βήτο**, από τη Σμίνετση Αγίων Σαράντα, συνέγραψε εννέα διηγήματα.

Ασφαλώς, σπουδαία θέση κατέχει στα γράμματα του χώρου ο υμνογράφος **Γεράσιμος Μικραγιαννίτης** (το γένος Γκρέκα-Αναστάσιος). Θεωρείται ένας από τους πιο γνωστούς σύγχρονους υμνογράφους της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας. Τον διακρίνει το σπάνιο στιχουργικό ταλέντο, η ελληνομάθεια και η εύκολη και έξοχη χρήση της λόγιας γλώσσας. Για το έργο του βραβεύτηκε από την Ακαδημία Αθηνών και από το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης. (Το 1959 το Οικουμενικό Πατριαρχείο του απένειμε ειδικό οφίκιο). Γεννήθηκε το 1904 και πέθανε μόλις το 1993.

Από την σύντομη αυτή βιβλιογραφική αναδρομή στους βασικούς εκπροσώπους της περιόδου μεταξύ των δύο παγκοσμίων πολέμων, παρατηρούμε ότι η λογοτεχνία αναπτύσσεται σε όλα τα γένη και είδη. Ακολουθεί την πανελλήνια λογοτεχνία σε όλα τα πεδία. Μάλιστα, όπως εύκολα μπορεί να συμπεράνει κανείς, συνεχίζει να τροφοδοτεί την πανελλήνια λογοτεχνία με ισάξια λογοτεχνικά έργα και λογοτέχνες.

Ταυτόχρονα, θα πρέπει να τονίσουμε ότι οι επαφές με την αλβανική λογοτεχνία είναι ανύπαρκτες. Μάλιστα, παρατηρείται μια διμερής αποστασιοποίηση. Αυτό σημαίνει ότι όχι μόνο οι Έλληνες λογοτέχνες δεν αναπτύσσουν σχέσεις με την αλβανική λογοτεχνία, αλλά και διακόπτονται βαθμηδόν οι επαφές πολλών Αλβανών λογοτεχνών με την ελληνική λογοτεχνία.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

V. 1. Γενικές εκτιμήσεις, ιδιαιτερότητες

Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος οδήγησε σε μια νέα, ιστορική θα λέγαμε, πραγματικότητα την Εθνική Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία. Εκτός από τον προβληματισμό αντιμετώπισης του πολέμου, η Ελληνική Μειονότητα καταπιάστηκε από την ιδέα επίλυσης των ιστορικών της διεκδικήσεων. Λογική είναι στο πλαίσιο αυτό, η εσωτερική αντιπαράθεση όσον αφορά τη στάση που έπρεπε να κρατήσει στον πόλεμο και τους συμμάχους που έπρεπε να επιλέξει για την επίτευξη του στόχου. Υπό την επιρροή του ελληνικού ΕΑΜ, η πλειοψηφία της Ελληνικής Μειονότητας εντάχθηκε οργανωμένα στον κοινό αγώνα με τον αλβανικό λαό, καθοδηγούμενο από το αλβανικό ΕΑΜ. Συνέβαλαν αποφασιστικά στη θέση της Ελληνικής Μειονότητας και οι προσδοκίες που ανάθρεψε ο Χάρτης του Ατλαντικού των συνασπισμένων δυνάμεων κατά της φασιστικής μηχανής. Σύμφωνα με τον συγκεκριμένο Χάρτη η κάθε μειονότητα αγωνιζόμενη στο πλευρό των λαών των κρατών που υπάγονται, θα έχαιραν μεταπολεμικά το δικαίωμα αυτοδιάθεσης.

Έτσι, μετά από σχέσεις μερικών δεκαετιών, οι οποίες είχαν αμφισβητήσει στα άκρα τη δυνατότητα ειρηνικής συνύπαρξης ανάμεσα στην Εθνική Ελληνική Μειονότητα και το αλβανικό στοιχείο, πραγματοποιούνταν τώρα κοινή συμμετοχή στο ίδιο πολεμικό μέτωπο. Η εξέλιξη είναι πραγματικών ιστορικών διαστάσεων αν έχουμε υπόψη την μελλοντική συνέχεια των σχέσεων μεταξύ της Μειονότητας και του αλβανικού λαού. Αν έχουμε επίσης, υπόψη το νέο δράμα και απογοήτευση που δοκίμασε η Μειονότητα όταν διαπίστωσε ότι ο δρόμος που ακολούθησε όχι μόνο δεν δικαίωσε

τις προσδοκίες της, αλλά οδήγησε και στην πλήρη αποκοπή της επικοινωνίας με τον εθνικό κορμό.

Από την άλλη πλευρά, η νέα πραγματικότητα σχέσεων πλαισιώνονταν από μια νέα ιδεολογία,- την κομμουνιστική. Για την Ελληνική Μειονότητα στο ανύποπτο εκείνο χρονικό διάστημα, ο πόλεμος, όπως και η νέα ιδεολογία που διέπνεε τα ιδανικά του, προσδιόριζαν όχι απλώς μια νέα κατάσταση, αλλά την ίδια την ουσία της προσδοκίας της στη ιστορική προοπτική, το δικαίωμα αυτοδιάθεσης. Η συγκεκριμένη προσδοκία είχε ιστορικές ρίζες. Αυτό σημαίνει ότι, στις νέες εξελίξεις, διεθνιστικού περιεχομένου, πρωταρχικό χρέος αποτελούσε η διατήρηση της εθνικής ταυτότητας. Συνεπώς, χρειάζονταν να επεξεργαστεί και δημιουργήσει ένα νέο αναφορικό σύστημα αξιών, το οποίο θα ανταποκρίνονταν στη νέα τάξη πραγμάτων, χωρίς όμως να αρνηθεί την ιστορική παράδοση.

Είναι γνωστό ότι σε κάθε διαβατήρια ιστορική στιγμή, κάθε εθνικό σύνολο ή κάθε κοινότητα καλλιεργημένη εθνικά, επιζητεί ως αντικειμενική αναγκαιότητα ένα νέο σύστημα συλλογικής συμπεριφοράς το οποίο να είναι σε θέση να ανταποκριθεί στην νέα δυναμική εξέλιξης των γεγονότων. Στον πνευματικό τομέα το σύστημα αυτό αξιών, αναζητείται στη συλλογική συνείδηση, στο απόθεμα σταθερών και διαχρονικών αξιών, που αποτελούν το πνευματικό και πολιτιστικό υπόστρωμα κάθε έθνους.

Η διατήρηση και προώθηση της εθνικής και πολιτιστικής ταυτότητας προϋπόθετε τη δημιουργία νέων πρότυπων μύθων, ηρώων και συμβόλων. Η συλλογική συνείδηση προσανατόλιζε τους πνευματικούς ανθρώπους από την Ελληνική Μειονότητα στην παράδοση. Οι διαχρονικές της αξίες θα αποτελούσαν την πνευματική τροφή στις νέες καταστάσεις. Επίσης, η πνευματική αναπαραγωγή του νέου αυτού συστήματος αξιών ή αναφοράς, θα αποτελούσε το καλύτερο μέσο στην καλλιέργεια κλίματος αισιοδοξίας όσον αφορά τη νέα ιστορική προοπτική.

Πρωτεύοντα ρόλο ανέλαβε η λογοτεχνία. Πρόκειται όμως για μια στρατευμένη λογοτεχνία σε ιστορικό ρόλο. Δυστυχώς, όμως, το ρόλο αυτό περισσότερο υπαγόρευε η ενθουσιώδης προσδοκία, παρά οι ξεκάθαροι στόχοι. Όπως και να είχαν τα πράγματα, μια τέτοια λογοτεχνία έπρεπε να χαράξει καινούργια μονοπάτια. *Πρώτο*, έπρεπε να ανταποκρίνονταν στο επίπεδο αξιών που απαιτούσε η πραγματικότητα του πολέμου, καθώς και στο νέο επίπεδο διεθνικών και κοινωνικών σχέσεων. *Δεύτερο*, δεν μπορούσε να αποφύγει ούτε τη

φιλοσοφία της κομμουνιστικής ιδεολογίας. Τα συμφυή με την πραγματικότητα πολέμου ιδεολογικά κηρύγματά της, είναι αλήθεια ότι διευκόλυναν την μετατροπή της σε κυρίαρχη ιδεολογία και ειδικά στην Αλβανία σε ιδεολογία της εξουσίας. Τρίτο, η λογοτεχνία έπρεπε να εκπλήρωνε την αποστολή της σε καταστάσεις ανυπαρξίας λογοτεχνικής παράδοσης που να ανταποκρίνονταν στην νέα τάξη πραγμάτων.

Ως προς την κατεύθυνση αυτή δεν μπορούσε να στηριχτεί στην αλβανική λογοτεχνία. Δεν εμπόδιζε η απουσία παραδοσιακών σχέσεων, ούτε οι ελάχιστες δυνατότητες επικοινωνίας. Η ίδια η αλβανική λογοτεχνία, συγκριτικά με άλλες χώρες, δεν διέθετε κάποια πλούσια λογοτεχνική παράδοση. Ταυτόχρονα, η ίδια έπρεπε να αντιμετωπίσει τον προβληματισμό του πολέμου επηρεασμένου από τη φιλοσοφία της κομμουνιστικής ιδεολογίας και των βλέψεων των εκπροσώπων αυτής της ιδεολογίας προς την εξουσία.

Παραταύτα και υπό αυτές τις προϋποθέσεις, η λογοτεχνία που αναπτύχθηκε στο καιρό του πολέμου στην Ελληνική Μειονότητα βρήκε τα μονοπάτια για την φυσιολογική της εξέλιξη (στα επίπεδα που αναπτύχθηκε, με άμεση επικοινωνία με τη λαογραφία). Οι συγγραφείς της, όλοι τους σχεδόν νεαρής ηλικίας και χωρίς πλούσια εμπειρία, έστρεψαν όλη τους την προσοχή στο απέραντο θησαυροφυλάκιο της λαϊκής δημιουργίας. Επέλεξαν απ' εκεί εκείνες τις αξίες που ανταποκρίνονταν καλύτερα στις νέες καταστάσεις και συγκυρίες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Ως τέτοιες χρησίμευσαν οι κύκλοι τραγουδιών των κλεφτών και αρματολών. Δεν πρόκειται για αναφορά στις συγκεκριμένες αξίες λόγω οποιασδήποτε ομοιότητας πολέμου. Περισσότερο υπαγορεύει η ανάγκη έτοιμων και γνωστών μοντέλων ηρωισμού, τα οποία θα προσάπτονταν στους νέους ήρωες και αγωνιστές ενός πολέμου που δεν εγγυούνταν ένα βέβαιο μέλλον για τις προσδοκίες των δημιουργών και φορέων τους. Συνεπώς, η στήριξη στις γνωστές λαογραφικές αξίες εξασφάλιζε στους δημιουργούς αυτών, το πλεονέκτημα του διαμορφωτή και πειστικού εκφραστή του νέου συστήματος αξιών, ανεξαρτήτως από το γεγονός πόσο εξυπηρετούσαν στην πράξη τις προσδοκίες των φορέων τους. Τα δοκιμασμένα μοντέλα αποτελούσαν, επίσης, την εγγύηση της ποιότητας στην νέα λογοτεχνική παραγωγή. Εντούτοις, αξιοποιώντας την αρχή, της συνειρμικής λογικής, παρείχαν εγγυήσεις όσον αφορά την καλλιέργεια εμπιστοσύνης στις αρχές της νέας ιδεολογίας.

Το σημείο αυτό αποτελεί την απαρχή της παγίδας στη μετέπειτα εξέλιξη της λογοτεχνίας. Η πραγματική τέχνη θα τεθεί υπό σοβαρή αμφισβήτηση. Η γνωστή διαχρονική στράτευση της λογοτεχνίας υπέρ ενός γενικώς κοινωνικού και εθνικού ρόλου, θα γνωρίσει την απαρχή της στράτευσης στην υπηρεσία ιδεολογικών και πολιτικών στόχων.

Παράλληλα, η επαναφορά στη λογοτεχνία των γνωστών και δοκιμασμένων μοντέλων από τη λαϊκή δημιουργία, εξασφάλιζε τη διατήρηση και συνέχεια στην κάθετη διάσταση της εθνικής παραμέτρου. Συνέβαινε έτσι διότι ο κύκλος των τραγουδιών για τους κλέφτες και τους αρματολούς στο σύνολό τους, αποτελούν μια φυσιολογική συνέχεια των ακριτικών τραγουδιών και των παραλογών. Ωστόσο, οι σχέσεις και η επικοινωνία αυτών με τον ελληνικό μυθολογικό πολιτισμό είναι άμεσες και ζωντανές. Ίσως εδώ θα πρέπει να αναζητήσουμε τη μεγαλύτερη αξία της λογοτεχνικής εμπειρίας που χαράσσονταν στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Όπως όμως αναφέραμε, ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος δεν μπορεί να συγκριθεί με τον πόλεμο των κλεφτών στην Ελλάδα και με τη συμβολή τους στην ελληνική επανάσταση του 1821. Ο Εθνικοαπελευθερωτικός Αγώνας στην Αλβανία είχε εντελώς διαφορετικούς παραμέτρους και συμβατικότητες. Πρώτ' απ' όλα ήταν κοινός αγώνας με τον αλβανικό λαό. Στις συγκεκριμένες καταστάσεις οι σχέσεις της Ελληνικής Μειονότητας με τον εθνικό κορμό καθορίζονταν περισσότερο από τη λογική της παγκόσμιας προσπάθειας των λαών κατά του φασισμού και διέπονταν, επί το πλείστον, από την κομμουνιστική ιδεολογία. Συνεπώς, σε πολύ μικρό βαθμό οι σχέσεις τους είχαν άμεσο εθνικό χαρακτήρα. Εδώ, ακριβώς οφείλεται η ταυτόχρονη παρουσία στην λογοτεχνία του Πολέμου, μοτίβων και τεχνοτροπιών από την ελληνική και επιτόπια λαϊκή παράδοση και επιρροών προερχόμενων από τις νέες σχέσεις και συμβατικότητες.

Συναντούμε λόγου χάρη μοτίβα ή και ολόκληρα ποιήματα – τραγούδια τα οποία ανταποκρίνονταν στο γενικό πνεύμα του αγώνα των συνασπισμένων λαών κατά των δυνάμεων του άξονα. (Αποκορύφωμα των όσων λέμε αποτελεί η επανάκληση του γνωστού θούριου του Ρήγα Φεραίου, σε βασικό πολεμικό τραγούδι για τους Έλληνες αντάρτες στο αλβανικό ΕΑΜ,.) Συναντούμε επίσης, μεταφράσεις απόφρων αλβανικών δημιουργημάτων.

Οι προαναφερόμενοι επηρεασμοί φαίνονται ιδιαίτερα στη μουσική που συνοδεύει τους στίχους των ποιημάτων. (Στην ουσία τη

λογοτεχνία του Πολέμου αποτελούν, κατά το γενικό κανόνα, κυρίως τα τραγούδια. Αυτό διότι το τραγούδι εκπληρώνει κατά τον πιο αποτελεσματικό τρόπο το λειτούργημα της στρατευμένης λογοτεχνίας ως αναπόσπαστο μέρος του όλου πολεμικού ψυχολογικού πλέγματος.) Σημειώνουμε επίσης ότι, με κάποιες εξαιρέσεις, η μουσική–εμβατήρια που χρησιμοποιούνταν στην προκειμένη περίπτωση κινούνταν στη λογική της κομμουνιστικής ιδεολογίας που ηγούνταν του πολέμου. Οι επηρεασμοί στη μουσική επεκτάθηκαν, ασφαλώς όχι σε μεγάλο βαθμό και σε τραγούδια των Ελλήνων μειονοτικών δημιουργών, τα οποία στηρίζονταν γερά στη λαϊκή παράδοση.

Παρόλα αυτά, στη λογοτεχνική παραγωγή των Ελλήνων μειονοτικών του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, συναντούμε όλα τα χαρακτηριστικά και ιδιαιτερότητες του παραδοσιακού δημοτικού τραγουδιού, ιδιαίτερα του ιστορικού κύκλου των κλεφτών και αρματολών. Όπως στα δημοτικά τραγούδια και τους αρχαίους μύθους, ενσαρκώνονται σε μια ποιητική ενότητα και δράση άνθρωποι, φύση, ιδέες και θεοί. Η προσωποποίηση, η υπερβολή και το παράλογο είναι τα προτιμητέα ποιητικά εγχειρήματα των Ελλήνων δημιουργών της περιόδου του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Όπως στα αρχαία έπη, στα ακριτικά τραγούδια και τις παραλογές, συναντούμε τους ήρωες των σύγχρονων ποιημάτων (τραγουδιών) να συνομιλούν με τη φύση, τα βουνά, τις ραχούλες, τα δέντρα, τα πουλιά. Επίσης, ο θάνατος στον πόλεμο αντιμετωπίζεται στα δημιουργήματα της εποχής ως συνέχεια της ζωής, όπως συμβαίνει και στα τραγούδια της κλεφτουριάς. Χρησιμοποιούνται μάλιστα η ίδια τεχνοτροπία και ποιητικά μέσα που συναντούμε στην παραδοσιακή προφορική λογοτεχνία των ακριτικών τραγουδιών και παραλογών. Ας πάρουμε ως παράδειγμα το τραγούδι για τον πεσόντα Σπύρο Παρτάλη. Κάποιοι από τους στίχους του τραγουδιού λένε: «..Σύντροφοι μη μ' αφήνετε στα έρημα τα δάση/ για πάρτε με και σύρτε με, ψηλά σε 'κείν' τη ράχη / καμείτε και τον τάφο μου, το μαύρο μου κιβούρι,/ να 'ναι βαθύ, να 'ναι πλατύ, να 'χει και παραθύρι,/ να βλέπω τα συντρόφια μου, να χαίρετε η καρδιά μου....»

Όπως συμβαίνει σε πολλά κλέφτικα τραγούδια και στην προκειμένη περίπτωση ο «αντάρτης» είναι βαριά τραυματισμένος σε ένα δάσος και περιμένει το θάνατο. (Βλέπουμε ο όρος «αντάρτης» αντί «παρτιζάνος», είναι πιο κοντά στον όρο «κλέφτης») Όπως στους κλέφτες λοιπόν, ο αντάρτης δε φοβάται το θάνατο περισσότερο από την ιδέα ότι θα είναι μόνος. Γι' αυτό και ζητάει ώστε και μετά θάνατον

να έχει τη δυνατότητα επικοινωνίας (παθητικής) με τους «συντρόφους» (τη ζωή). Το παράθυρο που ζητάει στον τάφο του μας θυμίζει αμέσως τις διάφορες παραλλαγές της παραλογής του Γεφυριού της Άρτας ή και τον τάφο του Διγενή Ακρίτα.

Έτσι στη λογοτεχνική δημιουργία της περιόδου του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, συναντούμε τα τυπικά φαινόμενα στη λαϊκή δημιουργία, (το δανεισμό μοτίβων, στίχων, ενοτήτων από παραδοσιακά τραγούδια, μάλιστα και ολόκληρων τραγουδιών). Οι σύγχρονοι επώνυμοι δημιουργοί δεν είναι ότι βιάζονται, αλλά προτιμούν ενσυνείδητα να αλλάξουν μόνο το όνομα του ήρωα και το χρόνο του γεγονότος. Τον ίδιο στόχο εξυπηρετεί ο δανεισμός, ως συνύφανση μοτίβων από διαφορετικά δημοτικά τραγούδια:- για την ξενιτιά, τη κλεφτουριά, τους νιζάμηδες κλπ. Συναντούμε ακόμα και τα όπλα που χρησιμοποιούν οι ήρωες των δημοτικών τραγουδιών (το σπαθί). Στο ίδιο τραγούδι συναντούμε το πολεμικό αντάρτικο σχήμα, μάλιστα στην αλβανική γλώσσα «Μπριγκάντα». (Το τραγούδι για το Λάμπη Λαμπράκη).

Τα νέα στοιχεία που συναντούμε στα λογοτεχνικά δημιουργήματα της περιόδου χαρακτηρίζονται περισσότερο από ιδεολογικές αποχρώσεις και επιρροές από τα επαναστατικά εμβλήματα της εποχής, όντας αυτά αλβανικά, ελληνικά ή διεθνή. Ιδιαιτερότητα αποτελεί μόνο το γεγονός ότι ερμηνεύονται στην ελληνική γλώσσα. Συναντούμε, λόγου χάρι, ευρέως τη χρήση της λέξης «σύντροφος». Η ίδια λέξη χρησιμοποιείται και στα κλέφτικα τραγούδια, αλλά σπανίως και για εντελώς οικείους λόγους. Στα αντάρτικα τραγούδια η χρήση της λέξης «σύντροφος» έχει αποχτήσει καθαρά ιδεολογική απόχρωση.

Επίσης, στα κλέφτικα τραγούδια, όπως και στη μυθολογία και στα ακριτικά τραγούδια και τις παραλογές, το άτομο, η συνείδηση και οι πράξεις του, παίζουν αποφασιστικό ρόλο στην έκβαση των γεγονότων. Αντιθέτως, στα αντάρτικα τραγούδια, ο ρόλος του ατόμου αντικαθίσταται από συλλογικές πράξεις (των συντρόφων, του λαού). Από την άλλη πλευρά, τα «αμανέτια» (υποθήκες), ως αναπόσπαστο μέρος του υπαρξιακού κόσμου των κλεφτών, αφορούν το πρόσωπο του ήρωα και την ατομική του ζωή. Στα αντάρτικα τραγούδια και τα αμανέτια αφορούν τη συλλογική λογική, «τη λευτεριά», «τη δημοκρατία», «την πρόοδο».

Σε περίπτωση που «ο πόλεμος» στα παραδοσιακά τραγούδια παρουσιάζεται μέσα από την σκληρή και τραχιά, αλλά ηρωική,

πραγματικότητά του, χωρίς να υπογραμμίζεται κάποιος συγκεκριμένος σκοπός, τα αντάρτικα τραγούδια δηλώνουν με έμφαση έναν ξεκάθαρο ιδεολογικό σκοπό. «... Για μια λαοκρατία, για ένα μέλλον λαμπρό/ ελευτεριά ειρήνη, δουλειά, πολιτισμό ....»

Η, από τώρα συναντούμε και τα πρώτα στοιχεία της πάλης των τάξεων. Όλα από κοινού θα αποτελέσουν μεταπολεμικά τις βασικές αρχές της λογοτεχνίας του σοσιαλιστικού ρεαλισμού. «.....Σ'αυτά τα δημιουργήματα (του Πολέμου, σημ.Π Μπ) αναφέρει ο Σταύρος Ντάγιος, σηματοδοτείται η γέννηση μιας νέας δημιουργίας, εκείνης του σοσιαλιστικού ρεαλισμού»¹

Λένε οι παρακάτω στίχοι «... Ποιος είδατε το Γιώργαρο /το Γιώργαρο το Ζώτο/ τον κλέφταρο τον πρώτο./ μερόνυχτα τον βλέπαμε/ το Ζώτο τη φαγάνα/ την παλιοκαραβάνα..... *»

Όπως μπορεί να διαπιστώσει εύκολα κανείς, από τα πρώτα κιόλας βήματα συναντούμε στην ποίηση της εποχής λόγο δηλωτικό, πανηγυρικό και ρητορικό. Τα στοιχεία αυτά, επιτρεπτά και δικαιολογημένα ως ένα σημείο λόγω των καταστάσεων, βαθμηδόν μετατρέπονται σε στοιχεία επιβεβαίωσης της ιδεολογικής και πολιτικής στράτευσης της λογοτεχνίας και απομάκρυνσής της από την πραγματική της φύση και λειτουργία.

Όσον αφορά την τεχνοτροπία στην ποίηση της περιόδου του Β' Παγκοσμίου Πολέμου διατηρείται ο δεκαπεντασύλλαβος ή δεκατρισύλλαβος στίχος, κλασικός ή σε μορφή δίστιχου, ιαμβικού ρυθμού. Είναι, βλέπουμε, συμφυής με τα βασικά γνωρίσματα της παραδοσιακής λαϊκής ποίησης. Θα παραμείνουν όμως χαρακτηριστικό στην ποίηση Βορειοηπειρωτών ποιητών για αρκετές δεκαετίες στη μεταπολεμική Αλβανία.

Εντούτοις, επιζώντες μάρτυρες από εκείνα τα χρόνια αναφέρουν ότι την περίοδο του Πολέμου γράφτηκαν και σκίτσα, διηγήματα και μικρά θεατρικά έργα. Όλα όμως «παραμερίστηκαν», όχι λόγω του ανεπαρκούς αισθητικού επιπέδου. (Τα μόνα πεζογραφήματα που σώθηκαν είναι μερικά μικρά διηγήματα του Λευτέρη Τάλλιου, τα οποία, στην ουσία δεν σχετίζονται με τον Πόλεμο, αλλά με την

---

¹ Σ. Ντάγιος, εφημ. Λογοτεχνικό Λαϊκό Βήμα», Φλεβάρης 1989, σελ.6

* Πρόκειται για μια από τις προσωπικότητες της Ελληνικής Μειονότητας που δεν αποδέχτηκε τις κομμουνιστικές ιδέες, διώχτηκε απ' αυτούς και έφυγε στην Ελλάδα.

προπολεμική περίοδο. Σώθηκαν γιατί εξυπηρετούσαν άμεσα τους σκοπούς της κομμουνιστικής προπαγάνδας).

Στην υπηρεσία της λογοτεχνίας αυτής τέθηκε και μια υποτυπώδης υποδομή. Δύο «εφημερίδες» που έβγαιναν σε πολύγραφο. Η μία έφερε το όνομα «Ο Αγώνας μας» και η άλλη «Η φωνή του αντάρτη»

Όπως μπορεί να διαπιστώσει κανείς, η λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας την περίοδο του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου για κατανοητούς λόγους, στηρίχτηκε άμεσα στην παραδοσιακή προφορική λογοτεχνία. Το γεγονός δημιούργησε μια διπλή εντύπωση. Από τη μια ότι δεν πρόκειται για έντεχνη λογοτεχνία και από την άλλη, ότι ακριβώς την περίοδο αυτή βάζονται τα θεμέλια της μελλοντικής πραγματικής έντεχνης λογοτεχνίας στην Εθνική Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία. Η δεύτερη μετατράπηκε σε μια ακόμη ανεπιβεβαίωτη αλήθεια και εξυπηρέτησε αρκετά τους σκοπούς της πολιτικής του κομμουνιστικού καθεστώτος για να αρνηθεί την υπάρχουσα προπολεμική λογοτεχνική παράδοση στην μειονότητα. Αξιοποιήθηκε γι' αυτό η γνωστή αρχή ότι οι απαρχές κάθε έντεχνης λογοτεχνίας θα πρέπει να αναζητηθούν στη λαϊκή λογοτεχνική παράδοση.

Από την άλλη πλευρά η λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας (ποίηση) κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αντιμετώπιστηκε με λαογραφικούς όρους, ως λαϊκά αντάρτικα δημιουργήματα (τραγούδια). Κάτι παρόμοιο συνέβηκε και με την αλβανική λογοτεχνία της ίδιας περιόδου. Οφείλεται στο γεγονός ότι γράφονταν για να γίνουν αμέσως τραγούδι, για να συμβάλουν στην ηθική τάξη του πολέμου. Συνεπώς στην αλβανική αντιμετωπίζονται με τον όρο «παρτιζάνικα τραγούδια», ενώ στην ελληνική «αντάρτικα τραγούδια». (Οι Έλληνες μειονοτικοί αγωνιστές στις γραμμές του αλβανικού ΕΑΜ αποκαλούνταν με διπλή ονομασία «αντάρτες» και «παρτιζάνοι»)

Το κομμουνιστικό καθεστώς για να επιβεβαιώσει ότι η λογοτεχνία στην Ελληνική Μειονότητα κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο αποτελεί την αφετηρία της πραγματικής της λογοτεχνίας, φρόντισε να απαλείψει την προπολεμική λογοτεχνία στη μειονότητα. Ταυτοχρόνως, μεταπολεμικά έκανε τη σύγκριση με το κενό που άφησε η απαρνημένη παράδοση.

Στη μεταπολεμική βιβλιογραφία και κριτική για την λογοτεχνία στην Εθνική Ελληνική Μειονότητα κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι συγγραφείς της χαρακτηρίστηκαν άνθρωποι οι οποίοι δεν είχαν

«καμιά σχέση με την έντεχνη ποίηση, ή είχαν προηγούμενα κάποια γνωριμία με τις απαιτήσεις της ποίησης»¹ Μάλιστα, στη «γνωριμία» αυτή αποδίδουν οι ίδιοι μελετητές τα στοιχεία έντεχνης ποίησης που συναντά κανείς, κατ'αυτούς, στην λογοτεχνία του Πολέμου. Η λογική τους χρησιμοποιείται ως επιχείρημα υπέρ της άποψης ότι πρόκειται για λαογραφία και όχι για έντεχνη λογοτεχνία. Με το ίδιο σκεπτικό θεωρούνται λανθασμένες² οι προσπάθειες του Πάνου Τσούκα στην εισαγωγή του βιβλίου του «Μια ανθοδέσμη με λαϊκά τραγούδια», (και λοιπών μετά απ' αυτόν), να μιλήσουν για συγκεκριμένους ποιητές των τραγουδιών του Πολέμου, (άρα για έντεχνη ποίηση). Κι'αυτό, όταν είναι γνωστό ότι αρκετοί από τους συγγραφείς κατά τον Πόλεμο, όπως ο ίδιος ο Πάνος Τσιούκας, ο Σπύρος Τζιζας, ο Γιάννης Πάνος, ο Βαγγέλης Βασιλείου κλπ, έγιναν μεταπολεμικά οι σημαντικότεροι εκπρόσωποι της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία.

Εντούτοις, ανεξάρτητα από το βαθμό στήριξης στη λαϊκή παράδοση, η ταύτισή της με τη λαϊκή δημιουργία, τόσο στην ελληνική όσο και στην αλβανική γλώσσα, κρύβει ακόμα μια σκοπιμότητα. Να αποτελέσει στοιχείο επιβεβαίωσης ότι η κομμουνιστική πνοή και η απεικόνισή της στην τέχνη αποτελεί τον υψηλότερο βαθμό «της φύσης του λαϊκού πνεύματος». Πρόκειται για μια αξίωση την οποία θα συναντήσουμε σε όλη τη λογοτεχνία και τις τέχνες στην μεταπολεμική Αλβανία. Δεν εξαιρούνται εδώ η λογοτεχνία και οι τέχνες στην Ελληνική Μειονότητα.

Τα εν' λόγω, αλλά κυρίως ο πολιτικός προσανατολισμός, ανάγκασαν τους ελάχιστους μελετητές της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα επί δικτατορίας, να προσεγγίσουν τη λογοτεχνία της κατά την περίοδο του Β. Παγκόσμιου Πολέμου ως την αφετηρία μιας νέας λογοτεχνίας, «της μειονοτικής λογοτεχνίας».

---

¹ Γιάννη Γιάννη, εφημ. «Λογοτεχνικό Λαϊκό Βήμα», Νοέμβρης, 1989,σελ. 6

² Γιάννη Γιάννη, εφημ. «Λογοτεχνικό Λαϊκό Βήμα», Νοέμβρης, 1989,σελ. 6

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

Η ΜΕΘΟΔΟΣ ΤΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟΥ ΡΕΑΛΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΑΛΒΑΝΙΑ ΚΑΙ Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΣΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ

VI.1. Οι ιστορικές συνθήκες στη μεταπολεμική πολιτική πραγματικότητα της Αλβανίας

Στα τέλη του Νοέμβρη του 1944 οι Αλβανοί κομμουνιστές αναδείχτηκαν νικητές στον Πόλεμο. Στα τέλη του 1945 και αρχές του 1946, ακολούθησε και η τυπική εγκαθίδρυση της εξουσίας τους με επικεφαλής τον Ενβέρ Χότζα. Η λογική βάση της πολιτικής που θα ακολουθούσαν οι Αλβανοί κομμουνιστές είχε προαποφασιστεί από τον Πόλεμο και στηρίζονταν σε δύο βασικούς άξονες.

Ο πρώτος, είχε στόχο την εξόντωση των πολιτικών αντιπάλων και των ατόμων σπουδαγμένων στη Δύση, οι οποίοι διακατέχονταν από πνεύμα που εκδηλώνονταν ως διαφορετική άποψη απ' εκείνη του Χότζα.

Ο δεύτερος, στόχευε στην εξασφάλιση μιας εσωτερικής ενότητας, η οποία δε θα αμφισβητούσε την κυριαρχία του Ενβέρ Χότζα. Για την επίτευξή του εφάρμοσε με επιτυχία τη θεωρία του εθνικού και σοσιαλιστικού πατριωτισμού. Για το λόγο αυτό ο κάθε Αλβανός έπρεπε να κατανάλωνε τις περισσότερες ενέργειες για να ρίζωνε στη συνείδησή του ως αδιαμφισβήτητη αρχή «την υπεράσπιση» της χώρας, από «τους αιώνιους εχθρούς, που στόχο είχαν τον διαμελισμό της Αλβανίας», που είχαν την Αλβανία «αγκάθι στο μάτι τους», αλλά αυτή, «κάτω από την καθοδήγηση του κόμματος, ήξερε να χορεύει στο στόμα του λύκου». Ταυτόχρονα η αρχή αυτή έπρεπε να εκδηλώνονταν στην καθημερινή προσωπική και συλλογική δράση των Αλβανών.

Η συγκεκριμένη πολιτική αφορούσε αδιακρίτως όλους τους Αλβανούς πολίτες και επιδρούσε αρνητικά προς δυο κατευθύνσεις. Η πρώτη οδηγούσε στην αποπροσωποποίηση της ατομικής αξιοπρέπειας εξ'ονόματος της καλλιέργειας ενιαίας συλλογικής αξιοπρέπειας, συμβατής με την ιδεολογία του κόμματος, δηλ. «του νέου

σοσιαλιστικού ανθρώπου». Η δεύτερη σχετίζεται με τη τόνωση, του εθνικού και σοσιαλιστικού (ή εθνο-σοσιαλιστικού) πιστεύω πάντα σε προσωπική και συλλογική βάση.

Εννοούνται οι συνέπειες της πολιτικής αυτής σε βάρος του σεβασμού των ανθρωπίνων ελευθεριών και δικαιωμάτων. Εννοούνται, επίσης, οι διπλές αρνητικές συνέπειες σε βάρος της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας, ως άτομα και ως σύνολο, ως Αλβανοί πολίτες και ελληνικής εθνικής καταγωγής.

VI.2. Η αφομοίωση “in extremis” των αρχών της μεθόδου του σοσιαλιστικού ρεαλισμού στη λογοτεχνία.

Η κομμουνιστική ηγεσία κήρυξε με το γράμμα του νόμου τον μαρξισμό–λενινισμό ως κυρίαρχη ιδεολογία της πολιτικής της σε όλα τα πεδία και επίπεδα. Οι συνέπειες από την εφαρμογή της ήταν εντονότερες στον πνευματικό τομέα και κυρίως στη λογοτεχνία. Στους ευαίσθητους αυτούς τομείς, το κομμουνιστικό καθεστώς ή επέβαλε τις ακραίες αισθητικές αρχές της κομμουνιστικής ιδεολογίας, (του Proletkul't), όπως είναι η απόλυτη ταύτιση της ιδεολογίας με τη λογοτεχνία, ή διαστρέβλωσε εσκεμμένα τις γνωστές αρχές της μαρξιστικής αισθητικής. Σκοπός του ήταν η μετατροπή της λογοτεχνίας και των τεχνών σε μέσα εξασφάλισης της απόλυτης κυριαρχίας σε όλη τη ζωή στη χώρα.

Έχοντας γνώση του ρόλου της λογοτεχνίας και των τεχνών στη διάπλαση της συλλογικής συνείδησης, η αλβανική κομμουνιστική ηγεσία, επικαλούμενη τη δημιουργική εφαρμογή της μαρξιστικής λενινιστικής αισθητικής, υιοθέτησε και επέβαλε ως βασική αισθητική αρχή των τεχνών και της λογοτεχνίας στη χώρα μια ρήση του Στάλιν ότι «οι συγγραφείς οφείλουν να είναι οι μηχανικοί των ανθρωπίνων ψυχών»¹. Όντας όμως γνωστό ότι οι ανθρώπινες ψυχές στην Αλβανία ήταν στοιβαγμένες πίσω από το άροτρο του «νέου σοσιαλιστικού ανθρώπου» κατανοείται εύκολα ο ρόλος του «μηχανικού» που απόδιδε το καθεστώς στη λογοτεχνία και τις τέχνες.

---

¹ Douwe Fokkema-Elroud Ibsch, Θεωρίες Λογοτεχνίας του εικοστού αιώνα, Αθήνα, 1998, σελ.164.

Επίσης, για την επιβολή των αρχών του Proletkul't της τέχνης του σοσιαλιστικού ρεαλισμού στην πρώην Σοβιετική Ένωση, χρειάστηκαν περίπου τριάντα χρόνια. Η σχετική συζήτηση άρχισε στα μέσα της πρώτης δεκαετίας του προηγούμενου αιώνα και ολοκληρώθηκε στο πρώτο συνέδριο των Σοβιετικών Συγγραφέων το 1935*. (Στην ουσία πρόκειται για μια εθελοντική συμφωνία μεταξύ των στρατευμένων πολιτικά συγγραφέων και των αδέσμευτων).¹

Οι Αλβανοί κομμουνιστές χρειάστηκαν μόνο μερικά χρόνια. Η τρίτη Συνδιάσκεψη των Συγγραφέων της Αλβανίας, τον Οκτώβριο του 1949, έδωσε την κατευθυντήρια γραμμή στην αλβανική λογοτεχνία, ως λογοτεχνία του σοσιαλιστικού ρεαλισμού², προσανατολισμό από τον οποίο δεν απαλλάχτηκε μέχρι το 1990.

Οι κομμουνιστές στην Αλβανία διαστρέβλωσαν την αρχική θέση του Λένιν σχετικά με το δικαίωμα του Κόμματος να ασκήσει έλεγχο στα κομματικά έντυπα*. Το γνωστό άρθρο του Λένιν Χρησιμοποιήθηκε ως δικαιολογία για το δικαίωμα λογοκρισίας και ελέγχου του κόμματος και του κράτους σε όλη τη πολιτιστική και καλλιτεχνική ζωή στη χώρα. Μάλιστα, το δικαίωμα ελέγχου των λογοτεχνικών έργων από τις δομές του κόμματος αναβαθμίστηκε σε βασική αρχή της λογοτεχνίας του σοσιαλιστικού ρεαλισμού στην Αλβανία. Η πραχτική αυτή έθεσε σε λειτουργία το σύστημα της λογοκρισίας και αυτολογοκρισίας.

Επίσης, στην πρώην Σοβιετική Ένωση οι ακρότητες λογοκρισίας έλαβαν χώρα για ένα σύντομο χρονικό διάστημα*. Στην Αλβανία

---

* Στο καταστατικό της Ένωσης Σοβιετικών Συγγραφέων η αρχή αυτή διατυπώνονταν ως «συγκεκριμένη αναπαράσταση της πραγματικότητας στην επαναστατική της εξέλιξη,.....συνδυαζόμενη με μια προσπάθεια ιδεολογικής αναμόρφωσης και εκπαίδευσης των εργαζομένων στο πνεύμα του σοσιαλισμού».

¹ Douwe Fokkema-Elroud Ibsch, Θεωρίες Λογοτεχνίας του εικοστού αιώνα, Αθήνα, 1998, σελ. 162.

² Robert Elsie, Historia e Letërsisë Shqiptare, Τίρανα – Πέγια, 1977, σελ.380.

* Στο άρθρο του «κομματική οργάνωση και κομματική λογοτεχνία, τον Δεκέμβριο του 1905, ο Λένιν φοβούμενος από την διείσδυση στον κομματικό τύπο ατόμων με διαφορετικές ιδέες από τις κομμουνιστικές, μίλησε για το δικαίωμα του Κόμματος να ασκεί έλεγχο στα κομματικά έντυπα. Δεν είχε καν υπόψη του τα λογοτεχνικά έντυπα και ούτε εκείνα που δεν είχαν καμιά σχέση με το Κομμουνιστικό Κόμμα του.

* Πρωτοεμφανίστηκε το 1946 όταν η Κεντρική Επιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος της πρώην Σ. Ένωσης λογόκρινε τον Μιχαήλ Ζοστσιένκο και την Άννα Αχματοβα και ελαττώθηκε μετά το θάνατο του Στάλιν το 1953. Το Δεύτερο

παρατηρείται η ανερχόμενη κλιμάκωση του κομματικού ελέγχου στη λογοτεχνία και τις τέχνες μέχρι τη δεκαετία του 90.

Είναι γνωστό ωστόσο το γεγονός ότι ο Ενβέρ Χότζα καθοδήγησε πολιτικά τη χώρα, εκδηλώνοντας εμφανώς ένα σύμπλεγμα κατωτερότητας έναντι των ανθρώπων των γραμμάτων και ειδικά έναντι εκείνων που είχαν σπουδάσει στη Δύση. Υπό αυτές τις προϋποθέσεις, το καθεστώς απαγόρευσε καθέτως στους συγγραφείς να πειραματιστούν νέες άγνωστες μορφές. Οι κομμουνιστές συγγραφείς, οι οποίοι αποκαλούνταν και ήταν στην πράξη «βοηθοί του Κόμματος» στην αναμόρφωση του λαού με τα κομμουνιστικά ιδεώδη, δικαιούνταν μόνο να ονειρεύονται. Τα όνειρά τους όμως έπρεπε να παραμείνουν εντός των ορίων της χοτζικής λογικής. Η λογοτεχνική τους παραγωγή έπρεπε να ήταν κατανοητή από τις κομματικές δομές και τις «μάζες». Με ένα λόγο αποτελεσματικότερη από την άμεση προπαγάνδα.

Επίσης στην Αλβανία, διαφορετικά από τη Σοβιετική Ένωση δεν έγινε αποδεκτή η διπλή αρχή για την αξιολόγηση των έργων (της εθνικής ή της παγκόσμιας λογοτεχνίας) που δεν ανήκουν στη μέθοδο του σοσιαλιστικού ρεαλισμού. (Του ιστορισμού, - για την αξιολόγηση του έργου στο χρονικό πλαίσιο που γράφτηκε και της πολιτικής, - για την κρίση του έργου σε σχέση με τις σύγχρονες πολιτικές σκοπιμότητες)*. Βασική αρχή ή απόλυτος και απαραβίαστος κανόνας, για την κρίση ενός έργου στην Αλβανία ήταν τα πολιτικά κριτήρια δλδ, πόσο συμβατό ήταν ένα έργο με την κομμουνιστική ιδεολογία.

Η κρίση από πολιτική σκοπιά της λογοτεχνικής κληρονομιάς, οι υποχρεωτικοί κανόνες της μεθόδου του σοσιαλιστικού ρεαλισμού, συνδυαζόμενα με την αρχή ότι το Κόμμα αποτελούσε την υψηλότερη βαθμίδα του λαϊκού και εθνικού περιεχομένου της τέχνης, έδωσαν ένα βαρύ πλήγμα στην ποιότητα της λογοτεχνικής παραγωγής. Εμπόδισαν την προώθηση των επιτευγμάτων της λογοτεχνικής παράδοσης, καθώς και τις σχέσεις και την επικοινωνία της με την παγκόσμια λογοτεχνία.

συνέδριο των Συγγραφέων της Σ. Ένωσης, το 1954, επικύρωσε την άρση από τις αρχές του σοσιαλιστικού ρεαλισμού στη λογοτεχνία της αρχής για την «επαναστατική διαπαιδαγώγηση των μαζών».

* Ο Μάο Τσε Τουνγκ στην κατεύθυνση αυτή είχε ξεπεράσει τους μαρξιστές αισθητικούς στη Σοβιετική Ένωση. Αναγνωρίζει και ένα καθαρά αισθητικό κριτήριο βάση του οποίου ορισμένα έργα τέχνης πρέπει να εκτιμούνται από μια αισθητική σκοπιά έστω και αν караδοκεί ο κίνδυνος «να αποσπαστεί η προσοχή των δεκτών από την επαναστατική δράση».

«Η εκδίωξη της διανόησης, ιδιαίτερα, εκείνων που ήταν εκτός χώρας πριν από το 1944 και η εμπράκτως απόσπαση απ' όλη την πολιτιστική παράδοση, λέει ο Robert Elsie, - δημιούργησαν στην Αλβανία ένα λογοτεχνικό και πολιτιστικό κενό που διήρκησε μέχρι τη δεκαετία του '60. Οι συνέπειες ήταν άμεσες και είναι αισθητές μέχρι σήμερα»¹

Στις καταστάσεις αυτές ήταν δεδομένη η ανύπαρκτη ανοχή του καθεστώτος του Ενβέρ Χότζα έστω και προς ελάχιστες ελευθερίες και ανεξέλεγκτες επιρροές στη λογοτεχνία. Εννοείται εντούτοις η τύχη και θέση της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα. Αυτή βρέθηκε εντελώς απροετοίμαστη για να αντιμετωπίσει την αποκοπή από τη δική της παράδοση και την πλήρη απομόνωση από την επικοινωνία με τον εθνικό κορμό. Μονόδρομος ήταν η εξέλιξη υπό την πίεση της λογοκρισίας και της αυτολογοκρισίας και η ταύτισή της ως μια ιδεολογική στρατευμένη λογοτεχνία.

Πρέπει, επίσης, να τονίσουμε ότι στη μεταπολεμική λογοτεχνία στην αλβανική γλώσσα, παρατηρήθηκε κάποιος δισταγμός σχετικά με την αποδοχή της μεθόδου του σοσιαλιστικού ρεαλισμού. Πρωτοστάτης ήταν ο Σεϊφουλά Μαλεσιόβα* ο οποίος έβλεπε στη μέθοδο του Proletkul't τον άμεσο κίνδυνο για την ίδια την ουσία της λογοτεχνίας. Διήρκησε, όμως λίγο, όσο και η πολιτική σταδιοδρομία του εμπνευστή των αντιρρήσεων αυτών.

Δισταγμοί και επιφυλάξεις εκδηλώθηκαν και από μια μερίδα των Ελλήνων μειονοτικών δημιουργών. Ο προβληματισμός τους όμως, έβλεπε πιο πέρα από τον κίνδυνο για την ουσία της λογοτεχνίας. Η στρατευμένη λογοτεχνία στο ιδεολογικό άροτρο του κομμουνισμού

¹ Robert Elsie, *Historia e Letërsisë Shqiptare*, Τίρανα-Πέγια 1977, σελ. 378.

* Ο Σεϊφουλά Μαλεσιόβα, ήταν από την Πρεμετή. Σπούδασε ιατρική στην Ιταλία. 23 χρονών ήταν προσωπικός γραμματέας του πρωθυπουργού Φαν Νόλι στην κυβέρνηση του 1924. Έζησε στη συνέχεια στο Παρίσι. Το 1930 ήταν στη Μόσχα, όπου έγινε μέλος του εκεί Κομμουνιστικού Κόμματος. Αργότερα το 1938 διαγράφηκε ως υποστηρικτής του Μπουχαρίν. Επιδίωξε την ενθάρρυνση της ένταξης στις κρατικές δομές και των δυνάμεων που δεν ασπάζονταν άμεσα τον κομμουνισμό. Το 1943 επέστρεψε στη Αλβανία και έγινε μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος. Μεταπολεμικά ήταν ο πρώτος Υπουργός Πολιτισμού στην κομμουνιστική κυβέρνηση. Τάχτηκε όμως κατά της άποψης που ήθελε την τιμωρία όλων των συγγραφέων πριν από τον Πόλεμο ως αντιδραστικούς. Τάχτηκε επίσης, κατά της άποψης για πλήρη απομόνωση από τη Δύση. Το 1946 κατηγορήθηκε ως ομορτιστής, διαγράφηκε από το κόμμα. Πέθανε εξόριστος το 1971. Για να επιβιώσει, δεν άνοιξε το στόμα για πολιτικό λόγο σε όλα τα χρόνια εξορίας.

αποτελούσε γι' αυτούς άμεση απειλή για την εθνική και πολιτιστική τους ταυτότητα. Η αντίδρασή τους οδήγησε στη «φυλακισμένη» λογοτεχνία.

VI.3. Η κομμουνιστική πραγματικότητα και τα βιώματα στην πνευματική ζωή της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας.

Το κομμουνιστικό καθεστώς, στα πρώτα κιόλας βήματά του, καλλιέργησε στην Ελληνική Μειονότητα ένα πειστικό κλίμα μέχρι παραλογισμού. Αν και αναγνώρισε συνταγματικά την ύπαρξη και τα δικαιώματα της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία*, παραβίαζε συστηματικά τα διεθνώς αναγνωρισμένα και κατοχυρωμένα ανθρώπινα και μειονοτικά δικαιώματα, καλλιεργώντας ένα ιδιόμορφο αυθύπαρκτο σύστημα μειονοτικής συνείδησης, στη θέση της εθνικής ελληνικής συνείδησης. Υπονόμευσε την συνείδηση και το αδιαχώριστο της πολιτιστικής της παράδοσης και την ψυχική ενότητα του λαού της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας από την κοινή πατροπαράδοτη πολιτιστική κληρονομιά του ελληνικού έθνους, διοχετεύοντας συστηματικά και τεχνητά, λαογραφία, πολιτισμό και νοοτροπία που νόθευαν την γνησιότητα της ταυτότητάς της, την απομάκρυναν από την παράδοσή της και την προσανατόλιζαν στην εξυπηρέτηση ιδιοτελών ιδεολογικών σκοπών Αφαίρεσε την ουσία της ταυτότητάς της μετατρέποντάς την σε σκιά του εαυτού της ή σ' ένα διακοσμητικό φολκλοριστικό αντικείμενο στην υπηρεσία του καθεστώτος

Απέκλεισε αμέσως κάθε ανθρώπινη επαφή με τον εθνικό κορμό και κάθε ανεξέλεγκτη από το κόμμα σχέση μαζί του. Υπό το σκεπτικό της καθαρότητας της κομμουνιστικής ιδεολογίας και εν' ονόματι της πάλης κατά των ξένων εκδηλώσεων, κατόρθωσε να επιβάλει στους Έλληνες την απαγόρευση της παρακολούθησης και των ελληνικών ραδιοτηλεοπτικών καναλιών. Από την πρώτη στιγμή δεν έπαψε να διαλαλεί σε όλα τα επίπεδα το γνωστό σλόγκαν περί «αρπαχτικών

---

* Τα αλβανικά συντάγματα του 1946 (άρθρο 36) και του 1976 (άρθρο 42), όπως και σ' αυτό της μεταπολίτευσης του 1998, (άρθρο 20) ορίζουν ότι στις εθνικές μειονότητες εξασφαλίζονται η προστασία της εκπαίδευσης, η ελευθερία στη χρησιμοποίηση της γλώσσας και η διδασκαλία της στα σχολεία

βλέψεων των Ελλήνων μοναρχοφασιστών κατά της Αλβανίας». Ο Χότζας για να είναι πειστικός, δανείστηκε το χαρακτηρισμό αυτό από τον ίδιο τον ελληνικό λαό την περίοδο κατά και μετά τον εμφύλιο για να χαρακτηρίσει όλη την Ελλάδα. Μια τέτοια προπαγάνδα είναι αλήθεια ότι οδηγούσε στην εσωτερική εθνική συσπείρωση των Αλβανών. Υπόθαλπε όμως το μίσος κατά της Ελλάδας. Ταυτόχρονα, καλλιεργούσε μεταξύ των Ελλήνων μειονοτικών την αίσθηση ενοχής. Συνεπώς, για να απαλλάσσονταν οι Έλληνες από το βαρύ φόρτο «του εκπροσώπου των εχθρικών βλέψεων» κατά της «απόρθητης σοσιαλιστικής Αλβανίας», ήταν αναγκασμένοι να απόφευγαν την εκδήλωση της εθνικής τους ταυτότητας. Γι' αυτό αφαιρούσαν αυτόβουλα το όνομα «Έλληνας» και χρησιμοποιούσαν το γενικόλογό «μειονοτικός». Η, αρνούνταν εντελώς την εθνική ταυτότητα

Επίσης, κάθε στιγμή οι Έλληνες μειονοτικοί έπρεπε να μη λησμονούσαν ότι «ζούσαν και εργάζονταν ευτυχισμένοι στη σοσιαλιστική Αλβανία». Αυτό σημαίνει ότι μπορούσε να υπάρχει ως «μειονοτικός» χωρίς καμιά σχέση με την Ελλάδα και ασφαλώς όχι ως Έλληνας. Έτσι, όλοι οι επιλεγόμενοι τρόποι αναφοράς στην εθνική του ταυτότητα δεν αποτελούσαν κάποια δυνατότητα για την ουσιαστική εκδήλωσή της

Η συγκεκριμένη συμπεριφορά των Ελλήνων είχε την αφετηρία στο απέραντο φόβο, τον οποίο ο Ενβέρ Χότζα είχε καλλιεργήσει από την εποχή του Πολέμου. Στο πέραςμα του χρόνου αυτοτροφοδοτούσε μια πολλαπλή και ιδιόμορφη τρομοκρατία. Ταυτόχρονα, δημιουργούσε την εντύπωση ότι πρόκειται για μια φυσιολογική εσωτερική εξέλιξη. Κατά συνέπεια, η απώλεια της εθνικότητας πραγματοποιούνταν κατά ανεπαίσθητο τρόπο και χωρίς να προκαλέσει τις αναμενόμενες αντιδράσεις.

Την παράλογη συμπεριφορά της Ελληνικής Μειονότητας προς την εθνική της ταυτότητα, μέχρι και την απεμπόλησή της (έστω και υποχρεωτικά), σχετίζεται και με το γεγονός ότι επί 25 χρόνια (1946-1971), η Ελλάδα και η Αλβανία δεν είχαν μεταξύ τους διπλωματικές σχέσεις.

Από την άλλη πλευρά, όντας η Αλβανία ένα ερμητικά κλειστό κράτος προς τη Δύση, δεν υπήρχε δυνατότητα παρακολούθησης του επιπέδου σεβασμού των ανθρωπίνων και εθνικών δικαιωμάτων από τρίτους φορείς. Συνεπώς, θεωρούνταν δεδομένες οι ιδεολογικές θέσεις κόμματος-κράτους με μεθοδευμένες δηλώσεις φορέων της Ελληνικής Μειονότητας.

Με το πρόσχημα εξουδετέρωσης «των πολιτικών αντιπάλων της λαϊκής εξουσίας», το κομμουνιστικό καθεστώς εξόντωσε δια της βίας το ανθρώπινο και διανοητικό δυναμικό της Ελληνικής Μειονότητας, που δεν μπορούσε να συμβιβαστεί με την πολιτική του. Πρόκειται για άτομα σπουδαγμένα στο εξωτερικό και κυρίως στην Ελλάδα, τα οποία, όχι μόνο κατείχαν γενικώς μια διαφορετική μόρφωση, αλλά διατηρούσαν τις πλέον βιώσιμες και ουσιαστικές σχέσεις με τον εθνικό κορμό και τον ελληνισμό.

Μεταξύ των εκατοντάδων καταδιωκόμενων από το καθεστώς Ελλήνων αριθμούνται και γνωστοί συγγραφείς, όπως ο Βαγγέλης Βασιλείου, ο Νίκος Φιλίππου Ζάχος, ο Μιχάλης Χρ. Μάνος, ο Αθανάσιος Φίδης, ο Αριστείδης Κυρούσης κλπ, οι οποίοι φυλακίστηκαν και εξορίστηκαν από μερικά χρόνια μέχρι όλη τη δικτατορική περίοδο.

Το πλήγμα που δέχτηκαν η λογοτεχνία και οι τέχνες στην Ελληνική Μειονότητα ήταν έντονο και βαρύ. Στους δημιουργούς της χρειάστηκαν μερικά χρόνια να ξεπερνούσαν το σοκ, διότι περί αυτού πρόκειται. Έτσι, η πρώτη ποιητική συλλογή στην ελληνική γλώσσα κυκλοφόρησε μόλις το 1953, από τον Πάνο Τσούκα με τίτλο «Ελεύθερη ζωή». Την ίδια χρονιά κυκλοφόρησε και η πρώτη νουβέλα στις δύο γλώσσες, ελληνικά και αλβανικά, του Σπύρου Τζια με τίτλο, «Μπροστά στα Μάτια της Μουργκάνας». (Είχε προηγηθεί η δημοσίευση στην εφημερίδα «Λαϊκό Βήμα» το 1948-49) Εντωμεταξύ, η πραγματικότητα των πρώτων αυτών εκδόσεων στιγματίζουν την όλη πορεία των γραμμάτων στην Ελληνική Μειονότητα.

Το Κόμμα τιμωρούσε κατά καιρούς «ανυπότακτους» συγγραφείς. Με τον τρόπο αυτό ήθελε να τους έχει υπό συνεχή έλεγχο, αλλά και να «καλλιεργήσει» σ' αυτούς την αφοσίωση στην υπηρεσία της κομμουνιστικής ιδεολογίας. Ταυτόχρονα υποδείκνυε στους υπόλοιπους ότι να είσαι υπάκουος σημαίνει να υπάρχουν με την αξιοπρέπεια που σου εξασφάλιζε το κομμουνιστικό καθεστώς. Αναφέρουμε μεταξύ αυτών τον γνωστό αφηγηματογράφο και ποιητή, Φώτο Κυριαζάτη.

Ασφαλώς Έλληνες και Αλβανοί συγγραφείς είχαν συχνά την ίδια τύχη. Αποτελούσαν το στόχο μαζικών εκστρατειών που εξαπόλυε «το Κόμμα για την επαναστατικοποίηση της ζωής της χώρας» Στην πλειάδα των συγγραφέων και καλλιτεχνών που τιμωρήθηκαν μετά την κακόφημη ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού

Κόμματος το 1974* συμπεριλήφθηκε και ο γνωστός Έλληνας μειονοτικός πεζογράφος, Σπύρος Τζίας*, ο νεαρός ποιητής Θανάσης Ντίνος κλπ. Ο Τζίας διαγράφηκε από το Κόμμα το πρόγραμμα του οποίου, όπως λέει ο ίδιος, έχει αποδεχτεί και στηρίζει από το 1942. Παρά το γεγονός ότι είχε συμπληρώσει την ηλικία συνταξιοδότησης, τιμωρήθηκε με χειρονακτική εργασία. Τα έργα του απαγορεύτηκαν και προσβάλλονταν δημοσίως. Για πολλά χρόνια του απαγορεύτηκε η συγγραφική δραστηριότητα. Αναφέρουμε στη συνέχεια απόσπασμα από τις βιογραφικές του σημειώσεις. *«Το 1974, εντελώς αιφνιδιαστικά και χωρίς κάποια επίπληξη, με διέγραψαν από το Κόμμα Εργασίας. Η βασική κατηγορία ήταν: Δεν συμφωνούσα με την πολιτική γραμμή του κόμματος και ασκούσα αντιπολίτευση στην κυβερνητική πολιτική. Αυτή ήταν η επιφανειακή κατηγορία, το πρόσχημα. Την πραγματική θα πρέπει να αναζητήσουμε στο γεγονός που είχα διατηρήσει την ελληνική συνείδηση ανέπαφη και αλώβητη, παρά τις διώξεις και τους κινδύνους που συνεπάγονταν η στάση αυτή».*

Στο πλαίσιο της ίδιας λογικής το «κόμμα» καλλιεργούσε μεταξύ των Ελλήνων μειονοτικών λογοτεχνών, έτσι όπως και μεταξύ των Αλβανών, «σύμβολα» αφοσίωσης. Η κρατική προπαγανδιστική μηχανή επέλεγε τα άτομα με υψηλότερο δείκτη αφοσίωσης στην κομμουνιστική ιδεολογία. Αν ήταν δυνατόν και με κάποιες δημιουργικές αξίες και ικανότητες. Στη συνέχεια τα ανάδειχνε σε προσωπικότητες οι οποίες έπρεπε να έχαιραν το σεβασμό του συνόλου. Μάλιστα, «το έργο» τους έπρεπε να αποτελεί πρότυπο προς μίμηση. Το «Κόμμα» επέτρεπε σ' αυτούς το μονοπώλιο

---

* Πρόκειται για την τέταρτη Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Αλβανίας του 1974. Οι εργασίες της τάχτηκαν ανοιχτά κατά των πρώτων δειλών ανοιγμάτων που έκαναν προς τη Δύση η αλβανική τέχνη και λογοτεχνία. Στην ουσία η Αλβανία μετά την κατάργηση των σχέσεων με την Σοβιετική Ένωση είχε εισέλθει σε μια οικονομική κρίση. Η κυριαρχία του Χότζα κλονίζονταν ενώ γινότανε οι προεργασίες για το διάπλοτο άνοιγμα των σχέσεων με την Κίνα. Στο πλαίσιο αυτό το καθεστώς είχε ανάγκη «από νέα σύσφιξη των γραμμών του αλβανικού λαού γύρω από το Κόμμα». Η ανακάλυψη εχθρών, αυτή τη φορά στον ιδεολογικό τομέα, εξυπηρετούσε άμεσα το διπλό αυτό στόχο.

* Ο Σπύρος Τζίας υπήρξε ταυτόχρονα το χαϊδεμένο παιδί του κόμματος. Ζούσε σε σπίτι τύπου βίλα στο κέντρο των Τιράνων. Όταν πριν από το 90 μετακόμισε, έμενε σε τεσσεράρι διαμέρισμα, επίσης στο κέντρο των Τιράνων και κατείχε σημαντικά κομματικά πόστα

εκπροσώπησης της καλλιτεχνικής δραστηριότητας στην Ελληνική Μειονότητα σε όλα τα επίπεδα. Μ'αυτούς επικοινωνούσε προσωπικά ο ίδιος ο «αρχηγός του λαού». Απολάμβαναν την μέγιστη εκτίμηση από την επίσημη κριτική και τους γνωστότερους συγγραφείς στη χώρα. Μάλιστα και τα νέα ταλέντα, όπως αποκαλούνταν τότε οι πρωτάρηδες στα γράμματα, για να προοδεύσουν, έπρεπε να είχαν μέχρι ενός σημείου την ευλογία των ποιητών σύμβολα.

Στη λειτουργία και δράση του προαναφερόμενου μηχανισμού οφείλεται το νέο προφίλ της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα. Από τη μία πλευρά αναπτύχθηκε η στρατευμένη λογοτεχνία, η οποία γνώρισε συχνά το υψηλότερο της επίπεδο, την ενσυνείδητη αφοσίωση. Από την άλλη, οδήγησε στην καθιέρωση του συστήματος ελέγχου και λογοκρισίας και στο ανώτερο βαθμό, την αυτολογοκρισία. Η δεύτερη τάση οδήγησε στη συγγραφή εκείνης που αποκαλείται «φυλακισμένη λογοτεχνία».

VI. 4. Η υποδομή

Η σημασία της γραπτότητας της λογοτεχνίας δεν έγκειται απλώς στο ότι σημαδεύει το τέλος του παραδοσιακού σχήματος αφήγησης, (την προφορική αφήγηση που προϋποθέτει την ταυτόχρονη παρουσία στο ίδιο μέρος ενός αφηγητή, ενός ακροατηρίου και ενός θέματος.). Ή την ιστορικο-πολιτιστική στιγμή στη διαδικασία «απόσπασης» της προφορικής λογοτεχνίας από την έντεχνη. Οι μελετητές δε θα πρέπει επίσης να προσέξουν την γραπτότητα, απλώς ως πράξη αποδέσμευσης του λογοτεχνικού έργου από τον «συγγραφέα»-δημιουργό του και ούτε της αποδέσμευσης του έργου από την στιγμή της γραφής-δημιουργίας του προς τον μελλοντικό ορίζοντα προσδοκίας.

Τη σημασία της διπλής αυτής αποδέσμευσης θα πρέπει να τη αναζητήσουμε στη νέα λειτουργία του έργου στο «δέκτη του». (Στην περίπτωση του πραγματικού λογοτεχνικού έργου πρόκειται για την αισθητική λειτουργία. Στην περίπτωση μας, της ιδεολογικής στράτευσης, για την ιδεολογική λειτουργία μέσω αξιοποίησης των αισθητικών αρχών). «Η γραπτότητα» έδωσε ωστόσο το έναυσμα σε άλλους, βιομηχανικούς ή εξωλογοτεχνικούς, παράγοντες να διεκδικήσουν πρωτεύοντα ρόλο σε σχέση με τον πραγματικό

δημιουργό, με αποτέλεσμα σήμερα να έχουν «κρύψει» τους πραγματικούς δημιουργούς από το αναγνωστικό κοινό.

Αυτό σημαίνει ότι η ύπαρξη και εξέλιξη μιας λογοτεχνίας συνεπάγεται πάνω απ' όλα μια υποδομή, η οποία δεν υπονοεί μόνο την εκδοτική πτέρυγα, αλλά ένα ολόπλευρο σύστημα καλλιέργειας και προβολής αξιών και αφομοίωσης αυτών από το αναγνωστικό κοινό.

Ο Ενβέρ Χότζα πρόσεξε την ανάγκη δημιουργίας μιας υποδομής για τη λογοτεχνία και τα γράμματα στην Ελληνική Μειονότητα. Τα είδε όλα όμως από τη σκοπιά των υιοθετημένων σταλινιστικών αρχών στην αντιμετώπιση των μειονοτήτων.

Αυτό σημαίνει ότι τα μέτρα που λήφθηκαν δεν επιδίωκαν μια ουσιαστική πραγματικότητα, αλλά την εξασφάλιση μιας βιτρίνας. Έτσι το καθεστώς επέλεξε την Ελληνική Μειονότητα, την οποία βέβαια δεν μπορούσε να αγνοήσει και απαλείψει, ως αντιπροσωπευτική όλων των άλλων μειονοτήτων στη χώρα. Στο πλαίσιο της γενικότερης γεωγραφικής επέκτασης της Ελληνικής Μειονότητας, επέλεξε την περιοχή της Δρόπολης, για να την προβάλλει ως το πρότυπο «σοσιαλιστικής ευημερίας και έμπνευσης». (Η Δρόπολη, ιστορικά έχει δείξει ότι αποτελούσε τη ραχοκοκαλιά αντίστασης στις αφομοιωτικές βλέψεις από τον καιρό της Τουρκοκρατίας) Για τους ίδιους λόγους, εντός αυτής της περιοχής είχε επιλέξει για λόγους βιτρίνας ξεχωριστά χωριά και εντός αυτών ξεχωριστά σπίτια ή οικογένειες.

Από τη σκοπιά αυτή, και στις συνθήκες παντελούς έλλειψης έστω και υποτυπώδους εκδοτικής υποδομής στη μητρική γλώσσα, το καθεστώς φρόντισε να αναπτυχθεί μια ξεχωριστή υποδομή στην υπηρεσία των γραμμάτων στην Ελληνική Μειονότητα. Οι αρχικές καθυστερήσεις οφείλονται στις αντικειμενικές δυσκολίες ανοικοδόμησης της χώρας στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Οφείλονται, επίσης, στο γεγονός ότι η υιοθέτηση των σταλινιστικών αρχών για τις μειονότητες απαίτησαν κάποια χρόνια. Αληθές είναι και το γεγονός ότι η υποδομή αυτή αναπτύχθηκε σε βραδείς ρυθμούς, ήταν τυπική και υποστήριζε την προώθηση εκείνου του είδους λογοτεχνίας, κυρίως ποίησης, που ενδιέφερε το κομμουνιστικό καθεστώς. Εντούτοις, λειτούργησε καταλυτικά για την υιοθέτηση από τους Έλληνες συγγραφείς της μεθόδου του σοσιαλιστικού ρεαλισμού.

Διευκόλυνε το κόμμα στον έλεγχο του έργου τους ώστε να μη παραστρατήσει από τις ιδεολογικές του αρχές. Τη συγκεκριμένη εξέλιξη, είχε ανάγκη, έστω και ως αυτοσκοπό, το καθεστώς. Το βόλευε όμως, περισσότερο η επιβεβαίωση, σε λογοτεχνικά έργα και από τους ίδιους τους Έλληνες μειονοτικούς συγγραφείς, «της υποδειγματικής μεταχείρισης της Ελληνικής Μειονότητας από τη σοσιαλιστική εξουσία».

Για πολλά χρόνια το μοναδικό έντυπο μέσο που εξυπηρέτησε τα ελληνικά γράμματα ήταν η εφημερίδα «Λαϊκό Βήμα». Κυκλοφόρησε το Μάιο του 1945 ως εβδομαδιαία εφημερίδα. Ήταν «όργανο του Δημοκρατικού Μετώπου επαρχίας Αργυροκάστρου για την Ελληνική Μειονότητα» Για μερικά χρόνια, από το 1948 μέχρι το 1954, η έδρα του Λαϊκού Βήματος ήταν τότε το Αργυρόκαστρο και τότε τα Τίρανα. Όταν πήγε στα Τίρανα από εβδομαδιαία η εφημερίδα έγινε δισεβδομαδιαία. Μετά από το 1954 η έδρα του έμεινε οριστικά το Αργυρόκαστρο.

Στις σελίδες της εφημερίδας δημοσιεύονταν συχνά λογοτεχνία, - ποίηση και πεζογραφήματα, όπως και κριτική. Μάλιστα τα περισσότερα από τα σημαντικά έργα των Ελλήνων συγγραφέων είδαν το φως της δημοσιότητας πρώτα στις σελίδες του «Λαϊκού». Το 1956 εγκαινιάστηκε στην εφημερίδα «Λαϊκό Βήμα» η λογοτεχνική σελίδα. Στην αρχή, εκτός σπανίων περιπτώσεων, ήταν ταχτική και γρήγορα έγινε δισέλιδη. Αργότερα, κυρίως κατά τη δεκαετία του '70 και '80, δεν λειτούργησε κανονικά και ούτε μπόρεσε να παίξει το ρόλο ενός πραγματικού βήματος για τα γράμματα στην Ελληνική Μειονότητα. Μάλιστα, ένα τέτοιο ρόλο δεν κατάφερε, παρά τις προσπάθειες, ούτε η οκτασέλιδη εφημερίδα «Λογοτεχνικό Λαϊκό Βήμα». Η έκδοσή της άρχισε επίσης πολύ αργά, το 1988 και κυκλοφόρησε ως μηναίο και δεκαπενθήμερο ένθετο της εφημερίδας «Λαϊκό Βήμα».

Το 1945, ιδρύθηκε, στο πλαίσιο του αλβανικού προγράμματος το τοπικού κρατικού Ραδιοφωνικού Σταθμού Αργυροκάστρου και η ημίωρη καθημερινή εκπομπή στην ελληνική γλώσσα. Παρά τις μεγαλύτερες χρονικές δυνατότητες, ούτε αυτή μπόρεσε να παίξει σημαντικό ρόλο στη ανάδειξη και προώθηση των γραμμάτων στην Ελληνική Μειονότητα. Οι κυριακάτικες πολιτιστικές εκπομπές, τις οποίες διεύθυνε για πολλά χρόνια ο Πάνος Τσούκας, περισσότερο από πολιτιστικό και λογοτεχνικό είχαν προπαγανδιστικό χαρακτήρα.

Παρόλα αυτά κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί ότι στο υπάρχον σκότος όλα τους αποτελούσαν από ένα μικρό παράθυρο στην υπηρεσία της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα. Ασφαλώς μεγάλη είναι η συμβολή για την επικράτηση ανόθευτης της ελληνικής γλώσσας.

Το 1952 στον εκδοτικό οίκο «Ναΐμ Φράσερι» στα Τίρανα, λειτούργησε για πρώτη φορά το τμήμα εκδόσεων στην ελληνική γλώσσα με ένα συντάκτη. Μόνο στις αρχές της δεκαετίας του '80, η σύνταξη του τμήματος ελληνικών εκδόσεων απέκτησε ολοκληρωμένη μορφή. Διευρύνθηκε με νέο προσωπικό, μερικοί από τους οποίους είχαν σπουδάσει στην Ελλάδα. Όλες οι εκδόσεις στην ελληνική εκτυπώνονταν στο τυπογραφείο «21 Γενάρη» (πιο πριν «Miqësia»-«Φιλία») στο Αργυρόκαστρο.

Το 1958 η Ένωση Συγγραφέων και Καλλιτεχνών της Αλβανίας, σε μια συνάντηση με «μειονοτικούς λογοτέχνες», «πήρε υπό ανάλυση» την ανάπτυξη της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα. «Τόνισε την αναγκαιότητα της ιδεοαισθητικής διαπαιδαγώγησης των δημιουργών με βαθύτερη κατανόηση του σοσιαλιστικού ρεαλισμού»¹

Το 1968 ιδρύθηκε στο Αργυρόκαστρο το παράρτημα της Ένωσης Συγγραφέων και Καλλιτεχνών της Αλβανίας για το Αργυροκάστρο. Λίγο αργότερα ακολούθησε και η ίδρυση παραρτήματος στους Αγίους Σαράντα. Οι Έλληνες συγγραφείς και καλλιτέχνες εντάχθηκαν στα παραρτήματα αυτά. Οι υπόλοιποι, που ζούσαν στην αλβανική επικράτεια, ήταν ενταγμένοι στα αντίστοιχα παραρτήματα. Έλληνες συγγραφείς ήταν από τα πρώτα μέλη της Ένωσης Συγγραφέων και Καλλιτεχνών στην Πρωτεύουσα.

Ωστόσο, οι συζητήσεις και προβληματισμοί στα παραρτήματα της Ένωσης Συγγραφέων και καλλιτεχνών του νότου, δεν αφορούσαν ποτέ αυθεντικά θέματα λογοτεχνίας σε σχέση με την εθνική ταυτότητα των Ελλήνων δημιουργών, αλλά μόνο την καλύτερη επιστράτευσή τους στη «μεγάλη υπόθεση του σοσιαλισμού»

---

¹ Εφημ. Λογοτεχνικό Λαϊκό Βήμα, Φλεβάρης, 1989 σελ.6

VI. 5. Η κριτική

Η λογοτεχνική κριτική αποτελεί ένα από τα σημαντικά στοιχεία στο μεσολαβητικό κρίκο ανάμεσα στο δημιουργό και «τους καταναλωτές» - αναγνώστες. Στις σημερινές διαδικασίες της λογοτεχνικής παραγωγής, όταν ο πραγματικός παραγωγός-συγγραφέας χάνει όλο και περισσότερο τις επαφές με το αναγνωστικό κοινό και οι αξίες του έργου του «αποφασίζονται» ακριβώς απ' αυτή τη μεσολαβητική υποδομή, ο ρόλος της κριτικής αποχτά συνεχώς έδαφος. Μετατρέπεται σε θεσμό προβολής των λογοτεχνικών αξιών και μέσω των αναλύσεων συγκεκριμένων έργων, σε σημαντικό παράγοντα για την ποιοτική πρόοδο της λογοτεχνίας και τον εμπλουτισμό του θεωρητικού της οπλοστασίου.

Η λογοτεχνική κριτική στην Ελληνική Μειονότητα δεν είχε και ούτε της επιτράπηκαν τέτοιες αξιώσεις. Απεναντίας, προσανατολίστηκε και χρησιμοποιήθηκε για την ενίσχυση της στράτευσης της λογοτεχνίας στην υπηρεσία της κομμουνιστικής ιδεολογίας. Ταυτόχρονα, δεν κληρονόμησε κάποια παράδοση στον τομέα της λογοτεχνικής κριτικής. Πιο σωστά, η παράδοση που άφησε η γενιά της Κατίνας Παπά, ούτε ήταν γνωστή, ούτε μπορούσε να αξιοποιηθεί στις συγκεκριμένες συνθήκες, ούτε υπήρχαν άτομα στο επίπεδο μόρφωσής της. Το ίδιο δε μπορούσε να χρησιμοποιηθεί η εμπειρία των θεωρητικών άρθρων για αισθητικά προβλήματα της εποχής της ιταλικής κατοχής της Αλβανίας, γραμμένα στον επίσημο αλβανικό τύπο από το Γιάννη Λίλη.

Η κριτική στη λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας βεβαιώνει επίσης κάλλιστα τη σταλινιστική αρχή για τους ανθρώπους που πρέπει να κρίνουν τη λογοτεχνία. Με την λογοτεχνική κριτική ασχολήθηκαν άτομα τα οποία άμεσα ή έμμεσα εκπροσωπούσαν την ιδεολογία του καθεστώτος. Ήταν περισσότερο σχηματική και αποσκοπούσε μόνο να διαπίστωνε τον τρόπο ενσάρκωσης στο περιεχόμενο του λογοτεχνικού έργου των απαιτήσεων της κομματικότητας. Μάλιστα, υπό το ίδιο σκεπτικό, για λογοτεχνικά έργα στην ελληνική γλώσσα γράφονταν κριτική στην αλβανική.

Μόνο κατά τα τέλη της δεκαετίας του '80 τα πράγματα άλλαξαν κατά κάποιον τρόπο. Η αλλαγή οφείλεται, όχι μόνο στους νέους στόχους που είχε βάλει η λογοτεχνική κίνηση στην Ελληνική Μειονότητα, αλλά και στο γεγονός ότι την περίοδο αυτή επέστρεψαν

από την Ελλάδα τα άτομα που είχαν σπουδάσει εκεί. Πρόκειται για άτομα εξειδικευμένα στη λογοτεχνία. Κατείχαν κάλλιστα την ελληνική γλώσσα και ταυτόχρονα ήταν φορείς ενός ευρύτερου και διαφορετικού πολιτισμού. Συνεπώς έφεραν, τουλάχιστον στον τομέα της κριτικής, ένα άλλο πνεύμα. Οι λογοτεχνικές κριτικές του Δώρη Κυριαζή, του Γιάννη Γιάννη, του Κώστα Νάτση κλπ, αποτελούν τα πρώτα σοβαρά βήματα για μια πραγματική λογοτεχνική κριτική στηριζόμενη σε αισθητικές και όχι ιδεολογικές αρχές. Σε εκείνα τα περιθώρια που επέτρεπε η κομμουνιστική ιδεολογία, αυτοί προσπάθησαν να δουν διάφορα έργα ως λογοτεχνία και όχι ως συνέχεια της ιδεολογίας. Παραταύτα όμως, τα περιθώρια ήταν πολύ στενά και δύσκολα απαλλάσσονταν κανείς από την ιδεολογική οπτική γωνία. Μάλιστα, η αξιοποίηση του κύρους τους για την προβολή της κομματικότητας στη λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας, ήταν συχνά με πολλαπλές συνέπειες.

Από την άλλη πλευρά, η θέση της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία, στην εξειδικευμένη θεωρητική και κριτική βιβλιογραφία των δυο χωρών, με τις οποίες έχει σχέσεις επικοινωνίας, είναι ασήμαντη και συγκεχυμένη. Όχι μόνο δεν υπάρχουν μελέτες επιστημονικού επιπέδου για τη φύση, τη λειτουργία και την εξέλιξή της, αλλά και ό, τι υπάρχει για συγκεκριμένα έργα είναι σπάνια και σχηματικά.*

Θα πρέπει επίσης να προσεχτεί το γεγονός ότι με την πάροδο του χρόνου και τα άρθρα αυτά στον αλβανικό τύπο, είναι πιο αραιά, για να φτάσουμε σε κάποιο σημείο, κατά τη δεκαετία του '80 και μετά, στην πλήρη αποσιώπηση των αλβανικών έντυπων για τη λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας. Συμβαίνει έτσι τη στιγμή που άνθρωποι των γραμμάτων από την Ελληνική Μειονότητα, όπως ο Φωτάκης Μάλλιος, ο Σπύρος Τζιας, ο Βασίλης Μέλιος κλπ, δημοσιεύουν στον

---

* Στην ιστορία της αλβανικής λογοτεχνίας, εκδόσεις του Πανεπιστημίου Τιράνων και της Ακαδημίας Επιστημών της Λαϊκής Δημοκρατίας της Αλβανίας αντίστοιχα 1959 και 1983, καθώς και στην αλβανική έκδοση της «Ιστορίας της Αλβανικής Λογοτεχνίας» του Robert Elsie, 1997, η λογοτεχνία στην Ελληνική Μειονότητα δεν αναφέρεται ούτε ως τμήμα της αλβανικής λογοτεχνίας (ως ιδιαίτερη αξία) και ούτε ως μια λογοτεχνική πραγματικότητα εντός του αλβανικού κράτους.

Στη σειρά των αλβανικών λογοτεχνικών περιοδικών, περιοδικό "Nentori" και εφημερίδα «Drita» (όργανα και τα δυο της Ένωσης Συγγραφέων και Καλλιτεχνών της Αλβανίας αντίστοιχα μηνιαίο και εβδομαδιαίο) η προσέγγιση της λογοτεχνίας αυτής ή είναι μηδαμινή ή σχεδόν είναι ανύπαρκτη.

λογοτεχνικό αλβανικό τύπο άρθρα για θεωρητικά και συγκεκριμένα προβλήματα της αλβανικής λογοτεχνίας.*

Περιορισμένος και συνεχώς προς μείωση είναι ο χώρος που κατέχει στα σχολικά εγχειρίδια η λογοτεχνία στην Ελληνική Μειονότητα. «Τα έργα των μειονοτικών συγγραφέων αντιπροσωπεύουν το 2.2% του συνόλου των λογοτεχνημάτων που δημοσιεύονται στα μεταπολεμικά αναγνωστικά της μειονότητας μέχρι το 1994»²

Καταλήγουμε συμπεραίνοντας ότι γενικώς η υποδομή που στήριζε την γράμματα στην Ελληνική Μειονότητα, ήταν ελάχιστη σε εκδόσεις, μέσα, ανθρώπους, λογοτεχνική κριτική. Δεν μπορούσε να αποτελέσει την πραγματική υποστήριξη που είχε ανάγκη η λογοτεχνία και τα γράμματα του χώρου. Από την άλλη πλευρά, η ιδεολογική σκοπιά, ο αποσπασματικός και σχηματικός χαρακτήρας, ο αυθορμητισμός καθώς και οι εξωαισθητικοί όροι, αποτελούν τα βασικά χαρακτηριστικά αντιμετώπισης της λογοτεχνίας από την κριτική της και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης στη μεταπολεμική περίοδο.

VI.6. Σχέσεις και επικοινωνία με τη μητρική λογοτεχνία

Την μεταπολεμική περίοδο, οι σχέσεις και η επικοινωνία της λογοτεχνίας της Ελληνικής Μειονότητας με την εθνική πανελλήνια λογοτεχνία, ήταν μηδαμινές για να μη πούμε ανύπαρκτες. Είναι γνωστό ότι μόλις γινόταν αντιληπτό πως ήσουν κάτοχος ενός ελληνικού βιβλίου χωρίς την έγκριση κάποιας αρμόδιας κρατικής ή κομματικής αρχής, αποτελούσε πολιτικό ποινικό αδίκημα.

Η ελάχιστη ελληνική λογοτεχνία που επιτρέπονταν να μπει στην Αλβανία, ήταν κυρίως λογοτεχνία την οποία τα επίσημα Τίρανα θεωρούσαν αριστερή και ως τέτοια προοδευτική. Τα λίγα βιβλία ερχόταν κυρίως από τους Έλληνες πολιτικούς φυγάδες στη Ρουμανία,

---

* Foto Malo, “Pasqyrim i fenomeneve të reja që në lindje”, revista “Nëntori”, nr.1,1968, “Toka , Ndërgjegjja dhe lëvruesit e tyre”, revista “Nëntori”, nr. 6. 1969, “Zhvillimi i vrullshëm i poezisë tonë”, revista “Nëntori”

² Αθανάσιος Σπ. Πασχάλης, Τα μεταπολεμικά αναγνωστικά της Ελληνικής Μειονότητας της Αλβανίας, Athinë, 1998 σελ. 297

οι οποίοι είχαν ιδρύσει εκεί και τον εκδοτικό οίκο «Νέα Ελλάδα». Και τα βιβλία αυτά σταμάτησαν στα μέσα της δεκαετίας του '60 μετά από την διακοπή των σχέσεων της Αλβανίας με την πρώην Σοβιετική Ένωση και με το υπόλοιπο Ανατολικό Μπλοκ. Τα ελληνικά βιβλία όχι μόνο που ήταν ελάχιστα σε αριθμό, αλλά και οι «αναγνώστες τους» ήταν οι έμπιστοι Έλληνες επιλεγμένοι από το κόμμα. Για το ευρύτερο κοινό της, μάλιστα και για το μεγαλύτερο μέρος των Ελλήνων συγγραφέων και καλλιτεχνών, η επικοινωνία με την ελληνική λογοτεχνία εξασφαλιζόνταν μέσω των μεταφράσεων στην αλβανική, αλλά από τρίτη γλώσσα κυρίως τη γαλλική.

Στη σύνταξη της εφημερίδας «Λαϊκό Βήμα» για πολλά χρόνια έφθαναν από την Ελλάδα κάποιες ελληνικές εφημερίδες, αλλά αυτές προοριζότανε για εσωτερική χρήση, για τους εργαζόμενους και συντάκτες της εφημερίδας.

Αργά, κατά τη δεκαετία του '80, μετά την πολιτική ανοίγματος των Τιράνων προς την Αθήνα, επιτράπηκαν για το κοινό κάποια βιβλία Ελλήνων συγγραφέων. Οι συγγραφείς τους όμως, έπρεπε να ήταν «φίλοι» του κομμουνιστικού καθεστώτος. Το περιεχόμενο των βιβλίων τους έπρεπε να εξεταστεί με προσοχή πριν πέσει στα χέρια των επιλεγμένων επίσης αναγνωστών. Τέτοια βιβλία ήταν του Μενέλαου Λουντέμη, της Έλλης Αλεξίου, του Λάμπρου Μαλαμά κλπ.

Ενδεικτικό του επιτρεπτού επιπέδου επικοινωνίας της Ελληνικής Μειονότητας με την πανελλήνια λογοτεχνία, αποτελεί και η παρουσία της ελληνικής λογοτεχνίας στα σχολικά εγχειρίδια. Λόγου χάρη, στα λογοτεχνικά αναγνώσματα της έκτης τάξης πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης τα έτη 1950, 1969 και 1984, είχαμε αντίστοιχα 40, 2 και 5 αναγνώσματα από την ελληνική λογοτεχνία.

Ιδιόμορφη μέχρι και παράλογη είναι η θέση της Ελλάδας τόσο στη λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας όσο και στις σχέσεις της ίδιας της Μειονότητας με τον εθνικό της κορμό. Από την μία πλευρά, στη μειονοτική λογοτεχνία δεν υπάρχει καμιά νύξη και αναφορά στις σχέσεις και την κοινή καταγωγή των Ελλήνων της Αλβανίας με την Ελλάδα. Απεναντίας, τότε άμεσα και τότε έμμεσα η Ελλάδα αντιμετωπίζεται ως ο εχθρός «της κοινής σοσιαλιστικής Πατρίδας», της Αλβανίας. Από την άλλη, προωθούνταν οι πολλαπλές «αδερφικές» σχέσεις της Ελληνικής Μειονότητας με την Αλβανία και τον Αλβανικό λαό.

Στο ίδιο πλαίσιο πρέπει να παραδεχτούμε ότι στη λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία απαγορεύτηκε η επικοινωνία και με την προπολεμική λογοτεχνική της παράδοση. (Θεωρούνταν αιρετικό γεγονός ακόμα και η δημοσίευση ενός διηγήματος από την Κατίνα Παπά.)

Στις καταστάσεις αυτές μονόδρομος επικοινωνίας της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα με τον ελληνικό πολιτισμό ήταν η ελληνική γλώσσα από την μία και η λαϊκή παράδοση από την άλλη. Ήταν τα τελευταία κάστρα, αλλά στην ουσία τα πιο σθεναρά κατά των προσπαθειών του κομμουνιστικού καθεστώτος για την αλλοίωση και αφομοίωση των ελληνικών γραμμάτων και της εθνικής και πολιτιστικής ταυτότητας των Ελλήνων της Αλβανίας. Αποτελούσαν τα βασικά στηρίγματα και εφόδια για να εξελιχτεί και αποχτήσει τη δική της ταυτότητα η λογοτεχνία. *«Η λαϊκή παράδοση ήταν πολύ ισχυρή, ώστε να μη μπορούν να την εξουδετερώσουν οι παρεμβάσεις»*, - λέει αναφορικά ο γνωστός Έλληνας φιλόλογος και συγγραφέας Χριστόφορος Μηλιώνης¹.

Στις συνθήκες της αλβανικής σοσιαλιστικής πραγματικότητας και της πλήρους απομόνωσης από την πανελλήνια λογοτεχνία, η λογοτεχνία στην Ελληνική Μειονότητα, λογικό είναι να επέλεγε ως σημείο αναφοράς την αλβανική λογοτεχνία. Πήρε απ' αυτή ό, τι χρειαζόνταν τόσο για να γίνει λογοτεχνία του σοσιαλιστικού ρεαλισμού, όσο και για να εξυπηρετήσει ως τέτοια τη κομμουνιστική ιδεολογία.

Για να καταλάβουμε πώς η λογοτεχνία στη Ελληνική Μειονότητα μετατράπηκε σε μέσο για τη φυσιολογική αποδοχή του ιδεολογικοποιημένου νέου τρόπου διαβίωσης, ας πάρουμε ένα απόσπασμα από το διήγημα του Σπύρου Τζια, «Οι φρουροί της Δημοκρατίας» γραμμένο στην αλβανική γλώσσα και δημοσιευμένο στο περιοδικό "Nëntori" αρ. 6, 1954. Το διήγημα αρχίζει... *«Ήταν 11 Γενάρη 1954, η γιορτή της Δημοκρατίας.* Οι κάτοικοι του Ζερβατιού ήταν συγκεντρωμένοι στο σχολειό. Μετά από λίγο αναχώρησαν για το νεκροταφείο του χωριού. Μπροστά πήγαιναν τα κορίτσια με ένα μεγάλο στεφάνι από κλάδους δάφνης και χειμωνιάτικα τριαντάφυλλα. Λίγο πιο*

¹ Χριστόφορος Μηλιώνης, Η λογοτεχνία στη Β. Ήπειρο, εφημ. "Καθημερινή", 6.3.1994, σελ. 30

* Στις 11 Γενάρη 1946 η Γενική Συνέλευση της χώρας ανακήρυξε την Αλβανία κοινοβουλευτική δημοκρατία με την ονομασία Λαϊκή Δημοκρατία.

πίσω βάδιζε σκεπτόμενος, ο Ντίνης, ο πρόεδρος του γεωργικού συνεταιρισμού του Ζερβατιού. Στο πλευρό του ήταν ο αξιωματικός Λουκάς, ο οποίος είχε έρθει με άδεια στο χωριό από ένα συνοριακό φυλάκιο όπου ήταν με υπηρεσία.....»

Εύκολα μπορεί να διαπιστώσει κανείς ότι το διήγημα μοιάζει περισσότερο με ρεπορτάζ. Από τα στοιχεία που περιγράφει μπορούμε να κατασκευάσουμε τη δομή μιας κοινότητας σε μια τελετή γιορτής. Πρόκειται για μια νέα γιορτή-πολιτική. Ο τόπος διεξαγωγής της είναι το πραγματικό χωριό Ζερβάτι στην Πάνω Δρόπολη Αργυροκάστρου. Ο συγγραφέας επιλέγει το συγκεκριμένο χωριό διότι ιστορικά είναι το δεύτερο στην Αλβανία που κατάργησε τον παραδοσιακό τρόπο παραγωγής και προέβη στην κολεκτιβοποίηση, την ίδρυση γεωργικού σοσιαλιστικού συνεταιρισμού. Οι γιορταστικές εκδηλώσεις αρχίζουν στο σχολείο. Θα τιμηθεί στη συνέχεια ο τάφος του πεσόντα στον Εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα (Β' Παγκόσμιο Πόλεμο). (Αποφεύγει να μας πει αν το νεκροταφείο βρίσκεται στην εκκλησία). Ηγείται του πλήθους ένα νέο σύμβολο, - το στεφάνι. Ακολουθούν δυο άτομα που εκπροσωπούν στην ουσία δυο νέους θεσμούς,- ο πρόεδρος του συνεταιρισμού εκπροσωπεί το νέο οικονομικό θεσμό. Το δεύτερο πρόσωπο είναι ο Έλληνας αξιωματικός από το ίδιο μειονοτικό χωριό που υπηρετεί στα σύνορα. Συμβολίζει το επίπεδο αφοσίωσης της κοινότητας προς το νέο καθεστώς. Γενικώς, αποκομίζουμε την εικόνα ένταξης, σε υψηλό βαθμό, της Ελληνικής Μειονότητας στην πραγματικότητα του κομμουνιστικού καθεστώτος στην Αλβανία.

Αν θα κάνουμε μια σύγκριση με την παράδοση θα προσέξουμε ότι: Η παραδοσιακή γιορτή, ή θα είναι λαϊκή, ή θρησκευτική. Ο χώρος οργάνωσης θα είναι η εκκλησία και όχι το σχολείο. Τα σύμβολα καθορίζονται από το περιεχόμενο της γιορτής. Επικεφαλής στην παραδοσιακή γιορτή είναι συνήθως ο ιερέας του χωριού, ο δάσκαλος ή κάθε άλλο πρόσωπο που σχετίζεται οργανικά με τις γιορταστικές εκδηλώσεις.

Διαπιστώνεται εύκολα ο τρόπος πως ο συγγραφέας «δε βλέπει» τη λαϊκή παράδοση, με στόχο την εξιδανίκευση της νέας πολιτικής πραγματικότητας. Ο τρόπος που επιλέγει για την αφήγηση, σε μορφή ρεπορτάζ, συμβάλει σε μεγάλο βαθμό για να αποστασιοποιηθεί από την παράδοση και ταυτόχρονα να προβάλει την ιδεολογική και πολιτική στράτευση της λογοτεχνίας. Η επιλογή του αφηγητή σε τρίτο πρόσωπο εξασφαλίζει στο συγγραφέα μια σκοπιά ουδετερότητας, τόσο απαραίτητη για να φανούν φυσιολογικά και αντικειμενικά τα

όσα αφηγείται. Ταυτόχρονα, του εξασφαλίζει τη δυνατότητα να γνωρίζει και να ελέγχει τα πάντα στην αφήγησή του. Και ας μη λησμονούμε ότι βρισκόμαστε στα 1954.

VI.7. Απο μια λογοτεχνία μόνο στα ελληνικά, σε μια δίγλωσση λογοτεχνία και αντίστροφα

Η ελληνική και η αλβανική γλώσσα σ' αυτή τη μειονότητα, (την Εθνική Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία, σημ.Π.Μπ) είναι ισότιμες, - αναφέρει ο γνωστό Αλβανός κοινωνιογλωσσολόγος, Γκιοβαλίν Σκούρταϊ¹. Κατά τον Σκούρταϊ, αυτό σημαίνει .... «αυτόματη και ανταγωνιστική χρήση των δύο γλωσσών στον ίδιο γεωγραφικό, οικονομικό ή πολιτικό χώρο.....».² Υπό τη συγκεκριμένη σκοπιά μιλούμε για τη γλώσσα ως σημαντικό στοιχείο πολιτισμού και ιδιαίτερα για τον προσδιορισμό της ταυτότητας μιας συγκεκριμένης λογοτεχνίας. Επίσης, θα πρέπει να έχουμε υπόψη ότι πρόκειται για μια κατάσταση σε μια συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, σύγχρονη του μελετητή, την δεκαετία του '80. Αυτό προϋποθέτει μια εξέλιξη σε σχέση με μια άλλη κατάσταση.

Οντως και κατά την προπολεμική περίοδο το ελληνικό στοιχείο στο νεοσύστατο αλβανικό κράτος υπήρχε υπό το νέο καθεστώς, της μειονότητας, (ζούσε στον ίδιο γεωγραφικό, οικονομικό και πολιτικό χώρο) με την πλειοψηφία του αλβανικού λαού. Εντούτοις, η γλώσσα, τόσο το περισσότερο η λογοτεχνία, είχαν σπάνια επικοινωνία με τη γλώσσα και τη λογοτεχνία του «κοινωνικού συνόλου» της πλειοψηφίας.

Την πρώτη μεταπολεμική δεκαετία, τα πράγματα όσον αφορά τις σχέσεις αυτές άρχισαν να αλλάζουν, μάλιστα με ιδιαίτερη ταχύτητα. Το 1955, ο Σπύρος Τζιας, μιλώντας για την κατάσταση της λογοτεχνίας, τόνιζε: «*Το ξεκίνημα της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα ήταν κάτι το νέο και ενθαρρυντικό. Όμως, αν συγκρίνουμε την μέχρι τώρα λογοτεχνική παραγωγή με τις ανάγκες και τα αιτήματα των μαζών, θα δούμε ότι ακόμα είναι πολύ λίγη και δεν ικανοποιεί τα αιτήματα αυτά. Πρέπει να έχουμε υπόψη ότι, λόγω της γλώσσας, ο πληθυσμός της Μειονότητας γενικώς δεν δύναται να επωφεληθεί από την αλβανική λογοτεχνία και να την απολαύσει....*» και θέτει ως

¹ Gjovalin Shkurtaç, Sociolinguistika, Shblu, Tiranë, 1999, σελ.195.

² Gjovalin Shkurtaç, Sociolinguistika, Shblu, Tiranë, 1999, fq.173.

προβληματισμό την ανάγκη «μετάφρασης μερικών ποιοτικών έργων της αλβανικής λογοτεχνίας στην ελληνική γλώσσα...»¹

Η διαπίστωση του Τζια ομολογεί ότι η Ελληνική Μειονότητα και μεταπολεμικά συνέχιζε να ζούσε γενικώς σε ένα μονόγλωσσο καθεστώς. Ο ίδιος ο Τζιας έβλεπε την ικανοποίηση των αισθητικο-λογοτεχνικών αναγκών της με έργα σοσιαλιστικού ρεαλισμού, αλλά στη μητρική ελληνική γλώσσα.

Η ροή όμως των πραγμάτων ήταν διαφορετική. Ο ίδιος ο Τζιας συγγραφέας αντιτίθεται στο Τζια θεωρητικό. Από τις αρχές της μεταπολεμικής λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα, οι συγγραφείς της παρουσιάστηκαν με δίγλωσσα έργα. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι η πρώτη νουβέλα του συγγραφέα Σπύρου Τζια, «Το τραγούδι της ειρήνης», 1949, γράφτηκε στις δύο γλώσσες, ελληνικά και αλβανικά. Συμβαίνει, επίσης, ώστε πολλά από τα δίγλωσσα έργα τους οι επιφανείς συγγραφείς της Ελληνικής Μειονότητας, όπως ο Πάνος Τσούκας ή ο Σπύρος Τζιας, να τα έχουν γράψει, πρώτα στην αλβανική και μετά στην ελληνική. Πρόκειται κυρίως για αφηγηματικά έργα και όχι για ποίηση. Έτσι ο Πάνος Τσούκας το βιβλίο «Λύκοι με ράσα» το κυκλοφόρησε πρώτα στ' αλβανικά, 1970 και στα ελληνικά το 1973. Επίσης ο Τσούκας, τη μονογραφία «Θοδωρής Μάστορας», αφιερωμένη στον ήρωα πεσόντα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου από το Πωγόνι Αργυροκάστρου, την έκδωσε πρώτα στα αλβανικά, 1976 και ένα χρόνο μετά στα ελληνικά.

Ο Σπύρος Τζιας, την συγκινητική ιστορία της νουβέλας «Πέντε γράμματα», 1956, την έκδωσε παράλληλα στις δύο γλώσσες, ελληνικά και αλβανικά. Το μυθιστόρημα, «Το παρτιζάνικο νοσοκομείο», 1966, δημοσιεύτηκε πρώτα στην αλβανική και μετά στην ελληνική.

Διαπιστώνουμε επίσης, ότι μετά τη δεκαετία του '60, η νέα γενιά συγγραφέων από την Ελληνική Μειονότητα εκδηλώνεται ως τέτοια στην αλβανική γλώσσα. Κατά τη δεκαετία του '80 γράφουν άνετα και με την ίδια επιτυχία, λογοτεχνία (κυρίως ποίηση) στις δύο γλώσσες. Δεν πρόκειται όμως για δίγλωσσα λογοτεχνικά έργα.

Μετά τη μεταπολίτευση η πλειοψηφία τους προτιμούν να γράφουν μόνο στα ελληνικά. Αναφέρουμε λόγου χάρη, το Νίκο

---

¹ Spiro Xha, Letërsia e Minoritetit grek në Shqipëri, περιοδικό "Nëntori", αριθ. 10, 1955, σελ.121

Κατσαλίδα, τον Φώτο Κυριαζάτη, το Θωμά Στέριο, (Στεριόπουλο) τον Πέτρο Τσερκέζη και πολλούς άλλους.

Ο Νίκος Κατσαλίδας, όπως και ο Σπύρος Τζιας ή ο Πάνος Τσούκας, βραβεύτηκαν για τις εκδόσεις τους στην αλβανική γλώσσα. Ο Ισμαήλ Κανταρέ χαρακτηρίζει τον Νίκο Κατσαλίδα ως ποιητή, που, ... *«αναμφίβολα εντάσσεται στην πλειάδα των ταλαντούχων ποιητών της χώρας»*. Ενώ ο Ντριτερό Αγκόλι, η δεύτερη σε μέγεθος προσωπικότητα στην αλβανική λογοτεχνία, λέει για τον Κατσαλίδα: *«Δεν είναι μόνο ποιητής της Αλβανίας, δεν είναι μόνο ποιητής της Ελλάδας, είναι Βαλκάνιος ποιητής και πιο πέρα, Ευρωπαίος...»*¹

Εντούτοις, ενώ δε μπορείς να βρεις Έλληνα μειονοτικό συγγραφέα που να έχει γράψει λογοτεχνία μόνο στην αλβανική γλώσσα, μπορείς να βρεις τέτοιους που έχουν γράψει μόνο στην μητρική ελληνική γλώσσα. Ένας απ' αυτούς είναι ο Ανδρέας Ζαρμπαλάς.

Τους λόγους μιας τέτοιας εξέλιξης θα πρέπει να αναζητήσουμε :

Πρώτο: Ο Γκ. Σκούρταϊ αναφέρει ότι μια δίγλωσση πραγματικότητα, *«προκαλεί αντιπαραθέσεις και αντιθέσεις στις γλώσσες και τους πολιτισμούς»*. *«Οι πολιτικοί και, γενικώς οι τάξεις στην εξουσία, -συνεχίζει,- επιδιώκουν να τις λύσουν ζητώντας να εφαρμόσουν ή να επιβάλουν γλωσσική και πολιτιστική ενοποίηση, τόσο για πρακτικούς λόγους, όσο και καθορισμένους πολιτικούς και ιδεολογικούς σκοπούς..... ή γίνεται ενοποίηση η οποία, δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια απλή και καθαρή προσαρμογή του ενός ανταγωνιστικού πολιτισμού σε εκείνον που επιλέγεται ως ο πιο ανώτερος και πιο εδραιωμένος»*.²

Στη δημιουργηθείσα κατάσταση από το κομμουνιστικό καθεστώς στο εσωτερικό της χώρας και στις συνθήκες πλήρους απομόνωσης από τον εθνικό κορμό και τον έξω κόσμο, η δυνατότητα επιβίωσης και προοπτικής για τα μέλη της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας ήταν η υποχρεωτική ένταξη στην αλβανική κοινωνία. Η ένταξή τους, όμως, προϋπόθετε την άμβλυνση μέχρι και την απώθηση της εθνικής ταυτότητας ή την τυπική εκδήλωσή της. Ξεκινώντας απ' όσα μας λέει πιο πάνω ο Σκούρταϊ, η πολιτιστική συμπεριφορά των Ελλήνων της Αλβανίας αποτελεί «εθελοντική» προσαρμογή στους ενοποιητικούς παράγοντες του επίσημου σοσιαλιστικού πολιτισμού, πριν μάλιστα

¹ Εφημ. "2000", Απρίλης 2000,σελ.2.

² Gjovalin Shkurtaaj, Sociolinguistika, Shblu, Tίρανα, 1999, σελ. 161.

αυτοί οι παράγοντες δράσουν από μόνοι τους. Συνεπώς, η συγγραφή δίγλωσσης λογοτεχνίας από τους Έλληνες μειονοτικούς λογοτέχνες, αποτελούσε περισσότερο δείγμα αφοσίωσης μιας ιδιαίτερης μορφής από μέρους τους, παρά αναζήτηση κατοχύρωσης στο αλβανικό αναγνωστικό κοινό.

Δεύτερο. Οι παραπάνω λόγοι προσανατόλισαν τη γενικότερη συμπεριφορά των Ελλήνων μειονοτικών στην Αλβανία. Κατά συνέπεια, από μια σχεδόν μονόγλωσση πραγματικότητα, πέρασαν σιγά-σιγά σε ένα δίγλωσσο καθεστώς με:

α. γεωπολιτική διγλωσσία, (Οι δύο γλώσσες, η ελληνική και η αλβανική είναι ισότιμες, όμως με έντονη την τάση ανωτερότητας από μέρος της αλβανικής. Επίσης η κάθε επικοινωνία με το κράτος γίνεται μέσω της επίσημης γλώσσας).

β. Οικογενειακή διγλωσσία, (μικτοί γάμοι, αλλά και στις αμιγώς ελληνικές οικογένειες).

γ. Τεχνικό-οικονομική διγλωσσία, (οι μορφές ανάπτυξης στην οικονομία, τον πολιτισμό, την εκπαίδευση, πραγματοποιούνταν και στο συμπαγές κομμάτι της Ελληνικής Μειονότητας, με μέσο επικοινωνίας μόνο την επίσημη αλβανική γλώσσα. Στις επίσημες πολιτιστικές εκδηλώσεις μόνο το λιγότερο του 30 τοις εκατό ήταν στη μητρική ελληνική γλώσσα. Τα μαθήματα στη μέση εκπαίδευση (λύκειο) διεξάγονταν εξολοκλήρου στην επίσημη αλβανική γλώσσα. Στα τέσσερα τελευταία χρόνια της οκτατάξιας υποχρεωτικής παιδείας όλα τα μαθήματα, εκτός από το μάθημα ελληνικής γλώσσας, διδάσκονταν στην αλβανική).¹

Τρίτο. Μια άλλη αιτία για τη συγγραφή και αλβανικής λογοτεχνίας αποτελούσε η ανάγκη για όσο περισσότερους αναγνώστες, για αναγνώριση και καταξίωση, πράγματα τόσο απαραίτητα για τους ανθρώπους των γραμμάτων. Στην απομονωμένη από τον κόσμο Αλβανία, το μόνο ευρύ κοινό ήταν ο αλβανός αναγνώστης. Επίσης, η λογοτεχνική ζωή, με τον ανταγωνισμό, τις διακρίσεις και παρασημοφορήσεις, διεξάγονταν στο πλαίσιο της αλβανικής κοινωνίας και στην αλβανική γλώσσα. «*Η λογοτεχνία και οι τέχνες,- αναφέρει ο ποιητής Νίκος Κατσαλίδας,- δεν γνωρίζουν κρατικά σύνορα και γλωσσικούς περιορισμούς Αυτό απορρέει από το γεγονός ότι για ένα συγγραφέα είναι εσωτερική ανάγκη η επικοινωνία*

¹ Universiteti i Gjirokastrës, Kërkime universitare 5, Αργυρόκαστρο 2001, σελ.121-127

με όσο περισσότερους αναγνώστες. Για μάζ ένα τέτοιο πλατύ κοινό ήταν ο Αλβανός αναγνώστης».¹

Για το αληθές του λόγου, η «εσωτερική» αυτή ανάγκη μεγάλωνε περισσότερο και λόγω του ότι σημειώνονταν σχετική μείωση των Ελλήνων μειονοτικών αναγνωστών. Τα αίτια της μείωσης οφείλονται εξολοκλήρου στους περιορισμούς που δεχόταν καθημερινά η χρήση της μητρικής γλώσσας και στο όλο και μεγαλύτερο έδαφος που αποχτούσε η αλβανική σε κάθε τομέα της ζωής και της δράσης των μελών της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας.

Αυτό ισχύει και για τους ίδιους τους συγγραφείς, οι οποίοι, στην απόλυτη πλειοψηφία τους ήταν απόφοιτοι αλβανικών σχολείων.

Ταυτόχρονα ο Έλληνας μειονοτικός αναγνώστης, πραχτικά αδυνατούσε να διάβαζε στη μητρική γλώσσα τα έργα της παγκόσμιας λογοτεχνίας. Κανείς από τους Έλληνες μειονοτικούς μεταφραστές δεν ανέλαβε να μεταφράσει στην ελληνική έστω και ένα έργο από την παγκόσμια λογοτεχνία. Ούτε επιτράπηκε από το καθεστώς να διαβάσει στην ελληνική γλώσσα παγκόσμια λογοτεχνία μεταφρασμένη στην Ελλάδα. Αυτό διότι και οι μεταφράσεις δεχόταν λογοκρισία. Εξάλλου, αυτό ούτε μπορούσε να διανοηθεί, εφόσον και την ελάχιστη εκείνη ελληνική λογοτεχνία μπορούσε να τη διαβάσει στα ελληνικά μεταφρασμένη από τα αλβανικά, όταν η ίδια η αλβανική μετάφραση γινόταν από μια τρίτη γλώσσα .

Ενδεικτικό του κλίματος είναι το γεγονός ότι στα τέλη της δεκαετίας του '70 και στις αρχές της δεκαετίας '80 η λογοτεχνία στην αλβανική γλώσσα των Ελλήνων συγγραφέων πλειοψηφούσε κατά απόλυτο τρόπο εκείνης στη μητρική ελληνική γλώσσα.

Δεν μπορούμε, επίσης, να μη αναφέρουμε ότι πολλοί Έλληνες μειονοτικοί συγγραφείς ζούσαν σε γεωγραφική απόσταση από την περιοχή με συμπαγή ελληνικό πληθυσμό, όπου η χρήση της μητρικής γλώσσας δεν επιτρέπονταν ούτε τουλάχιστον τυπικά. Η απόσταση και το αλβανικό περιβάλλον δεν είναι ότι δημιουργούσαν κλίμα συγγραφής στην αλβανική γλώσσα, αλλά και στην «απαλλαγή τους» από τα εικονοεκφραστικά μέσα, το ύφος, την άντληση θεμάτων από το χώρο καταγωγής. Χτυπητό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του Σπύρου Τζια. Συγκρίνουμε γι' αυτό δυο έργα του. Τη νουβέλα

---

¹ Ν. Κατσαλίδας, Από την ομιλία στη συνάντηση μεταξύ ελλήνων συγγραφέων από τις παραμεθόριες περιοχές της Ηπείρου, στο Αργυρόκαστρο, 31.05.2004.

«Έρωτας και μουσική», δημοσιευμένη στο περιοδικό “Nëntori”, αρ.7,1966 και το μυθιστόρημα «Δροπολίτικο χρονικό», 1989.

Τα γεγονότα στη νουβέλα διαδραματίζονται στην πλαζ του Δυρραχίου. Είναι αλήθεια ότι ο συγγραφέας δοκιμάζει να ανταποκριθεί στις τότε λογοτεχνικές προκλήσεις, τουλάχιστον όσον αφορά τον προβληματισμό και τα πρόσωπα. Ήταν η εποχή όταν ο γνωστός Ισμαήλ Κανταρέ είχε ανεβάσει πολύ ψηλά τον λογοτεχνικό πήχη και οι άλλοι ακολουθούσαν. Όμως είναι η πρώτη φορά, τουλάχιστον μέχρι τότε, που Έλληνας μειονοτικός πεζογράφος δεν αντλεί το θέμα από τη ιδιαίτερη πατρίδα του. Η νουβέλα δεν έχει καμιά σχέση με την Ελληνική Μειονότητα εκτός από το γεγονός ότι ο συγγραφέας της κατάγεται απ’εκεί. Συνεπώς, αποτελεί απλώς μια αυθεντική συμβολή στην αλβανική λογοτεχνία επαναλαμβάνοντας ακόμα μια φορά το γνωστό φαινόμενο κατά το οποίο, συγγραφείς με διαφορετική εθνική καταγωγή γράφουν λογοτεχνία για λογαριασμό άλλης εθνικής λογοτεχνίας.

Στην περίπτωση του μυθιστορήματος «Δροπολίτικο χρονικό», τα γεγονότα διαδραματίζονται στην Δρόπολη, τη γενέτειρα του συγγραφέα, σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή του παρελθόντος, αλλά σε άμεση επικοινωνία με την σύγχρονή του κοινότητα της Ελληνικής Μειονότητας. Υπάρχει ωστόσο μια απόσταση ανάμεσα στη λογοτεχνική πραγματικότητα του μυθιστορήματος και της Ελληνικής Μειονότητας. Την απόσταση δεν αποφασίζει η αλβανική γλώσσα στην οποία είναι γραμμένο το μυθιστόρημα. Θα πρέπει να την αναζητήσουμε στη φύση και στη λειτουργία της αλβανικής γλώσσας στη διαδικασία επικοινωνίας των προσώπων που δρουν στο μυθιστόρημα και ανάμεσα στην αφήγηση και τον αναγνώστη, κυρίως τον Έλληνα μειονοτικό αναγνώστη. Οι πλασματικοί ήρωες και πρόσωπα του συγγραφέα έχουν εντελώς διαφορετική φυσιογνωμία και νοοτροπία, σκέψη και δράση σε σύγκριση με τους πραγματικούς κάτοικους της περιοχής της Δρόπολης. Ο συγγραφέας, τους έχει εμφυσήσει χαρακτηριστικά από το παραδοσιακό αρχέτυπο στο οποίο στηρίχτηκε ο τύπος των ηρώων του «νέου σοσιαλιστικού ανθρώπου». Οι ήρωες αυτοί έχουν πρώτ’από όλα, ιδεολογική συνείδηση και πατριωτισμό που συνδέεται με το κόμμα και την σοσιαλιστική Αλβανία.

Κατά τα τέλη της δεκαετίας του ’70 στην πορεία αυτή αλβανοποίησης και στη γλώσσα της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα, μπαίνει φρένο. Υπάρχει και στην προκειμένη περίπτωση

ένα πολιτικό γεγονός. Την ανάγκη ανοίγματος της Αλβανίας προς την Ελλάδα που σηματοδοτεί η επίσκεψη του αρχηγού του αλβανικού λαού Ενβέρ Χότζα στο Αργυρόκαστρο και στη Γράψη της Κάτω Δρόπολης, το Μάρτη του 1978. Ο Χότζα, κατά την επίσκεψη αυτή, ενθαρρύνει πολιτικά τους Έλληνες μειονοτικούς συγγραφείς να γράψουν στην ελληνική γλώσσα.

Η πολιτική στιγμή συμπίπτει με το γεγονός ότι η νέα γενιά Ελλήνων μειονοτικών συγγραφέων και ποιητών εκδήλωνε τη λογοτεχνική ωριμότητά της και διεκδικούσε αποφασιστικό ρόλο στη λογοτεχνία στην Ελληνική Μειονότητα. Το ανήσυχο πνεύμα τους δε αναζητούσε απλώς νέους τρόπους έκφρασης. Διεκδικούσε ταυτόχρονα την ελληνική ταυτότητα της λογοτεχνίας τους, τέτοια που να διαδραμάτιζε ρόλο και στην τόνωση και καλλιέργεια της ελληνικής συνείδησης και ταυτότητας των φορέων της. Συνεπώς, η ελληνική γλώσσα στη λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας σιγά-σιγά ισοσταθμεί και υπερβαίνει της αλβανικής.

Η συγκεκριμένη μεταβολή αποτελεί το μεταβατικό στάδιο από την πρώτη στη δεύτερη φάση στη λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας της περιόδου μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Την περίοδο που θα ακολουθήσει, μετά το 1990, παρατηρείται το αντίθετο φαινόμενο. Οι Έλληνες μειονοτικοί συγγραφείς αποστασιοποιούνται από τη λογοτεχνία στην αλβανική γλώσσα.

Εννοείται ότι στις συνθήκες γενικής παγκοσμιοποίησης η καλλιέργεια μιας δίγλωσσης λογοτεχνίας από μέρος μιας μειονότητας, αποτελεί αδιαμφισβήτητη λογοτεχνική αξία και εμπειρία. Δυστυχώς, ο κανόνας αυτός δεν ισχύει στη περίπτωσή μας. Τους λόγους θα πρέπει να αναζητήσουμε στις επιπτώσεις του κομμουνιστικού δικτατορικού καθεστώτος στην εθνοπολιτιστική ακεραιότητα της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας και ειδικά στη λογοτεχνία. Επίσης, περίπου 50 χρόνια η λογοτεχνία στην Ελληνική Μειονότητα δεν είχε καμιά επικοινωνία με την παραδοσιακή και σύγχρονη πανελλήνια λογοτεχνία. Συνεπώς, η παρόρμηση της Ελληνικής Μειονότητας προς την Ελλάδα μετά το 1990, η οποία συμπεριέλαβε και τη λογοτεχνία, εκδηλώθηκε ταυτόχρονα ως άρνηση της αλβανικής πραγματικότητας.

Οι ραγδαίες εξελίξεις μετά την μεταπολίτευση, εμπόδισαν τη λογοτεχνική δραστηριότητα στην Ελληνική Μειονότητα να αποχτούσε ρόλο μεσολαβητή ανάμεσα στις δύο αντίστοιχες λογοτεχνίες. Συνέβαλε αρνητικά στην απόχτηση ενός τέτοιου αξιόπαινου ρόλου και το γεγονός ότι μετά το 1990 οι Έλληνες

μειονοτικοί συγγραφείς γράφουν λογοτεχνία κυρίως στην ελληνική μητρική γλώσσα. Λίγοι, πολύ λίγοι είναι εκείνοι που προτιμούν να γράφουν ακόμα λογοτεχνία στα αλβανικά. Ένας απ' αυτούς είναι ο Νίκος Κατσαλίδας, ο οποίος συνεχίζει να γράφει με την ίδια επιτυχία ποίηση στις δύο γλώσσες. Ο Γιώργος Τσάτης, ενώ εμφανίζεται στα γράμματα της Ελληνικής Μειονότητας μετά το 1990, γράφει μόνο στα αλβανικά.

VI.8. Λογοτεχνία στην Ελληνική Μειονότητα, ίσον μόνο ποίηση ;!

Στην αλβανική βιβλιογραφία η λογοτεχνία στην Ελληνική Μειονότητα στη μεταπολεμική περίοδο είναι κατά κόρων γνωστή ως ποίηση. Μάλιστα, με έντονο λαογραφικό χαρακτήρα. Μπαίνει το ερώτημα. Πού οφείλεται αυτή η μονόπλευρη ανάπτυξη της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα; Είναι αποτέλεσμα του πραγματικού επιπέδου των Ελλήνων μειονοτικών συγγραφέων ή θα πρέπει να αναζητηθούν πολιτικές και ιδεολογικές σκοπιμότητες;

Τον Απρίλη του 1990 η εφημερίδα «Λογοτεχνικό Λαϊκό Βήμα», λαμβάνοντας υπόψη την καθυστέρηση που παρουσίαζε ο πεζός λόγος, η αφήγηση, στη μειονοτική λογοτεχνία, οργάνωσε μια συζήτηση με στόχο, όπως αναφέρει, την αναζήτηση των αιτιών για την παραμέληση της πρόζας. (Δεν γίνεται λόγος για δραματουργία.). Η καθυστέρηση ήταν τέτοια που οι διοργανωτές της συζήτησης δηλώνουν «συγκρατημένη αισιοδοξία» για το μέλλον της

Αναδημοσιεύουμε μερικές από τις απαντήσεις:

Σπύρος Τζιας: « Η λογοτεχνία στην ελληνική γλώσσα στη χώρα μας, με καμιά μικροεξαίρεση, άρχισε να γράφεται μετά την απελευθέρωση. Έχει δηλαδή νεαρότατη ηλικία...Και όπως ήταν φυσικό και επόμενο, θα 'ρχιζε με την ποίηση.»

Δεκατέσσερα χρόνια αργότερα στο ίδιο ερώτημα, απάντησε ως εξής: «Είναι αληθές ότι το κομμουνιστικό σύστημα έκανε τα αδύνατα δυνατά ώστε η λογοτεχνία στη μητρική γλώσσα να αναπτύσσονταν μόνο ως ποίηση. Εμείς οι πεζογράφοι προσανατολιστήκαμε να γράφουμε πεζογραφία μόνο στην αλβανική γλώσσα.»

Ενισχύει τη δεύτερη τοποθέτηση του Τζια ο Φώτος Κυριαζάτης. Την περίοδο 1982-1985 τρεις φορές δοκίμασε να εκδώσει μια

συλλογή διηγημάτων και τις τρεις τη γύρισαν πίσω για δήθεν «ιδεολογικούς λόγους».

Ο Ανδρέας Ζαρμπαλάς στην τοποθέτησή του στη ίδια συζήτηση της εφημερίδας «Λογοτεχνικό Λαϊκό Βήμα», δέχεται μόνο ότι δεν μπορούμε να μιλήσουμε για επιτυχίες στον πεζό λόγο στην ελληνική γλώσσα.

Ο ίδιος, 14 χρόνια μετά σε μια συζήτηση πάνω στο θέμα δίνει την ακόλουθη εξήγηση: «Στις συνθήκες της λογοκρισίας της δικτατορίας, η πεζογραφία δε σου προσφέρει τις ίδιες δυνατότητες, όπως η ποίηση, να πεις εκείνο που θέλεις χωρίς να φαίνεσαι. Τόσο το περισσότερο όταν έχουμε υπόψη ότι ασχολείται με έναν πιο περίπλοκο και σύνθετο προβληματισμό. Απαιτεί μελέτη χαρακτήρων, μυθοπλασία καταστάσεων κλπ. Κι αυτό απαιτεί ικανές δημιουργικές δυνάμεις για να αντεπεξέλθει. Αυτό σημαίνει ότι, ή θα έγραφες λογοτεχνία προσαρμοσμένη στα καλούπια του σοσιαλιστικού ρεαλισμού, ή θα πήγαινες φυλακή. Αντιθέτως η ποίηση αποτελεί ένα καταφύγιο σωτηρίας. Σύντομη, συμπυκνωμένη και με μεγάλες δυνατότητες έκφρασης. Η ποίηση σε βγάζει στην αντίπερα όχθη όπως η πασαρέλα πάνω στο ποτάμι.

Ο πεζογράφος και ποιητής Θωμάς Στέριος, διαπιστώνει στη συζήτηση της εφημερίδας ότι «η μειονοτική πεζογραφία είναι σχεδόν ανύπαρκτη». Επικαλείται γι' αυτό «την έλλειψη παράδοσης καθώς και την ανεπαρκή κατάρτιση των δυνάμεων αυτού του είδους δημιουργίας»

Ο ποιητής και μελετητής λογοτεχνίας Φώτος Μάλλιος σημειώνει: «Οι αδυναμίες; Μερικές, μέσα κι έξω από το διήγημα. Η ελάχιστη παράδοση σε σύγκριση με την ποίηση»

Είναι γεγονός, όμως ότι η μεταπολεμική λογοτεχνία στη Μειονότητα ξεκίνησε παράλληλα, ως ποίηση και ως αφήγηση. Μάλιστα, συγκριτικά με την αλβανική λογοτεχνία, θα παρατηρήσουμε ότι, ενώ στην αλβανική ο πεζός λόγος καλλιεργείται λιγότερο από την ποίηση, στη μειονοτική λογοτεχνία η πεζογραφία αν δεν προηγείται της ποίησης, συμβαδίζουν.

Η διαφορά πιθανόν να οφείλεται στην ύπαρξη αξιόλογης λογοτεχνικής παράδοσης, σε όλα τα γένη και είδη, στην προπολεμική λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας, παράδοση η οποία συνέχισε να μεταλαμπαδεύει τις αξίες της και στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια.

Την μεταπολεμική πεζογραφία στη μητρική γλώσσα εγκαινίασε το 1949 ο Σπύρος Τζιας με τη νουβέλα «Το τραγούδι της ειρήνης», η οποία κυκλοφόρησε και σε αλβανική εκδοχή. Το 1953 κυκλοφόρησε ως ξεχωριστό βιβλίο, στις δύο γλώσσες, υπό τον τίτλο: «Μπροστά στα

μάτια της Μουργκάνας». Ένα χρόνο μετά ο ίδιος συγγραφέας κυκλοφόρησε τη συλλογή διηγημάτων, στην αλβανική γλώσσα «Οι φρουροί της Δημοκρατίας».

Ο Σπύρος Τζιας, όχι μόνο εγκαινίασε, αλλά ήταν ο στυλοβάτης του λογοτεχνικού γένους της αφήγησης στην μητρική γλώσσα, για περίπου δυο δεκαετίες.

Την ίδια περίοδο αποτελεί έναν υπολογίσιμο εκπρόσωπο της αλβανικής πεζογραφίας. Το γεγονός δίνει την ευκαιρία στον Τζια να μεταφέρει στα αλβανικά γράμματα, έστω και από την ιδεολογική σκοπιά, τον κόσμο και προβληματισμό της Ελληνικής Μειονότητας

Στη συνέχεια εκδίδει, μάλιστα με την επιτυχία του καιρού, μερικές ακόμα νουβέλες: «Τσιγγάνικη αγάπη», «Πέντε γράμματα,- μια πραγματική ιστορία». Δημοσιεύει ακόμα και μυθιστόρημα, όπως το «Παρτιζάνικο νοσοκομείο» βραβευμένο το 1966 και μεταφρασμένο σε μερικές ξένες γλώσσες.

Στις αρχές τις δεκαετίας του '60 και ειδικά μετά το 1970, η αλβανική πεζογραφία γνώρισε ένα πραγματικό ποιοτικό και ποσοτικό άλμα, σε όλα τα είδη της.

Την ίδια εποχή ο πεζός λόγος στην Ελληνική Μειονότητα, όχι μόνο αντιμετωπίζει στασιμότητα, αλλά «συστέλλεται» κατά πολύ μέχρι σχεδόν την τελική καθήλωση. Απεναντίας, η ποίηση τείνει να καλύψει όλα τα κενά.

Το εμπόδιο στη ανάπτυξη της πεζογραφίας στη λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας δεν έγκειται, ούτε στην έλλειψη εμπειρίας και ούτε στη πολυσύνθετη προβληματικότητα του λογοτεχνικού γένους.

Τα πραγματικά αίτια θα πρέπει να αναζητηθούν στην πολιτική που ακολούθησε το καθεστώς έναντι της Ελληνικής Μειονότητας. Ο προσανατολισμός και η ενθάρρυνση των Ελλήνων συγγραφέων μόνο ως προς την ποίηση, σχετίζεται με το ιδεολογικό επιχείρημα ότι η Ελληνική Μειονότητα «ως μικρή αριθμητικά», δεν πρέπει να εκδήλωνε ικανότητες και αξίες μιας εθνικής κοινότητας με μεγαλύτερες λογοτεχνικές και άλλες αξιώσεις.

Η διαφοροποίηση μεταξύ ποίησης και αφήγησης αφορά μόνο τη λογοτεχνία στη μητρική γλώσσα. Οι Έλληνες συγγραφείς δεν συναντούν κανένα εμπόδιο όταν γράφουν ποίηση ή πεζογραφία στην αλβανική γλώσσα, όπως στην περίπτωση του Τζια. Επίσης, δεν ακολουθήθηκε η ίδια ταχτική διαφοροποίηση σε άλλα είδη τέχνης, όπως στη ζωγραφική, τη γλυπτική κλπ η κατανόηση των οποίων

απαιτεί διαφορετικό πολιτιστικό επίπεδο και εξειδικευμένες γνώσεις. Με ένα λόγο δεν είναι μαζικές. Γεγονός είναι ότι οι Έλληνες ζωγράφοι, γλύπτες, ηθοποιοί κλπ δεν ήταν δέκτες πιέσεων ή περιορισμών για να ασχοληθούν με συγκεκριμένα είδη στη δική τους τέχνη.

Το πρόβλημα προέκυψε στο χώρο της μουσικής. Κατά τα μέσα της δεκαετίας του '80 μια ομάδα μουσικών και ποιητών από την Ελληνική Μειονότητα στο Αργυρόκαστρο επιδίωξαν να συνθέσουν έντεχνα τραγούδια με στίχους στην ελληνική γλώσσα. Παρενέβησαν αμέσως οι αρχές, με μαλακούς για την αλήθεια τρόπους. Ζητήθηκε να αποτραπεί η προσπάθεια υπό το πρόσχημα ότι η Ελληνική Μειονότητα στο χώρο της μουσικής εκφράζεται στη μητρική γλώσσα μόνο μέσω της Λαογραφίας. (Λίγα χρόνια νωρίτερα είχε εμποδιστεί με μεθοδευμένους τρόπους η προβολή στη σκηνή δράματος στην ελληνική γλώσσα γραμμένο από Έλληνα μειονοτικό. Το δράμα προβλήθηκε σε ένα χωριό του Πωγωνιού, στους Σχωριάδες το 1983 και μόνο μια φορά)

Ωστόσο, θα ήταν μάταιο να επανέλθουμε στη σημασία που έχει για την εθνική και πολιτιστική ταυτότητα η σταθερή και ζωτική σχέση ανάμεσα στην έντεχνη λογοτεχνία και τη λαογραφία. Στην προκειμένη όμως περίπτωση η προώθηση του αυξημένου ζήλου για την ανάπτυξη της ποίησης σε πλαίσια λαογραφίας, εμπειρείχε άλλους σκοπούς. Δεν είναι αλήθεια ότι εξυπηρετούσε την εμπέδωση «λαϊκού χαρακτήρα» στην έντεχνη ποίηση ή περισσότερων αισθητικών αξιών. Η λαογραφική υφή της ποίησης συνέβαλε αποτελεσματικά ώστε οι προσανατολισμοί που υπαγόρευε η κοινωνική πολιτική του καθεστώτος να αποδέχονταν ως λαϊκό προϊόν. Επίσης, αξιοποιούνταν από το καθεστώς με τα ίδια λειτουργήματα όπως στη λαογραφία, ως αποδοτικό μέσο για τη μυθοποίηση της κομμουνιστικής ηγεσίας.

Το λαογραφικό προφίλ της έντεχνης λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα καλλιεργούσε σ' αυτή την ιδέα ότι διατηρούσε «άρρηκτες» τις σχέσεις με την πολιτιστική της κληρονομιά. Σαν αποτέλεσμα, δημιουργούσε την εντύπωση ότι αυτός ήταν και ο καλύτερος τρόπος για την ικανοποίηση και εκδήλωση των συγκινήσεων και των αισθητικών της αξιών.

Η μονόπλευρη εξέλιξη της λογοτεχνίας αποκορυφώνεται κατά τη δεκαετία του '70. Τότε ακριβώς, το καθεστώς διατυμπάνιζε την εδραίωση και εντατικοποίηση των σοσιαλιστικών μεταρρυθμίσεων

στη χώρα. Στην ουσία αρχίζει η μάστιγα της οικονομικής κρίσης και η αμφισβήτηση από τον αλβανικό λαό της επιτυχίας του πειράματος της σοσιαλιστικής οικονομίας στηριζόμενης μόνο στις δυνάμεις ενός μικρού λαού.

Την τήρηση των ισορροπιών το κομμουνιστικό καθεστώς επιδίωξε να πετύχει μέσω της επιβολής της κομμουνιστικής ιδεολογικής κυριαρχίας και της συσπείρωσης των Αλβανών γύρω από αυτή την ιδεολογία. Για την επίτευξη του στόχου πρόβαλε, ως υπαρξιακή αναγκαιότητα, την αντιμετώπιση του κινδύνου από εσωτερικούς και εξωτερικούς εχθρούς. Τότε ακριβώς, το καθεστώς είχε ανάγκη από μια λαϊκίστικη λογοτεχνία και τέχνη. Οι συγγραφείς εκλήθησαν να γράψουν «λαογραφία» η οποία ξεσήκωνε καλύτερα τις μάζες σε επαναστατικό αγώνα και εξυμνούσε αποτελεσματικότερα το καθεστώς. Για την Ελληνική Μειονότητα υπήρχε, όπως πάντα, ένας λόγος παραπάνω. Η ανάγκη «να ξεχάσει» την εθνική υπόσταση στο βωμό των ιδεολογικών πιστεύω.

Στα μέσα της δεκαετίας του '80, όταν δηλαδή οι ιδεολογικοί περιορισμοί και η ερμητική απομόνωση της χώρας άρχισαν να χαλαρώνουν, στη λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας, δίνει το παρόν εκ' νέου η πεζογραφία, κυρίως με το σύντομο διήγημα. Είναι μια πρώτη επιβεβαίωση ότι μεταξύ των Ελλήνων μειονοτικών συγγραφέων υπήρχαν οι εν'δυνάμη ικανοί να γράψουν πεζό λόγο.

Οι ικανότητες αυτές εκδηλώθηκαν θριαμβευτικά μετά την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος. Τα είδη αφήγησης κυριαρχούν στη μειονοτική λογοτεχνία. Οι συλλογές διηγημάτων, οι νουβέλες και τα μυθιστορήματα, τα απομνημονεύματα, οι βιογραφίες και οι ιστορικές λογοτεχνικές αναδρομές Ελλήνων μειονοτικών συγγραφέων ανταγωνίζονται με επιτυχία και στην πανελλήνια λογοτεχνία.

Εντούτοις, στην προκειμένη περίπτωση αποκτά σημασία η διαπίστωση του Α. Ζαρμπαλά, ότι η ποίηση αποτελούσε ένα καταφύγιο σωτηρίας για να εκδηλώνει ένας ποιητής τις πραγματικές απόψεις και αισθήματά του χωρίς να του έμπαινε αγκάθι στο πόδι.

Για τους ίδιους ιδεολογικούς λόγους η καλλιέργεια μονόπλευρα της ποίησης αποτελούσε τη γενική τάση της λογοτεχνίας στην Αλβανία. Επιβεβαιώνουν τη διαπίστωση αυτή τα στατιστικά στοιχεία. Το 40 τοις εκατό των λογοτεχνικών εκδόσεων την περίοδο 1944-1990, αφορούσαν την ποίηση. Για τα δυτικά δεδομένα οι συσχετισμοί αυτοί θεωρούνται εντελώς ασύλληπτοι. Υπάρχουν όμως και χειρότερα. Στο Κοσσυφοπέδιο η ποίηση κάλυπτε το 70 τοις εκατό των

λογοτεχνικών εκδόσεων¹. Οι συγκεκριμένοι συσχετισμοί στο Κοσσυφοπέδιο έχουν την εξήγησή τους. Από τη στιγμή που η λογοτεχνία εδώ δηλώνει ανοιχτά τη δέσμευσή της «για την εθνική υπόθεση», εννοείται ότι για την επίτευξη του στόχου θα αξιοποιηθεί η ποίηση ως αποτελεσματικότερο μέσο.

Στη λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας οι επιπτώσεις είναι βαρύτερες. Η ποίηση κάλυπτε το 90 τοις εκατό του συνόλου της μεταπολεμικής λογοτεχνίας στη μητρική γλώσσα. Δημιουργείται έτσι η εντύπωση ότι πρόκειται για μια μικρή στα όρια της λαογραφίας μειονότητα η οποία επευφημεί και χαίρεται το καθεστώς.

---

¹ Robert Elsie, *Historia e Letërsisë Shqiptare*, Tίρανα Πέγια, 1997, σελ. 417

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΟΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΦΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ, ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ, ΟΙ ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΙ

VII.1. Η κατάταξη

Για την κατάταξη της λογοτεχνίας στην Εθνική Ελληνική Μειονότητα κατά τη μεταπολεμική περίοδο θα επικαλεστούμε τη θέση, τις σχέσεις της και των συγγραφέων της, με το κομμουνιστικό καθεστώς. Ξεκινώντας απ' αυτή την αρχή θα μπορούσαμε να την κατατάξουμε ως εξής:

«Φυλακισμένη λογοτεχνία*» ή απαγορευμένη και «ελεύθερη».

Τη «φυλακισμένη λογοτεχνία» αποτελεί η λογοτεχνία των Ελλήνων συγγραφέων, οι οποίοι, λόγω της εναντίωσης που έφεραν στο κομμουνιστικό καθεστώς, διώχτηκαν, σωματικά ή πνευματικά, φυλακίστηκαν, εξορίστηκαν ή χαρακτηρίζονται με «κακή βιογραφία*». Με ένα λόγο δεν έχαιραν ούτε εκείνες τις ελάχιστες ελευθερίες και ανθρώπινα δικαιώματα που το καθεστώς επέτρεπε στους υπόλοιπους Αλβανούς πολίτες. Σαν αποτέλεσμα η λογοτεχνία του είδους δεν εξυπηρέτησε το καθεστώς. Ήταν αντίπαλός του,

---

* Και εμείς θα χρησιμοποιήσουμε εδώ τον όρο «φυλακισμένη λογοτεχνία». Ξεκινούμε περισσότερο από συγκινησιακούς λόγους, εφόσον ο όρος χρησιμοποιήθηκε σε διάφορους λογοτεχνικούς κύκλους στη μειονότητα για να αποδώσουν ή το σύνολο της μεταπολεμικής λογοτεχνίας, ή εκείνη τη λογοτεχνία η οποία με τον ένα ή τον άλλο τρόπο αντιτάχτηκε στο καθεστώς.

* Ο όρος «κακή βιογραφία», «θιγμένος» ή «θιγμένος πολιτικά», σήμαινε ότι το καθεστώς είχε υποδείξει στο βιογραφικό κάποιου ατόμου στοιχεία δράσης τα οποία δεν συμβάδιζαν στη καθεστωτική λογική. Το βιογραφικό όμως δεν ήταν εντελώς ατομικό. Το κάθε άτομο έφερε ευθύνη και πλήρως συνέπειες ακόμα και για τη δράση των πρώτων ξαδερφιών ή και πιο πέρα. Η όλη η ιστορία αποτελούσε τη βάση της πάλης των τάξεων που άρχιζε έτσι από την ίδια την οικογένεια.

ανεξάρτητα από το γεγονός ότι οι αναγνώστες της ήταν λίγοι. Ταυτόχρονα, η «φυλακισμένη» λογοτεχνία ήταν κι αυτή πλήρως στρατευμένη, αλλά υπέρ της πραγματικής ελευθερίας του ατόμου και της τύχης της εθνικής ταυτότητας και πολιτισμού υπό άμεση απειλή.

Καλλιεργείται σε δύσκολες συνθήκες και φυλάσσεται αψηφώντας πολλαπλούς κινδύνους. Τηρεί ανοιχτή την επικοινωνία με τη λογοτεχνία του εθνικού κορμού, (όσο γνώριζαν ή μπορούσαν να γνωρίσουν οι συγγραφείς της) και γράφεται στην μητρική ελληνική γλώσσα. Τα κυριότερα είδη είναι η ποίηση και η αφήγηση. Το δεύτερο είδος έχει την μορφή σημειωματάριων, απομνημονευμάτων, ή αυτοβιογραφιών. Βασικό θεματολόγιο μένει η σχέση των συγγραφέων και του περιβάλλοντός τους με το καθεστώς. Δεν είδε το φως της δημοσιότητας, εκτός από σπάνιες περιπτώσεις, μέχρι την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος.

Με «ελεύθερη» λογοτεχνία εννοούμε την αναγνωρισμένη από το καθεστώς λογοτεχνία. Θα μπορούσαμε να τη χωρίζαμε σε δυο ομάδες. Στην πρώτη ομάδα θα κατατάξουμε τη λογοτεχνία η οποία χαρακτηρίζεται από την αυτολογοκρισία. Οι αυτολογοκρινόμενοι συγγραφείς είναι πλήρως ενσυνείδητοι για το ρόλο της λογοτεχνίας. Ενσυνείδητοι είναι επίσης, ότι δεν μπορούν να αφιερωθούν στην πραγματική λογοτεχνία. Γι' αυτό στη δημιουργία τους ή καταπιάστηκαν από μεταφορικο-αλληγορικά συστήματα, ή έγραφαν παράλληλα και λογοτεχνία του σοσιαλιστικού ρεαλισμού και «απαγορευμένη» λογοτεχνία.

Στην άλλη ομάδα θα συμπεριλάβουμε την ενσυνείδητη στρατευμένη λογοτεχνία στο άροτρο της κομμουνιστικής ιδεολογίας. Διέπεται με συνέπεια από τις αρχές της λογοτεχνίας του σοσιαλιστικού ρεαλισμού υπαγορευμένων από το κομμουνιστικό καθεστώς στην Αλβανία.

Άλλο σημαντικό χαρακτηριστικό της είναι η απώλεια κάθε είδους επικοινωνίας με την λογοτεχνία του εθνικού κορμού, ανεξαρτήτως από τις δυνατότητες επικοινωνίας. Το γεγονός δεν οφείλεται απλώς και μόνο στη σκοπιμότητα του καθεστώτος. Οφείλεται συχνά και στην ίδια τη βούληση μερίδας Ελλήνων μειονοτικών συγγραφέων να αποβάλουν από μέσα τους την Ελλάδα για να αποκτήσουν την καλύτερη εύνοια του καθεστώτος.

Το καθεστώς, ωστόσο, αρνήθηκε στη μεταπολεμική μειονοτική λογοτεχνία κάθε είδους προπολεμικής λογοτεχνικής παράδοσης και κληρονομιάς, αναγνωρίζοντας ως αφετηρία της τη λογοτεχνική

εμπειρία κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Συνεπώς, οι νεώτερες γενιές συγγραφέων που ενηλικιώθηκαν και απόχτησαν συνείδηση επί κομμουνιστικού καθεστώτος επιβίωσαν την απομόνωση ως μια φυσιολογική κατάσταση.

Έτσι, η λογοτεχνία στην Ελληνική Μειονότητα, τόσο σε ό, τι αφορά τις αρχές και τη μέθοδο δημιουργίας, όσο και σε ό, τι αφορά την υπόλοιπη νομιμότητα ανάπτυξης, επηρεάστηκε ολόπλευρα από την αλβανική πραγματικότητα. Αποτελεί μέρος της αλβανικής λογοτεχνίας του σοσιαλιστικού ρεαλισμού γραμμένης στην ελληνική γλώσσα ή και στην αλβανική.

Ακολουθεί την εξέλιξη της αλβανικής μεταπολεμικής λογοτεχνίας.

Διαπιστώνονται δυο φάσεις. Η πρώτη πηγαίνει μέχρι τη δεκαετία του '70 και η δεύτερη μέχρι το 1990. Βασικό της γνώρισμα είναι κυρίως η ποίηση.

Όσον αφορά τη γλώσσα, παρατηρείται το πέρασμα από μια λογοτεχνία στη μητρική γλώσσα σε μια δίγλωσση λογοτεχνία.

Σαν αποτέλεσμα, το ενδιαφέρον της για την προάσπιση και προώθηση της εθνικής πολιτιστικής ταυτότητας της κοινότητας που εκπροσωπεί και για την οποία προορίζεται, εκδηλώνεται μόνο κατά έμμεσο τρόπο.

VII.2. «Η φυλακισμένη» λογοτεχνία

«Η φυλακισμένη» λογοτεχνία χρονικά εκτείνεται σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο. Δεν αποτελεί ιδιάζουσα μορφή λογοτεχνίας μόνο για την Εθνική Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία, αλλά μια παναλβανική πραγματικότητα. Η ιδιαιτερότητα στη λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας σχετίζεται με το γεγονός ότι το αποπνικτικό περιβάλλον και η δίωξη του καθεστώτος κατά των ανθρώπων των γραμμάτων ελληνικής εθνικότητας, ταυτίζεται με την ιδιότητα του «Έλληνα μειονοτικού». Ο πόνος, η αγανάκτηση και η διαμαρτυρία είναι κυρίαρχα στοιχεία στη «φυλακισμένη» λογοτεχνία των Ελλήνων συγγραφέων και είναι συνέπεια της συγκινησιακής φόρτισης και του αισθήματος που προκαλεί η βίαιη και άδικη αποκοπή από τον εθνικό κορμό καθώς και η νοσταλγία για τη χαμένη ελευθερία. «Η φυλακισμένη» λογοτεχνία επικοινωνεί άμεσα με τον πόνο αυτό, ο

οποίος είναι τόσο των ανθρώπων, όσο και του περιβάλλοντος που πλαισιώνει τους συγγραφείς της. Η αγανάκτηση μοιάζει με ηφαίστειο που δεν ξέρει πώς και που να εκραγεί.

Πρέπει να τονιστεί ότι η αγανάκτηση στην προκειμένη περίπτωση δεν έχει ούτε αφετηρία, ούτε προορισμό τους απλούς Αλβανούς. Απεναντίας, τους θεωρεί ομοιοπαθείς. Δεν προσανατολίζεται επίσης, γενικώς κατά του αλβανικού «περιβάλλοντος». Μάλιστα μερικοί από τους συγγραφείς της «φυλακισμένης» λογοτεχνίας της Ελληνικής Μειονότητας γράφουν λογοτεχνία στην αλβανική γλώσσα.

Η αγανάκτηση και εναντίωση στρέφεται κατά του κοινού πολιτικού αντιπάλου, προϊόν της κομμουνιστικής ιδεολογίας. Τους Έλληνες και Αλβανούς συγγραφείς της «φυλακισμένης» λογοτεχνίας τους χωρίζει, χωρίς να τους κάνει αντίπαλους, το γεγονός ότι η ελευθερία για τους Έλληνες έχει και μια άλλη διάσταση, την άρνηση της εθνικής καταγωγής και υπόστασης.

Διακρίνουμε τρεις κατηγορίες συγγραφέων.

α. *Η πρώτη κατηγορία, αποτελείται από συγγραφείς που υπέστησαν φυλάκιση, στρατόπεδα συγκέντρωσης, εξορίες, ή δοκίμασαν τη στέρηση και των στοιχειωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών. Στους βασικούς εκπροσώπους μπορούμε να κατατάξουμε τους Νίκο Φίλιππα Ζάχο, Φώτο Κυριαζάτη και άλλους.*

Ο Νίκος Φίλιππα Ζάχος. *Γεννήθηκε το 1929, στο χωριό Λιούγκαρη νομού Αργυροκάστρου. Με την εγκαθίδρυση του κομμουνιστικού καθεστώτος, η οικογένειά του κηρύχτηκε «κουλάκος». Ο μεγαλύτερος αδερφός του πέθανε στη φυλακή του Σπάτς* Ένας ακόμα αδερφός του πέθανε στην εξορία. Το 1948 επιδίωξε να δραπετεύσει με κολυμπώντας από τους Αγίους Σαράντα στην Κέρκυρα. Συνελήφθηκε και τιμωρήθηκε με 18 χρόνια φυλάκιση. Στη φυλακή έμαθε δυο ξένες γλώσσες. Εκτός των ποιημάτων έγραψε και ένα σημειωματάριο, το οποίο για να σωθεί το είχε καταχώσει στη γη μαζί με μερικά ποιήματα. Δεν μπόρεσε όμως να τα βρει διότι το μέρος που το είχε κρύψει είχε διαμορφωθεί διαφορετικά. Το 1966, όταν αποφυλακίστηκε για πρώτη φορά, μαθεύτηκε ότι έγραφε λογοτεχνία και*

---

* Η φυλακή του Σπάτς, στο βορά της Αλβανίας, κοντά στο Μπουρέλι, θεωρείται από τις πιο φρικτές φυλακές στην Αλβανία. Σ' αυτές τις φυλακές άφησαν τα κόκαλά τους δεκάδες Έλληνες της Αλβανίας.

το καθεστώς τον ζανάκλεισε στη φυλακή για να αποχτήσει τελικά την ελευθερία το 1990.

Τα ποιήματά του τα συγκέντρωσε σε μια ποιητική συλλογή την οποία έκδωσε στην Κέρκυρα το 1992. Το πρώτο ποίημα φέρει ημερομηνία το 1957 και το τελευταίο το 1990. Γράφτηκαν στη γεωγραφική επέκταση των φυλακών, στρατοπέδων εργασίας και εξοριών της Αλβανίας. Αρχίζουν με τη φυλακή του Αργυροκάστρου και των Τιράνων και τελειώνουν με τα στρατόπεδα στο Λάτσι και το Μαμούρας. Το μεγαλύτερο μέρος των ποιημάτων του γράφτηκαν στο Λακατούντι της Λιούσνιας. Μόνον ένα ποίημα γράφτηκε σε ελευθερία, το 1957. Πέθανε, το 2003, φτωχός, χωρίς οικογένεια, αλλά τιμημένος. Πέθανε στην Κέρκυρα που τόσο είχε ονειρευτεί και τόσα πλήρωσε για τα όνειρά του.

Στον πρόλογο της ποιητικής του συλλογής, μεταξύ των άλλων αναφέρονται: «Ο Ζάχος έχει για μας τη φλόγα που δεν σβήνει ποτέ, είναι ο πνευματικός άνθρωπος που έχει όραμα, είναι ο ταπεινός που ανεβαίνει στη δική μας συνείδηση. Είναι ο πραγματικός λογοτέχνης αφού δεν υπηρετεί καθεστώτα, αλλά θυσιάζει τη Μούσα και υπηρετεί το πνεύμα.»¹

*Αχ! Ήθελα με τραγούδια
να τραγουδήσω την αυγή
την Άνοιξη με τα λουλούδια
που ομορφαίνουνε τη γη*

*Μα δεν μπορώ να τραγουδήσω
με πολυβόητη φωνή
άσε, καρδιά μου, να δακρύσω
κάτι με σφάζει με πονεί.....*

Αυτά γράφει ο ποιητής σε ένα από τα ποιήματά του στη φυλακή Αργυροκάστρου το 1958. Ο στίχος του είναι απλός. Χρησιμοποιεί τη στροφή με διαφορετικό αριθμό στίχων, με και χωρίς ομοιοκαταληξία. Η γλώσσα είναι απλή, λαϊκή. Δε φροντίζει ιδιαίτερα για επίλεκτα και περίπλοκα εικονοεκφραστικά μέσα. Περισσότερο τον ενδιαφέρει η άμεση εκδήλωση των αισθημάτων του. Στα ποιήματά του δεν έχουμε μια ακατάπαυτη μονομαχία του ποιητή με το καθεστώς εξ' ονόματος της

---

¹ Νίκου Φίλιππα Ζάχου, Ποιήματα, Κέρκυρα, 1992, σελ. 9

ελευθερίας, όπως θα ήταν λογικό. Συναντούμε ταυτόχρονα, τον άνθρωπο πλημμυρισμένο από τον πόνο για τον έρωτα, τον καθαρό αέρα, για το μαντίλι και το όνομα ενός κοριτσιού, για τους συγγενείς και φίλους. Παρά το γεγονός ότι ο κόσμος στον οποίο αναφέρεται αποτελεί το δικό του κόσμο που δεν μπορεί να έχει, δεν είναι απαισιόδοξος. Παρακολουθεί, εντός των επιτρεπόμενων δυνατοτήτων, τις πολιτικές εξελίξεις εντός και εκτός της χώρας και το αισθητήριό του φαίνεται ότι δεν τον εξαπατάει.

Φώτος Κυριαζάτης. Γεννήθηκε το 1942 στο χωριό Λαζάτι των Αγίων Σαράντα. Το 1968 είναι απόφοιτος του Πανεπιστημίου Τιράνων στον κλάδο της φιλολογίας. Ένα χρόνο αργότερα τιμωρήθηκε με ένα χρόνο εξαναγκαστικής εργασίας και το 1987 με 15 χρόνια φυλάκιση ως διοργανωτής «αντικαθεστωτικής ελληνικής εθνικιστικής» ομάδας.

Το 1964 δημοσίευσε τη πρώτη ποιητική συλλογή, «Τα πρώτα φτερουγίσματα» (*Fluturimet e para*). Λίγο μετά την έκταση της ποινής με εξαναγκαστική εργασία έδωσε τη δεύτερη ποιητική συλλογή «Τα βήματα» (*Harat*), και το 1979 την ποιητική συλλογή «Ο δρόμος προς τις πηγές», (*Rruga drejt burimeve*). Και οι τρεις είναι γραμμένες στην επίσημη αλβανική γλώσσα.

Πριν από τη φυλάκιση, δοκίμασε τρεις φορές να εκδώσει μια συλλογή διηγημάτων. Δεν μπόρεσε διότι οι κριτές του έβρισκαν «ιδεολογικά λάθη». «Τα διηγήματα, λέει στις προσωπικές του σημειώσεις ο Κυριαζάτης, αποτελούν το δέκατο μέρος του έργου μου με τον γενικό τίτλο «Κραυγή στη Νύχτα», θαμμένο για πρώτη φορά το 1970- με την αφιέρωση: «Αγαπητέ μου φίλε, όποιος και να 'σαι, κάνε λίγη υπομονή να διαβάσεις αυτές τις γραμμές. Εδώ θα βρεις τα κουρέλια μια ζωής να στάζουν αίμα».

Την συλλογή την επεξεργάστηκε και την έκδωσε, το 1992, μετά τη μεταπολίτευση υπό τον τίτλο «Κραυγή στη νύχτα». Περιέχει δέκα διηγήματα και δεκαπέντε ποιήματα.

Οι εκτιμήσεις στην Ελλάδα για τη λογοτεχνία του Κυριαζάτη είναι από τις πιο θετικές. Χαρακτηρίζεται ως λογοτέχνης που .. «διεκδικεί δυναμικά μια θέση στη σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία»¹

Το Φώτο Κυριαζάτη μπορούμε κάλλιστα να τον χαρακτηρίσουμε «σαν πραγματικό τεχνίτη του Λόγου που έχει γράψει μερικές από τις καλύτερες σελίδες της νέας ελληνικής διηγηματογραφίας»¹

---

¹ Εκδοτικός οίκος «Ακρίτας», Αθήνα, 1992.

Στα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης ανήκει η ποιητική συλλογή «Φωτολούλουδα». Μάλιστα, ο ίδιος μας λέει ότι τα ποιήματα της συλλογής είναι δημιουργήματα του Χειμώνα του 1987 μέχρι τον Ιούλιο της ίδιας χρονιάς, στα χρονικά διαστήματα ανάμεσα στις ατέλειωτες συνεδριάσεις ανάκρισης και βασανιστηρίων, στα κρατητήρια των Τυράνων στα Τύρανα. «Φυσικά δεν υπήρχε μελάνη και χαρτί. Χρειάστηκαν καθημερινή επανάληψη για να συγκρατηθούν στη μνήμη», - θυμάται ο Κυριαζάτης. Δυο χρόνια αργότερα, το 1989, έβαλε τα ποιήματα στα άδεια σωληνάκια της οδοντόκρεμας και με τη βοήθεια της συζύγου μπόρεσε να τα βγάλει έξω από τους τοίχους της φυλακής.

Μετά το 1990, ο Φώτος Κυριαζάτης δημοσίευσε και μερικά άλλα βιβλία που ασφαλώς τον κατατάσσουν και στη δεύτερη κατηγορία συγγραφέων της «φυλακισμένης» λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα. Αναφέρουμε «Άκου τι σου σφυρίζει ο άνεμος», 1999, το μυθιστόρημα σε δύο τόμους «Κυνηγώντας την ομορφιά» και η «Η κόρη του ποιητή».

Όπως και να έχουν τα πράγματα, ο Φώτος Κυριαζάτης είναι γνωστός ως ατίθασος ποιητής, ο οποίος, διακαίγεται από την άσβηστη φλόγα της ελευθερίας, την απέραντη αγάπη για τους ανθρώπους και τη γενέτειρά του. Διακρίνεται για ένα «ύφος νευρώδες και ασθματικό, πληθωρικό ενίοτε, που ξέρει ωστόσο να χρησιμοποιεί και τους δευτερεύοντες τόνους».²

Οι ήρωές του, όσους και συχνά τους δηλώνει ως πραγματικές ιστορίες, φέρουν πολλά στοιχεία της δικής του ιδιοσυγκρασίας. Μοιάζουν σαν να αλληλοσυμπληρώνουν μια δική του ανεκπλήρωτη επιθυμία ή και της γενιάς του, που δεν έχει διαφορετική τύχη και ελπίδα. Δρουν μεμονωμένοι. Και όταν μας περιγράφονται αποπροσωποποιημένοι, (δέχονται, λχ, ότι η Σιγουρίμι* ήταν σε θέση να διαβάσει και τις ανείπωτες σκέψεις τους και αυτοί το μόνο που μπορούν να κάνουν είναι να απλώνουν τα χέρια για τις χειροπέδες). Και όταν θέλουν να αλλάξουν την πραγματικότητα της σκλαβιάς. (Την ίδια στιγμή οι άλλο γύρω τους, ή είναι παθητικοί υποστηρικτές, ή έχουν συμβιβαστεί μοιρολατρικά με αυτή την πραγματικότητα).

---

¹ Μαργ. Φρονιμιάδη Ματάτση, εφημ. Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 31.01.1993.

² Χριστόφορος Μιλιώνης, εφημ. Καθημερινή, 06.03.1994, σελ.31.

* Μυστικές υπηρεσίες επί κομμουνιστικού καθεστώτος.

Όλη η φιλοσοφία του συγγραφικού του έργου, η οποία αποτελεί την ουσία της ίδιας της συνειδήσής του, εκδηλώνεται στους τέσσερις πρώτους στίχους του ποιήματος «Επιμέναμε», 1980.

*Επιμέναμε να λέμε το «Ναι»
όταν όλα μας κράζανε «Όχι»
Μας πέρασαν τα χρόνια αδερφέ,
σαν απάνω σε δίκοπη κόγχη.*

Τον Κυριαζάτη, και μετά την μεταπολίτευση, και τώρα που βρίσκεται στην Ελλάδα τον κυριεύει η ιδέα του απομονωμένου αγωνιστή με μόνο όπλο την πένα του. Θεωρεί ελεημοσύνη κάθε φροντίδα για τα προσωπικά του παθήματα όταν βλέπει την ιδιαίτερή του πατρίδα να βιώνει ως απογοήτευση την ελπίδα που τόσα χρόνια ανέθρεφε την ίδια την ύπαρξή τους.

β. Τη δεύτερη κατηγορία αποτελούν Έλληνες μειονοτικοί συγγραφείς, οι οποίοι, ή δεν μπορούσαν να δημοσίευαν λογοτεχνία λόγω «της χαλασμένης βιογραφίας», ή το περιεχόμενο της λογοτεχνίας τους ήταν «αντισυνταγματικό». Συνεπώς, δεν μπορούσε να δημοσιευτεί.

Διακρίνουμε δυο ομάδες

Στην πρώτη κατατάσσονται οι συγγραφείς που έγραφαν λογοτεχνία, αλλά την έκρυβαν «στο χώμα», περιμένοντας μια καλύτερη ημέρα για την έκδοσή της. Αναφέρουμε λόγου χάρη, τον Ανδρέα Ζαρμπαλά, τον Βαγγέλη Βασιλείου, τον Φώτο Κυριαζάτη, τον Αριστείδη Κυρούση, τον Νίκο Λύτη, τον Μηνά Λέκα κλπ.

Υπήρχαν απ' αυτούς, που ταυτόχρονα, μπορεί να έγραφαν λογοτεχνία και για λογαριασμό του σοσιαλιστικού ρεαλισμού. Έβαζαν λοιπόν σε λειτουργία τον μηχανισμό της αυτολογοκρισίας.

Συνέβαινε, εντούτοις και το άλλο. Όντας ο συγγραφέας ανάμεσα στην ανάγκη να αυτολογοκριθεί και τη συνείδηση για την πραγματική λειτουργία της λογοτεχνίας, αναγκάζονταν να βρει εικονοεκφραστικά μέσα και τρόπους επικοινωνίας με τους αναγνώστες, που εξασφάλιζαν στη δημιουργία του ιδιαίτερες καλλιτεχνικές αξίες. Πηγή τέτοιων εκφραστικών μέσων αποτελούσε η λαϊκή δημιουργία, η οποία αποχτούσε αυτομάτως μερικές λειτουργίες. Από την μία, όπως αναφέραμε, τροφοδοτούσε με θέματα και εκφραστικά μέσα τη λογοτεχνία. Ταυτόχρονα αποτελούσε τον συνδετικό κρίκο με την παράδοση, την οποία γενικώς ο κάθε Έλληνας στην Αλβανία, έπρεπε να «λησμονήσει» εν'ονόματι της «νέας σοσιαλιστικής

πραγματικότητας». Ήταν ακόμα ένας τρόπος να τηρηθεί ζωντανή και ενδράση η λαϊκή παράδοση. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί ο Ανδρέας Ζαρμπαλάς.

Ανδρέας Ζαρμπαλάς. Στις σημειώσεις του για την τρίτη ποιητική του συλλογή «101 ποιήματα για μια χούφτα χόμα», 1992, αναφέρει ότι τα 101 ποιήματα της συλλογής, γράφτηκαν την περίοδο 1970 μέχρι το 1990. Ο μόνος αναγνώστης ήταν η γυναίκα του, η οποία γνώριζε και το μέρος όπου ήταν θαμμένα τα ποιήματα. Δεν έζησε όμως να τα δει δημοσιευμένα και ο Ζαρμπαλάς της αφιέρωσε το βιβλίο: «Στην αγαπημένη Μαίρη! Όταν αυτά ήταν κάτω από τη γης αυτή ήταν ανάμεσά μας. Τώρα που τα ποιήματα είδαν το φως του Ήλιου, αυτή δε ζει πια!»

Ο αριθμός «101», στον τίτλο σχετίζεται με ένα ταμπού, όχι ιερό, προϊόν μιας θλιβερής επαναλαμβανόμενης ιστορίας στην Ελληνική Μειονότητα. Πρόκειται για τις βαριές ποινές φυλάκισης, τις οποίες έδιναν τα κομμουνιστικά δικαστήρια στους Έλληνες μειονοτικούς, μόνο και μόνο επειδή ήταν Έλληνες. Χρειάζονταν ένα ταμπού όπως για το θάνατο. Βρέθηκε το «Δικάστηκε με 101», που ισοδυναμεί με το καταδικάστηκε ισόβια, ότι δεν πρόκειται να δει το φως του ήλιου, αυτός και οι συγγενείς του.

Η σκηνή αυτή ζωγραφίζεται με λαχτάρα στους στίχους του ποιήματος, «Το αυτοκίνητο Αριθ. 11». Πρόκειται για τον αριθμό κυκλοφορίας του περίφημου αυτοκινήτου της Σιγουρίμι στο νομό Αγίων Σαράντα. Την εποχή εκείνοι όλοι γνώριζαν ότι παντού όπου εμφανίζονταν το αυτοκίνητο αυτό θα συλλαμβάνοντας ο επόμενος Έλληνας. Ο ποιητής για να δώσει ακριβώς αυτή την εικόνα τρόμου την αποτυπώνει από τη σκοπιά των παιδιών, τα οποία αντί να χαίρονταν επειδή έβλεπαν ένα αυτοκίνητο, όπως θα ήταν φυσιολογικό για την εποχή, εκφράζονται μαζί με τον ποιητή:

*Το αυτοκίνητο Αριθ.11 αλωνίζει τα χωριά μας
Πίσω του
αφήνει δύο παράλληλες γραμμές
γεμάτες ιερογλυφικά.
Αυτή τη γραφή τη γνωρίζουμε
Είναι του θανάτου*

Τα ποιήματα της συγκεκριμένης συλλογής αποτελούν μια εξεγερμένη άρνηση της πραγματικότητας στην οποία ζει ο ποιητής. Τα βάζει με

τους πάντες, με την ίδια την ιστορία, τους «μεγάλους», αλλά και την ίδια την Ελλάδα. Προστατεύει όμως τον απλό Έλληνα συντοπίτη του, ο οποίος καρτερικά αντιστέκεται και ελπίζει. Οι στίχοι του Ζαρμπαλά δηλώνουν εδώ όλη τη συνείδησή του, ανθρώπινη και ποιητική. Το κάνει αυτό ενώ γνώριζε ότι, σε περίπτωση που ανακαλύπτονταν η εκρηκτική δύναμη των στίχων του, θα προκαλούσαν την αμείλικτη οργή του «Θεού Τρόμου» εναντίον του. Γι' αυτό και αυτός, όπως ο συγχωριανός του ο Κυριαζάτης, εμπιστεύτηκε τα ποιήματά του στο χρώμα της γενέτειρας και στη Μαίρη. Στην ουσία αποτελούν δυο στοιχεία, (το χρώμα της γενέτειρας, - οι ρίζες της παράδοσης και η δική του γενιά), που σημαδεύουν τον ιδιαίτερο συμβολισμό του ποιητή.

Ο Ανδρέας Ζαρμπαλάς δεν έρχεται στην ποίησή του, ούτε ως ήρωας, ούτε ως το αντίθετό του. Είναι απλώς ο ποιητής και ο άνθρωπος σε μια δυαδική θέση, που προτιμά να ζήσει σε εκείνη την κόλαση με σκοπό να ανάψει έστω και ένα κερί, παρά να ζητήσει το θάνατο, έστω και ως ήρωας.

Πρέπει να πούμε, επίσης, ότι ο Ζαρμπαλάς και στα ποιήματα «της φυλακισμένης» αυτής συλλογής επικαλείται τα δικά του γνωστά ποιητικά μέσα: το σύμβολο, την μεταφορά, τον παραλληλισμό, την αλληγορία. Προτιμάει τον ελεύθερο στίχο για να δώσει περισσότερη δύναμη στο ελεύθερο πνεύμα του. Επαναδραστηριοποιεί με νέα δύναμη και φιλοσοφία τα μηνύματα της λαϊκής παραδοσιακής λογοτεχνικής δημιουργίας, για να δημιουργήσει το δικό του κόσμο για την ιδιαίτερη πατρίδα του, «τον τόπο του», τόσο διαχρονικά όσο και επίκαιρα. Με αφετηρία την πραγματικότητα της εποχής του πηγαίνει βαθιά στην κωδικοποιημένη συνείδηση της συλλογικής ταυτότητας δοσμένης με τους γνωστούς μύθους, συμβολισμούς και μεταφορές. Απ' εκεί επανέρχεται στη δική του πραγματικότητα προσθέτοντας στα αλάνθαστα ποιητικά μηνύματα που του εξασφαλίζει η συλλογική παράδοση, τα δικά του ποιητικά στοιχεία. Έτσι ο ποιητής θωρώντας το κατάσπρω χρώμα στα δροπολίτικα μαντίλια, ως ξεχωριστό στη γυναικεία ενδυμασία όλου του νότου, τα μετατρέπει σε ένα ισχυρό σύμβολο.

*Τα δροπολίτικα μαντίλια είναι άσπρα πανιά
Και η Δρόπολη αρμενίζει Παίρνει σβάρα την άγκυρα
σβάρα τους κάβους που τη δένουν εδώ στο ξένο λιμάνι
Δύσκολο το ταξίδι
Τα κύματα που σηκώνει ο Θεός Τρόμος είναι βουνά
Κάθε μέρα πέφτουν επιβάτες.*

*Μα τα πανιά μένουν άσπρα. Δεν μαύρισαν
ούτε στο πέλαγος της ξενιτιάς,
ούτε στα στενά του χάρου,
ούτε καταμεσής στη θάλασσα της σκλαβιάς. Κανένας
Θησέας
δεν ταξιδεύει με τούτο καράβι
Και η Δρόπολη αρμενίζει
με όλα τα κάτασπρα πανιά της ανοιχτά στους ανέμους
Πάει για την ΠΑΤΡΙΔΑ*

Βαγγέλης Βασιλείου Γεννήθηκε στο Καλτσάτι των Αγίων Σαράντα, το 1918. Από πολύ μικρός έγραψε και δημοσίευσε ποίηση στο λογοτεχνικό τύπο της Ελλάδας και αξιολογήθηκε με ποιητικές αξιώσεις για το μέλλον.

Αποφοίτησε το Ιεροδιδασκαλείο Βελλάς και υπηρέτησε δάσκαλος σε διάφορα χωριά της περιοχής της Λειβαδιάς, νομού Αγίων Σαράντα. Κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όπως πολλοί άλλοι από την Εθνική Ελληνική Μειονότητα, εντάχθηκε στο αντάρτικο του αλβανικού ΕΑΜ. Συνέχισε να γράφει ποιήματα, τώρα στην υπηρεσία του Αγώνα. Είναι ο συγγραφέας της γνωστής μπαλάντας για τον Λευτέρη Τάλλιο.

Το 1946-1949 φυλακίζεται για τα καθάρια του ελληνικά αισθήματα. Στην κατηγορία του εισαγγελέα ότι είναι φιλέλληνας ο Βασιλείου του απάντησε. «Λάθος κύριε εισαγγελέα! Είμαι Έλληνας σωστός. Φιλέλληνας μπορεί να είναι ένας Ιταλός ή κάποιος άλλος».

Μετά τη φυλακή, οι φίλοι του του ζήτησαν να γράψει ξανά ποίηση. Και αυτός τους απάντησε. « Η καρδιά του ποιητή δεν είναι κουδούνι να λαλάει όποτε θέλει ο καθένας».

Πέθανε το 1991 αφήνοντας αρκετό ανέκδοτο ποιητικό έργο και ένα πολυσέλιδο ημερολόγιο.

Στη δεύτερη ομάδα κατατάσσουμε εκείνους τους συγγραφείς η πραγματική δημιουργία των οποίων ήρθε μετά την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος. Αναφέρουμε εδώ τον Βασίλη Γκιζέλη, τον Τηλέμαχο Κώτσια, τον Γιώργο Τσιάτη κλπ

Το ιδιαίτερο γι' αυτούς είναι η πληθώρα των έργων σε σύντομο χρονικό διάστημα. Επίσης, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι υπέφεραν ως διωκόμενοι από το καθεστώς, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι αντλούν τα θέματα από την κομμουνιστική περίοδο, τα έργα τους είναι απαλλαγμένα από προσωπικές πίκρες και μνησικακίες.

Εκδηλώνουν διάπλατα τη φιλοσοφία της ειρήνης και της συγχώρησης, υπό την αρχή ότι τις στερήσεις τους δε χρειάζεται να τις δοκιμάσουν κι άλλοι.

Δεν τα βάζουν με τον αλβανικό λαό και το αλβανικό περιβάλλον. Προσπαθούν να κρίνουν από ουδέτερη σκοπιά και απαλλαγμένη από έντονα πάθη, το δεινό κομμουνιστικό καθεστώς.

Παρόλα αυτά, δεν μπορούν να κρύψουν στα έργα τους τις ανεκπλήρωτες επιθυμίες στον κατάλληλο χρόνο, όσο και «Φρουδίστικο» να μοιάζει αυτό.

Βασίλης Γκιζέλης. Γεννήθηκε το 1938, στο χωριό Πλάκα των Αγίων Σαράντα. Άρχισε τις πανεπιστημιακές σπουδές για Φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Τιράνων το 1959.

Όμως δεν αποφοίτησε. Το καθεστώς συνέλαβε τον πατέρα του με την κατηγορία του «σωβινιστή». Το δικαστήριο αποφάσισε τη θανατική ποινή. Το Βασίλη και την οικογένειά του τον περίμενε η εξορία στο βορά της Αλβανίας στη Μιρντίτα, όπου έμεινε μέχρι το 1990.

Τον Αύγουστο του 1990 εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα. Σε μια επταετή περίοδο, από το 1991-1997, δημοσίευσε επτά βιβλία στην πλειοψηφία τους σε ποίηση: «Δύσκολη πορεία» Αθήνα, 1991, «Ελευθεριάδα», Αθήνα, 1993, “Puthja Blu” (Μπλε φιλί) Ελμπασάν, 1993, «Υπάρχω» Αθήνα, 1994; «Πάψε να μου το λες» Αθήνα, 1994, «Σε ματωμένο κύκλο» Αθήνα, 1997 «Βαλκανιάδα» Αθήνα, 1997. Ποιήματά του έχουν συμπεριληφθεί στην Ανθολογία της Νεοελληνικής Ποίησης, 1995 και στην Ανθολογία «Πολυεδρική», 1995. Έχει επίσης τιμηθεί με μερικά βραβεία.

Εκείνο που επισύρει ιδιαίτερα την προσοχή στο Γκιζέλη, είναι ακριβώς το λογοτεχνικό ζέσπασμα μετά από μερικές δεκαετίες στραγγαλισμού. Έχει πάρει μαζί του ως βιώματα μια ολόκληρη ζωή στερήσεων, περιφρονήσεων και εκφυλισμού, για να τα ενώσει με την γενικότερη ανησυχία της γενιάς του και της μελλοντικής. Φαίνεται πολλές φορές ότι τα βάσανά του έπεισαν περισσότερο τον ποιητή να προσηλωθεί με αφοσίωση στην αγάπη, την ελευθερία, την συμβίωση, την ειρήνη. Δεν διστάζει ο Γκιζέλης να τονίσει επίσης, ότι αυτά δεν είναι εύκολο να επιτευχθούν. Τόσο το περισσότερο, πιστεύει, ότι μπορεί να εξαρτηθούν από τον ίδιο. Παραταύτα, δεν κλονίζεται σ’ αυτόν η πεποίθηση για το ρόλο του ποιητή σε όφελος αυτών των ιδεωδών.

Κι εγώ, στ' ανάγναντα του κόσμου
μαύρος καβαλάρης χρόνια στέκω,
ανασκαλεύοντας τη μοίρα των «θεών». Λέει ο

Ποιητής.

Διαφορετικά από τον Νίκο Φίλιππου Ζάχο, η ποίηση του Γκιζέλη κυριεύεται από ευέλικτα εικονοπλαστικά μέσα. Φαίνεται ότι πιστεύει πολύ στη μορφή για να μεταφέρει καλύτερα τα μηνύματά του, τα οποία μηνύματα, όπως αναφέραμε έχουν μια ξεκάθαρη αποστολή. Είναι από τους λίγους που συνεχίζει να γράφει λογοτεχνία στην αλβανική γλώσσα, παρά το γεγονός ότι ζει στην Ελλάδα και παρά το γεγονός ότι η ζωή του στην Αλβανία ήταν συνώνυμο της εξορίας.

Τηλέμαχος Κώτσιας. Γεννήθηκε το 1951, στο χωριό Βρυσσερά νομού Αργυροκάστρου. Από μικρός δοκίμασε τι εστί «κακή βιογραφία», όπως πολλά άλλα Ελληνόπουλα, αλλά και παιδιά Αλβανών. Είναι μόνο απόφοιτος λυκείου στο Αργυρόκαστρο, διότι τόσο του επέτρεπε η «χαλασμένη βιογραφία». Τις πρώτες δοκιμές στη λογοτεχνία έκανε στα πρόθυρα της πτώσης του καθεστώτος, με τα δημοσιευμένα διηγήματα στο «Λογοτεχνικό Λαϊκό Βήμα»

Το 1991 είναι από τους πρώτους που «δραπετεύει» στην Ελλάδα και αρχίζει δουλειά στις οικοδομές. Μέσα του όμως, βασίλευε η ικμάδα του γεννημένου αφηγηματογράφου. Θα τον τραβήξει από τα μπετό και τα τούβλα προς το μεγάλο δρόμο της λογοτεχνίας. Την ίδια χρονιά, το 1991, εκδίδει την πρώτη συλλογή διηγημάτων «Συμβάν στη νύχτα». Ακολουθεί η νουβέλα, «Το τελευταίο καναρίνι», 1995, μεταφρασμένο και στα αλβανικά με τον ίδιο τίτλο. Το 1998 κυκλοφόρησε η τρίτη συλλογή διηγημάτων, «Το τραγούδι εκείνης της νύχτας» και την ίδια χρονιά την νουβέλα «Βροχή στο μνήμα».

Μετά από τη νουβέλα αυτή παρουσιάζεται στο κοινό με το μυθιστόρημα, «Τα επτά παράθυρα», 2003.

Ο Τηλέμαχος Κώτσιας είναι από τους Έλληνες μειονοτικούς συγγραφείς, ο οποίος, όπως εκφράζεται η ελληνική κριτική, «άνοιξε ο πρώτος την κουρτίνα για να μας δείξει την καθημερινότητα ενός λαού που ζούσε ξεχασμένος δίπλα μας...»¹

Είναι αφηγητής με ύφος απλό και λιτό. Ο δρόμος της αφήγησής του είναι σίγουρος και χωρίς δισταγμούς. Σου θυμίζει ένα λαϊκό αφηγητή. Η γλώσσα του, επεξεργασμένη από το αντλούμενο προσωπικό

¹ Εφημ. «Καθημερινή», ημερ. 06.03.1994, σελ.31

προφορικό απόθεμα, δεν τον επιτρέπει να πέσει σε λαϊκισμό και φολκλορισμό. Αποχτά μια άμεση επικοινωνία με τον αναγνώστη. Αφηγείται, με την καθημερινή γλώσσα του τόπου του, τόσο γνωστά πράγματα από το κομμουνιστικό καθεστώς και ταυτόχρονα, τόσο σημαντικά, τα οποία ο απλός αναγνώστης δεν τα είχε προσέξει. Οι περιγραφές του είναι εναργείς και ο διάλογος χυμώδης.

Ξεκινώντας από τη θεωρία του Αμερικανού μελετητή της λογοτεχνίας, Wane C. Booth, οι αφηγητές που επιλέγει για τα αφηγήματά του ο Κώτσιας είναι και δραματοποιημένοι και όχι (συμμετέχουν στην αναπαράσταση των γεγονότων ως πρόσωπα της ιστορίας και δεν μετέχουν, απλώς εμφανίζονται ως απλές φωνές). Είναι πλήρως αυτοσυνειδητοποιημένοι, (πλήρως ενσυνείδητοι για τα όσα συμβαίνουν στο διήγημα) και προνομιακοί (έχουν βαθιά γνώση των πραγμάτων που μεσολαβούν στην αφήγηση). Όπως, όμως και να έχουν, είναι προϊόν της προσωπικής εμπειρίας, την οποία ο συγγραφέας έζησε ως στερήσεις και τώρα τη μεταφέρει στους αναγνώστες ως τέχνη.

Το προσωπικό και συλλογικό δράμα, οι ανεκπλήρωτοι πόθοι, τα σκοτωμένα όνειρα από το καθεστώς, αποτελούν το γενικό πλαίσιο της αφήγησης του Κώτσια. Δεν επιδιώκει να μας παρουσιαστεί ως ένας ανύπαρκτος ήρωας, αλλά, μια γενικότερη θετική ανθρώπινη αξία που μηνύει τη συγχώρηση και τη μετάνοια.

Ενδιαφέρον αποτελεί στην ομάδα αυτή η περίπτωση του **Αριστείδη Φίδη**. Γεννήθηκε στο Αργυρόκαστρο το 1909. Αποφοίτησε τη Νομική Σχολή στο πανεπιστήμιο του Μιλάνου. Έγραψε ποίηση, διηγήματα, μυθιστορήματα και δραματοουργία. Όλα του τα έργα έμειναν ανέκδοτα. Οι σπουδές του στο εξωτερικό, η φυλάκιση και εξορία για 38 χρόνια του αδερφού του, δεν επέτρεψαν κανένα περιθώριο έκδοσής τους.

Μια ιδιαίζουσα περίπτωση παρουσιάζει επίσης ο ποιητής και αφηγηματογράφος

Γιώργος Τσιάτης. Γεννήθηκε στο Κεσοράτι του νομού Αγίων Σαράντα το 1953. Πιθανόν, να μη ήταν άμεσα οι πολιτικοί λόγοι που εμπόδισαν τον Τσιάτη να γράψει λογοτεχνία μέχρι το 1990. Όμως είναι γεγονός ότι η ελευθερία μετά το 1990 αποκάλυψε στο υποσυνείδητό του τη λογοτεχνία. Πρόκειται για ένα μεταβολισμό ο οποίος παρουσιάζεται ως επιμονή του προσωπικού του «εγώ» για την επιβεβαίωση της

ύπαρξής του ως άτομο και ως λογοτέχνη. Πραγματοποιείται απωθώντας από το «είναι» του κάθε στοιχείο που αποτελεί την ουσία της συλλογικής του ταυτότητας, την εθνική καταγωγή. Αυτό του εξασφαλίζει ταυτόχρονα την μοναξιά στο κοινωνικό σύνολο που τον περιτριγυρίζει. «...Περίεργος ποιητής. Ένας άνθρωπος εντελώς ιδιαίτερος..... Ανεξήγητος στα αιτήματά του», - γράφει για τον Τσιάτη ο Νίκος Κατσαλίδας¹ Υπό τη συγκεκριμένη σκοπιά, όλο το λογοτεχνικό έργο του Τσιάτη είναι γραμμένο μόνο στην αλβανική. Περίεργο είναι επίσης το γεγονός ότι απ' όλα τα στοιχεία που τον περιβάλλουν και μαρτυρούν την εθνική του ταυτότητα αυτός προσεγγίζει μόνο τη γεωγραφία των τοπωνυμίων. Τον μυθικό κόσμο και τα υπόλοιπα εικονοεκφραστικά μέσα, τα αναζητεί στο αλβανικό γίγνεσθαι.

Μεταξύ των έργων του Γιώργου Τσιάτη αναφέρουμε: “Zëra nga sketerra”, (Φωνές από την κόλαση), ποιήματα 1995, “Përralla me mbret”», (Παραμύθια της Χαλιμάς)1995, “Mes dashurisë e dhimbjes”(Μεταξύ αγάπης και οδύνης) ποίηση 1996, “Mimozat e zemrës”(Τα άνθη της καρδιάς) ποιήματα 1997, «Në skaj të ëdrrës pret një vajzë”(Στη γωνία του ονείρου περιμένει ένα κορίτσι) ποίηση 1998, “Mbjell mes jush një sekuó”, (Φυτεύω ανάμεσά σας sekuó) ποίηση 1999, “Mërmërimë mes gurgullimash”, (Μουρμουρητά στα κελαρύσματα) ποίηση 2000, “Ëndërrrasësit”, (ονειροθραύστες) ποίημα 2000, “Alter ego” μυθιστόρημα 2001, “Puhë pas duhisë”, (Αύρα μετά την καταιγίδα) ποίηση 2003.

γ. Στην τρίτη κατηγορία, συμπεριλαμβάνονται εκείνοι οι συγγραφείς της Ελληνικής Μειονότητας το συγγραφικό έργο των οποίων, για τους γνωστούς λόγους, αναπτύχθηκε εκτός των αλβανικών συνόρων, αλλά δεν αποσπάστηκε ποτέ από τις ανησυχίες και τον προβληματισμό της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας. Λόγω της καθεστωτικής πολιτικής τα έργα τους ήταν απαγορευμένα για τους Έλληνες μειονοτικούς αναγνώστες (Δεν μπορεί να θεωρηθεί «φυλακισμένη» και ούτε κατεξοχήν «εξόριστη»).

Αναφέρουμε εδώ την πιο γνωστή, την Κατίνα Παπά , τον Τάσσο Βιδούρη, τον Γιάννη Λίλη* κλπ. Όλοι τους είχαν απομακρυνθεί από τη γενέτειρά τους στην Αλβανία πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο,

---

¹ Ν. Κατσαλίδας, απ'τον πρόλογο στην ποιητική συλλογή « Μουρμουρητά στα κελαρύσματα», Άγιοι Σαράντα , 2000.

* (Δες το κεφάλαιο, «τα χαρακτηριστικά της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα την περίοδο μετά τη χάραξη των συνόρων)

αλλά, όπως επισημάναμε το λογοτεχνικό τους έργο έμεινε συμφυές με την ιδιαίτερη πατρίδα τους.

Στην ίδια κατηγορία μπορεί να καταταχτούν και άλλοι Έλληνες μειονοτικοί συγγραφείς, οι οποίοι απομακρύνθηκαν από τη γενέτειρά τους, μόλις έγινε εμφανές ότι ο κομμουνισμός αποτελούσε πλέον έναν ορατό κίνδυνο για τους ίδιους και τις τύχες των ανθρώπων και συλλογικών εθνικών και πολιτιστικών αξιών. Ένας απ' αυτούς είναι ο **Μιχάλης Χρίστος Μάνος** (1910-1973). *Είναι από τη Δερβιτσιάνη Αργυροκάστρου. Απομακρύνθηκε από τη γενέτειρά του όταν ο Πόλεμος τελείωνε και οι ανερχόμενοι στην εξουσία κομμουνιστές αποστασιοποιούνταν έκδηλα από τις αρχικές θέσεις και δεσμεύσεις για την αντιμετώπιση της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας.*

Το 1952 έκδωσε το περιοδικό «Ηπειρωτική εστία». Το 1956 προετοίμασε και έκδωσε τη συλλογή «Ηπειρωτική Ανθολογία» με ποιήματα και διηγήματα συγγραφέων από το χώρο του. Το 1957 έκδωσε στις ΗΠΑ τι βιβλίο «Νοεροί περίπατοι στην Ελλάδα».

VII. 3. Η στρατευμένη λογοτεχνία

Ακριβώς, στην απέναντι όχθη αυτής της λογοτεχνικής πραγματικότητας, συναντάται η στρατευμένη ή η κομματική λογοτεχνία. Η διαδικασία που διάνυσε η ανθρώπινη συνείδηση των εκπροσώπων της μέχρι το σημείο της στράτευσης, πέρασε από το στάδιο του φόβου σ' αυτό της ανάγκης για επιβίωση. Από το στάδιο ανάγκης για επιβίωση στην πεποίθηση και από την πεποίθηση στην αφοσίωση. Είχε προηγηθεί ο ενθουσιασμός για την πραγματοποίηση της εθνικής ιστορικής προσδοκίας που είχε εμπνεύσει η αρχή του «Χάρτη του Ατλαντικού» και οι ελπίδες για ένα δίκαιο, ανθρώπινο και ελεύθερο μέλλον που εμπνέουν ως θεωρία οι κομμουνιστικές ιδέες.

Πηγή έμπνευσης γι' αυτούς ήταν η μυρωδιά του μπαρουτιού «ως ένα μίγμα φόβου και επαναστατικού πάθους» Η λογοτεχνική σκοπιά λειτουργούσε υπό καθεστώς ομηρίας των ασπρόμαυρων φαινομένων. Όλα τα θέματα συνέκλιναν σε ένα τρίπτυχο προπαγάνδας: Η απήχηση της «ελευθερίας» κερδισμένης με αίμα και θυσίες, ο επαναστατικός ενθουσιασμός και ορμή για την οικοδόμηση της «νέας σοσιαλιστικής ζωής» και η συνέχιση του αγώνα εναντίον όλων

των εχθρών που είχαν βλέψεις τη μικρή και «θαυματουργή» Αλβανία. Το τρίπτυχο αυτό θεμάτων εξασφάλιζε στη λογοτεχνία το ρόλο που της «ανέθετε το Κόμμα για τη σοσιαλιστική οικοδόμηση της χώρας». Ο γνωστός Αλβανός κριτικός της ίδιας περιόδου, Νταλιάν Σιάπλο όριζε την αποστολή της ποίησης «μέσο στην υπηρεσία του λαού για πνευματική ανατροφή και συγκινησιακή φόρτιση»¹. Πρόκειται καθαρά για μια πραγματικότητα αυστηρής εφαρμογής των λογοτεχνικών αρχών του proletkul't ως θεωρία και πράξη της κυρίαρχης τάξης στην εξουσία στην πρώην Σοβιετική Ένωση.

Παρόλα αυτά δεν μπορεί να μη διαπιστώσουμε ότι οι αρχές της λογοτεχνίας του σοσιαλιστικού ρεαλισμού στη λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας εφαρμόστηκαν ως επιρροή, μάλιστα εντελώς αφύσικη, από την αλβανική πραγματικότητα. Εντούτοις, τα λογοτεχνικά πρότυπα της ρώσικης σχολής προσαρμόστηκαν άκομψα και κακότεχνα στην εδώ πραγματικότητα. Συνέβαλε αρνητικά η αναγκαστική και βίαιη απόσπαση από τη δική της λογοτεχνική παράδοση, από τη λογοτεχνία του εθνικού κορμού και γενικώς η απομόνωση από τις εξελίξεις στις δυτικές λογοτεχνικές σχολές. Η μόνη σχέση με μια λογοτεχνική παράδοση στη μητρική γλώσσα ήταν η επικοινωνία με τη «λογοκρινόμενη» εντούτοις λαογραφία. Όμως, η στήριξη στη λαογραφική εμπειρία με σκοπό την εκπλήρωση των ιδεολογικών και πολιτικών στόχων, μετέτρεπε συχνά τη λογοτεχνία σε λαογραφική σχηματικότητα..

Οι διωγμοί και η βία στις τάξεις των Ελλήνων συγγραφέων και λοιπών ανθρώπων του πνεύματος προκάλεσαν ένα μεγάλο χέρσο στο πολιτιστικό τοπίο της Ελληνικής Μειονότητας.

Η λογοτεχνική ενσάρκωση της σοσιαλιστικής πραγματικότητας γινόταν με πανηγυρική και προπαγανδιστική γλώσσα. Επιβεβαιώνουν κάλλιστα την διαπίστωση αυτή οι τίτλοι και το περιεχόμενο των πρώτων βιβλίων στην ελληνική γλώσσα. «Ελεύθερη ζωή» 1953 και «Η τρακτορίστρια» 1957, είναι οι τίτλοι των δυο πρώτων ποιητικών συλλογών του Πάνου Τσούκα. Στη «Λευτεριά και την Ειρήνη» είναι αφιερωμένη η πρώτη ποιητική συλλογή του Γιάννη Πάνου. Τα ίδια συναισθήματα και μηνύματα περιείχαν και τα ποιήματα της συλλογής «Η φλογέρα μου» του Παύλου Σιούτη .

Ξεφυλλίζοντας τα 43 ποιήματα της πρώτης ποιητικής συλλογής του Πάνου Τσούκα γραμμένα σε μια δεκάχρονη περίοδο, όπως και τα

---

¹ R. Elsie, *Histori e Letërsisë Shqiptare*, Tίρανα-Πέγια, 1997, σελ.417.

υπόλοιπα έργα που θα ακολουθήσουν, συναντούμε τίτλους, όπως: «Δόξα στο Κόμμα», Χιλιόχρονος ο Ενβέρης», «Η νέες βρύσες της Δρόπολης», «Νέο φως», «Η νεολαία του μόχθου», «Μεγάλοι φίλοι» (αφιερωμένο σε επίσκεψη αντιπροσωπείας των Σοβιετικών κολχόζνικων στο γεωργικό συνεταιρισμό του Βρυονιού στην περιοχή του Βούρκου Αγίων Σαράντα) κλπ. Η κριτική της εποχής ανέφερε σχετικά: *«Η κομματική πνοή είναι ενεργός σε όλα τα ποιήματα, τόσο σε εκείνα με θέμα τους μετασχηματισμούς στη ζωή της χώρας μας, όσο και σε εκείνα για το διεθνιστικό πνεύμα μιας μαχόμενης λογοτεχνίας, όπως η δική μας, του σοσιαλιστικού ρεαλισμού»*¹

«Πηγή έμπνευσης για τον ποιητή είναι οι ελεύθεροι άνθρωποι χωρίς αφέντες και κυρίους. Αυτοί χτίζουν με τα δικά τους χέρια τη νέα ζωή, τη ζωή η οποία από μέρα σε μέρα γίνεται καλύτερη..... Τα ποιήματα του Πάνου Τσούκα διαπαιδαγωγούν τον αναγνώστη με το νέο πνεύμα, με την έμπνευση του κόμματος και έχουν πλεχτεί όμορφα από καλλιτεχνικής πλευράς ...Διακριτικό χαρακτηριστικό για την ποίησή του είναι η εθνική μορφή και το σοσιαλιστικό περιεχόμενο», - αναφέρει για την ίδια συλλογή στο σημαντικότερο κομματικό έντυπο, ο Σπύρος Κουφός.

Στο ίδιο άρθρο ο Σπύρος Κουφός, ανταποκριτής της εφημερίδας και όχι κριτικός λογοτεχνίας, δεν μπορεί να μη διαπιστώσει τις αδυναμίες που παρουσιάζουν οι στίχοι του Τσούκα, οι οποίοι είναι συχνά πεζοί και στομφώδεις. *«Εκτός από το γεγονός βλέπουν την καλλιτεχνική ομορφιά του ποιήματος, διαστρεβλώνουν και την πραγματικότητά μας, διότι παρουσιάζουν την ανοικοδόμηση μια εύκολη υπόθεση και την πορεία που σε οδηγεί σε έναν καθορισμένο στόχο ως δρόμο με ροδοπέταλα, χωρίς εμπόδια και δυσκολίες»*² Οι αδυναμίες δεν αφορούν, ωστόσο, την αισθητική πλευρά της ποίησης, αλλά το γεγονός ότι αδυνατεί να εκπληρώσει καλύτερα την αποστολή της «ως βοηθός της κομματικής προπαγάνδας».

Η πρώτη κιόλας ποιητική συλλογή πλημμυρίζει από λέξεις και φράσεις στερεότυπα, όπως: λάμψη, φως, κόλαση, δόξα, ευτυχία, θησαυρός, ηφαίστειο, ιδρώτας, ατσάλι, ζωή, αίμα κλπ. Η λέξη «αίμα» επαναλαμβάνεται 15 φορές σε διαφορετικά ποιήματα.

Οι ιδιαιτερότητες αυτές είναι κυρίαρχες, τόσο στα λογοτεχνικά έργα, όσο και στην κριτική, της στρατευμένης μεταπολεμικής

¹ Spiro Çomora, περιοδικό "Nëntori", αρ. 3, 1954, σελ. 99.

² Σπύρος Κουφός, εφημ. "Zeri i popullit", ημερ. 29.07.1953, σελ..3

λογοτεχνίας, καθ' όλη την πρώτη φάση η οποία διαρκεί μέχρι τη δεκαετία του '70. Στη χρονική αυτή διάρκεια οι Έλληνες μειονοτικοί συγγραφείς, όπως και οι συνάδελφοί τους Αλβανοί, δεν μπόρεσαν να λύσουν το δίλημμα ανάμεσα στον κατεξοχήν ποιητή και στην προκαθορισμένη προπαγανδιστική αποστολή τους. Αυτό σημαίνει ότι «η υπερχρονικότητα των αισθητικών αξιών της λογοτεχνίας» ως συνάρτηση της δεδομένης ιστορικής στιγμής δημιουργίας του λογοτεχνικού έργου με τις αναρίθμητες νέες στιγμές πρόσληψης»¹ στη χρονική προσδοκία του μέλλοντος, δεν λειτούργησε για την εν'λόγω λογοτεχνία. Απόδειξη αυτού αποτελεί η αδυναμία πολλών λογοτεχνικών έργων της περιόδου να αντέξουν στο χρόνο και να αποτελούν αισθητικές αξίες και μετά την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος.

Η διαπίστωση ωστόσο δεν μπορεί να είναι απόλυτη. Δεν αφορά επίσης ισότιμα την ποίηση και την αφήγηση, και κυρίως. Κατά την ίδια περίοδο, η ποίηση, διαφορετικά από την αφήγηση, όσον αφορά τη σχέση ανάμεσα στο ποιητικό «εγώ» και την πραγματικότητα, συνεχίζει να παραμένει περισσότερο προσωπική και υποκειμενική. Υπό αυτή την έννοια η ποίηση δε μπορεί να δεχτεί την πίεση των δεδομένων στενών περιθωρίων. Επίσης, όσο στρατευμένος να είναι ένας ποιητής, δεν μπορεί να θυσιάσει μέχρι τέλους όλη του την ελευθερία εξ' ονόματος της πολιτικής αφοσίωσης. Το αισθητικό γνώρισμα της ποιητικής γλώσσας, η σχετική ελευθερία έκφρασης στην ποίηση, η εντονότερη παρουσία της φαντασίας σ' αυτή και η ανάγκη ανεύρεσης ή δημιουργίας νέων εικονοεκφραστικών μέσων και ποιητικών συμβατικοτήτων, ακόμα και για την καλλιτεχνική διατύπωση πολιτικών ιδεών, αποτελούν δυνατότητες και στοιχεία μιας «υπερχρονικής» λογοτεχνίας, ανεξαρτήτως που φέρει τη σφραγίδα της πολιτικής περιόδου που την παρήγαγε.

Αυτό σημαίνει ότι ανεξαρτήτως από την σημερινή ανάγκη που νιώθουμε για να αποστασιοποιηθούμε από την κομμουνιστική περίοδο και τα παράγωγά της, μια αντικειμενική αντιμετώπιση της λογοτεχνικής παραγωγής της περιόδου, σου δίνει την ευκαιρία να επικοινωνήσεις με πραγματικές λογοτεχνικές αξίες.

---

¹ Γιώργος Βελούδης, Γραμματολογία – Θεωρία της λογοτεχνίας, Αθήνα, 1994, σελ.367.

Το γεγονός ότι αρκετοί Έλληνες μειονοτικοί συγγραφείς, ανεξάρτητα από το φόρτο των αντικομμουνιστικών συναισθημάτων, κατορθώνουν να προσφέρουν στο αναγνωστικό κοινό λογοτεχνικά έργα αντάξια της επικαιρότητας χωρίς δικτατορίες, λογοκρισίες και περιορισμούς, αποτελεί επίσης ένα αναντίρρητο παράδειγμα ότι η στράτευση και κομματικότητα δεν σκότωσαν ολωσδιόλου τη λογοτεχνία στην Ελληνική Μειονότητα. Αναφέρουμε λόγου χάρη την ποιητική συλλογή του Πάνου Τσούκα «Γεια σας αδέρφια. Μια φωνή από το Αργυρόκαστρο», έκδοση του 1993 στην Αθήνα, την ποιητική συλλογή του Νίκου Κατσαλίδα, έκδοση του 2003 στην Αθήνα με 300 επιλεγμένα ποιήματά του κατά την κομμουνιστική περίοδο κλπ.

VII. 4. Πρώτη φάση

Χρονικά πηγαίνει μέχρι και τη δεκαετία του '70. Βασικό χαρακτηριστικό της είναι η απαλλαγή των συγγραφέων, μάλιστα σε σύντομο χρονικό διάστημα, από τους ενδοιασμούς για μια ελεύθερη λογοτεχνία και η αφομοίωση και εδραίωση των αρχών της μεθόδου του σοσιαλιστικού ρεαλισμού. Την ιδεολογική στράτευση της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα, συνόδευσε η αποκοπή από κάθε είδους επικοινωνίας, με τη δική της λογοτεχνική παράδοση, καθώς και με την πανελλήνια λογοτεχνία, παραδοσιακή και σύγχρονη.

Μετέφερε τα ιδεολογικά μηνύματα δανειζόμενη εκφραστικά μέσα, λεκτικούς τρόπους, μοτίβα και στιχουργικά στοιχεία από τη λαογραφία.

Όσον αφορά το θεματολόγιο, καταπιάνεται από το γνωστό τρίπτυχο που επέβαλε το καθεστώς: τον ηρωισμό στον Πόλεμο, τις προσπάθειες για την ανοικοδόμηση της χώρας και την συνέχιση του αγώνα κατά των νέων εχθρών.

Αρχίζει κυρίως ως λογοτεχνία στη μητρική γλώσσα. Όμως, στη διάβα του χρόνου, οι Έλληνες μειονοτικοί συγγραφείς θα «προτιμήσουν» περισσότερο την αλβανική.

Ξεκινάει τη νέα της πορεία ως λογοτεχνία σε ποίηση και αφήγηση και εξελίσσεται κυρίως ως ποίηση ή ως ποιητικό-λαογραφική λογοτεχνία.

Στην ποίηση ο στίχος που συνηθίζεται είναι ο γνωστός δημοτικός στίχος σε στιχουργικά και μετρικά στοιχεία. Επιχειρείται μάλιστα και

η ομοιοκαταληξία. Η γλώσσα είναι απλή. Γίνεται όμως, πανηγυρική και σχηματική όταν επιζητεί να φορτίσει αισθητικά τη διατύπωση ιδεολογικών μηνυμάτων. Η πραγματική λυρική ποίηση χάνεται στις κούφια δηλώσεις για τη μεγάλη αγάπη προς το κόμμα και τα υψηλά κομμουνιστικά ιδανικά.

Η πεζογραφία υπόσχεται πολλά στο ξεκίνημά της. Αναπτύσσονται τα βασικά είδη το διήγημα, η νουβέλα και το μυθιστόρημα. Βασικοί εκπρόσωποι είναι οι Σπύρος Τζιας και Πάνος Τσουκάς. Γράφεται στις δύο γλώσσες σχεδόν από την αρχή.

Η σύνδεση του Πολέμου με τη μεταπολεμική ανοικοδομητική περίοδο, μέσω των ηρώων που δοκιμάστηκαν σε καιρό πολέμου, είναι από τα πιο συνηθισμένα θέματα στην πεζογραφία. Σχεδόν σε όλα τα διηγήματα του Σπύρου Τζια, το όπλο ή άλλα κειμήλια από τον πόλεμο, αποχτούν ειδικό βάρος και ρόλο στη μεταπολεμική ζωή και του Έλληνα μειονοτικού. Μάλιστα, αυτή η αφύσικη προσκόλληση του όπλου στα πρόσωπα και καταστάσεις των διηγημάτων του Τζια, ή και άλλων Ελλήνων συγγραφέων, δημιουργεί τα πρώτα ρήγματα ανάμεσα στη λογοτεχνία και το ειρηνικό περιβάλλον που χαρακτηρίζει κατά παράδοση τον Έλληνα. Τόσο το περισσότερο όταν τα όπλα αυτά, έπρεπε να είχε σε επιφυλακή κατά του έθνους του.

Στο πλαίσιο της ίδιας λογικής, κατά τα μέσα της πρώτης φάσης, το αυθεντικό διήγημα, έστω και ιδεολογικά στρατευμένο, «αποσύρεται» και τη θέση του καταλαμβάνει η βιογραφική λογοτεχνία για «ήρωες» από τη μειονότητα που έπεσαν ηρωικά στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο Λευτέρης Τάλλιος, ο Θωδωρής Μάστορας και ο Θανάσης Ζήκος, είναι οι τρεις ήρωες και κομμουνιστές αγωνιστές από την Ελληνική Μειονότητα για τους οποίους γράφονται εμφαντικές λογοτεχνικές μονογραφίες. Μάλιστα οι μονογραφίες, αυτές γράφτηκαν κατά παραγγελία. Περισσότερο όμως από λογοτεχνικές αξίες, επιδιώκουν να πείσουν ότι «η πορεία προς το σοσιαλισμό των Ελλήνων μειονοτικών έχει την αφετηρία στο αίμα που χύθηκε για λευτεριά στο κοινό μετερίζι με τον αλβανικό λαό».

Η αφήγηση απόκτησε επίσης μορφή πολιτικών μανιφέστων με στόχο την «απεικόνιση στην επαναστατική τους εξέλιξη» «της σοσιαλιστικής οικοδόμησης», «της πάλης των τάξεων», της πάλης κατά της «θρησκευτικής επιρροής» και των «οπισθοδρομικών ηθών και εθίμων». Η τροπή αυτή παρατηρήθηκε ιδιαίτερα όταν η κομμουνιστική προπαγανδιστική μηχανή προηγήθηκε της

εκστρατείας κατά της θρησκείας εξ'ονόματος «της παραπέρα επαναστατικοποίησης της ζωής στη χώρα».

Διαφορετική πνοή και αξίες διέπουν τη λογοτεχνία στην Ελληνική Μειονότητα, όταν αυτή παραμερίζει την άμεση ιδεολογική στράτευση. Αναφέρουμε εδώ το διήγημα, «Πέντε γράμματα, μια πραγματική ιστορία», του Σ. Τζια. Τα ίδια μπορούμε να πούμε και για τη νουβέλα «Τσιγγάνικη αγάπη», του ίδιου συγγραφέα, από τα λίγα αφηγηματικά έργα στην αλβανική λογοτεχνία της περιόδου που μεταφράστηκαν σε μερικές ξένες γλώσσες.

Κατά το τέλος της πρώτης φάσης, από κοινού με την ορμητική παρουσία των λογοτεχνών της νέας γενιάς, εμφανίζονται οι ανερχόμενες και επίμονες προσπάθειες για την κατάργηση της συντηρητικότητας που είχε επιβάλει η ακραία ιδεολογική στράτευση.

Βασικοί εκπρόσωποι της πρώτης φάσης είναι οι: Πάνος Τσούκας, Σπύρος Τζιας, Γιάννης Πάνος, Παύλος Σούτης, και μετά απ' αυτούς, κατά τη δεκαετία του '60, ο Βασίλης Κώτσιας κλπ.

Πάνος Τσούκας Τα 80 χρόνια της ζωής του μπορεί άφοβα να θεωρηθούν ζωή ενός ακούραστου εργάτη των ελληνικών γραμμάτων στην απομονωμένη όαση από τον εθνικό κορμό, Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία. Τη διάκριση αυτή απόκτησε με το μόχθο του, ως ποιητής, πεζογράφος, δημοσιογράφος, μεταφραστής, συντάκτης, λαογράφος, ρήτορας. Στην αλβανική βιβλιογραφία αναγνωρίζεται ως «μειονοτικός ποιητής της Αλβανίας». Για τον Πάνο Τσούκα γράφτηκαν περισσότερα από 150 άρθρα, κριτικές και αξιολογήσεις στον αλβανικό λογοτεχνικό τύπο, στα έντυπα της Ελληνικής Μειονότητας και στην Ελλάδα. Απέσπασε τις εκτιμήσεις των πιο αξιόλογων προσωπικοτήτων της τέχνης στην Αλβανία. Θετική ήταν η εκτίμηση για τον Τσούκα και απ' όσους τον γνώρισαν στην Ελλάδα.

Ο Ισμαήλ Κανταρέ τον αντιμετωπίζει ως ισότιμο και τον αποκαλεί με σεβασμό «άνθρωπο των γραμμάτων». Ο Ντριτερό Αγκόλλι, επίσης από τις μεγαλύτερες φυσιογνωμίες της αλβανικής λογοτεχνίας και κοινωνικής ζωής, χαρακτηρίζει ως εξής τον «μειονοτικό» ποιητή: «Ο Πάνος Τσούκας είναι ποιητής με λεπτό καλλιτεχνικό γούστο. Οι σίχοι του πλημμυρίζουν από πάθος, ρομαντικά εικονοεκφραστικά μέσα και σύμβολα που συναντούμε στην παράδοση της αρχαιοελληνικής λογοτεχνίας...»¹ Ο γνωστός Αλβανός κριτικός Αντριατίκ Καλούλι,

¹ Dritero Agolli, εφημ. Drita, 1. 3.1964.

χαρακτηρίζει τον Τσούκα «καλλιεργημένη ποιητική προσωπικότητα που επιδιώκει να απεικονίσει την πραγματικότητά μας κατά πρωτότυπο τρόπο και με περιποιημένα καλλιτεχνικά μέσα.»¹ Ο ποιητής Ανδρέα Βάρφι σημειώνει για τον Πάνο Τσούκα, «η ποίησή του έχει ζεστασιά, είναι επικοινωνιακή, απτή και πρωτότυπη, ...»².

Γεννήθηκε το 1925 στο χωριό Σωπική του Πωγωνιού νομού Αργυροκάστρου. Σπούδασε στο Γυμνάσιο Πωγωνιανής. Δεν είχε κλείσει τα δεκαοχτώ όταν οργανωμένος και νεολαιίστικο στέλεχος της Ελληνικής Μειονότητας στο αλβανικό ΕΑΜ, έγραφε στίχους για τον πόλεμο και τις ηρωικές πράξεις των συναγωνιστών του.

Είναι ένας από τους ιδρυτές της ημίωρης εκπομπής στην μητρική γλώσσα στον τοπικό κρατικό ραδιοφωνικό σταθμό Αργυροκάστρου (1945). Για πολλά χρόνια εργάστηκε ταχτικός συντάκτης με δημοσιογραφικά άρθρα και λογοτεχνικά κείμενα στην εφημερίδα «Λαϊκό Βήμα». Μέχρι την απόσπασή του σε ελεύθερη δημιουργία. Πολλά από τα δημοσιεύματά του τα υπέγραφε με το λογοτεχνικό ψευδώνυμο Άλκης Ανθούλης. Για αρκετό χρονικό διάστημα τέλεσε υπεύθυνος συντάκτης σχολικών εγχειριδίων για τα σχολεία της Ελληνικής Μειονότητας. Εκτός από τα σχολικά εγχειρίδια ο Πάνος Τσούκας προετοίμασε και έκδωσε έξι ανθολογίες για τους μαθητές στα σχολεία της Ελληνικής Μειονότητας. Σε πέντε άλλες είναι συνεργάτης..

Εργάστηκε και εξωτερικός δάσκαλος στη Μέση Παιδαγωγική Σχολή Αργυροκάστρου, στο τμήμα που προετοίμαζε τους ελληνοδιδάσκους για τις ανάγκες των σχολείων της Ελληνικής Μειονότητας.

Έχει εκδώσει στην ελληνική μητρική γλώσσα 12 ποιητικές συλλογές. Αναφέρουμε «Ελεύθερη ζωή» 1953, «Ποιήματα» 1955, «Η τρακτορίστια» 1957, «Ανατολές και δύσεις» 1964, «Κορυφές και ορίζοντες» 1977, «Το νέο τέλος ενός παλιού θρύλου» 1977, η οποία, την ίδια χρονιά μεταφράστηκε και στα Αλβανικά. (Το γεγονός ότι μια ποιητική συλλογή μεταφράζεται ατόφια από μια γλώσσα στην άλλη, αποτελεί σπάνια περίπτωση. Δε συμβαίνει το ίδιο στην αφήγηση)

Πεζά στη μητρική γλώσσα έγραψε τρία βιβλία «Τα ξαραβωνιάσματα» 1970 «Λύκοι με ράσα» 1973 (Στα αλβανικά είχε εκδοθεί από το 1970), «Θοδωρής Μάστορας» 1977 (Στα αλβανικά είχε κυκλοφορήσει το 1976).

¹ Adriatik Kallulli, εφημ. Drita, 16.10.1966.

² Andrea Varfi, εφημ. Drita, 2.2.1975.

Σε εννέα ανέρχονται τα βιβλία σε ποίηση και αφήγηση γραμμένα στην αλβανική γλώσσα. Συγκεκριμένα “Çelësat e lumturisë” (Τα κλειδιά της ευτυχίας), 1967 “Urdhëroni në vendlindjen time” (Καλώς ορίσατε στη γενέτειρά μου) και “Koka e gjarpërit” (Η κεφαλή του φιδιού) 1973, “Kështu nisën të vinin pranvera të reja”, (Έτσι άρχισαν να έρχονται οι νέες Άνοιξεις) 1981, “Soditje nga bedenat” (Αγναντεύοντας από τα μπεντένια) 1982, “Në lulëzim të përbashkët” (Σε κοινή άνθιση) 1985.

Μετάφρασε από τα αλβανικά στα ελληνικά 30 έργα των γνωστότερων Αλβανών συγγραφέων από την παράδοση και την εποχή της «σοσιαλιστικής οικοδόμησης» της χώρας. Αναφέρουμε: «Η Αφερντίτα ζανά στο χωριό» του Σ. Σπάσσε 1957, «Η Πατρίδα» του Αντών Ζάκο Τσαγιούπη 1959, «Καιρός πολέμου» δράμα 1974, «Η πριγκίπισσα Αργύρω» του Ι. Κανταρέ 1977, το ποίημα «Μάνα Αλβανία» του Ντριτερό Αγκόλι 1980, «Ανθολογία της αλβανικής ποίησης» 1981, το μυθιστόρημα «Ο Κομισάριος Μέμο» του Ντριτερό Αγκόλι 1981, «Η οικογένεια του ψαρά» δράμα του Σ. Πιτάρκα, 1983, «Ο άνθρωπος με το κανόνι» μυθιστόρημα του Ντριτερό Αγκόλι 1984 κλπ.

Σημαντικό είναι το έργο του Τσούκα και όσον αφορά τις μεταφράσεις από την ελληνική στην αλβανική. Το γνωστό ποίημα του Αλβανού εθνικού ποιητή της αναγέννησης, Ναϊμ Φράσερι, «Ο αληθής πόθος του Αλβανού» γραμμένο στα ελληνικά, μεταφράστηκε στην αλβανική από τον Πάνο Τσούκα. Ο ίδιος απέδωσε στα αλβανικά ποιήματα του Ασντρένι, (Αλεξάντερ Σταύρου Ντρενόβα). Μετέφρασε επίσης στα αλβανικά, έργα του Λειβαδίτη, του Κρυστάλη, του Κάλβου κλπ

Όπως εύκολα μπορεί να γίνει αντιληπτό, ο Πάνος Τσούκας διάνυσε με το έργο του όλη την μεταπολεμική περίοδο. Αποτελεί έναν από τους βασικούς εκπροσώπους της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα και πολύ γνωστή προσωπικότητα στο αλβανικό κοινό.

Θεωρείται «το χαϊδεμένο παιδί του συστήματος». Η αλήθεια είναι ότι ο Πάνος Τσούκας είναι ο κατεξοχήν στρατευμένος Έλληνας μειονοτικός συγγραφέας στην ιδεολογική υπόθεση του αλβανικού κομμουνισμού. Τα έργα του, ακόμα και τα ποιητικά, μοιάζουν συχνά με λογοτεχνικά ρεπορτάζ για συγκεκριμένες ημερομηνίες και γεγονότα, γινωμένα κατά παραγγελία για τις ανάγκες ιδεολογικής κατανάλωσης. Συχνά αναλαμβάνει να φέρει σε πέρας «ιδεολογικές και πολιτικές ανησυχίες του κόμματος», που ξεπερνούν τα όρια της Ελληνικής

νεολαία γυρίζοντας από τη συνεταιριστική δουλειά του σοσιαλισμού. Είναι γνωστό ότι ο πλάτανος, ή γενικώς το δέντρο, στο μεσοχώρι των χωριών της Ηπείρου ή στη μέση κάθε αγρού, αποτελεί λειτουργικό στοιχείο στην παραδοσιακή δομή. Πρόκειται για ένα σταθερό φυσικό στοιχείο που αποχτά πολιτιστικό και κοινωνικό ρόλο. Στο στοιχείο του «πλάτανα», το οποίο τόσο συχνά συναντάται στη λαογραφία, ο ποιητής δίνει τον ίδιο ρόλο, αλλά σε νέα δομικά πρότυπα κοινωνικής οργάνωσης, αυτά των γεωργικών σοσιαλιστικών συνεταιρισμών. Ο ποιητής καταφέρνει ώστε η μεταφορά του μοτίβου να μη καταστεί επιβλαβή ούτε προς την παράδοση, τόσο το περισσότερο, ούτε στη νέα ποιητική νοηματική δομή. Απεναντίας, η συγκίνηση που κουβαλάει το στοιχείο της παράδοσης στο ποίημα του Τσούκα, εμπλουτίζεται από την ικανότητα της γλώσσας του να αυξήσει τα χρώματα στη φύση, να δώσει δύναμη στην κίνηση των ανθρώπων και αρμονία στους ήχους. Είναι ακριβώς αυτή η λογική εξέλιξη που δίνει την ιδιάζουσα διάσταση στη φιλοσοφική ρήση του ποιητή.

Όποιος στη γη που τον γεννά
Βαθιά τις ρίζες ρίχνει
Όσο αν μουγκρίζουν θύελλες
Δεν τονε ξεριζώνουν!

Ο στίχος που χρησιμοποιεί στην ποίησή του ο Τσούκας είναι ο κλασικός 11,13 και 15-σύλλαβος της δημοτικής παράδοσης. Τον συναντούμε και ως δίστιχο, επιδιώκοντας μάλιστα και την ομοιοκαταληξία. Η προσπάθειά του να γράψει σε ελεύθερο στίχο δεν ήταν πετυχημένη

Όπως αναφέραμε, ο Πάνος Τσούκας στάθηκε αξεπέραστος όσον αφορά τη συμβολή του στη μετάφραση λογοτεχνίας στις αντίστοιχες γλώσσες, ιδιαίτερα από την αλβανική στην ελληνική. Τη συμβολή του, επίσης, δεν πρέπει να τη δούμε απλώς στο ότι έδωσε τη δυνατότητα στους Έλληνες αναγνώστες να διαβάσουν στην μητρική τους γλώσσα αλβανική λογοτεχνία. Θα πρέπει να την αναζητήσουμε κυρίως στην ποιότητα της μετάφρασης. Οι νέες αισθητικές αξίες που φέρει η μετάφραση του Τσούκα δικαιολογημένα μας επιτρέπει να πούμε ότι ο Πάνος Τσούκας, έκανε τον Ναϊμ Φράσερι, το Ντριτερό Αγκόλι, τον Ισμαήλ Κανταρέ, κλπ να μιλούν ελληνικά και η τέχνη τους να αποκτήσει την ελληνική φινέτσα. Η προσπάθεια αυτή του Τσούκα αποτελεί αξιόλογη συμβολή στη δυνατότητα επικοινωνίας μεταξύ των δυο λογοτεχνιών και την αμοιβαία ανταλλαγή αξιών.

Τα λίγα χρόνια που έζησε μετά την μεταπολίτευση, δεν του έδωσαν την ευκαιρία να προσφέρει κάτι καινούργιο στο λογοτεχνικό του έργο. Απεναντίας, βίωσε δραματικά τη περιφρόνηση που έδειξε απέναντί του το δικό του περιβάλλον, το οποίο παρασυρόμενο στην ορμή του αντικομμουνισμού δεν είχε κανένα περιθώριο να προσέξει τις αξίες του έργου του. Από την άλλη πλευρά, ο χαρακτήρας του μαθημένος μονίμως να ήταν στο επίκεντρο των εξελίξεων, δεν μπόρεσε να αντισταθεί στην αίσθηση του περιθωρίου. Πέθανε το 1998 σε νοσοκομείο των Ιωαννίνων.

Σπύρος Τζιας. Αποτελεί, αναμφίβολα, τον αξιοπρεπή εκπρόσωπο της πεζογραφίας στη μεταπολεμική λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας. Τα 50 χρόνια δημιουργίας φαίνεται δεν κατόρθωσαν να εξαντλήσουν την έμπνευση και τις ιδέες του για να γράφει και τώρα στα 86 χρόνια.

Γεννήθηκε το 1918 στο χωριό Σωφράτικα της Κάτω Δρόπολης νομού Αργυροκάστρου. Είναι κι αυτός απόφοιτος του Ιεροδιδασκαλείου Βελλάς. Χρημάτισε δάσκαλος σε πολλά χωριά της μειονότητας. Εντάχτηκε στα αντάρτικα σώματα των Ελλήνων στο αλβανικό ΕΑΜ κατέχοντας μάλιστα, υψηλά πόστα. Παράλληλα δοκιμάζει τις ικανότητές του στη λογοτεχνία.

Το 1949 δημοσίευσε στην εφημερίδα «Λαϊκό Βήμα» την πρώτη του νουβέλα «Το τραγούδι της ειρήνης». Το 1953, η νουβέλα, με λίγες τροποποιήσεις κυκλοφόρησε ως ξεχωριστό βιβλίο στις δύο γλώσσες με τίτλο «Μπροστά στα μάτια της Μουργκάνας». Το 1954 έκδωσε τη συλλογή διηγημάτων «Οι φρουροί της Δημοκρατίας», το 1956 τη νουβέλα «Πέντε γράμματα-μια πραγματική ιστορία», το 1962 τη νουβέλα «Τσιγγάνικη αγάπη», το 1966 το μυθιστόρημα «Το παρτιζάνικο νοσοκομείο». Την ίδια χρονιά θα γράψει το δεύτερο μυθιστόρημα «Η νέα πόλη», καθώς και τις παιδικές νουβέλες «Όταν οικοδομούσαμε τον υδροηλεκτρικό σταθμό» και «Η λάμπα του μινιδόρου φωτίζει». Το 1970 δημοσίευσε δυο μονογραφίες, την μία για τον ήρωα του λαού Λευτέρη Τάλλιο και την άλλη για τον κομμουνιστή αγωνιστή Θανάση Ζήκο.

Ο Σπύρος Τζιας είναι επίσης συγγραφέας του ενός από τα δυο-τρία δράματα γραμμένα από Έλληνες, αλλά στην αλβανική γλώσσα. Πρόκειται για το δράμα με τέσσερις πράξεις «Akti i fundit» (Η τελευταία πράξη), που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Nëntori», αρ. 1, 1958.

Μετά από την πολιτική αποκατάσταση και την ανάκτηση του δικαιώματος για να δημοσιεύσει λογοτεχνία*, στις αρχές της δεκαετίας του '80 κυκλοφόρησε στην αλβανική το μυθιστόρημα "Kronikë Dropullite" (Δροπολίτικο Χρονικό), 1989. Στα δημιουργικά του σχέδια, όπως ο ίδιος αναφέρει, ήταν η συγγραφή στα ελληνικά του προαναφερόμενου μυθιστορήματος, καθώς και η έκδοση των μυθιστορημάτων "Misioni i largët", (Μακρινή αποστολή) και το "Trëndafilat e majit të kuq" (Τα τριαντάφυλλα του κόκκινου Μάη). Δεν τα έκδωσε λόγω της αλλαγής του καθεστώτος.

Θα επανέλθει στη λογοτεχνία αμέσως μετά το 1991. όταν εγκαθίσταται πλέον στην Αθήνα. Όμως, απ'ό, τι φαίνεται, είναι λίγο αργά για να φέρει κάτι σπουδαιότερο στην πεζογραφία της Ελληνικής Μειονότητας, παρότι, όπως είπαμε, μένει ο πατέρας αυτής στη μεταπολεμική περίοδο.

Είναι επίσης, γνωστή η συμβολή του στη μετάφραση κυρίως της αλβανικής πεζογραφίας στην ελληνική γλώσσα.

Πρέπει να πούμε ότι ο Τζιας, ανεξάρτητα από την πληθώρα δημιουργημάτων, δεν μπόρεσε να απαλλαχτεί από τα κλισέ που επέβαλε η μέθοδος του σοσιαλιστικού ρεαλισμού. Οι ήρωές του, ανεξάρτητα από το αν μιλούν ελληνικά, είναι τύποι και χαρακτήρες που συναντάς με αφθονία στην αλβανική πεζογραφία της δεκαετίας του 50'. (Το ίδιο ισχύει και για το μυθιστόρημα «Δροπολίτικο χρονικό»)

Εξαίρεση αποτελούν τα πρόσωπα και οι καταστάσεις στις νουβέλες «Πέντε γράμματα-μια πραγματική ιστορία» και «Τσιγγάνικη αγάπη». Στη νουβέλα, «Πέντε γράμματα-μια πραγματική ιστορία» εντυπωσιάζει ιδιαίτερα η δομή του έργου. Πρόκειται στην ουσία για πέντε διαφορετικά διηγήματα συνδεδεμένα μεταξύ τους από την τύχη διαφορετικών ατόμων στην ξενιτιά. Πέντε διαφορετικοί αφηγητές, αφηγούνται πέντε διαφορετικά επεισόδια της ίδιας ιστορίας. Η αφήγηση κατ' αυτόν τον τρόπο εξασφαλίζει στο συγγραφέα τη δυνατότητα ώστε μέσω της επιστολής να μετατρέψει τον αναγνώστη «παραλήπτη» των γραμμάτων, στο άλλο ήμισυ του διαλόγου που απουσιάζει στα γράμματα του αφηγητή «αποστολέα». Ενώ στη δεύτερη νουβέλα, από τα σπάνια έργα στη δεκαετία του 50' μεταφρασμένα σε μερικές ξένες γλώσσες, η

---

* Το δικαίωμα έκδοσης ήταν κομματική αρμοδιότητα. Σε περίπτωση που το κόμμα αποφάσιζε για κάποιον να μη εκδώσει λογοτεχνία, αυτομάτως έχανε την κάθε επικοινωνία με το κοινό μέσω των έντυπων. Του Σπύρου Τζια του αφαιρέθηκε το δικαίωμα το 1974.(δες αντίστοιχο κεφάλαιο)

απαλλαγή από «τα σιδερωμένα» πρότυπα συμπεριφοράς, εγγυάται την λογοτεχνική ποιότητα.

Τα δύο αυτά έργα αποτελούν μια ακόμα ένδειξη ότι μόλις οι Έλληνες συγγραφείς απαλλάσσονταν από την άμεση πίεση της κομμουνιστική ιδεολογίας, μπορούσαν να γράψουν πραγματική λογοτεχνία.

Οι αντιπαραθέσεις και ανταγωνισμοί στα έργα του περιέχουν την κομματική ασπρόμαυρη απόχρωση. Τα θέματα παραμένουν μέχρι αργά τα ίδια. «Ο Αγώνας που μας έφερε την ελευθερία», η προσπάθειες για την οικοδόμηση «της νέας ζωής», «η ισότητα της γραμμής του κόμματος», το πικρό παρελθόν το οποίο πρέπει να έχουμε υπόψη σε κάθε βήμα της νέας ζωής κλπ.

Αρκετά από τα πρόσφατα διηγήματα του Τζια διακατέχονται από νοσταλγία για την ομορφιά μιας ζωής που δεν έζησε κατά την περίοδο του σοσιαλισμού.

Δεν μπορεί επίσης να μη ληφθεί υπόψη η επιμονή του Σπύρου Τζια για να καθιερωθεί ως ένας μειονοτικός συγγραφέας στην αλβανική λογοτεχνία. Πρέπει όμως να παρατηρηθεί ότι από κοινού με την προσπάθεια απαίτησης μιας καταξιωμένης θέσης στα αλβανικά γράμματα, μεταφέρει στην αλβανική λογοτεχνία τον κόσμο και προβληματισμό, έστω και κοματικοποιημένο, της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία.

Γιάννης Πάνος (1917-1989). Αναγνώριση για τις λογοτεχνικές του ικανότητες υπήρξε η γνωστή ελεγεία για τον Λευτέρη Τάλλιο. (Ο ίδιος λέει ότι δεν πίστευε στα αυτιά του όταν άκουσε πόσο γρήγορα οι στίχοι που είχε γράψει για το Λευτέρη είχαν γίνει τραγούδι). Είχε όμως προηγηθεί η ελεγεία για τη σφαγή της Γλύνας*, η οποία όμως για καθαρά πολιτικούς λόγους έχει εξαφανιστεί.

---

* Η σφαγή της Γλύνας έγινε από Αλβανούς συνεργάτες των Ιταλών, με την ενίσχυση των δέυτερων, στις 2 Αυγούστου 1943. 28 νέοι άνδρες από το ελληνικό μειονοτικό χωριό της Γλύνας σφαγιαστήκαν εν ψυχρό για εκφοβισμό της Ελληνικής Μειονότητας, αλλά και για εκδίκηση από τους Αλβανούς συνεργάτες των Ιταλών των ανυπόταχτων κατοίκων του χωριού. Οι Αλβανοί κομμουνιστές επωφελήθηκαν από την εξέλιξη για να πάρουν με το μέρος τους τους Έλληνες μειονοτικούς, όμως μεταπολεμικά, όταν τους ενδιέφερε περισσότερο η απαλοιφή των διεθνικών προβλημάτων επέλεξαν τη σιωπή για τη σφαγή αυτή η οποία είχε καθαρά έναν εθνικό στόχο.

Το 1960 έκδωσε την ποιητική συλλογή «Το τραγούδι του Βούρκου», το 1962 τη συλλογή ποιημάτων «Στη λευτεριά και την ειρήνη», καθώς και τη συλλογή «Στο ματωμένο αμόνι» Έμπνευση και για τα έργα του παραμένει «ο πόλεμος για λευτεριά» και οι «θυσίες για το σοσιαλισμό».

Είναι από τους λίγους που δοκίμασε να γράψει δραματουργία. Έκδωσε στα αλβανικά το δράμα, “Në zjarrin e luftës” (Στη φλόγα του πολέμου), το οποίο όμως δεν είχε κάποια επιτυχία και δεν άντεξε στο χρόνο.

Ο Γιάννης Πάνος ασχολήθηκε και με μεταφράσεις από τα αλβανικά στα ελληνικά.

Βασίλης Κώτσιας. Γεννήθηκε το 1940 στο χωριό Κρυονέρι της Πάνω Δρόπολης, νομού Αργυροκάστρου.

Η σχετικά νεαρή ηλικία δημιουργεί την εντύπωση ότι ο Κώτσιας θα ξεπερνούσε τα χαρακτηριστικά της πρώτης φάσης για να ενταχθεί στη γενιά των συνομηλίκών του Ελλήνων μειονοτικών συγγραφέων που σημάδεψαν με το έργο τους τη νέα φάση λογοτεχνίας, όπως ο Νίκος Κατσαλίδας, ο Ανδρέας Ζαρμπαλάς, ο Φώτος Κυριαζάτης και άλλοι. Ανεξάρτητα όμως από την ηλικία, ο Κώτσιας έμεινε ένας τυπικός ποιητής της πρώτης φάσης της μεταπολεμικής περιόδου. Ο στίχος του είναι ο παραδοσιακός λαϊκός. Μάλιστα, η προσπάθεια για περισσότερη κομματική αφοσίωση βλάπτει την φινέτσα, απλότητα και κομψότητα του δημοτικού λόγου. Η προσπάθειά του στην ομοιοκαταληξία αγγίζει τα όρια απλών παρηγήσεων, ενώ στον ελεύθερο στίχο είναι αποτυχημένη.

Ο Βασίλης Κώτσιας, ακόμα και μετά τη δεκαετία του 90, όταν γράφει ποίηση ζητάει να βρει έναν ηγέτη να του αφιερώσει τους στίχους του, στίχοι οι οποίοι συνεχίζουν να είναι πανηγυρικοί και στομφώδεις σε δημοτική άξεστη γλώσσα.

Η ποίησή του είναι γραμμένη κυρίως στην ελληνική. Το καλύτερο έργο του θεωρείται «Ήσουν ποτέ στη Δρόπολη» 1977.

Άλλα έργα του είναι «Τραγούδια του καιρού» 1965, «Σατυρικοί στίχοι» 1968, “Κομμουνιστικά φώτα» 1969, «Απρίλη καλωσόρισες» και «Συζήτηση με τη γυναίκα μου» 1973, «Ταξιδιάρικα μοτίβα» 1974, «Ποιήματα» 1986.

Έγραψε και ποιήματα για τα παιδιά. Ασχολήθηκε με μεταφράσεις Ελλήνων και Αλβανών συγγραφέων στις αντίστοιχες γλώσσες

Περσεφόνη Γκίνη. Η μόνη σχεδόν γυναίκα ποιήτρια που ακολούθησε βήμα προς βήμα όλη τη μεταπολεμική περίοδο της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα. Ο πηγαίος της στίχος,

στηριζόμενος στη λαϊκή παράδοση, οι απλές ομοιοκαταληξίες και η εύστοχη χρήση παραλληλισμών, παρομοιώσεων και μεταφορών, τόσο γνωστών και πετυχημένων στη λαϊκή δημιουργία, είναι τα βασικά χαρακτηριστικά που δίνουν ζωή και επιτυχία στην ποίησή της. Η Περσεφόνη Γκίνη με την ποίησή της προσπαθεί και βρίσκεται παντού και πάντοτε σε κάθε προβληματισμό για να πει ποιητικά την κρίση της. Συχνά χαρακτηρίζεται λαϊκή ποιήτρια και επικαλείται ως παράδειγμα για την επιβεβαίωση της οδού που ακολουθεί ο λαϊκός ραψωδός για να απεικονίσει τη σοσιαλιστική πραγματικότητα. Άρα και ως παράδειγμα για την εγκυρότητα «της σοσιαλιστικής λαογραφίας». Συνέβαλε σ' αυτό και το γεγονός ότι πολλά από τα ποιήματά της έγιναν τραγούδια, ανεξάρτητα από το γεγονός πόσο άντεξαν στο χρόνο. Υπό αυτή την έννοια η Π. Γκίνη έχει μείνει ανάμεσα στην έντεχνη ποίηση και του λαϊκού ραψωδού. Και η μόνη της ποιητική συλλογή φέρει τον ίδιο τίτλο «Ραψωδικοί στίχοι»

Παρόλα αυτά η Περσεφόνη Γκίνη έμεινε η γυναίκα ποιήτρια της Ελληνικής Μειονότητας που χαίρει τον σεβασμό όλων.

Γεννήθηκε το 1931 στο χωριό Πολύτσιανη του Αργυροκάστρου και συνεχίζει να γράφει στίχους με αίσθημα και λεπτό γούστο. Δεν έχει τη δυνατότητα για οργανωμένες εκδόσεις. Παραταύτα δημοσιεύει συχνά στα έντυπα του χώρου και δε χάνει ευκαιρία να απαγγείλει μόνη της ότι γράφει, αποσπώντας πάντα τα χειροκροτήματα του κοινού.

VII.5. Δεύτερη φάση

Βασικά χαρακτηριστικά

Τα χρονικά όρια της δεύτερης φάσης αρχίζουν κατά τα τέλη της δεκαετίας του '70 αρχές της δεκαετίας του '80 και λήγουν το 1990. Βασικό χαρακτηριστικό είναι η αδήλωτη επιμονή, ως εσωτερική ανάγκη, για την ανάπτυξη, παράλληλα με την στρατευμένη λογοτεχνία, και μιας λογοτεχνίας απαλλαγμένης από την άμεση ιδεολογική δέσμευση. Αυτό σηματοδοτεί την ανάπτυξη και ενός άλλου είδους στράτευσης της λογοτεχνίας. Πρόκειται για τις προσπάθειες καλλιέργειας εθνικής συνείδησης και προβολής του εθνικού πολιτισμού. Οι προσπάθειες δεν εξαντλούνται μόνο στη χρήση της μητρικής γλώσσας. Επικεντρώνονται γενικότερα στην

αισθητική πλευρά. Καταβάλλονται προσπάθειες για βελτίωση του καλλιτεχνικού επιπέδου, τόσο σε σχέση με την λογοτεχνική εφευρετικότητα και του τρόπου σύλληψης του θέματος, όσο και με τη δομή και τα ίδια τα θέματα..

Η συγκεκριμένη εξέλιξη δεν είναι αποτέλεσμα της άμβλυνσης της κομματικής λογοκρισίας. Απεναντίας, η ιδεολογική επαγρύπνηση διατηρεί τα υψηλά επίπεδά της μέχρι σχεδόν το τέλος της δεκαετίας του '80. Αυτό τροφοδοτεί την αυτολογοκρισία η οποία πλέον θα πρέπει να κινείται προς δυο κατευθύνσεις. Η πρώτη αφορά την προσοχή κάθε συγγραφέα να γράψει λογοτεχνία σεβόμενος τα ιδεολογικά κριτήρια.. Η δεύτερη, επιδίωκε να πετύχαινε τους νέους στόχους, χωρίς την παραβίαση των ιδεολογικών γραμμών. Δεν αφορούσε όμως το σύνολο των Ελλήνων συγγραφέων.

Πάντως, πρόκειται για μια ωριμότητα στη λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας. Την ωριμότητα της μειονοτικής λογοτεχνίας στη συγκεκριμένη φάση αποδέχεται και η κριτική της δικτατορικής περιόδου. Η διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι την αποδίδει στην «οικοδόμηση της οικονομικής βάσης του σοσιαλισμού (δεκαετία του '60, σημ Π.Μπ) και στο πέρασμα της (αλβανικής) κοινωνίας στην πλήρη σοσιαλιστική οικοδόμηση»¹

Η συγκεκριμένη άποψη, τόσο πολύ διαδομένη και στην αλβανική λογοτεχνική κριτική, δεν υφίσταται. Απορρίπτεται από τα ίδια τα στοιχεία της αλβανικής ιστοριογραφίας του σοσιαλιστικού ρεαλισμού. Ακριβώς, στις αρχές της δεκαετίας του '70 όταν ανακοινώθηκε «η οικοδόμηση της σοσιαλιστικής βάσης», το άνοιγμα και η προσέγγιση στη Δύση από τη λογοτεχνία και τις τέχνες της Αλβανίας που θεωρήθηκε ως προϋπόθεση για το ποιοτικό άλμα τους, προκάλεσε την οργή της κομμουνιστικής ηγεσίας. Δια σιδήρου και πυρός επιδίωξε να επαναφέρει τις τέχνες και τη λογοτεχνία στο επίπεδο του «εθνικού στερεώματος και του λαϊκού πνεύματος». Με άλλα λόγια στο ιδεολογικοποιημένο φολκλοριστικό τους πλαίσιο. Η τέταρτη Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος του 1974, αποτελεί μια αποτρόπαια πράξη κατά των προσπαθειών για μια ανάσα ελευθερίας στη λογοτεχνία και τις τέχνες στην Αλβανία.

Συνεπώς, το νέο πνεύμα στα γράμματα της Ελληνικής Μειονότητας θα πρέπει να το αναζητήσουμε στο νέο και απαιτητικό κλίμα που παρατηρείται γενικότερα στην αλβανική λογοτεχνία σ' αυτή

¹ Σ.Ντάγιο, εφημ. Λογοτεχνικό Λαϊκό Βήμα, Φλεβάρης 1989,σελ.6

τη φάση, παρά το ασφυχτικό κλίμα που επιβάλει το καθεστώς. Θα πρέπει να το αναζητήσουμε στην εσωτερική πίεση των λογοτεχνικών αξιώσεων που φέρει η νέα γενιά ανθρώπων των γραμμάτων. Είναι ταυτόχρονα αποτέλεσμα των αυξανόμενων επαφών με τον εξωτερικό κόσμο, μέσω της αλβανικής πραγματικότητας και των άμεσων επαφών με την Ελλάδα.

Οι αξιώσεις για τη λογοτεχνία της νέας γενιάς είναι πολυδιάστατες. Σε πρώτη γραμμή αφορά το δίλημμα ανάμεσα στην ελευθερία του ποιητή και την εξαρτημένη ελευθερία από τον προκαθορισμένο ιδεολογικό σκοπό. Η γενιά αυτή θα το λύσει σιγά-σιγά υπέρ της ελευθερίας του ποιητή. Εννοείται ότι δεν μπορεί να σπάσει βίαια τις ιδεολογικές κορνίζες.

Όσον αφορά τα θέματα, παρεκκλίνει αισθητά από το κατευθυνόμενο ιδεολογικό θεματολόγιο εκδηλώνοντας ανοιχτά την προσήλωση προς τα κοινωνικά θέματα απαλλαγμένα από ιδεολογίες και κομματικότητα. Το λυρικό στοιχείο αποχτά όλο και μεγαλύτερο έδαφος στην ποίηση. Γεγονός είναι επίσης ότι οι συγγραφείς της Ελληνικής Μειονότητας για να απαλλαχτούν από το αδιέξοδο της σοσιαλιστικής επικαιρότητας, καταφεύγουν σε θέματα και υποθέσεις του παρελθόντος. Και εδώ διαπιστώνεται ότι αντιμετωπίζουν πλέον διαφορετικά τόσο την ίδια την παράδοση, όσο και την εθνική τους καταγωγή.

Η νέα γενιά δε συμβιβάζεται επίσης με τη διατήρηση των μέχρι τώρα λογοτεχνικών δομών και τεχνοτροπιών. Στην ποίηση εισάγεται με επιτυχία ο ελεύθερος στίχος. Παρατηρείται η καλλιέργεια ενός ξεχωριστού συμβολισμού που αφορά τα γενικότερα και ουσιαστικότερα προβλήματα του ελληνισμού. Η αλληγορία, η μεταφορά και άλλα στοιχεία από τη λαογραφία αποτελούν τα σημαντικότερα ποιητικά εκφραστικά μέσα και προσαρμόζονται στους στόχους του ξεχωριστού συμβολισμού.

Η νέα γενιά δεν αρνείται την παλιά φρουρά, άλλωστε δεν μπορεί να το κάνει, αλλά ούτε αντιπαράκειται μαζί της. Έτσι, παράλληλα με τους παλιούς κατοχυρώνονται γρήγορα νέα ονόματα, όπως ο Ανδρέας Ζαρμπαλάς, ο Νίκος Κατσαλίδας, οι Πέτρος και Οδυσσέας Τσερκέζης, ο Θωμάς Στεριόπουλος, ο Φώτος Μάλλιος, οι Σπύρος και Σταύρος Λάγιος, ο Βασίλης Μπαριαμπάς, ο Βασίλης Κεραμάς, ο Βαγγέλης Μίλος και οι πιο νέοι, Κώστας Νούσιας, Σπύρος Χρίστος, Τηλέμαχος Κώτσιας, Βαγγέλης Ζαφειράτης, Άλκης Παπάς, Ζήσης Λούτσης κλπ. Πολλοί απ' αυτούς θα αποτελέσουν τη ραχοκοκαλιά

της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα μετά από την μεταπολίτευση.

Υπό το πρίσμα αυτών των εξελίξεων η λογοτεχνία στη μητρική γλώσσα στην Ελληνική Μειονότητα σημειώνει αξιόλογη στροφή. Οι Έλληνες συγγραφείς όντως, συνεχίζουν να γράφουν σε δύο γλώσσες. Σιγά-σιγά, όμως, η λογοτεχνία στη μητρική γλώσσα αποχτά έδαφος σε σχέση με εκείνη στην αλβανική. Σαν αποτέλεσμα στα τέλη της δεκαετίας του '80 όλοι οι νέοι συγγραφείς που είχαν αρχίσει τη λογοτεχνική τους σταδιοδρομία στην αλβανική, τώρα, ή γράφουν μόνο ελληνικά, ή και στις δύο γλώσσες.

Χαρακτηριστικό παραμένει, επίσης, η μετάφραση όλο και περισσότερων λογοτεχνικών έργων στις αντίστοιχες γλώσσες.

Σε σχέση με τα λογοτεχνικά είδη που αναπτύσσονται, η ποίηση παραμένει κυρίαρχη. Είναι κυρίως λυρικο-πολιτική. Η πίεση, όμως, για την ανάπτυξη της πεζογραφίας μεγαλώνει, για να κορυφωθεί κατά τα τέλη της δεκαετίας του '80

Το 1985 και ύστερα από πολλά χρόνια, κυκλοφορεί η συλλογή διηγημάτων «Τα περιστερία της αυγής», του Σταύρου Ντάγιου. Είναι η πρώτη συλλογή διηγημάτων ενός νέου λογοτέχνη. Δε δικαιολογεί, όμως, τις αξιώσεις της πεζογραφίας που δημοσιεύεται στα έντυπα στην ελληνική γλώσσα. (Πιθανόν το καθεστώς να επέλεξε αυτή την συλλογή, όπου η κομματικότητα παραμένει το βασικό χαρακτηριστικό, για να υποδείξει και στους υπόλοιπους ότι μόνο η τέτοιου είδους πεζογραφία θα χαίρει της εκτιμήσεως του καθεστώτος).

Την ίδια περίοδο δημοσιεύουν τα διηγήματά τους στον περιοδικό τύπο στη μητρική γλώσσα οι Θωμάς Στεριόπουλος (Στέριος), Τηλέμαχος Κώτσιας, Πέτρος Τσερκέζης, Σπύρος Λάγιος και άλλοι. Μερικοί απ'αυτούς θα ξαναεπιστρέψουν αργότερα στην ποίηση. Άλλοι, όπως ο Τηλέμαχος Κώτσιας, θα αφοσιωθούν ολοκληρωτικά στην αφήγηση για να αποτελέσουν τις πλέον καταξιωμένες προσωπικότητες της πεζογραφίας στην Ελληνική Μειονότητα.

Το είδος αφήγησης είναι το σύντομο διήγημα και η νουβέλα. Χαρακτηριστικό είναι ότι το θεματολόγιο δεν έχει ιδιαίτερη σχέση με την επικαιρότητα. Οι νέοι πεζογράφοι αισθάνονται πιο σίγουροι όταν βαδίζουν σε γνωστά μονοπάτια. Αυτά τα μονοπάτια έχουν σχέση με την παράδοση ή με μια πραγματικότητα η οποία έχει κριθεί. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα διηγήματα με μύθους που δεν

στηρίζονται σε πράξεις αλλά σε ιδέες, μια πραχτική που θυμίζει περισσότερο ποιητικό εκφραστικό τρόπο.

Ωστόσο, ορμητική είναι η εξέλιξη της παιδικής λογοτεχνίας. Έχει κυρίως ποιητικό χαρακτήρα. Όμως συνεχίζει, μάλιστα ενισχύει, τις αρχές του σοσιαλιστικού ρεαλισμού. Οφείλεται αυτό στη προσπάθεια που καταβάλλει το κομμουνιστικό καθεστώς για να διαπαιδαγωγήσει τα παιδιά και τη νέα γενιά με τις αρχές και τα διδάγματα του υπαρκτού σοσιαλισμού. Η ευκολία με την οποία φτιάχνονταν η ιδεολογικοποιημένη παιδική λογοτεχνία πιθανόν να προσανατόλισε πολλούς Έλληνες συγγραφείς στην παιδική λογοτεχνία, τη στιγμή που γενικότερα δεν πρόκοψαν στη λογοτεχνία.

VII. 6. Οι εκπρόσωποι

Νίκος Κατσαλίδας. *Αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της δεύτερης φάσης, με ιδιαίτερη απήχηση στο αλβανικό αναγνωστικό κοινό.*

Γεννήθηκε στην Πάνω Λεσινίτσα νομού Αγίων Σαράντα το 1949. Είναι απόφοιτος της Φιλολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Τιράνων. Στο χώρο των γραμμάτων εμφανίστηκε πολύ γρήγορα. Συνεχίζει να είναι ποιητής. Το γεγονός δεν τον εμπόδισε, όπως δηλώνει ο ίδιος, να γράψει πάνω από 30 πραγματείες για διάφορους συγγραφείς και προβλήματα της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα.

Είναι επίσης γνωστός ως μεταφραστής, ιδιαίτερα ελληνικής ποίησης στην Αλβανική γλώσσα. Τελευταία δοκίμασε τις ικανότητές του στο μυθιστόρημα. Το πρώτο του μυθιστόρημα «Το άροτρο του φεγγαριού» κυκλοφόρησε στα τέλη του 2004.

Ξεκίνησε τη λογοτεχνική του σταδιοδρομία ως εκπρόσωπος της γενιάς των νέων ποιητών στην Αλβανία. Η πλειοψηφία των ποιητικών συλλογών της δεκαετίας του '70-'80, είναι στην αλβανική γλώσσα. Γράφει με την ίδια ευκολία στίχους στην ελληνική και την αλβανική. Είναι από τους λίγους ανθρώπους των γραμμάτων στην Ελληνική Μειονότητα που συνεχίζει να έχει καλή επικοινωνία με το αλβανικό αναγνωστικό κοινό. (Το 1998 έκδωσε τη συλλογή "Profecia e drune" (Η προφητεία των δέντρων), ενώ έχει προς έκδοση, (2004-2005) δυο ακόμα ποιητικές συλλογές στην αλβανική «Fati i Amarandos» (Η τύχη του Αμάραντου) και "Pagëzimi i zogjve" (Το βάφτισμα των πουλιών).

Μάλιστα, συχνά, κυρίως όταν μιλάει ελληνικά, μοιάζει ότι σκέφτεται αλβανικά.

Είναι επίσης ο πιο παραγωγικός ποιητής στη λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας και από τους πιο παραγωγικούς στην Αλβανία. Έχει γράψει συνολικά 27 ποιητικές συλλογές χωρισμένες σε δύο κατηγορίες: -σε ποιήματα και μεγάλα (συνθετικά) ποιήματα. Αναφέρουμε μερικές:

“Fjalët e thëna në pranverë” (Λόγια ειπωμένα την Άνοιξη) 1971, “Flugeri”, (Ανεμοδείκτης) 1977, “Shtëpitë tona në Jug” (Τα σπίτια μας στο Νότο) 1982, «Η κοίτη του ποταμού μου» 1982, «Λιόφωτο λιανοτράγουδο» 1985, “Anedet” (Ακροθαλασσιά) 1989.

Η λογοτεχνική του παραγωγικότητα έγινε ιδιαίτερα πληθωρική κατά την τελευταία δεκαετία του προηγούμενου αιώνα και στη συνέχεια. Το χρονικό αυτό διάστημα ο Κατσαλίδας κάνει σταθερά βήματα στην ποίηση στη μητρική γλώσσα, χωρίς να λησμονήσει τον Αλβανό αναγνώστη. Έχει γράψει 9 συλλογές με μεγάλα ποιήματα. Αναφέρουμε: «Οι φωνές της γενέτειρας μου» 1990, «Το σπίτι των ανέμων» 1991, «Οι ρίζες των δέντρων» 1992, «Στερνή μπαλάντα, πένθιμη» 1993 κλπ.

Την ίδια περίοδο ο Κατσαλίδας έγραψε και κυκλοφόρησε άλλες 10 ποιητικές συλλογές, όπως: «Το καράβι της Κύπρου και τα πικρολέμονα» 1995, «Αυτό εστί το αίμα μου» 1997, «Εκατό εκατόφυλλα της Πούλιας» 1997, «Το δάκρυ του κυκλάμινου» 1998, «Η πύλη των βοριάδων» 1998 κλπ.

Η πρώτη του ποιητική συλλογή στην αλβανική γλώσσα κυκλοφόρησε όταν ακόμα ήταν φοιτητής. Το κοινό την υποδέχτηκε θερμά. Η κριτική εντόπισε στον Κατσαλίδα τον μελλοντικό ποιητή που υπόσχονταν πολλά για την ποίηση. Πάντως, από τα πρώτα βήματά του ο Κατσαλίδας έδειξε ότι στο υποσυνείδητό του κρυβόταν ο κόσμος του πατρός του και του συγγενικού του περιβάλλοντος. Ένας κόσμος εμποτισμένος με τον ελληνικό πολιτισμό και την εντόπια λαογραφική παράδοση. Η καταγωγή αυτή φαίνεται ότι προσδιορίζει και την διαφορετική ταυτότητα του Κατσαλίδα στο πλαίσιο των συγχρόνων του Αλβανών και Ελλήνων ποιητών. Πιθανόν, να μη τον διακρίνει ιδιαίτερα η ευρωστία και ο ρυθμός του ελεύθερου στίχου που χρησιμοποιεί, όσο ο λυρισμός που πηγάζει από τη δική του πραγματικότητα και η προσπάθεια που καταβάλλει να συνταιριάζει τη λυρική και την επική ποίηση.

Ο Κατσαλίδας, εντούτοις, επιστρατεύει αυτή την καταγωγή και περιεχόμενο του περιβάλλοντος του με τις αρχές του σοσιαλιστικού

ρεαλισμού. Δείχνει ότι έχει πιάσει το νόημα ότι το ταλέντο δεν έχει ιδιαίτερη αξία μπροστά στη στάση που θα τηρήσει ο μηχανισμός κράτος έναντι αυτού του ταλέντου. Δέχεται την πρόκληση. Βάση τους επιβεβλημένους κανονισμούς της εποχής, κάνει τον συμβιβασμό με την κρατική προπαγανδιστική μηχανή. Συχνά είναι σε βάρος της ποιητικής πραγματικότητας Δικαιολογείται με το στόχο για να κερδίσει εκείνο που μονίμως ζητούν οι άνθρωποι της τέχνης, - το κοινό, έστω και χειραγωγημένο. Μάλιστα, η θερμή υποδοχή του κοινού, μαζί με τη βράβευση της πρώτης ποιητικής συλλογής, προβάλλουν τον δικό του εγωκεντρισμό, ιδιότητα η οποία στο μέλλον επιδιώκει την αξία ενός ιδιαίτερου κόσμου, «του κόσμου του Κατσαλίδα».

Εκείνη την περίοδο το ποιητικό του «Εγώ» συνδέεται όλο και πιο πολύ με «τις μεγάλες ανησυχίες» που έχει αναλάβει ο «καθοδηγητής» και «το κόμμα», ιδιαίτερα στο διεθνή στίβο. Οι λυρικοί ερεθισμοί, συνδυαζόμενοι με δραματικές νότες αφορούν το κομματικό ιδεολογικό πάθος. Ενοχοποιεί περισσότερο τον ποιητή Νίκο Κατσαλίδα η ταύτιση της ποιήσής του με την επίσημη στάση έναντι της θρησκείας. Επίσης, και η υποχρέωση προς την εθνική του ταυτότητα εξαντλείται εντός του επιτρεπόμενου ιδεολογικού πλαισίου.

Παρόλα αυτά, ο Κατσαλίδας δείχνει ότι είναι αποφασισμένος να γράψει ποίηση και σε κάθε βήμα του επιδιώκει μια νέα κορυφή. Το ποιητικό του έργο γνώρισε μερικές βραβεύσεις. Στην πρώτη του κιόλας ποιητική συλλογή “Fjalët e thëna në pranverë” (Λόγια ειπωμένα την Άνοιξη) 1971, απονεμήθηκε το «Βραβείο της Δημοκρατίας». Η τρίτη ποιητική του συλλογή, “Shtëpitë tona në Jug”, (Τα σπίτια μας στο Νότο), τιμήθηκε με το «Δεύτερο εθνικό βραβείο». Ακολουθούν άλλες διακρίσεις από τις εφημερίδες “Drita” και “Zëri i rinisë” και το περιοδικό “Nëntori”. Το 1989, ο Πρόεδρος της Αλβανικής Δημοκρατίας του απένειμε το παράσημο «Ναϊμ Φράσερι» «για έξοχη προσφορά στη λογοτεχνία». Το 2003, το αλβανικό Υπουργείο Πολιτισμού απένειμε στο Νίκο Κατσαλίδα το βραβείο «Ασημένια Πένα», για τη μετάφραση της χρονιάς. (Μετάφρασε στα Αλβανικά το Άξιον Εστί του Ελύτη. Η αλβανική έκδοση περιλάμβανε και πρωτότυπα ποιήματα στα ελληνικά)

Τιμητικές διακρίσεις γνώρισε το έργο του Κατσαλίδα και στην Ελλάδα. Αναφέρουμε «Το πρώτο Πανελλήνιο βραβείο» για το ποίημα «Ασκητής» 2003. Την ίδια χρονιά η ποιητική συλλογή «Εκατό εκατόφυλλα της Πούλιας» κέρδισε το πρώτο Βαλκανικό Βραβείο «ΑΙΜΟΣ» που του απένειμε η Βαλκανική Επιτροπή της Σόφιας.

Ο Κατσαλίδας δεν αρκείται γράφοντας ποίηση. Είναι μονίμως σε κίνηση και καταβάλλει συνεχώς προσπάθειες για την προβολή της ποίησής του. Είναι ο ποιητής για τον οποίον έχουν διοργανωθεί οι περισσότερες εκδηλώσεις παρουσίασης του έργου του: Στην Αλβανία, την Ελλάδα, την Κύπρο, τη Γερμανία, τη Βουλγαρία και αλλού. Είναι ο ποιητής που είχε γνωριμίες με τέτοιες γνωστές προσωπικότητες, όπως ο Οδυσσέας Ελύτης, η Μελίνα Μερκούρη, όπως συνεχίζει να έχει με τον εθνικό ποιητή της Κύπρου, Κώστα Μόντη. Χαίρει την ιδιαίτερη εκτίμηση του Ντρινιέρου Αγκόλι, του Ισμαήλ Κανταρέ και πολλών άλλων προσωπικοτήτων στην Αλβανία.

Θα λέγαμε ότι και το κομμάτι αυτό των δημόσιων σχέσεων, αποτελεί μέρος του εγωκεντρισμού του ποιητή. Στο λογοτεχνικό του έργο τότε διαβάζεται εύκολα και τότε παρουσιάζεται περίπλοκο, αλλά γενικώς έχει αξιολογηθεί θετικά. Την καλύτερη όμως επιβεβαίωση για τον εγωκεντρισμό αποτελεί η προσπάθεια του ίδιου να εξηγήσει τον «δικό του ποιητικό κόσμο». Ξεκινάει, όπως λέει, από τον ίδιο, την οικογένεια και τη γενέτειρα του. Εντός αυτού του τριγώνου ο Κατσαλίδας προσπαθεί να καλλιεργήσει και ζυπνήσει όλο τον δικό του ποιητικό κόσμο, «το δικό του σύμπαν» όπως το λέει ο ποιητής, από την εποχή του Ομήρου και την μυθολογία και μέχρι τον Ελύτη. Λέει ο Κατσαλίδας: «Πίστεια στην ομηρική και ονειρεμένη ομορφιά του κόσμου»¹ και συνεχίζει: «Πάντα μέσα μου είχε ριζώσει και με συνόδευε με τη μανία της καταδίωξης και μια άλλη παράξενη, μυθική, φανταστική τριάδα. Ένα το δικό μου σύμπαν, της φαντασίας μου». Σύμφωνα με τον ποιητή η τριάδα του σύμπαντός του αποτελείται . Πρώτο. Από τον πάνω κόσμο των θεών . «Όλοι οι ουρανοί σπαρμένοι με τους Θεούς των προσπαππούδων μου». Ο δεύτερος, είναι ο κόσμος των ζωντανών, «Οι συντοτοπίτες μου, οι σοφοί, οι παραμυθάδες, οι βιοπαλαιστές, οι καλαντζήδες, οι μυλωνάδες, οι ασβεστάδες». Ο τρίτος, «Ο κάτω Κόσμος. Οι θνητοί, Ταμπουρωμένοι γενιές γενιών, εκεί κάτω απ' το πουρνάρι, στο αιώνιο κοιμητήρι τ' Αη Θανάση»², διευκρινίζει ο ποιητής.

Στο πλαίσιο αυτό ο ποιητής επιδιώκει να φτιάξει τη δική του φιλοσοφία, τα δικά του αρχέτυπα, που ανυψώνονται ταυτόχρονα στο

---

¹ Ν. Κατσαλίδας. Ομιλία στο Πανεπιστήμιο των Ιωαννίνων για την προβολή του έργου του, 19.02.2000.

² Ν. Κατσαλίδας. Ομιλία στο Πανεπιστήμιο των Ιωαννίνων για την προβολή του έργου του, 19.02.2000.

λυρισμό και τα επικά του γνωρίσματα. Είναι γεγονός ότι ανεξάρτητα που ο ίδιος δηλώνει ότι ο ποιητής δεν δανείζεται πρότυπα ούτε από τον ίδιο το θεό, ο ποιητικός του κόσμος πολλές φορές κινείται από ποιητικά ερεθίσματα άλλων, στα οποία όμως δίνει τις διαστάσεις του δικού του κόσμου.

«Όταν διαβάζεις την ποίηση του Νίκου Κατσαλίδα, ψάχνεις να βρεις τις πηγές και την πορεία του δικού του ποιητικού οράματος»¹, - αναφέρει γι' αυτόν ο Αλβανός κριτικός Φλουτουράκ Γκερμένι.

Πράγματι, όταν διαβάζεις ποίηση του Κατσαλίδα στην αλβανική σου θυμίζει Ελύτη, Σεφέρη, Ρίτσο. Το ίδιο συμβαίνει όταν διαβάζεις ποίηση του Κατσαλίδα στην ελληνική. Σου θυμίζει αμέσως μοτίβα των γνωστών Αλβανών ποιητών.

Ο Κατσαλίδας γίνεται φορέας ποιητικών ερεθισμάτων, τα οποία ή εντυπωσιάζουν ιδιαίτερα τον ίδιο, ή το ευρύτερο κοινό. Στη συνέχεια τα μπάζει στο δικό του ποιητικό εργαστήριο των μεταφορών, συμβόλων, προσωποποιήσεων, τόσο στενά συνδεδεμένα με τα δέντρα, τα πουλιά, τα νερά και τους βράχους της γενέτειράς του, για να υφάνει το δικό του ποιητικό στίγμα που ανταποκρίνεται πλήρως στον δικό του εγωκεντρισμό. Στις ποιητικές του ζυμώσεις, πολλές φορές διαπιστώνεται έντονα η συμμετοχή των αστέρων, των κεραυνών, του φεγγαριού και οτιδήποτε άλλο ουράνιου σώματος ή φαινομένου που φαίνεται από τη γενέτειρά του.

Εντούτοις, στην ποίησή του συναντάται ένα δικό του ποιητικό συνταχτικό. Οι λόγοι θα πρέπει να αναζητηθούν στο γεγονός ότι ο Κατσαλίδας γράφει ποίηση ελεύθερα στις δύο γλώσσες και με το ίδιο ποιητικό ύφος. Συνεπώς στο ποιητικό του εργαστήριο οι αντίστοιχες γλώσσες επικοινωνούν σε δάνεια και αντιδάνεια όχι μόνο σε ό,τι αφορά το λεξιλόγιο αλλά και τις συνταχτικές δομές. Όντας ένας ποιητικός μεσολαβητής μεταξύ των δύο γλωσσών και λογοτεχνιών, κατορθώνει να κατοχυρώσει την ποιητική του προσωπικότητα, αλλά και να επηρεάσει τις αντίστοιχες λογοτεχνίες. Ένδειξη αυτού αποτελεί η εκτίμηση που χαίρει τόσο στην Αλβανία όσο και στην Ελλάδα.

Ανδρέας Ζαρμπαλάς. Γεννήθηκε το 1942 στο χωριό Λαζάτι των Αγίων Σαράντα. Τελειόφοιτος της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Αργυροκάστρου, χρημάτισε μερικά χρόνια δάσκαλος. Στη συνέχεια

---

¹ F. Germeni, Λογοτεχνική συζήτηση για το έργο «Η προφητεία των δέντρων», Τίρανα 15.01.2001.

δημοσιογράφος στην εφημερίδα «Λαϊκό Βήμα». Το 1981 έκδωσε την πρώτη ποιητική συλλογή, «Επιμένουμε» και το 1986 τη δεύτερη με τίτλο, «Τα παιδιά του Ήλιου». Την περίοδο μεταξύ των δύο ποιητικών συλλογών έκδωσε μια συλλογή, δημοσιογραφικού περιεχομένου με τίτλο «Ταξίδι στον τόπο μου». Το 1992 έκδωσε την τρίτη ποιητική συλλογή, «101 ποιήματα για μια χούφτα γη». Στα τέλη του 2004, κυκλοφόρησε ένα ακόμα βιβλίο. Τίτλος του είναι, «Ο άλλος χάρτης», μια έρευνα για τα χαμένα κατά καιρούς χωριά στο σημερινό χώρο της Ελληνικής Μειονότητας. Δεν έχει σχέση άμεσα με τη λογοτεχνία, έχει όμως με «τον τόπο» του.

Στο λογοτεχνικό του ενεργητικό τα συγκεκριμένα έργα είναι λίγα. Αυτό όμως δεν εμποδίζει να θεωρείται ένας από τους σημαντικότερους ποιητές στη λογοτεχνία της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία. Επίσης, δεν αποτελεί μόνο την ισχυρότερη φωνή στο χώρο της ποίησης, αλλά μια πραγματική σχολή στα γράμματα της Ελληνικής Μειονότητας και σημείο αναφοράς για όλη τη γενιά του στο κρίσιμο σταυροδρόμι της δεκαετίας του '80.

Ενσυνείδητος για την αποστολή του ως ποιητής και δημοσιογράφος, σπάει πρώτος τις κορνίζες και τη λογοτεχνική παράδοση της προηγούμενης γενιάς, η οποία συνεχίζει να έχει ισχυρή επιρροή και ρόλο στον πνευματικό τομέα. Ο Ζαρμπαλάς είναι, επίσης, πολύ αυστηρός όσον αφορά τις απαιτήσεις για ποιότητα στην τέχνη της ποίησης και της λογοτεχνίας. Το παράδειγμά του, ο λόγος του και η επιρροή του ήταν άμεση στο ποιοτικό άλμα που πραγματοποίησε στη λογοτεχνία η γενιά του. Συνέβαλε αποτελεσματικά και η θέση του στην εφημερίδα «Λαϊκό Βήμα», ως το μόνο έντυπο που δημοσίευε λογοτεχνία στην μητρική γλώσσα.

Ο Ανδρέας Ζαρμπαλάς, ως άνθρωπος και ως ποιητής, είναι πολύ στενά συνδεδεμένος με την τύχη του τόπου του. Η ποίησή του είναι στρατευμένη σ' αυτό το σκοπό. Και όταν οι στίχοι του δημοσιεύονταν υπό το επάγρυπνο μάτι της κομμουνιστικής «επιθεώρησης», αυτός έβρισκε τρόπους επικοινωνίας με τον σφυγμό της εθνικής του ταυτότητας και καταγωγής. Το αίσθημα αυτό το μεταβίβαζε στους ομογενείς του με το θάρρος και τη δύναμη που εξασφαλίζουν στη τέχνη οι μεταφορές, η αλληγορία, οι παραλληλισμοί και ο δικός του ιδιαίτερος συμβολισμός. Ο ιδιαίτερος συμβολισμός δεν είναι λειτουργικός μόνο όσον αφορά την ποίησή του, αλλά βοηθάει και την κοινότητά του να αυτοπροσανατολιστεί σωστά. Όταν έγραφε ποίηση για να τη βάλει στο

χώρα, εκδηλώνεται πιο έντονα το βαρύ κλίμα που προκαλεί η αίσθηση της διπλής περιφρόνησης και απόγνωσης.

Ο γνωστός Έλληνας φιλόλογος και διηγηματογράφος Χριστόφορος Μιλιώνης, λέει για το Ζαρμπαλά: «Στην ποίηση του Ζαρμπαλά η γλώσσα καταφέρει να επιτελέσει την πιο φίνα λειτουργία της και να εκφράσει όχι απλώς τη δυστυχία στην επιφάνεια της καθημερινότητας, αλλά και τα «βαθύτερα κινήματα της ψυχής», τα όνειρα, την πληγωμένη αξιοπρέπεια και το παράπονο ενός λαού που τον έχουν λησμονήσει. Ο κόσμος του είναι ένας κόσμος κλειστός, αποκλεισμένος αλλά και με ενότητα ιστορικής μοίρας και μνήμης, γεωγραφικής συνοχής και ιδιαιτερότητας, πολιτιστικής ταυτότητας και εσωτερικής ζωής»¹.

Ο στίχος του Ζαρμπαλά είναι απλός αλλά σμιλεμένος. Μέσω ενός πετυχημένου καλλιτεχνικά συνταχτικού, καταφέρνει να περάσει άπλετα συγκινήσεις στους αναγνώστες. Ξέρει και χρησιμοποιεί με ακρίβεια τη λέξη, και όταν θέλει να αποδώσει ποιητικές αποχρώσεις, και όταν θέλει να διαβιβάσει φιλοσοφικά μηνύματα. Είναι περισσότερο ποιητής της λογικής παρά του συναισθήματος. Η φύση, τα χρώματα, οι ήχοι έχουν αξία για τον Ζαρμπαλά όταν τον βοηθούν να διεισδύσει στην ψυχή του αναγνώστη.

Τα μοτίβα από τη λαϊκή παράδοση, όπως και ο κλασικός δεκατρισύλλαβος και δεκαπεντασύλλαβος λαϊκός στίχος, αποχτούν στο Ζαρμπαλά νέα ποιητική αξία, και μια επίκαιρη νότα στο περιεχόμενο. Μέσα στη γενική απαγόρευση, ζητάει καταφύγιο στη διαχρονική παράδοση με στόχο να είναι πιο εύχρηστη η αλληγορία των μηνυμάτων του.

Δεν ενδιαφέρεται, όμως μόνο για το στίχο. Τη μεγαλύτερη φροντίδα αφιερώνει στα μηνύματα που θέλει να περάσει. Επιδιώκει μονίμως να είναι σαφής, πλήρης και πλατύς. Δεν αρέσκεται στα μακροσκελή ποιήματα, αλλά σε όσο πιο σύντομα. Με τον τρόπο αυτό και τη δημιουργία στις συλλογές του, ποιητικών ενοτήτων με ξεχωριστό θεματολόγιο και διευρυμένο νόημα, επιδιώκει την καλύτερη επικοινωνία με το κοινό.

Στο σκεπτικό αυτό κινείται και η λογική καλλιέργειας του δικού του ξεχωριστού συμβολισμού, ο οποίος σε αρκετές περιπτώσεις έγινε κτήμα όλων των Ελλήνων μειονοτικών συγγραφέων. Ενδεικτικό παράδειγμα το συγκινησιακό φόρτο που φέρει η ανάδειξη σε συμβολισμό του ονομαστικού συνόλου «ο τόπος μας». Στις συνθήκες όπου η χρήση της

---

¹ Χριστόφορος Μιλιώνης. εφημ. Καθημερινή, ημερ. 6 Μάρτη, 1994, σελ.30

λέξης «Ελλάδα» και τα σχετικά παράγωγά της, ήταν απαγορευμένα για τον Έλληνα στην Αλβανία και η λέξη «πατρίδα» οδηγούσε αμέσως στην κοινή «σοσιαλιστική πατρίδα», την Αλβανία, ήταν αναγκαίο να εφευρεθεί κάτι που να επινοούσε την εθνική ταυτότητα. Ο Ζαρμπαλάς, έδωσε αυτή τη διάσταση στο σύνολο «ο τόπος μας» για να προσδιορίσει τόσο την ιδιαίτερη πατρίδα του και κατ'επέκταση όλων των άλλων ομογενών, όσο και τις σχέσεις τους με τον εθνικό κορμό, την Ελλάδα. Το ίδιο μπορούμε να πούμε για την ανάδειξη σε σύμβολα των μαντιλιών στη Δρόπολη, του δέντρου και των ριζών του κλπ.

Το αισθητήριο του ποιητή και του δημοσιογράφου, αλλά και η αφοσίωση στον τόπο του, όχι μόνο τον ωθούν να παρατηρεί και να ενδιαφέρεται για τα όσα συμβαίνουν γύρω του, αλλά και να τα κρίνει από τη δική του σκοπιά. Μπορεί έτσι, να δει καχύποπτα και «τους σοσιαλιστικούς μετασχηματισμούς». Είναι ίσως από τους λίγους ποιητές που ανησυχεί, λόγου χάρη, για την αυθαίρετη παρέμβαση του «σοσιαλιστικού» ανθρώπου στο φυσικό περιβάλλον με γνώμονα «την εξασφάλιση του ψωμιού στη χώρα, ως εγγύηση για την ακεραιότητα της σοσιαλιστικής πατρίδας». (Πρόκειται για το ποίημα «Το τραγούδι για το μεγάλο πουρνάρι», συλλογή «Τα παιδιά του Ήλιου»). Ο ποιητής δεν θέλει να γίνει Δον Κιχώτης. Δεν βγαίνει να εμποδίσει την καταστροφή αυτή. Γράφει ένα ποίημα στο οποίο κλαίει για το ξερίζωμα, (εν' ονόματι του παραπάνω στόχου), ενός αιώνιου δέντρου. Για τον ποιητή δεν έχει σημασία μόνο η πλαγιά του βουνού που έμεινε χωρίς το αιωνόβιο δέντρο. Περισσότερη σημασία έχει το γεγονός ότι μαζί με το ξεριζωμένο δέντρο θα χαθούν και τα τραγούδια που συνδέθηκαν μαζί του, ή γιατί αφιερώθηκαν σ' αυτό ως μάρτυρας πολλών γεγονότων, ή τραγουδήθηκαν κάτω από τους κλώνους του. Θα χαθεί, συνεπώς, η ιστορία και ο πολιτισμός. Ο ποιητής πηγαίνει πολύ μακριά. Γι' αυτόν τα φυσικά στοιχεία αποτελούν φυσικά πολιτιστικά μνημεία, μέρος του πολιτισμού ενός λαού και η καταστροφή τους, εκτός που βλάπτουν το περιβάλλον, ξεριζώνουν και ισοπεδώνουν τον πολιτισμό.

«Ο Ζαρμπαλάς,- λέει γι' αυτόν ο Φώτος Κυριαζάτης,- είναι φειδωλός και λιτός, με στίχους πιότερο με κέντρο το νου, παρά την καρδιά, αλλά λυρικός και γλυκός, πονεμένος και πικραμένος, με διαφανή την αγανάκτηση για τη μεγάλη εγκατάλειψη στο έλεος των ανθρωποφάγων, όλο άγχος και αγωνία, αλλά και πίστη βασταγμένη με βία ανάμεσα στα δόντια της απελπισμένης απόφασης....»¹

¹ Φ. Ν. Κυριαζάτη εφημ. Νέα εστία, 25.12.1994.

Ως τελευταίο λόγο για τον Ανδρέα Ζαρμπαλά, θα αναφέραμε το συνεχές αίτημα του κοινού για περισσότερη λογοτεχνική παραγωγή. Ο ποιητής όμως απογοητευμένος από την τροπή που πήραν τα πράγματα στο τόπο του μετά το 1990, ασχολείται όλο και πιο λίγο με την ποίηση και περισσότερο με την ιστορία «του τόπου του», σαν κάτι το μέλλον του οποίου έχει κριθεί και η λαμπρή του ιστορία έχει ξεχασθεί. Και στην κρίση αυτή η ποίηση δε βοηθάει.

VII. 7. Άλλοι εκπρόσωποι της περιόδου αυτής.

Όπως αναφέραμε, κατά τη δεύτερη φάση της μεταπολεμικής περιόδου της λογοτεχνίας στην Εθνική Ελληνική Μειονότητα, έδωσαν το παρόν τους πολλοί νέοι λογοτέχνες.

Πέτρος Τσερκέζης. Γεννήθηκε το 1946 στην Πολύτσανη Πωγωνίου νομού Αργυροκάστρου. Σπούδασε λογοτεχνία στο πανεπιστήμιο Τιράνων. Χρημάτισε δάσκαλος και μετά σεναριογράφος στο θίασο επιθεώρησης του θεάτρου Αργυροκάστρου. Ποίηση δημοσίευσε από τα 20 χρόνια του. Η λογοτεχνική του δράση είναι αρχικά στην αλβανική. Στη μητρική γλώσσα γράφει λογοτεχνία στις αρχές της δεκαετίας του '80. Γράφει ποίηση και αφήγηση. Η ποίηση αφορά κυρίως τα παιδιά. Τα ποιήματά τα συγκέντρωσε σε έξι ποιητικές συλλογές για τα παιδιά. Αναφέρουμε: "Në tokën e paraardhësve" (Στη γη των προγόνων) 1977, "Shtrëngim duarsh" (Σφίξιμο χεριών) 1984, "Valvitja e fustanellës" (Το κυμάτισμα της φουστανέλας) 1987.

Τα διηγήματά του είναι σκόρπια στον περιοδικό τύπο.

Ο Πέτρος Τσερκέζης είναι μονίμως σε αναζήτηση, αλλά περισσότερο σε αναζήτηση της θέσης που θέλει να κατέχει στη λογοτεχνία. Αυτό καθορίζει και τη λογοτεχνία που γράφει. Ζει και εργάζεται στην Κύπρο από το 1997. Συνεχίζει να γράφει λογοτεχνία, κυρίως πεζογραφία.

Ασχολείται, επίσης, με μελέτες και έρευνες που έχουν σχέση με τη λογοτεχνική κληρονομιά της Ελληνικής Μειονότητας.

Θωμάς Στεριόπουλος (Στέριος). Ποιητής, πεζογράφος, μελετητής της παράδοσης. Σπούδασε ιατρική στο Πανεπιστήμιο Τιράνων. Η αγάπη για τη λογοτεχνία εκδηλώνεται από πολύ νωρίς και τον κάνει πιο γνωστό από την ιατρική. Στο ξεκίνημά του γράφει κι' αυτός στην

αλβανική. Αργότερα μόνο στην ελληνική. Στα τέσσερα βιβλία που έκδωσε πριν από το 1990, μόνο ένα, «Οι άνθρωποι που αγάπησα» 1984, είναι στη μητρική γλώσσα.

Με καταγωγή από την ιατρική φέρνει ένα νέο στίγμα στη λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας. Τα ποιήματά του είναι απαλλαγμένα από τους ιδεολογικούς περιορισμούς. Σ'αυτά κυριαρχεί το αίσθημα της ειρήνης και της αγάπης.

Διακρίνεται επίσης για το λυρισμό του και όταν γράφει αφήγηση. Ξέρει να μεταφέρει στον αναγνώστη λεπτά αισθήματα. Οι ήρωές του τόσο στην ποίηση, όσο και στην πεζογραφία διακρίνονται για τη σαφή απόδοσή τους. Το πετυχαίνει αυτό περισσότερο από το ξεδίπλωμα του εσωτερικού τους κόσμου και των σκέψεων τους, παρά μέσω των άμεσων περιγραφών.

Σημαντική θέση στη δράση του στον τομέα των γραμμάτων της Ελληνικής Μειονότητας κατέχουν οι μελέτες και οι έρευνες για την ιστορία, τα ήθη και έθιμα και την παράδοση του τόπου του. Οι έρευνες αυτές αποτελούν συχνά κεντρίσματα των λογοτεχνικών του έργων.

Ζει και εργάζεται στην Ελλάδα, ασκώντας το επάγγελμα του γιατρού. Δεν παύει όμως να γράφει λογοτεχνία.

Φώτος Μάλιος. Ανεξάρτητα από την καταγωγή (από τη Δερβιτσιάνη Αργυροκάστρου) και τη θέση του καθηγητή λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο Τιράνων, η συμβολή του στα γράμματα της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας δεν είναι η αναμενόμενη. Γενικώς, τα ελπιδοφόρα μηνύματα στο ξεκίνημά του στο χώρο της λογοτεχνίας δεν δικαιολογήθηκαν και ο Φώτος Μάλιος δεν κατάφερε να ανυψωθεί στο επίπεδο των υπολοίπων Ελλήνων συγγραφέων. Το ποίημα που του έδωσε όνομα και τον ένταξε στη λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας, ήταν αυτό με τίτλο «Δροπολίτικη Άνοιξη», το οποίο στην ουσία κυκλοφόρησε στην αλβανική. Αναγνωρίστηκε στην ελληνική μετά από την άρτια μετάφραση του Πάβλου Σιούτη. Ασχολήθηκε κυρίως με την μελέτη της αλβανικής λογοτεχνίας. Ζει και εργάζεται στην Ελλάδα.

Σταύρος Λάγιος. Ανεξαρτήτως της νεαρής ηλικίας επιζητεί μια φωνή και θέση στη λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας. Η πρώτη ποιητική του συλλογή, «Μια χούφτα θάλασσα» 1985, στη μητρική γλώσσα τραγουδά τη θάλασσα, τους ψαράδες, τον ήλιο και το φως. Η ποίησή του διακρίνεται για μια περίεργη διαφάνεια την οποία δεν μπορεί να θολώσει η υποχρεωτική στράτευση.

Βαγγέλης Μήλος. *Ανεξάρτητα από το βαρύ φορτίο της «κακής βιογραφίας», δεν παύει να γράφει ποίηση, μια αληθινή όμως ποίηση με τη γλύκα, την απλότητα και τη δύναμη του δημοτικού στίχου, μακριά από τους θορύβους και τον κούφιο πανηγυρισμό.*

Αλλά ονόματα που ξεκίνησαν και αναδείχτηκαν στη φάση αυτή είναι και οι Σπύρος Λάγιος, Σταύρος Ντάγιος, Γιώργος Μίτυλης, Ζήσος Λούτσης, Άλκης Παπάς, Αλέκος Παπάς, Μηνάς Λέκας, Βαγγέλης Ζαφειράτης, Αμαλία Κέντρου, Λάμπης Θανάσης, Σπύρος Χρίστος κλπ.

Ιδιαίτερες και αποδοτικές είναι επίσης οι προσπάθειες του Βασίλη Μπαριαμπά και Βασίλη Κεραμά και του παλιότερού τους Χρίστου Βιδούρη

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII

VIII.1 Περίοδος σε εξέλιξη.....

Πρόκειται για τη λογοτεχνία στην Εθνική Ελληνική Μειονότητα μετά το 1990, χρονιά η οποία σημαδεύει την κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος. Ίσως θα πρέπει να φέρουμε εκ' νέου τα επιχειρήματα υπέρ και κατά τις απόψεις για ξεχωριστή περίοδο.

Τα κριτήρια που επιλέξαμε για την κατάταξη της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα μας επιτρέπουν να μιλήσουμε για ξεχωριστή περίοδο. Το 1990 σημειώνεται στην Αλβανία η πολιτική ανατροπή. Στο ιστορικό και πολιτικό αυτό γεγονός προστίθεται και ένα καθαρά αισθητικό. Μπαίνει τέρμα στην αισθητική μέθοδο του σοσιαλιστικού ρεαλισμού η οποία μετέτρεπε τη λογοτεχνία και τις τέχνες σε μέσα της ιδεολογικής επικράτησης του κομμουνιστικού συστήματος.

Στην Ελληνική Μειονότητα οι αλλαγές αυτές φέρνουν μια ορμητική ανάπτυξη κυρίως της λογοτεχνίας. Γράφεται σε όλα τα γένη και είδη. Χαρακτηρίζεται επίσης από τις προσπάθειες που καταβάλλονται ώστε στα λογοτεχνικά έργα της περιόδου να αποτυπωθεί η ατομική και συλλογική τύχη της Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία επί κομμουνιστικού καθεστώτος. Ταυτόχρονα, η νέα λογοτεχνία, κουβαλάει τις ανησυχίες για την τύχη της Ελληνικής Μειονότητας κατά την μεταπολίτευση, ως κοινότητα στην Αλβανία και ως άτομα στην Ελλάδα. Συνεπώς, συνεχίζει να είναι μια στρατευμένη λογοτεχνία, αλλά προς μια άλλη κατεύθυνση.

Συγγραφείς είναι οι εκπρόσωποι της δεύτερης φάσης, ακόμα και της πρώτης. Την πιο ισχυρή φωνή φέρουν εντούτοις οι εκπρόσωποι της «φυλακισμένης» λογοτεχνίας και οι νέοι συγγραφείς που πρωτογράφουν μετά το 1990.

Μεταξύ των λογοτεχνικών ειδών, πρωτοστατεί η αφήγηση. Γράφονται διηγήματα, νουβέλες, μυθιστορήματα, αλλά και μονογραφίες, ημερολόγια και απομνημονεύματα. Στα τελευταία διαπιστώνεται γενικώς η προσπάθεια εξαγνισμού από ενοχές και όταν αυτές διαπράχτηκαν εξ' ανάγκης, από άγνοια, ή για λόγους επιβίωσης.

Οι επαφές και επικοινωνία με την πανελλήνια λογοτεχνία είναι ελεύθερες. Ταυτοχρόνως αραιώνεται η επικοινωνία με την αλβανική

λογοτεχνία. Οι Έλληνες μειονοτικοί συγγραφείς που γράφουν λογοτεχνία και στην αλβανική γλώσσα, με την πάροδο του χρόνου, σπανίζουν.

Για γνωστούς λόγους, η χρήση της ελληνικής στα λογοτεχνικά έργα των Ελλήνων μειονοτικών συγγραφέων βελτιώνεται συνεχώς. Ωστόσο, ούτε η επαφή και οι σχέσεις με την πανελλήνια λογοτεχνία, ούτε και το αίτημα ένταξης και ανταγωνισμού στην πανελλήνια λογοτεχνία, εμποδίζουν την επικοινωνία της λογοτεχνίας που γράφουν οι Έλληνες μειονοτικοί συγγραφείς με τη λαϊκή παράδοση.

Δεν μπορούμε επίσης να μη διαπιστώσουμε ότι η λογοτεχνία των Ελλήνων μειονοτικών συγγραφέων αναπτύσσεται σκόρπια, εντός της ελληνικής κοινωνίας, με μόνιμη και επίμονη την τάση πλήρους ενσωμάτωσης στην πανελλήνια λογοτεχνία. Η έλλειψη μιας υποδομής για την παρακολούθηση, έρευνα και μελέτη της λογοτεχνίας αυτής, αποτελεί ένα πρόβλημα, το οποίο μπορεί να εκλείψει μόνο όταν δεν θα χρειαστεί ή δε θα υπάρξει διαφοροποίηση ή διάκριση. Συνεπώς, το πρόβλημα αφορά την ίδια την ταυτότητα της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας στο μέλλον. Η αμφισβήτησή της ωστόσο δε χωράει καταρχήν συζήτηση.

Στη θέση του επιλόγου

Ότι η λογοτεχνία στην Εθνική Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία αποτελεί μια πραγματικότητα, είναι γεγονός το οποίο δεν έχει αμφισβητήσει κανείς. Είναι επίσης, αληθές το γεγονός ότι η πραγματικότητα είναι αποδεχτή πότε ως φαινόμενο το οποίο δεν αξίζει προσοχή και πότε ως «ταμπού» ή μια καυτή πατάτα, και συνεπώς, προκαλεί πονοκεφάλους σε περίπτωση που θα ασχοληθεί κάποιος μαζί της. Το όλο κλίμα έφερε μια άλλη κατάσταση. Οι διάφοροι παράγοντες, με άμεσο και πολλαπλό ενδιαφέρον για την Εθνική Ελληνική Μειονότητα και ό,τι αυτή συνεπάγεται, έχουν διαφορετικές θέσεις και απόψεις πάνω στην ίδια λογοτεχνία.

Δυστυχώς, οι απόψεις και θέσεις αυτές δεν ασχολούνται με την ουσία της φύσης και λειτουργίας της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα. Δε δίνουν απαντήσεις για τις ιδιαιτερότητές της ως λογοτεχνία ενός συγκεκριμένου πολιτιστικού χώρου και σε επαφή και επικοινωνία με γειτονικές (ή ομοιογενή) λογοτεχνίες. Δεν υπάρχουν αξιολογήσεις για το πόσο αυτή η λογοτεχνία μπόρεσε να παίξει το ρόλο του μεσολαβητή μεταξύ δυο λογοτεχνιών σε επαφή και πόσο επωφελήθηκε η ίδια από έναν τέτοιο ρόλο.

Οι ανησυχίες αυτές προσδιόρισαν το αντικείμενο του παρόντος βιβλίου για να συμπεράνουμε ότι: Πρόκειται για μια λογοτεχνία ενός χώρου με δεδομένη μια διαχρονική πολιτιστική συνέχεια, η οποία, διέπεται από τα δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Οι συγγραφείς και οι φορείς της είναι ελληνικής εθνικής καταγωγής σε χώρο με εδαφική συνέχεια με την Ελλάδα, ενώ πολιτικά ανήκουν στην αλβανική επικράτεια.

Συμπεράναμε επίσης, ότι η λογοτεχνική πραγματικότητα του εν λόγω χώρου αναπτύχθηκε σε στενή συνάρτηση με κοινωνικούς, ιστορικούς και πολιτικούς παράγοντες που επέδρασαν στην πολιτιστική και εθνική του ταυτότητα επί πολλούς αιώνες, αλλά κυρίως μετά την καθιέρωση των συνόρων και την ίδρυση του αλβανικού κράτους.

Η συγκεκριμένη πραγματικότητα αποτελεί μια μακρόχρονη διαδικασία διαφοροποίησης σε σχέση με την πολιτιστική και λογοτεχνική ταυτότητα του εθνικού κορμού. Η διαφοροποίηση, κατά τη μεταπολεμική περίοδο, έφθασε σε σημείο ώστε η λογοτεχνία του χώρου της Ελληνικής Μειονότητας να είχε κοινό στοιχείο με την πανελλήνια λογοτεχνία μόνο την ελληνική γλώσσα. Ενώ στην

περίπτωση των σχέσεων της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα με την αλβανική λογοτεχνία της ίδιας περιόδου, η γλώσσα ήταν σχεδόν το μόνο διαζευκτικό στοιχείο μεταξύ τους.

Ωστόσο, είναι η λαογραφία και οι σχέσεις της με τη λογοτεχνία που συνέβαλε στο απροχώρητο ώστε αυτή η λογοτεχνία να διατηρήσει την εθνική της ταυτότητα. (Μόνο στο πλαίσιο της ιδεολογικής κορνίζας του κομμουνιστικού καθεστώτος, η λογοτεχνία στην Ελληνική Μειονότητα μπορεί να θεωρηθεί ταυτόσημη με την παναλβανική στρατευμένη λογοτεχνία με διακριτικό στοιχείο μόνο τη γλώσσα).

Από τη σκοπιά αυτή η λογοτεχνία στην Ελληνική Μειονότητα αποτελεί ιδιαίτερη συνεισφορά και συστατική αξία για την αλβανική λογοτεχνία και πολιτισμό. Κρινόμενη ταυτόχρονα από την ίδια σκοπιά, η μειονοτική λογοτεχνία αποτελεί και μια διαφορετική αξία για την ίδια την πανελλήνια λογοτεχνία.

Όντας οι αξίες αυτές αποτέλεσμα του φαινομένου λογοτεχνίας σε διαφορετική επικοινωνία, σχέσεις και επαφή, συμπεραίνουμε ότι σε διαφορετικές ιστορικές φάσεις η επικοινωνία της εν'λόγω λογοτεχνίας ήταν, τότε με δύο πλευρές και πότε με μία. Οι μονόπλευρες επαφές και επικοινωνία ήταν ακραίες.

Οι σχέσεις της λογοτεχνίας του συγκεκριμένου χώρου με την λογοτεχνία του εθνικού κορμού πέρασαν από το στάδιο μιας ταυτόσημης λογοτεχνίας πριν από τη χάραξη των συνόρων, στο στάδιο χωρίς καμιά επικοινωνία μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Την περίοδο της μεταπολίτευσης στην Αλβανία, 1990 και δώθε, αποκαθίστανται πλήρως οι σχέσεις και επικοινωνία με τη πανελλήνια λογοτεχνία. Παράλληλα παρατηρείται έντονη η τάση πλήρους ενοποίησης μ' αυτή.

Οι σχέσεις της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα με την αλβανική λογοτεχνία, πέρασαν από το στάδιο φυσιολογικών επαφών πριν από τη χάραξη των συνόρων, στην πλήρη απώλεια σχεδόν κάθε επαφής την περίοδο του μεσοπολέμου. Ενώ την περίοδο μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο μέχρι το 1990, παρατηρείται μια έντονη επικοινωνία, με τάσεις ενοποίησης και ταύτισης με την αλβανική λογοτεχνία, ανεξάρτητα από τη γλώσσα, για να περάσουμε μετά το 1990 σε εκ' νέου ακραία τάση, την τάση της μειονοτικής λογοτεχνίας να αρνηθεί κάθε επαφή με την αλβανική λογοτεχνία.

Η συγκεκριμένη εξέλιξη, οδήγησε σε ένα φαινόμενο που σπάνια μπορεί να συναντηθεί στην ιστορία των πολιτιστικών και

καλλιτεχνικών φαινομένων, ιδιαίτερα, στις συνθήκες παγκοσμιοποίησης και ένταξης του προηγούμενου αιώνα και σε συνέχεια. Αφαίρεσε τη δυνατότητα στη λογοτεχνία της Ελληνικής Μειονότητας να αποκτήσει ρόλο του διπλού αναμεταδότη μεταξύ των δυο λογοτεχνιών, της ελληνικής και της αλβανικής.

Οι προσπάθειες σ' αυτό το βιβλίο αποβλέπουν επίσης στη συστηματοποίηση στοιχείων ιστοριογραφίας της εν' λόγω λογοτεχνίας. Ξεκινώντας από το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της, τη συνεχή στράτευση, επιδιώξαμε να διεισδύσουμε στο ρόλο και επιρροή των εξωλογοτεχνικών παραγόντων, (κοινωνικών, πολιτικών, ιστορικών) στη λειτουργία και τη φύση της λογοτεχνίας στην Ελληνική Μειονότητα.

Εκείνο που θέλαμε να πούμε, τέλος, είναι ότι η προσπάθεια ήταν μια δύσκολη επιχείρηση. Σε πρώτη γραμμή διότι η παρούσα μελέτη αποτελεί την πρώτη ολοκληρωμένη προσπάθεια με αντικείμενο τη λογοτεχνία στην Ελληνική Μειονότητα. Στο σημείο που αποτέλεσε αντικείμενο διατριβής στο Πανεπιστήμιο Τιράνων, απέσπασε τους ιδιαίτερους επαίνους της κριτικής επιτροπής και θεωρήθηκε ως ένα ντοκουμέντο το οποίο δεν υπήρχε στα αρχεία της Φιλολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Τιράνων. Αυτό όμως δεν κλείνει το δρόμο για διάλογο, κριτική, προτάσεις και πάνω απ' όλα για παραπέρα έρευνα. Όλες οι καλόβουλες παρατηρήσεις είναι ευπρόσδεκτες .

Έχοντας την αίσθηση ότι κάναμε μια προσπάθεια καταλήγουμε λέγοντας ότι η όρεξη άνοιξε.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αθανάσιος Σπ. Πασχάλης ,
Τα μεταπολεμικά αναγνωστικά της ελληνικής
μειονότητας της Αλβανίας, Αθήνα, 1998
- Βασ. Κ. Μάργαρη,
Συγγραφείς και λογοτέχνες των Ιωαννίνων
(1206-1990), Αθήνα, 1991
- Γιώργος Βελούδης, Γραμματολογία θεωρία της λογοτεχνίας,
Αθήνα, 1994
- Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Ήπειρος, Αθήνα, 199
- Λίνου Πολίτη,
Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Αθήνα, 1993
- Μιχάλης Περάνθης,
Ελληνική Πεζογραφία, 1453 μέχρι σήμερα, Vol. IV,
Αθήνα, 1982
- Νικόλας Βερνίκος Σοφία Δασκαλαπούλου,
Στις απαρχές της νεοελληνικής ιδεολογίας, Αθήνα, 1999
- Παναγιώτη Ν. Μπάρκα,
Τα λαογραφικά, Αθήνα, 2003
- Υπ. Εθ. Άμ. της Ελλάδας,
Ήπειρος – θεών, ανθρώπων και ηρώων, Αθήνα, 2001
- Akademia e Shkencave e RPS Shqipërisë
Historia e Letërsisë Shqiptare, Τίρανα, 1984
- Gjovalin Shkurtaç,
Sociolinguistika, Shblu, Τίρανα 1999
- Brunel Pièrre,
Qu' est-ce que la littérature comparée, Παρίσι, 1983
- Cl.Pichois & A. Rousseau,
La littérature comparée, Παρίσι, 1983
- Douwe Fokkema-Elroud Ibsch,
Teorries of Literature in the Twenty Century, Αθήνα, 1998

- Milivoj Solar,
Hyrje ne teorinë e letërsisë, Tίρανα, 2001
- Monroe G. Beardsley ,
Aesthetics from Classical Greece to the Present,
Αθήνα, 1989
- Rene Wellek – Austin Warren,
Theory of literature, Αθήνα, 1980
- Renè Wellek,
Concepts of Criticism, New Haven, Λονδίνο, 1963
- Robert Elsie,
Historia e Letërsisë Shqiptare, Tίρανα – Πέγνα, 1977
- Roman Ingarden,
Das literarische Kunstwerk, Halle, 1931
- Universiteti Shtetëror i Tiranës
Historia e Letërsisë Shqiptare, Tίρανα, 1959
- Universiteti i Gjirokastrës,
Kërkime universitare 5, Αργυρόκαστρο, 2001
- Van Tieghem,
La littérature comparée, Παρίσι, 1931
- Y. Chevrel,
La littérature comparée, Παρίσι, 1989
- Yves Chevrel ,
Letërsia e krahasuar, Tίρανα, 2002

ΛΕΞΙΚΑ

- Apostol Pango, Enciklopedia e Delvinës dhe e Sarandës,
Tίρανα, 2002
- Γερ. Μαρκαντωνάτου & Γ. Σακελαριδη, Λεξικό λογοτεχνικών όρων,
Αθήνα, 1984
- Σωκράτη Γκίκα, Φιλοσοφικό λεξικό, Αθήνα, 1988
- Υπ. Εθν. Παιδ. Θρησ. Λεξικό λογοτεχνικών όρων, Αθήνα, 1999

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ & ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

- Εφημ.. “Drita” περίοδος 1960-1990
Εφημ “Zëri i popullit»
Εφημ «Καθημερινή»,
Εφημ «Νέα εστία»,
Εφημ. “Έλευθεροτυπία”
Εφημ. «Τα νέα της ΟΜΟΝΟΙΑΣ»
Εφημ « 2000»
Εφημ. «Λαϊκό Βήμα»
Εφημ. «Λογοτεχνικό Λαϊκό Βήμα»
Περιοδικό. “Nëntori”, edicioni 1953-1990
Περιοδικό. “Alternative”, Nr. 80 (Oktober 1971)

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΜΕ ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΕΡΓΑ ΤΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Αγαμέμνων Αθαν. Κορμάτας

“Χασάν Οδυσσέας ο Αργυροκαστριτης” 1972, μυθιστόρημα.

Ανδρέας Ζαρμπαλάς

«Επιμένουμε» 1981, ποιήματα,
«Ταξίδι στον τόπο μου» 1984, δημοσιογραφικά άρθρα
«Τα παιδιά του Ήλιου» 1986, ποιήματα,
«101 ποιήματα για μια χούφτα γη» 1992, ποιήματα,
«Ο άλλος χάρτης» 2004, μελέτες.

Αθανάσιος Οικονομίδης

“Ηπειρωτικές εικόνες”, διηγήματα,
«Τα πωγωνιακά», μελέτες.

Βασίλης Κώτσιας

«Τραγούδια του καιρού» 1965, ποιήματα
«Σατυρικοί στίχοι» 1968, ποιήματα
“Κομμουνιστικά φώτα» 1969, ποιήματα
«Απρίλη καλωσόρισες» 1973, ποιήματα
«Συζήτηση με τη γυναίκα μου» 1973, ποιήματα
«Ταξιδιάρικα μοτίβα», 1974, ποιήματα
«Ήσουν ποτέ στη Δρόπολη» 1977, ποιήματα
«Ποιήματα». 1986.

Βασίλης Γκιζέλης

«Δύσκολη πορεία» 1991, ποίηση
«Ελευθεριάδα» 1993, ποιήματα
“Puthja Blu”(Μπλε φιλί) 1993, ποιήματα

- «Υπάρχω» 1994 ποιήματα
«Πάψε να μου το λες» 1994, ποιήματα
«Σε ματωμένο κύκλο» 1997, ποιήματα
«Βαλκανιάδα» 1997, ποιήματα

Γεώργιος Παπαδόπουλος.

- «Θλιμμένα τραγούδια» 1930, ποιήματα,
«Αύρες και θύελλες» 1936, ποιήματα
«Τραγούδια της Σιωπής» 1937, ποιήματα
«Το παράξενο παιδί», 1943, μυθιστόρημα
«Η Θύελλα» 1945, παιδικό μυθιστόρημα.

Γιάννης Λίλης

- «Βορειοηπειρωτικά βάσανα» 1944, ποιήματα ,.
«Η Λιούντζη του Αργυροκάστρου Ιστορία - Λαογραφία» 1945,
πραγματεία
«Ξεριζωμένη γενιά» μυθιστόρημα

Γιώργος Τσιάτης

- “Zëra nga sketerra”, (Φωνές από την κόλαση) 1995, ποιήματα,
“Përralla me mbret”», (Παραμύθια της Χαλιμάς) 1995, μυθικές
διηγήσεις
“Mes dashurisë e dhimbjes”(Μεταξύ αγάπης και οδύνης) 1996,
ποίηση
“Mimozat e zemrës”(Τα άνθη της καρδιάς) 1997, ποιήματα
«Në skaj të ëdrrës pret një vajzë”(Στη γωνία του ονείρου περιμένει
ένα κορίτσι) 1998, ποίηση

“Mbjell mes jush një sekuó”, (Φυτεύω ανάμεσά σας sekuó) 1999, ποίηση

“Mërmërimë mes gurgullimash”, (Μουρμουρητά στα κελαρύσματα) 2000 ποίηση

“Ëndërrngrasësit”, (ονειροθραύστες) 2000, ποίημα

«Alter ego» 2001, μυθιστόρημα

«Puhë pas duhisë», (Αύρα μετά την καταιγίδα) 2003, ποίηση.

Κατίνα Παπά

“Στη συκαμιά από κάτω” 1935, διηγήματα

“Αν άλλαζαν όλα” 1959, διηγήματα

“Σ’ ένα γυμνάσιο θηλέων” 1959, μυθιστόρημα

“Ο ξένος” 1959, δράμα

«Ποιήματα» 1963, (μετά θάνατο

Έγραψε επίσης κριτικές, αισθητικές και φιλοσοφικές μελέτες για το έργο του Κωνσταντίνου Θεοτόκη και του Γρηγόρη Ξενόπουλου, καθώς:

«Ηθική των Αρχαίων Ελλήνων»,

«Η ηθική και το θέατρο»

«Η φιλοσοφία της τέχνης στην Ελλάδα»,

«Τα γαμήλια έθιμα της Βορείου Ηπείρου»

Μιλτιάδης Οικονομίδης.

«Εικονογραφημένο Ηπειρωτικό Ημερολόγιο» 1911

«Εικονογραφημένο Ηπειρωτικό Ημερολόγιο» 1914 (δεύτερος τόμος)

«Άνθρωποι από τη Βόρειο Ήπειρο» 1945, διηγήματα

(ανέκδοτα)

«Ιστορίες από την Ήπειρό μου» διηγήματα

«Αυτά που σας μολογώ γινήκανε στην Ήπειρό μου» διηγήματα

Μιχάλης Παπαδόπουλος (Μπότης)

“Μερόπη” ποίηση

“Το πουγκί του Φιλάργυρου”, κωμωδία

“Ο ψευτογιατρός” κωμωδία

“Ο κομήτης» κωμωδία

Νίκος Κατσαλίδας

“Fjalët e thëna në pranverë” (Λόγια ειπωμένα την Άνοιξη) 1971
ποιήματα, “Flugeri”, (Ανεμοδείκτης) 1977, ποιήματα ,

“Shtëpitë tona në Jug” (Τα σπίτια μας στο Νότο) 1982, ποιήματα

«Η κοίτη του ποταμού μου» 1982, ποιήματα

«Λιόφωτο λιανοτράγουδο» 1985, ποιήματα

“Anedet” (Ακροθαλασσιά) 1989, ποιήματα

«Οι φωνές της γενέτειρας μου» 1990, ποιήματα

«Το σπίτι των ανέμων» 1991, ποιήματα

«Οι ρίζες των δέντρων» 1992, ποιήματα

«Στερνή μπαλάντα, πένθιμη» 1993, ποιήματα

«Το καράβι της Κύπρου και τα πικρολέμονα» 1995, ποιήματα

«Αυτό εστί το αίμα μου» 1997, ποιήματα

«Εκατό εκατόφυλλα της Πούλιας» 1997,

«Το δάκρυ του κυκλάμινου» 1998, ποιήματα

«Η πύλη των βοριάδων» 1998, ποιήματα.

“Profecia e drune” (Η προφητεία των δέντρων) 1998,

«Το άροτρο του φεγγαριού», 2004

Πάνος Τσούκας

Ποίηση

«Ελεύθερη ζωή» 1953,

«Ποιήματα» 1955,

«Η τρακτορίστισα» 1957,

«Ανατολές και δύσεις» 1964,

«Κορυφές και ορίζοντες» 1977,

«Το νέο τέλος ενός παλιού θρύλου» 1977,

“Çelësat e lumturisë” (Τα κλειδιά της ευτυχίας) 1967

“Urdhëroni në vendlindjen time” (Καλώς ορίσατε στη γενέτειρα μου) 1973

“Koka e gjarpërit” (Η κεφαλή του φιδιού) 1973,

“Kështu nisën të vinin pranvera të reja”, (Ετσι άρχισαν να έρχονται οι νέες Άνοιξεις) 1981,

“Soditje nga bedenat” (Αγναντεύοντας από τα μπεντένια) 1982,

“Në lulëzim të përbashkët” (Σε κοινή άνθιση) 1985.

Πεζογραφία

«Τα ξαραβωνιάσματα» 1970

«Λύκοι με ράσα» 1973

«Θοδωρής Μάστορας» 1977

Μεταφράσεις

(από αλβανικά σε ελληνικά)

«Η Αφερντίτα ξανά στο χωριό» του Σ. Σπάσσε, μυθιστόρημα 1957,

«Η Πατρίδα» του Αντών Ζάκο Τσαγιούπη 1959,

«Καιρός πολέμου» δράμα 1974,
«Η πριγκίπισσα Αργύρω» του Ι. Κανταρέ , ποίημα 1977,
«Μάνα Αλβανία» του Ντριτερό Αγκόλι, ποίημα 1980,
«Ανθολογία της αλβανικής ποίησης» 1981,
« Ο Κομισάριος Μέμο» του Ντριτερό Αγκόλι μυθιστόρημα 1981,
« Η οικογένεια του ψαρά» του Σ. Πιτάρκα, δράμα 1983,
«Ο άνθρωπος με το κανόνι» του Ντριτερό Αγκόλι μυθιστόρημα
1984.

(από ελληνικά σε αλβανικά)

«Ο αληθής πόθος του Αλβανού» του Ναϊμ Φράσερι,
«Ποιήματα» του Ασντρένι, (Αλεξάντερ Σταύρου Ντρενόβα).
Μετάφρασε επίσης έργα του Λειβαδίτη, του Κρυστάλη, του
Κάλβου κλπ

Πέτρος Τσερκέζης

“Në tokën e stërgjyshërve”, (Στη γη των προγόνων) 1977,
ποιήματα

“Duarshtrëngimesh”, (Σφίξιμο χεριών) 1984, ποιήματα

“Dridhet pala e fustanellës” (Ανοίγει η φουστανέλα) 1987,
ποιήματα

«Οι ληστές του Ήλιου» 1998, ποιήματα

«Στην όχθη του σκοτωμένου χρόνου» 1999, ποιήματα

«Η έκτρωση» 2005, μυθιστόρημα

Σπύρος Τζιας

«Μπροστά στα μάτια της Μουργκάνας» 1953, νουβέλα

«Οι φρουροί της Δημοκρατίας» 1954, διηγήματα

«Πέντε γράμματα-μια πραγματική ιστορία» 1956 ,νουβέλα

“Akti i fundit”(Η τελευταία πράξη), 1958.

«Τσιγγάνικη αγάπη» 1962, νουβέλα

«Το παρτιζάνικο νοσοκομείο» 1966, μυθιστόρημα

«Η νέα πόλη» 1966, μυθιστόρημα

«Όταν οικοδομούσαμε τον υδροηλεκτρικό σταθμό»,

(kurndertonim hidrocentralin 1966, νουβέλα

«Η λάμπα του μιναδόρου φωτίζει».(Lamba e minatorit ndrin)1966, νουβέλα

«Λευτέρης Τάλλιος» 1970, μονογραφία

«Θανάσης Ζήκος» 1970, μονογραφία

“Kronikë Drogullite” (Δροπολίτικο Χρονικό) 1989, μυθιστόρημα.

αδημοσιευτα

“Misioni i largët”, (Μακρινή αποστολή) και το

“Trëndafilat e majit të kuq”(Τα τριαντάφυλλα του κόκκινου Μάη).

Σταυρινός Βεστιάρης (Δελβινιώτης).

«Διήγησις ωραιότητα του Μιχαήλ Βοεβόδα, πώς αφέντευσαν εις την Βλαχίαν και πώς έκοψε τους Τούρκους όπου ευρέθησαν εκεί, και πώς έκαμε πολλές ανδραγαθίες, και ύστερα εθανατώθη δια φόνου χωρίς πόλεμον». 1602, ποιήμα.

Τάσσοσ Βιδούρης

“Ηλύσια” ποιήματα

“Διηγήματα” διηγήματα

Τηλέμαχος Κώτσιας

- «Συμβάν στη νύχτα» 1991, διηγήματα,
- «Το τελευταίο καναρίνι», 1995, νουβέλα,
- «Το τραγούδι εκείνης της νύχτας» 1998, διηγήματα,
- «Βροχή στον τάφο» 1998, νουβέλα,
- «Τα επτά παραθύρια» 2003, μυθιστόρημα,

Φώτος Κυριαζάτης

- “Fluturimet e para” (Τα πρώτα φτερουγίσματα) 1964 ποιήματα
- ”Harat” (Τα βήματα) 1971, ποιήματα
- “Rruga drejt burimeve” (Τα μονοπάτια προς τις πηγές) 1979 ποιήματα.
- «Κραυγή στη νύχτα» 1991, διηγήματα & ποιήματα
- «Φωτολούλουδα » 1993, ποιήματα
- «Άκου τι σου σφυρίζει ο άνεμος» 1999, μυθιστόρημα
- « Κυνηγώντας την ομορφιά» 2001 μυθιστόρημα
- «Η κόρη του ποιητή» 2001, μυθιστόρημα.

